

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Ivan M. Mitrović

**Efekti korišćenja materijalnog obezbjeđenja
na smanjenje siromaštva i socijalnog
isključivanja radno sposobnih korisnika u
Crnoj Gori u periodu
od 2013. do 2020. godine**

Doktorska disertacija

Beograd, 2025.

University of Belgrade
Faculty of Political Science

Ivan M. Mitrović

**Effects of Financial Assistance on poverty
reduction and social exclusion of able-
bodied beneficiaries in Montenegro in the
period from 2013 to 2020**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025

MENTORKA:

dr Natalija Perišić, redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka.

ČLANOVI KOMISIJE ZA ODBRANU:

1. **dr Vesna Simović Zvicer**, vanredna profesorka, Univerzitet Crne Gore - Fakultet političkih nauka
2. **dr Suzana Mihajlović Babić**, docent, Univerzitet u Beogradu - Fakultet političkih nauka.
3. **dr Emina Borjanić Bolić**, docent, Visoka škola socijalnog rada u Beogradu.

Datum odbrane disertacije: _____

Izjava zahvalnosti

Zahvalnost za izradu ove disertacije dugujem supruzi Lidiji i ćerkama Zoji i Anđi. Lidiji na nesebičnoj podršci i spremnosti da po ko zna koji put tokom razvoja moje karijere prolazi sa mnom kroz faze euforije i očajanja, i ćutanja i želje da pričam o svom radu. Ne mislim da joj je bilo lako. Bez njene podrške, razumijevanja i ljubavi, sigurno je, ne bih uspio da dođem do cilja. Zoji i Anđi, razumnim bićima kao da su već odrasle osobe, na razumijevanju za moja česta odsustva, tokom brojnih dana njihovog odrastanja, a sve kako bih napisao ovaj rad.

Posebno poštovanje, posthumno, iskazujem prema svojoj babi, Olgi Varajić, rođenoj Šturanović i svom dedu Radonji Varajiću, zato što su podstakli sve moje životne uspjehe.

Na kraju, neizmjernu zahvalnost za podršku koju imam od nje tokom cijelog svog života, pa i na putu do sticanja zvanja doktora nauka, dugujem svojoj majci Jelki Varajić. Njoj i posvećujem ovaj rad.

S A D R Ź A J

UVOD

I DIO: Teorijsko-metodološke postavke istraživanja.....	4
1.1 Formulacija problema istraživanja.....	5
1.2 Predmet istraživanja.....	8
1.3 Teorijski okvir istraživanja	9
1.3.1 Definicija blagostanja	9
1.3.2 Nastanak i razvoj države blagostanja.....	10
1.3.3 Vremenski razvoj države blagostanja kroz prikaz paradigmi.....	15
1.3.4 Ideološki odnos prema razvoju države blagostanja.....	20
1.3.5 Razvoj države blagostanja kroz prikaz paradigme socijalnih investicija	22
1.3.6 Izazovi za koncepte zaštite u državi blagostanja	27
1.3.7 Izazovi za koncepte zaštite radno sposobnih u državi blagostanja	30
1.3.8 Modeli države blagostanja	33
1.3.9 Prikaz dosadašnjih istraživanja	36
1.4 Ciljevi istraživanja	38
1.4.1 Opšti cilj istraživanja	38
1.4.2 Specifični ciljevi istraživanja	38
1.5 Istraživačka pitanja	39
1.6 Hipotetički okvir istraživanja.....	40
1.6.1 Osnovna hipoteza.....	40
1.6.2 Izvedene hipoteze.....	40
1.7 Društveni i naučni značaj istraživanja	45
1.8 Metodološki okvir istraživanja	45
II DIO: Siromaštvo i socijalna isključenost -pojam, koncepti i mjerila	48
2.1 Siromaštvo - koncept, pojam i razvoj	49

2.1.1 Pojam siromaštva	49
2.2 Institucionalizacija borbe protiv siromaštva	53
2.2.1 Začeci institucionalizacije.....	53
2.2.2 Institucionalizacija na nivou Evropske unije	54
2.2.3 Otvoreni metod koordinacije	56
2.2.4 Period nakon 2010. godine	57
2.3 Koncept socijalne isključenosti na nivou Evropske unije.....	59
2.3.1 Razlikovanje od fenomena siromaštva	61
2.4 Trendovi siromaštva i socijalne isključenosti u Evropskoj uniji	62
2.4.1 Siromaštvo među zaposlenima na nivou Evropske unije	66
2.5 Siromaštvo u Crnoj Gori.....	68
2.5.1 Stanje siromaštva u Crnoj Gori i okolnim prostorima do Drugog svjetskog rata.....	68
2.5.2 Stanje siromaštva u socijalističkoj Jugoslaviji sa akcentom na Crnu Goru .	69
2.5.3 Stanje siromaštva u postsocijalističkoj Jugoslaviji sa akcentom na Crnu Goru	75
2.6 Operacionalizacija pojmova siromaštva i socijalnog isključivanja	81

III DIO: Zagarantovani minimalni prihod/materijalno obezbjeđenje u Evropi i Crnoj Gori i prava podrške materijalnom obezbjeđenju u Crnoj Gori

3.1 Koncept materijalnog obezbjeđenje/zagarantovanog minimalnog prihoda kao prava u Evropi.....	85
3.1.1 Radno sposobni i garantovani minimalni prihod/materijalno obezbjeđenje u Evropskoj uniji.....	89
3.2 Prva normativno-pravna regulacija šema podrške na prostoru Crne Gore.....	91
3.3 Normativno-pravna regulacija nedoprinosnih šema u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata sa akcentom na materijalno obezbjeđenje	93
3.4 Normativno-pravna regulacija nedoprinosnih šema u Crnoj Gori nakon pada socijalizma sa akcentom na materijalno obezbjeđenje	95
3.5 Materijalno obezbjeđenje u Crnoj Gori i uslovi i procedure za ostvarivanje prava ...	98
3.6 Dječiji dodatak korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava	102

3.7 Troškovi sahrane korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava	103
3.8 Jednokratne novčane pomoći korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava.....	104
3.9 Troškovi ishrane u predškolskim ustanovama za djecu korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava	105
3.10 Zdravstvena zaštita korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava	107
3.11 Subvencija na električnu energiju korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava.....	108
3.12 Karakteristike prava koja su podrška materijalnom obezbjeđenju u Crnoj Gori....	109
3.13 Individualni plan aktivacije korisnika materijalnog obezbjeđenja, način i kvalitet primjene	111
3.14 Poređenje sistema socijalne zaštite Crne Gore i Slovačke - članice Evropske unije	116

IV DIO: Empirijsko istraživanje..... 120

4.1 Metodologija istraživanja.....	121
4.2 Uzorak.....	123
4.3 Realizovani uzorak.....	124
4.4 Teritorijalni obuhvat	125
4.5 Vremenski okvir u kome je sprovedeno istraživanje	125
4.6 Referentni period	125
4.7 Pokazatelji stopa siromaštva i stopa siromaštva ili socijalne isključenosti korisnika materijalnog obezbjeđenja u Crnoj Gori.....	126
4.7.1 Stope siromaštva	126
4.7.2 Poređenje stopa siromaštva radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja u Crnoj Gori sa stopama ukupne populacije u Crnoj Gori i stopama ukupne populacije EU	141
4.7.3 Povezanost mjesta stanovanja (grad,van grada) radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori	143
4.7.4 Povezanost pola sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja u Crnoj Gori	147

4.7.5 Povezanost strukture domaćinstva radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja sa stopama siromašta i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori	151
4.7.6 Povezanost dužine korišćenja prava sa pokazateljima siromaštva radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja u Crnoj Gori.....	155
4.7.7 Povezanost broja godina života radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori	161
4.8 Zaključna analiza rezultata istraživanja	165
4.9 Diskusija rezultata.....	167
4.9.1 Normativni i institucionalni faktori uticaja na efekte MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.....	168
4.9.2 Ostali faktori od uticaja na efekte MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.	169
4.9.3 Ograničenje rezultata	172
V DIO: Preporuke i zaključci	173
5.1 Preporuke	174
5.2 Zaključci	179
Literatura:	184
P R I L O Ž I	199
BIOGRAFIJA AUTORA.....	220

Tabelarni i grafički prikazi

Tabele

Br.	NAZIV:	Str.
1.	Stopa rizika od siromaštva zaposlenih na nivou pojedinih zemalja EU i u EU (27), za period 2015-2020.....	67
2.	Broj nezaposlenih lica i broj lica kojima je dato pravo na pomoć zbog nezaposlenosti u periodu između 1961-1975. godine.....	72
3.	Broj zvanično registrovanih lica koja ostvaruju pravo na socijalnu potporu u periodu između 1954-1968. godine.....	72
4.	Broj korisnika i isplaćena sredstava za materijalno obezbjeđenje nezaposlenih.....	73
5.	Procjena siromaštva u Crnoj Gori, 2005-2007. godine.....	78
6.	Siromaštvo u Crnoj Gori prema mjestu stanovanja, 2005-2007.....	78
7.	Stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti – AROPE u Crnoj Gori, 2013-2017.....	80
8.	Učestalost procjene podobnosti korisnika minimalnog prihoda u zemljama EU	88
9.	Korisnici MOP i budžetska izdvajanja - trendovi kretanja po godinama, 2000-2010.....	97
10.	Korisnici MO - trendovi kretanja po godinama, 2013-2020.....	98
11.	Broj djece korisnika MO koja su pohađala vrtić (Nikšić, Berane, Herceg Novi), 2013-2018 godina.....	106
12.	Broj lica koja su učestvovala u nekoj od mjera za realizaciju individualnog plana aktivacije.....	113
13.	Realizovani uzorak.....	124
14.	Prag rizika od siromaštva (linija siromaštva) za 2020. godinu.....	127
15.	Opseg dohotka porodica radno sposobnih korisnika MO.....	128
16.	Opseg dohotka porodica radno sposobnih korisnika MO nakon obrade kroz OECD skalu.....	129
17.	Stopa rizika od siromaštva i disperzija oko praga (60%) rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.....	130
18.	Broj lica i procenat broja lica prema broju stavki materijalne deprivacije radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.....	132
19.	Broj lica i procenat broja lica prema intenzitetu rada porodica radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori u 2020. godini	134
20.	Pokazatelji stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.....	134
21.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore u riziku od siromaštva.....	138
22.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore po stavkama materijalne deprivacije.....	139
23.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore po intenzitetu rada	140
24.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore po različitim stavkama.....	140
25.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja u riziku od siromaštva	144
26.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja po stavkama materijalne deprivacije.....	145
27.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja po intenzitetu rada.....	145
28.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja po broju stavki.....	146
29.	Prosječni godišnji dohodak muškog i ženskog pola u strukturi porodica radno spsobnih korisnika MO (onih koji su ostvarivali prihod u 2019. godini).....	148
30.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu u riziku od siromaštva.....	149
31.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu po stavkama materijalne deprivacije.....	149
32.	Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu po intenzitetu rada.....	150

33. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu po različim stavkama..	150
34. Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema strukturi domaćinstva u 2020. godini.....	152
35. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice u riziku od siromaštva.....	153
36. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice po stavkama materijalne deprivacije.....	153
37. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice po intenzitetu rada.....	154
38. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice po različitim stavkama.....	155
39. Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema dužini korišćenja prava u 2020. godini.....	156
40. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja prava u riziku od siromaštva.....	157
41. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja prava po stavkama materijalne deprivacije.....	158
42. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja prava po intenzitetu rada.....	159
43. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja pravapo različitim stavkama.....	160
44. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života u riziku od siromaštva.....	162
45. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života po stavkama materijalne deprivacije.....	163
46. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života po intenzitetu rada.....	164
47. Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života po različitim stavkama.....	164

Grafički prikazi

1) Dohodak porodica radno sposobnih korisnika MO.....	128
2) Dohodak porodica radno sposobnih korisnika MO nakon obrade kroz OECD skalu.....	129
3) Poređenja stopa rizika od siromaštva i disperzije oko praga (60%) rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO i ukupne populacije u Crnoj Gori u 2020 godini.....	131
4) Stopa materijalne deprivacije radno sposobnih korisnika MO.....	132
5) Poređenje stopa materijalne deprivacije (prema broju stavki) radno sposobnih korisnika MO i ukupne populacije u Crnoj Gori u 2020. godini.....	133
6) Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u 2020 godini.....	135
7) Poređenja intenziteta rada, stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti i zastupljenosti sve tri stavke AROPE, radno sposobnih korisnika MO i ukupne populacije u Crnoj Gori u 2020. godini.....	136
8) Poređenja različitih stopa siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori po regijama Crne Gore.....	138
9) Poređenje stopa siromaštva i stopa siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO (2013-2020) sa stopama ukupne populacije u Crnoj Gori i na nivou EU u 2020. godini.....	141
10) Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema mjestu stanovanja u 2020. godini.....	144
11) Ostvareni dohotci muških i ženskih članova porodica radno sposobnih korisnika MO	147
12) Povezanost pola sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.....	148
13) Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života članova domaćinstva u 2020. godini.....	162

Spisak skraćenica

AROE - Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti (engl. - *At risk of poverty or social exclusion*)

BDP - Bruto domaći proizvod

COVID-19 – Korona virus (Coronavirus)

DD - Dječiji dodatak

EZ - Evropska zajednica

EU - Evropska unija

HDI - Indeks humanog razvoja (engl. - *Human Development Index*)

ISSS - Informacioni sistem socijalnog staranja

kWh – Kilovat-sat

MDGs - Milenijumski ciljevi razvoja (engl. - *Millennium Development Goals*)

MO - Materijalno obezbjeđenje

MOP - Materijalno obezbjeđenje porodice

NKOJ - Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije

NOO - Narodnooslobodilački odbor

NOV - Narodnooslobodilačka vojska

OMK - Otvoreni metod koordinacije

POJ - Partizanski odred Jugoslavije

RAE - Romi, Aškalije i Egipćani

SCG - Srbija i Crna Gora

SDGs - Ciljevi održivog razvoja (engl. - *Sustainable Development Goals*)

SEI - Indeks društvene isključenosti (engl. - *Social Exclusion Index*)

SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SRJ – Savezna Republika Jugoslavija

SILC - Statistika dohotka i uslova života (engl. - *Statistics on income and living conditions*)

UN - Ujedinjene Nacije (engl. - *United Nations*)

UNDP - Program Ujedinjenih nacija za razvoj

REZIME

Materijalno obezbjeđenje (MO) je jedini mehanizam pomoći namijenjen od strane države, građanima Crne Gore koji su iscrpjeli sve mogućnosti za zaštitu elementarne egzistencije. Ovo pravo zauzima centralno mjesto u sistemu socijalne zaštite u Crnoj Gori kada je u pitanju borba sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem i kao takvo utiče na životne okolnosti i kvalitet života oko 5% građana Crne Gore. Međutim, uprkos gotovo osamdeset godina trajanja u sistemu socijalne zaštite u Crnoj Gori, ne postoje relevantni dokazi o efektima ovog prava.

Kako siromaštvo, ne samo u Crnoj Gori već uopšte, ima osobine trajnosti, neophodno je preispitivati nacionalne mehanizme sigurnosti u njihovom, to jest posebnom sociokulturnom kontekstu. Stoga su predmet ovog rada kvalitet i uslovi života radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO. Istraživanje je rađeno sa ciljem da se utvrdi efekat korišćenja prava na MO i za njega zakonom vezanih prava na pokazatelje siromaštva radno sposobnih korisnika i njihovih porodica koji su to pravo koristili u periodu između 2013. i 2020. godine. Sprovedeno je korišćenjem jedinstvene metodologije mjerenja pokazatelja siromaštva u svim zemljama EU i državama kandidatima, odnosno korišćenjem institucionalizovane procedure prikupljanja podataka preko statistike o dohotku i životnim uslovima (*Statistics on income and living conditions – SILC*), na uzorku od 195 porodica radno sposobnih korisnika MO, u trenutku kada je to pravo koristila 5961 porodica, po osnovu radne sposobnosti svojih članova.

U prvom dijelu rada, to jest u deskriptivno-teorijskom dijelu, gdje su podaci prikupljeni kroz sekundarne izvore, osim teorijsko-metodoloških postavki, obrade pojma, koncepta i mjerila siromaštva i socijalne isključenosti, operacionalizacije svih drugih pojmova, sadržane su i sve relevantne informacije o pravu na MO i vezanim pravima za MO u Crnoj Gori, a koji su predmet ovog istraživanja.

U drugom, eksplorativno-teorijskom dijelu, prikazani su rezultati istraživanja sprovedenog u tri grada u Crnoj Gori (u Beranama, Nikšiću i Herceg Novom), koji su pokazali: 1) da je u 2020. godini 67,7% radno sposobnih korisnika MO, koji su to pravo koristili u navedenom periodu, bilo u riziku od siromaštva; 2) da je 88,9% članova domaćinstva radno sposobnih korisnika MO bilo materijalno deprivirano; 3) da je 65,2% lica živjelo u porodicama radno sposobnih korisnika MO u kojima je intenzitet rada veoma nizak, odnosno u porodicama u kojima su svi radno sposobni članovi domaćinstva radili manje od 20% svog vremena koje im je bilo na raspolaganju za rad u 2019. godini; 4) da je 85,7% članova u porodicama radno sposobnih korisnika MO bilo izloženo nekoj od tri stavke, izrazitoj materijalnoj deprivaciji, riziku od siromaštva ili su živjeli u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada; 5) da je 48,2% članova domaćinstava radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori, a koji su pravo koristili u periodu od 2013. do 2020. godine izloženo svim trima stavkama (riziku od siromaštva, životu u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada i izrazito su materijalno deprivirani); 6) da je u 2020. godini radno sposobni korisnik MO imao veću stopu rizika od siromaštva od prosječnog građanina Crne Gore čak za 45,1 procentnih poena; 7) da je radno sposobni korisnik MO imao veću stopu rizika od siromaštva od

prosječnog građanina EU za 50,6 procentnih poena; 8) da je korišćenje prava na MO neefikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika.

Preporukama za unapređenje prava na MO i vezanih prava za MO, na kraju rada definisani su mogući mehanizmi za unapređenje efikasnosti MO i vezanih prava za MO.

Ključne riječi: *radno sposobni korisnici MO, država blagostanja, materijalno obezbjeđenje, prava vezana za materijalno obezbjeđenje, stopa rizika od siromaštva, stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, efekti prava.*

NAUČNA OBLAST: *Političke nauke*

UŽA NAUČNA OBLAST: *Socijalna politika*

UDK broj: *36(331.103:349.3)"2013/2020"*

A B S T R A C T

Financial Assistance for Individuals and Families is the only aid mechanism intended by the state for the citizens of Montenegro, when they have exhausted all the possibilities for the protection of basic existence. This right occupies a central place in the social protection system in Montenegro in the fight against poverty and social exclusion, and as such affects the living conditions and quality of life of about 5% of Montenegrin citizens. In almost eighty years of its existence in the social protection system in Montenegro, there are no relevant proofs on the effects of this right.

As poverty, not only in Montenegro but in general, has the characteristics of permanence, it is necessary to review the national security mechanisms in their particular socio-cultural context. Therefore, the subject of this paper is the quality and living conditions of able-bodied users of the Financial Assistance for Individuals and Families and rights related to it. The aim of the research is to determine the effect of exercising the right to material security and related rights to poverty indicators of able-bodied beneficiaries and their families who exercised this right in the period between 2013 and 2020, using a unique methodology for measuring poverty indicators in all European Union countries and candidate countries, i.e. using the institutionalized procedure of data collection through Statistics on Income and Living Conditions (SILC), on a sample of 195 families, able-bodied users of Financial Assistance for Individuals and Families, at the time when 5961 families used that right, based on the working ability of their members.

In the first part of the paper, i.e. in the descriptive-theoretical part where data were collected through secondary sources, apart from theoretical and methodological settings, the development of concept, the concept and benchmarks of poverty and social exclusion, the operationalization of all other concepts, are contained all the relevant pieces of information on the Financial Assistance for Individuals and Families rights and the rights related to it in Montenegro, which are the subject of this research.

In the second, exploratory-theoretical part, the results of the research conducted in three cities in Montenegro (Berane, Niksic and Herceg Novi) were presented, and they showed: 1) That in 2020, 67.7% of able-bodied beneficiaries of the Financial Assistance for Individuals and Families, who used this right in the specified period, were at risk of poverty; 2) That 88.9% of the household members of the able-bodied beneficiary were materially deprived; 3) That 65.2% of persons lived in families of the able-bodied beneficiaries of the Financial Assistance for Individuals and Families in which the intensity of work is very low, i.e. in families in which all able-bodied members of the household worked less than 20% of their time available for work in 2019; 4) That 85.7% of the members in the families of the able-bodied beneficiaries of the Financial Assistance for Individuals and Families were exposed to one of the three items, severe material deprivation, the risk of poverty or they lived in families with very low work intensity; 5) That 48.2% of the members of households of the able-bodied beneficiaries of the Financial Assistance for Individuals and Families in Montenegro, who used that right in the period from 2013 to 2020, are exposed to all

three items (the risk of poverty, living in the families with very low work intensity and they are significantly materially deprived); 6) That in 2020, the able-bodied beneficiaries of the Financial Assistance for Individuals and Families had a higher rate of poverty risk than the average citizen of Montenegro by as much as 45.1 percentage points; 7) That the able-bodied beneficiary of the Financial Assistance for Individuals and Families had a higher poverty risk rate than the average EU citizen by 50.6 percentage points; 8) That the use of the right to Financial Assistance for Individuals and Families is ineffective in terms of reducing the poverty rate and the rate of risk of poverty or social exclusion of working able-bodied beneficiaries.

Possible mechanisms for improving the efficiency of the Financial Assistance for Individuals and Families and related rights are defined by recommendations for the improvement of the Financial Assistance for Individuals and Families and related rights at the end of the thesis.

Key words: able-bodied beneficiaries of the Financial Assistance for Families and Individuals, welfare state, financial assistance, financial assistance rights, at-risk-of-poverty rate, at-risk- of-poverty or social exclusion rate, effects of rights.

SCIENTIFIC FIELD: *Political Science*

SPECIFIC SCIENTIFIC FIELD: *Social policy*

UDC number: 36(331.103:349.3)"2013/2020"

UVOD

Siromaštvo je pojava koja pogađa različite zemlje svijeta. Ono je prisutno u svim zemljama, kako u nisko, tako i u srednje i visoko dohodovnim. Brojni uspjesi savremenog svijeta na polju razvoja ekonomije u posljednja dva vijeka, nijesu uspjeli da eliminišu ovu pojavu.

Shodno opstajanju siromaštva u svijetu, posljednje tri decenije bilježe povećano naučno ali i praktično interesovanje za siromaštvo kao pojavu, kao i za načine borbe sa siromaštvom u smislu učinaka različitih modela socijalnih politika, različito razvijenih zemalja. Posebno je to naglašeno na nivou Evropske unije (EU). Razlozi za tako povećano interesovanje su brojni, od sve učestalijih ekonomskih kriza, do i dalje uočljive nejednakosti u društvu.

Kako je siromaštvo veoma složena pojava, koja ostavlja brojne posledice, ne samo na onoga ko je siromašan već i na samo društvo, jedna od najvažnijih uloga savremenih država svijeta jeste ta, da obezbijede svakom svom građaninu minimum socijalne sigurnosti. Aktivnosti države, u cilju stvaranja pretpostavki za ispunjavanje te uloge, brojne su. One se kreću od obezbjeđivanja uslova za ostvarivanje dovoljnih prihoda od rada, do garantovanja novčanog prihoda od strane države u cilju zaštite bazičnog, odnosno minimalnog standarda života svakog građanina. Međutim, mogućnosti svake zemlje u svijetu su različite, pa su i izazovi svih zemalja pojedinačno, izazovi sami za sebe.

Brojne zemlje imaju razvijenu i dugu tradiciju praćenja pojave siromaštva u svim njegovim aspektima, neke čak i više od jednog stoljeća. Crna Gora je tek nakon dvijehiljaditih godina, u smislu praćenja trendova, na organizovan način počela tretirati problem siromaštva. Naučno praćenje ove pojave nije imalo zapaženu ulogu na prostorima Crne Gore. No, iako je siromaštvo kao pojava u istraživačkom smislu bilo zanemareno, a socijalizam ga nije vidio kao društveni problem, i u vremenu socijalizma, a i nakon njegovog kraha, odnosno u poslednjih tridesetak godina, država u čijem sastavu u različitim formama je bila i Crna Gora, kroz različite mehanizme sprovodila je mjere u cilju njegovog suzbijanja.

Kao i svaka druga bivša socijalistička država, ili i bliže, kao svaka druga država bivše Jugoslavije, Crna Gora je i nakon obnavljanja nezavisnosti 2006. godine nastojala da kroz svoje politike sprovodi mjere usmjerene u pravcu borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti i implementira programe koji će na najbolji mogući način odgovoriti jednoj od njenih najvažnijih uloga, zaštititi njenih najsiromašnijih građana. Takva težnja je proklamovana i u najvišem pravnom aktu Crne Gore. U Ustavu Crne Gore, u njegovom prvom članu navodi se da je Crna Gora “građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava” (Ustav Crne Gore, član 1).

Jedna od politika, kojom se, između ostalih, želi postići određeni nivo socijalne pravde, svakako je socijalna politika, koja kroz djelatnost socijalne i dječije zaštite sprovodi mjere i programe koji su orijentisani na poboljšanje položaja najugroženijih građana Crne Gore. Jedno od najvažnijih prava, čiji je isključivi cilj zaštititi najsiromašnijih građana, jeste pravo na materijalno

obezbjedenje (MO), koje se implementira kroz Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti. Na kraju 2020. godine, MO u Crnoj Gori koristilo je ukupno 8398 porodica sa 28338 članova (Vlada Crne Gore, 2021).

Uz pravo na MO, a u svrhu postizanja istog cilja, vezano je i niz drugih prava (dječiji dodatak, zdravstvena zaštita, troškovi sahrane, jednokratne novčane pomoći, subvencije na električnu energiju, troškovi ishrane u predškolskim ustanovama i pravo na individualni plan aktivacije).

Rad je usmjeren na to da odgovori na pitanje, kakvi su krajnji rezultati implementacije, odnosno kakvi su efekti MO i vezanih prava za MO na radno sposobne korisnike u Crnoj Gori. Radom se odgovora na pitanje efektivnosti prava na MO, na osnovu procjene njegovih dometa u smanjenju siromaštva i socijalnog isključivanja korisnika, odnosno putem analize socioekonomskog položaja radno sposobnih korisnika MO.

U prvom dijelu rada, detaljno su obrazložene teorijsko-metodološke postavke istraživanja. Precizno je formulisan problem istraživanja, njegov predmet, ali i sami ciljevi istraživanja. U ovom dijelu su jasno precizirana i istraživačka pitanja na koja je rad tražio odgovore i postavljen je hipotetički okvir istraživanja. Osim elaboracije društvenog i naučnog značaja ovakvog istraživanja, kao i njegovog metodološkog okvira, u ovom dijelu rada definisan je i teorijski okvir istraživanja.

U drugom poglavlju rada konceptualizovani su pojmovi siromaštva i socijalne isključenosti i približen je njihov razvoj na evropskom kontinentu, uključujući i Crnu Goru. Na osnovu referentne literature, predstavljeni su trendovi siromaštva i socijalne isključenosti, a predstavljen je i cilj borbe protiv tih pojava, kako na prostoru EU tako i na prostoru Crne Gore. Operacionalizovani su, kako pojam siromaštva, tako i pojam socijalne isključenosti.

U trećem poglavlju rada, kroz analizu relevantne literature, dat je prikaz MO sa prikazom svih vezanih prava za njega. Kroz analizu dostupnih podataka, prikazano je i kretanje broja korisnika koji su koristili pravo na MO i kretanje broja korisnika drugih vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Takođe u ovom dijelu rada predstavljene su procedure i pravila za ostvarivanje, kako MO, tako i svih vezanih prava za MO.

U četvrtom, centralnom poglavlju ovog rada, predstavljena je metodologija empirijskog istraživanja, kao i njegovi rezultati. Kroz rezultate istraživanja dati su odgovori na sva istraživačka pitanja, ali i na postavljene hipoteze u istraživanju. U ovom poglavlju koncentrisani su svi odgovori na pitanje o efektima implementiranog prava na MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori na radno sposobne korisnike.

U petom poglavlju, a na osnovu rezultata iz četvrtog poglavlja, predstavljene su preporuke za dalju implementaciju prava na MO, ali i svih dodatnih prava povezanih sa statusom korisnika MO, u cilju stvaranja pretpostavki za postizanje boljih efekata ovog prava na krajnjeg korisnika.

I DIO: Teorijsko-metodološke postavke istraživanja

1.1 Formulacija problema istraživanja

Siromaštvo, socijalno uključivanje i uopšte kvalitet života svjetske populacije, su teme koje u poslednjim decenijama privlače sve više pažnje međunarodne naučno-stručne, ali i šire javnosti. Činjenica da više od jedne milijarde populacije širom svijeta, živi u siromaštvu svakako je jedan od razloga tome (Jejts, 2017).

Iako je po izvještaju Svjetske banke, ekstremno siromaštvo bilo u padu poslednjih 25 godina, sve do izbijanja Covid-19 krize, brojne države svijeta, već duži niz godina, pokušavaju pronaći najbolji način za uspostavljanje balansa u raspodjeli nacionalnih dohodaka, kako bi što efikasnije redukovale brojnost siromašnih u svijetu (World Bank, 2020). Godine 2000. potpisana je i UN-ova Milenijumska deklaracija, takozvani Milenijumski ciljevi razvoja (*Millennium Development Goals ili MDGs*) koju je usvojilo 189 država članica, a gdje je jedan od osnovnih ciljeva bilo iskorjenjivanje siromaštva i gladi u svijetu. Nakon Milenijumskih ciljeva razvoja, 2016. godine generisani su Ciljevi održivog razvoja (*Sustainable Development Goals ili SDGs*) koji predstavljaju, između ostalog, poziv na djelovanje kako bi se u svijetu iskorijenilo siromaštvo (Gudelj, 2019).

Uprkos smanjenju broja ekstremno siromašnih u svijetu, sve se više stvara jaz između onih koji imaju i onih kojima je pomoć potrebna, kako bi zadovoljili i osnovne egzistencijalne potrebe. Raspodjela prihoda unutar država ne odvija se u pravcu smanjenja nejednakosti. Takav trend nije nov, on je izražen od daleke 1950. godine, a posebno je naglašen nakon 80-ih godina prošlog vijeka i primjene neoliberalnog koncepta u brojnim državama svijeta (Holden, 2017, navedeno u Jejts, 2017). Prema skorašnjim raspoloživim podacima, za samo dvadeset godina, udio u bogatstvu 1% najbogatijih porastao je za četiri puta, sa 41,5 biliona dolara na 191,6 biliona dolara, ili sa 35% na 46% ukupnog bogatstva na globalnom nivou (Research Institute, 2021). U samo dvije godine rastao je sa 43,9% u 2019. godini na 45,6% u 2021. godini (Research Institute, 2022).

Bez obzira što neki zagovornici teorija distributivne pravde smatraju da su obaveze prema svima koji su na svijetu siromašni jednake, odnosno da nema razlike da li se radi o siromaštvu na nacionalnom ili na globalnom nivou, ipak su mogućnosti, pa time i izazovi za različite države različiti. U svjetlu aktuelnih društvenih procesa, dinamičnog načina života, ekonomskih promjena, izazova kriza, globalizacije, reindustrijalizacije, evropeizacije, preko različitih ekonomskih performansi i različitog nasleđa, različitih socijalnih poredaka zemalja i niza drugih faktora, za svaku zemlju pojedinačno, izazov borbe sa raspodjelom resursa, siromaštvom i socijalnim isključivanjem, je različit. Sistemi socijalne sigurnosti i šire, ukupna socijalna politika, kao jedan od mehanizama za bolju raspodjelu i snažniju borbu sa siromaštvom, ali i za prijeko potrebnu socijalnu integraciju onog dijela populacije kojoj je nužna pomoć, takođe su različiti.

Tako, na primjer, Miler smatra da članovi društva moraju imati zajednički identitet, svijest da ima nešto što ih veže u jednu cjelinu, a ti se uslovi jedino mogu zadovoljiti na nacionalnom, a nikako na globalnom nivou (Miller, 1999, navedeno u Jolić, 2013). Lister (2017) takođe, navodi da “ne postoji jedinstveni koncept siromaštva (socio-ekonomskog statusa) koji je izvan istorije i kulture”, pa prema njenoj argumentaciji siromaštvo predstavlja “konstrukciju specifičnih društava” (Lister, 2007, navedeno u Jejts, 2017: 33). Čekerevac smatra da od “društveno-ekonomskog uređenja kao i razvijenosti samog društva, socijalna politika se, ne samo različito shvata i definiše, već je i različita u svakoj zemlji pojedinačno” (Čekerevac, 2005: 3).

Najbolji primjer ovih tvrdnji su upravo sistemi socijalne sigurnosti država članica EU. Iako suočavanje sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem i borba sa njima jeste jedan od ciljeva i važnih zadataka evropskih država blagostanja, konture tih suočavanja baziraju se na različitim socijalnim praksama kao što su mediteranska, nordijska, anglosaksonska, kontinentalna i istočnoevropska (Perišić, 2014). Čak i potreba da se između različitih modela uspostavi čvršća veza radi efikasnije borbe, u prošlosti je nailazila na brojne prepreke. Pored činjenice da se politika u ovoj oblasti dugo zadržavala na marginama politike EU, gotovo da nije postojala čak ni bilo kakva koordinacija nacionalnih socijalnih politika, iako su težnje bile konstantne, sve do usvajanja Jedinstvenog evropskog akta (1986) i Povelje o osnovnim socijalnim pravima radnika (1989), ali i dalje djelimično (Perišić, 2014). Praktično je za oblast socijalne uključenosti stvorena pretpostavka za koordinaciju politika EU tek na Evropskom savjetu u Lisabonu 2000. godine.

Vrijeme nakon Lisabonske strategije sa naglaskom na posljednjih deset godina obilježeno je borbom EU protiv siromaštva i socijalnog isključivanja, konkretizovanom nizom njenih dokumenata. Između ostalih, Strategija “Evropa 2020” iz 2010. godine imala je za cilj da se 20 miliona ljudi izdigne iznad granice koja znači siromaštvo do 2020. godine, a ista je ukazala na činjenicu da se 2008. godine 80 miliona ljudi u okvirima EU nalazilo ispod granice siromaštva (Evropski pokret Srbija, 2011).

Takva programska orijentacija i proklamacija EU, imala je različite uspjehe u različitim državama članicama EU. Razlog tome je odsustvo dovoljnih sredstava ali i karakteristike Otvorenog metoda koordinacije (OMK) kao soft metode koja ne omogućava onakve ishode kakvi su prvobitno očekivani (Zeitlin, 2011). Međutim, jedno je sigurno, mreže socijalne sigurnosti i dalje ostaju naglašeno divergentne, i sasvim je jasno da najvažniju ulogu u borbi sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem u svakoj zemlji EU, ima upravo njihov kvalitet, efikasnost i njihovo prilagođavanje novonastalim situacijama.

Divergentnost svih mreža, u okvirima EU ali i van nje, upravo govori i u prilog činjenici da se suštinski efekat neke mreže sigurnosti i njena efikasnost borbe sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem u nekoj zemlji jedino može istražiti ispitivanjem same mreže u odnosu na prilike u kojima se ona implementira. Sa druge strane socijalna pomoć, MO ili minimalni prihod, najčešće u svakoj zemlji imaju zajednički imenitelj, a to je da predstavljaju transfere čiji je cilj pomoći,

kako pojedincima, tako i domaćinstvima da ostvare odgovarajući životni standard (Adema, 2006, Immervoll et al, 2015, navedeno u Wang, Vliet, 2019).

Na prostorima bivše Jugoslavije sa aspekta istraživanja, siromaštvo kao tema, praktično nije bila predmet ozbiljnog društvenog interesovanja. Teme kao što su raspodjela društvenih resursa ili kvalitet i efekat te raspodjele, veoma su malo tretirane. Mijanović (1998) navodi da je čak i zvanična statistika vođena na način da “ne ostanu tragovi o najvažnijim aspektima socio-ekonomskog položaja stanovništva i njegovih pojedinih kategorija” (Mijanović, 1998, navedeno u Perišić, Vidojević, 2020: 165), iako je sa druge strane, kako navode Perišić i Vidojević, “socijalistički period predstavljao period značajnih socijalnih prava i suštinske socijalne sigurnosti” (Perišić, Vidojević, 2020: 154).

Crna Gora, kao jedna od zemalja bivše Jugoslovenske države, sa aspekta naučnih istraživanja, takođe te teme nije na ozbiljniji način tretirala. Situacija se veoma malo promijenila i do trenutka izrade ovog rada, iako je zvanična statistika nakon dvijehiljaditih počela sa praćenjem pojave siromaštva.

Ključno mjesto u sistemu socijalne zaštite u Crnoj Gori, u borbi sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem ima MO, koje kao pravo u Crnoj Gori, mogu ostvariti i radno sposobni pojedinac i njegova porodica pod određenim uslovima. Uslovi za ostvarivanje ovog prava precizirani su Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti iz 2013. godine i kriterijumi se gotovo u potpunosti odnose na zdravstveni, stambeni i materijalni status lica i porodice koja želi ostvariti ovo pravo.

Sa pravom na MO u mrežu prava, a kroz Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, involviran je i niz drugih vezanih prava: dječiji dodatak, zdravstvena zaštita, troškovi sahrane, jednokratne novčane pomoći, subvencije na električnu energiju, troškovi ishrane u predškolskim ustanovama i pravo na individualni plan aktivacije. Smisao i MO i prava vezanih za njega je efikasnija borba sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem, pa su ove vrste pomoći namijenjene prvenstveno onim pojedincima i domaćinstvima kojima je potrebna podrška i pomoć u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba, a koji su u najvećem riziku od siromaštva i socijalnog isključivanja u crnogorskom društvu. Sva prava se finansiraju iz državnog budžeta.

Pored ovako uspostavljene mreže, i pored njene jasne i ciljane usmjerenosti, po podacima iz 2023. godine, stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori je i dalje veoma visoka. U 2022. godini ona je iznosila 20,3%, a to je manje za samo 4,3 procentnih poena u odnosu na 2013. godinu, kada je usvojen trenutno važeći Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti sa namjerom da se značajnije pospiješi uspjeh u ovoj borbi (Monstat, 2023). Sličan takav trend uočen je i kod relativnog jaza rizika od siromaštva, jer je u 2013. godini vrijednost ovog indikatora iznosila

39,7%, a u 2022. godini 29,5% (Monstat, 2023). Takođe, u 2016. godini zabilježena je i visoka stopa trajnog rizika od siromaštva, koja je iznosila 15,6% (Monstat, 2018).

Postavlja se pitanje: Da li i kakav efekat na pokazatelje siromaštva kod radno sposobnih korisnika MO ima korišćenje ovog prava u Crnoj Gori? Konkretno, kakav efekat ima korišćenje prava na MO i vezanih prava za njega na stope rizika od siromaštva ili stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, s obzirom na to da je po poslednjim raspoloživim podacima stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti u ukupnoj populaciji u Crnoj Gori među najvišim u Evropi (Monstat, 2021)? Činjenica da je stopa siromaštva veoma visoka, dodatno ukazuje na potrebu ispitivanja efekata postojećih prava. Takođe, traženje odgovora kako bi postojeća prava mogla biti efektivnija, ispostavlja se kao obaveza. Saznanje o efektima korišćenja prava i perspektivama korisnika stvorilo bi mogućnost kreiranja novih mehanizama podrške korisnicima kroz osmišljavanje novih prava, a radi podrške pravu na MO, ali i novih prava u sistemu socijalne zaštite i van njega u Crnoj Gori.

Stoga je ovaj rad fokusiran na preispitivanje dosadašnjih efekata ovih prava, odnosno preispitivanje efekata korišćenja MO i vezanih prava za njega na radno sposobne korisnike prava u specifičnom kontekstu Crne Gore.

1.2 Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživačkog rada jesu kvalitet i uslovi života radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO kao i efekti MO i vezanih prava za MO na kvalitet i uslove života radno sposobnih korisnika MO i njihovih porodica.

Pitanja na koja će ovaj rad dati odgovore su: Kolika je stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori?; Kakav efekat ima korišćenje MO i vezanih prava za MO na stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti kod radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori?; Koji sve faktori utiču na visinu stope rizika od siromaštva i visinu stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti?; Koje je pretpostavke neophodno ispuniti da efekat korišćenja prava kod radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO bude veći?

1.3 Teorijski okvir istraživanja

1.3.1 Definicija blagostanja

Sam pojam “blagostanje” jedan je od najvažnijih termina političke teorije, koji se vezuje za institucionalizovanu državu blagostanja, to jest za poseban oblik kapitalističkog društva iz drugog dijela dvadesetog vijeka, utemeljen na socijalnoj sigurnosti i politici pune zaposlenosti (Dokić, 2016). Iako se blagostanje u ovom slučaju podrazumijeva kao akcija države i njen intervencionizam, prilikom prve pojave termina blagostanja, to nije bio slučaj.

Ideja blagostanja pojavila se u Škotskom prosvjetiteljstvu, a Beri ističe da: “počeci filozofije socijalne pomoći i teorije kojom se pruža objašnjenje pojma blagostanja i otvorenog i principijelnog opravdanja uplitanja ili neuplitanja države u pružanje onoga za šta se smatra da je ‘dobro’ u smislu blagostanja potiču iz utilitarističkih učenja osamnaestog vijeka, a istorijsko porijeklo teorije blagostanja nalazi se u ‘škotskoj prosvjetčenosti’” (Berry, 2007, navedeno u Dokić, 2016: 191). Sama ideja izvedena je iz ideje o potrebi napretka cijelog društva. Napredak društva kroz ideju blagostanja, na samim počecima te ideje, nije podrazumijevao državu kao faktor od presudne važnosti za stvaranje blagostanja. To je prije svega bio interes čovjeka, pojedinca, koji je prateći taj sopstveni interes doprinosio opštem boljitku. Tako Smit kaže: „Svaki se pojedinac stalno trudi, da iznađe najpovoljniju upotrebu za cjelokupni kapital, kojim može raspolagati, doduše, on ima u vidu svoju vlastitu korist, a ne korist društva ali proučavanje vlastite koristi vodi ga prirodno, ili bolje rekavši, nužno do toga, da najviše voli upotrebu, koja je za društvo najkorisnija“ (Smith, 1952, navedeno u Dokić, 2016: 192). Razvojem ljudske civilizacije razvijao se i pojam blagostanja, ali se razvijalo i shvatanje načina, odnosno puta kojim se obezbjeđuje blagostanje, kako pojedinca, tako i zajednice kojoj on pripada.

Prije više od 40 godina, Šin i Džonson (1978) su definisali blagostanje na način što su tvrdili da je ono “globalna procjena kvaliteta života osobe prema kriterijumima koje su oni sami izabrali” (navedeno u Dodge et al, 2012: 224). Nakon ovako postavljene teze, uslijedilo bi pitanje: A šta je to kvalitet života? Svjetska zdravstvena organizacija kvalitet života definisala je na sledeći način: „To je percepcija pojedinca o svom položaju u životu u kontekstu kulture i sistema vrijednosti u kojima živi, a sve u odnosu na njegove ciljeve, očekivanja, standarde i brige“ (World Health Organization, 1997, navedeno u Dodge et al, 2012: 224).

U političkoj teoriji danas se pod blagostanjem podrazumijeva: “da je u društvu osiguran barem minimalan nivo dobrobiti građana, a dominantno je i shvatanje da je obaveza vlade da u tom cilju osigura adekvatan mehanizam društvene pomoći radi podmirivanja osnovnih egzistencijalnih

potreba građana” (Dokić, 2016: 191). Međutim, postoje i sveobuhvatnija tumačenja, među kojima i tumačenje Midžlija koji pod blagostanjem podrazumijeva “stanje, ili stanje ljudskog blagostanja koje postoji kada su ljudske potrebe zadovoljene, problemi se rješavaju i mogućnosti svakog čovjeka se maksimiziraju” (Midgley, Livermore, 2009: 6). Nasuprot tome Midžlij smatra da postoji i stanje socijalne bolesti, a to je kako on navodi, “kada ljudske potrebe nijesu zadovoljene, kada se društvenim problemima ne upravlja efikasno i kada postoji ograničena mogućnost za poboljšanje životnih šansi” (Midgley, Livermore, 2009: 6).

Pored potrebe zadovoljavanja osnovnih potreba svakog čovjeka, i niz drugih faktora utiče na kvalitet života. Shodno tome, kvalitet života mogao bi se odrediti i kao zadovoljstvo neke osobe trenutnim uslovima života u odnosu na očekivani ili pretpostavljeni ideal (Jugović, Bogetić i Živaljević, 2018). Međutim i samoprocjena kvaliteta života zavisi od ličnog vrijednosnog sistema, ali i od kulturnog sistema gdje osoba egzistira (Fitzpatrick, 1996, navedeno u Jugović, Bogetić i Živaljević, 2018). Spiker smatra da se shodno navedenom “blagostanje mora razmatrati u okviru konkretnog društva, jer je to društveni koncept za koji se pretpostavlja da ima svoj društveni sadržaj, pa se shodno tome i vrši njegova normativna evaluacija” (Spiker, 2013: 34). Kako dalje navodi, “razumijevanje društvenog konteksta je shodno tome razumijevanje i ukupne socijalne politike” (Spiker, 2013: 34).

Većina koncepcija kvaliteta života prepoznaje subjektivne, objektivne, i egzistencijalne faktore koji utiču na blagostanje individue (Phillips, 2006, navedeno u Jugović, Bogetić, Živaljević, 2018). Prema definiciji Kuminsa “materijalno blagostanje jedan je od temeljnih kompozitnih pokazatelja kvaliteta života“, a za uvid u materijalno blagostanje pojedinca “treba prikupiti podatke o njegovom prihodu, kvalitetu stanovanja i njegovom posjedu” (Cummins 1997, navedeno u Klempić et al, 2016: 198), jer kako navodi Čalon “prihod se smatra važnim samo do određenog praga” (Chuluun, 2014, navedeno u Painter-Morland, Demuijnck, Ornati, 2017: 299).

Jednostavnim jezikom rečeno, ljudi će uživati u blagostanju jedino ako im je sigurna hrana, ne progoni ih niko i znaju da postoji mreža sigurnosti koja bi im pomogla u slučaju potrebe (Dolan i Metcalfe, 2012, navedeno u Painter-Morland, Demuijnck, Ornati, 2017).

1.3.2 Nastanak i razvoj države blagostanja

Šta je u stvari država blagostanja i koja je njena definicija? Njenu najbolju definiciju, odnosno definiciju koja možda najbolje opisuje državu blagostanja dao je Brigs (1961), definišući je na sledeći način: “Država blagostanja je država u kojoj se koristi organizovana vlast (kroz politiku i administraciju) u nastojanju da se modifikuje igra tržišnih sila u najmanje tri smjera:

- garantovanje pojedincima i porodicama minimalnog prihoda bez obzira na tržište, vrijednost njihovog rada ili njihove imovine;
- sužavanje stepena nesigurnosti omogućavajući porodicama i pojedincima da se suoče sa određenim 'socijalno nepredviđenim situacijama' (bolest, starost, nezaposlenost) koje vode u individualnu i porodičnu krizu;
- obezbjeđivanje svim građanima, bez razlike u statusu ili klasi, najbolje dostupne standarde u odnosu na određeni dogovoreni opseg socijalnih usluga" (Briggs, 1961, navedeno u Andersen, 2012: 4).

Država blagostanja je ustvari esencija moderne države. Iako korijeni njenog razvoja ili nastanka vuku tragove u dalekoj prošlosti, ona je normativno proizvod savremene civilizacije. Od svog nastanka do današnjih dana, država blagostanja se prilagođavala novonastalim situacijama, odnosno potrebama stanovnika određenih područja. Kako su potrebe stanovnika različite na različitim krajevima svijeta, opravdano je govoriti i o državama blagostanja.

Period nastanka prvih civilizacija obilježilo je vrijeme u kom je uloga države prvenstveno bila bezbjednost stanovništva i bezbjednost i sigurnost vladara koji su vladali tim civilizacijama. Dugo vremena ta uloga države, ostala je kao primarna tokom perioda razvoja ljudske civilizacije. Iako takva, nije sprečavala, odnosno doprinosila je tome da se paralelno sa njenom takvom ulogom, odvijaju društveni procesi koji će neprimjetno, ali sigurno, mijenjati ulogu države. Prije svega to su razna kolonijalna osvajanja, pad apsolutističkih monarhija, rast broja država, prvenstveno u Evropi, industrijska revolucija i brojni drugi događaji u periodu razvoja civilizacije. Sve to za posledicu je imalo da se uloga države kroz vrijeme značajno izmijeni.

Sa druge strane, usmjerenost ljudi jednih na druge u malim grupama i u društvu u cjelini, istovremeno je tokom cijelog perioda razvoja civilizacije proizvodila obaveze ljudi jednih prema drugima, a kako kaže Perišić "konotacija tih obaveza, sa naglaskom prema drugima i/ili društvu razlikovala se shodno vremenu i prostoru, a dominantno tumačenje obično je regulisano posredstvom društvenih i/ili pravnih normi" (Perišić, 2008: 208). Tako se može zaključiti da nema forme društva za koju nije važio neki oblik solidarnosti (Spicker, 2000).

Promjena forme u kojoj se po prvi put mijenja usmjerenost ljudi sa samo jednih na druge, karakteristična je za početak modernog doba. Bilo je to vrijeme kada se pojavljuju prvi, takozvani, kolektivni društveni organi koji iskazuju interesovanje za brigu o drugome. Prvenstveno su to bile crkvene vlasti i razne religiozne organizacije koje iskazuju potrebu brige i u izvjesnom smislu preuzimaju brigu o siromašnima. Postepeno, nakon ovog perioda, ulogu brige o siromašnima od crkvenih vlasti preuzela je država, odnosno njene institucije. Mora se konstatovati da je na počecima toga preuzimanja, kako kaže Perišić (2008) "priroda pomoći koju su evropske države, u

manjoj ili većoj meri, pružale siromašnima, imala karakter nadziranja, kontrole i represije nad siromašnima” (Perišić, 2008: 210).

Rast uticaja države nije bio jednostavan ni brz. Cijeli sedamnaesti, osamnaesti i devetnaesti vijek obilježio je beznačajan uticaj države u stvaranju blagostanja. Međutim, treba konstatovati i to da pojedini Evropski podaci podržavaju narativ, iako su tada podaci bili veoma loši i mogu se smatrati samo indikativnim, da u tom periodu, ekstremno siromaštvo radničke klase i nije bilo nešto što je bilo prirodno stanje (Sullivan, Hickel, 2023). Pojedina istraživanja govore i to da se, na primjer, radnička klasa širom Evrope, mogla naći u ekstremnom siromaštvu samo u periodima ekstremnih društvenih i ekonomskih nevolja (Sullivan, Hickel, 2023). Tako je, kako navode Saliven i Hikl (2023: 5), “evropska periferija pretrpjela ekstremno siromaštvo tokom previranja Francuskih revolucionarnih i Napoleonovih ratova (1792-1815). Vrijeme izvan ovakvih katastrofa teško se moglo nazvati vremenom u kom su Evropljani živjeli u uslovima ekstremnog siromaštva (Sullivan, Hickel, 2023). No, ipak se za taj period ne može kazati da nije period u kome nije postojala snažna potreba za državnim intervencionizmom, posebno nakon ovakvih katastrofa, gdje pojedini podaci govore da je 1820. godine, oko polovine stanovništva u Evropi živjelo u uslovima koje bi smo danas smatrali uslovima ekstremnog siromaštva (Ravallion, 2020).

Bez obzira na takav razvoj situacije državnog intervencionizma nije bilo. Nije ga bilo iz brojnih razloga, a između ostalog, to je bilo uslovljeno i time što je većina filozofa i ekonomista toga doba smatrala da državni intervencionizam treba biti minimalan i da isključivo treba da se odnosi na administraciju, nacionalnu odbranu i policiju. Neka uticajna učenja, poput učenja Tomasa Maltusa, suprotstavljala su se snažnijoj potrebi državnog intervencionizma i smatrala su da bi bilo kakva intervencija države ka siromašnima bila samo u svrhu podsticaja na nerad (Perišić, 2008).

Uloga u brizi države o siromašnima se gotovo u potpunosti promijenila do dvadesetog vijeka. To je, prije svega, opet bilo uslovljeno različitim društvenim procesima koji su posebno intenzivirani u devetnaestom vijeku, kao što su proces urbanizacije, industrijalizacije i snažan ekonomski razvoj gotovo cijelog svijeta. Sve to skupa dovelo je do novih društvenih pojava koje su iziskivale i nove karaktere društvenih intervencija usmjerenih ka pojedincima. Uporedo sa snažnim ekonomskim razvojem, razvijala se i država koja je sve vrijeme snažila svoj uticaj na stanovništvo. Snaženje tog uticaja imalo je za posledicu, prvo u Evropi, a zatim i globalno, pojavu države blagostanja. To je bio i najintenzivniji period u razvoju odnosa pojedinca i države kada se i “suštinski izmijenila priroda obaveza između pojedinaca i kolektiviteta kojima on pripada” (Perišić, 2008: 208). Bilo je to vrijeme kada je postalo prihvaćeno da se napredak u nekoj zemlji može procijeniti, barem u nekoj mjeri, time koliko ljudi živi “ispod neke tačke u raspodjeli prihoda” (Ravallion, 2020: 15).

Promjena odnosa pojedinca i države bila je uslovljena i nizom drugih faktora. Između ostalog, industrijalizacija nije za proizvod imala samo snažan ekonomski razvoj, već je nužno proizvela i nezaposlenost, a samim tim rasla je nejednakost i intenzivirana pojava siromaštva u društvu. Osim

toga, bila je uslovljena i sve značajnijim porastom učestalosti gladi, jer kako navode Saliven i Hikl (2023: 7) “umjesto da ostvari napredak u borbi protiv siromaštva, uspon kapitalizma bio je povezan sa značajnim porastom učestalosti gladi”.

Shodno sve prisutnijoj pojavi siromaštva, nejednakosti i gladi, intenzivirana je i potreba državnog intervencionizma. Liberalni mislioci devetnaestog i ranog dvadesetog vijeka, a to su prije svega bili Grin, Hobhaus i Hobson, smatrali su da nova moderna država mora da obezbijedi blagostanje svih svojih ljudi, a ta njihova nova tradicija (poznata kao novi liberalizam) bila je ustvari i osnova za državne sisteme blagostanja, s početka dvadesetog vijeka (McNaughton, 2003). Prvi političari koji su i uveli prve praktične mjere bili su Čemberlen (gradonačelnik Birmingema) i Džordž (premijer Velike Britanije od 1916. do 1922. godine), koji su smatrali da pojedinci jedino mogu biti slobodni ako su lišeni nemanja sredstava za život (McNaughton, 2003).

Fokus na potrebu državnog intervencionizma, posebno u periodu nakon Velike depresije, dao je i američki predsjednik Ruzvelt 1937. godine, kada je u svom drugom inauguracionom govoru kazao “test našeg napretka nije da li dajemo više na obilje onih koji imaju mnogo, već da li obezbjeđujemo dovoljno za one koji imaju premalo” (Ravallion, 2020: 15). Poznato je i da su njegovi tadašnji socijalni programi, poznati pod nazovom “Novi dogovor” uključivali Zakon o socijalnom osiguranju u sklopu kog su uvedene federalne penzije za starije osobe, beneficije za nezaposlene i transferi za porodice sa izdržavanom djecom (Ravallion, 2020).

Inspiracija za takvu državu, svakako je i djelo Ota fon Bizmarka, odnosno njegov sistem socijalnih reformi, u Njemačkoj poznat kao “državni socijalizam”, a koji je oblikovao putanju kasnijeg uspostavljanja države blagostanja (Pitafi, 2022). Njegov sistem socijalnih reformi bio je zasnovan na principu da ljudi koji se suočavaju sa siromaštvom moraju imati podršku države (Akgul, 2024). Kao neko na čijim temeljima će kasnije počivati država blagostanja u Britaniji, a jedan je od njenih “očeva”, ubraja se svakako i Makmilan. On je krajem tridesetih godina prošlog vijeka sa grupom intelektualaca osmislio program reformi nazvan Srednji put (*The Middle Way*) (put između “liberalnog individualizma i komunističkog i fašističkog kolektivizma” ili “između ultraliberalne Amerike i kolektivističkog SSSR”), koji će upravo biti put Britanije nakon Drugog svjetskog rata pod njegovom premijerskom palicom (Cvetičanin, 2014).

Na Bizmarkovim osnovama, ali i dotadašnjoj teoriji liberalnih mislilaca, kasnije će se nadovezati svojom, drugačijom, akcijom i lord Beveridž, za koga se i vezuje autorstvo nad državom blagostanja (Akgul, 2024). Bizmarkov socijalni sistem je presudno uticao na Beveridžov izvještaj nastao tokom Drugog svjetskog rata, koji je tragao za modelom politike koju treba sprovesti nakon rata, koju bi britanska koaliciona vlada ponudila Britancima tokom rata kako bi istrajali u istom do pobjede (Cvetičanin, 2014). Izvještaj, poznat kao “Socijalno osiguranje i srodne usluge”, bio je izvještaj koji je i podniet parlamentu 24. novembra 1942. godine, da bi se uspostavio sveobuhvatni sistem socijalnog obezbjeđenja za britansko stanovništvo” (Akgul, 2024: 4). To je bio prvi

dokument koji je tokom rata anticipirao državu blagostanja nakon rata. Beveridžov sistem, u odnosu na prethodni Bizmarkov, razlikovao se po tome što se Beveridžov sistem oslanjao na poreze umjesto na doprinose (Akgul, 2024).

Klasična država blagostanja, kao temeljna osnova budućeg djelovanja, svakako nije proizvod bilo kog pojedinca ili njegove ideje, već je ona proizvod šireg društvenog djelovanja i šireg konsenzusa, prvenstveno kao posledica brojnih društvenih izazova. Cjelokupni period osamnaestog, devetnaestog pa i dvadesetog vijeka, od trenutka kada se u sedamnaestom vijeku pojavila ideja klasičnog liberalizma kao nova ideologija koja je tražila svoj put kroz konzervativni i okoštali aristokratski hijerarhijski poredak, obilježila je borba ova dva suprotstavljena ideološka pravca. Ta borba je, nakon niza historijskih epizoda, Francuske i Američke revolucije, sveevropske revolucije iz 1848, dva svjetska rata koji su dobrim dijelom bili središte sukoba progresivnih i konzervativnih tendencija epoha, za rezultat imala, upravo Srednji put ili put koji u sebi sintetizuje liberalnu i antiliberalnu tendenciju koja će kao takva, nakon rata, biti nova klasična država blagostanja (Cvetićanin, 2014).

Jedan od osnovnih društvenih izazova, koji je ustvari i uslovio pojavu države blagostanja, svakako je bilo i narastajuće siromaštvo, u susret, tokom, ali i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, stvoreno prevashodno nezaposlenošću. Ono je ustvari bilo i motiv na nov pogled u razvoju ekonomije, na takozvanu “kejnzijansku politiku”¹, čiji je bazni argument bio da je “agregatna efektivna tražnja – potrošnja pre nego ušteda – ključno ograničenje za postizanje pune zaposlenosti, i koji je ukazao na ulogu vlade u makroekonomskoj stabilizaciji” (Ravallion, 2020: 16). Država blagostanja prepoznata je kao osnovni konstrukt čiji je glavni cilj da obezbijedi pristojan život svim građanima (Stefan, 2015).

Nedović (1995: 5) pod državom blagostanja, kako navodi “ne podrazumijeva samo razvijeni sistem socijalne sigurnosti građana, koji obuhvata efikasnu mrežu socijalnih službi i transfernih plaćanja, već se država blagostanja shvata znatno šire, kao poseban oblik organizacije kapitalističkog društva, koji ima tri karakteristična obilježja: mješovitu privredu zasnovanu na kejnzijanskoj politici, pluralističku (masovnu) demokratiju i veoma razvijen sistem socijalne sigurnosti”. Ona takvu državu vidi ustvari i kao državu oslonjenu na dva stuba različitih političkih organizacija, od kojih je prvi stub, stub umjerenih kolektivista ili socijalnih liberala i socijal-liberalnih konzervativaca, gdje spadaju upravo pomenuti Beveridž, Makmilan i donekle Čerčil, dok je drugi stub, stub koji čine posleratni laburisti u Britaniji² (Nedović, 1995).

¹ Kejnzijanizam je bio model, nastao u tridesetim godinama prošlog vijeka, koji je zagovarao miješanu privredu – snažan privatni sektor uz bitnu ulogu, kako vlade tako i javnog sektora (Marjanović, 2010).

² Umjereni kolektivisti ili socijalni liberali i socijal-liberalni konzervativci državu blagostanja jedino vide kao “nužno zlo” kako bi se njom spriječile političke i druge društvene krize, dok poslijeratni laburisti državu blagostanja vide kao početak novog mirnog i evolutivnog preobražaja (Cvetićanin, 2014).

Ovaj turbulentni period u razvoju civilizacije i ubrzavanje stvaranja konsenzusa dviju suprotstavljenih ideologija, praćeno brojnim zgusnutim društvenim izazovima tridesetih i četrdesetih godina dvadesetog vijeka, bio je i period koji je iznjedrio i svojevrzni model države za rješavanje socijalnih kriza, takozvani “model socijalnog blagostanja” (Nedović, 1995: 38), karakterističan za Švedsku u tom periodu. U tridesetim godinama Švedska je već imala reputaciju zemlje koja predstavlja, kako navodi Nedović (1995: 38) „model socijalnog blagostanja“, a što je posledica niza mjera za rješavanje ekonomske krize. Tačnije, Vlada Švedske je između 1933. i 1938. godine uvela mjere da bi se stvorio sistem sigurnosti, koji je nazvan „kuća naroda“, vođena idejom da “Švedska mora postati dobar dom za sve Šveđane” (Nedović, 1995: 39). Taj model je uveo mjere koje su obuhvatale obrazovne, zdravstvene, populacijske i porodične politike (Dani, Haan, 2008).

Ipak vrijeme nakon Drugog svjetskog rata, bez obzira na brojne zajedničke orijentacije brojnih država blagostanja, u smislu potrebne koncepcije politike, kako bi se na što kvalitetniji način zaštitile ciljne grupe u populaciji svake zemlje, donijelo je različite modele poslijeratne države blagostanja. Svaka od država imala je svoj put, koji je po mnogo čemu bio svojstven upravo samo toj državi. No, bez obzira na tu različitost, jedno je sigurno, glavna misija države blagostanja bila je borba protiv siromaštva, odnosno potreba da se stvore pretpostavke za bolje uslove života ugroženih struktura stanovništva. Da se “poboljšaju uslovi života najugroženijih članova gdje je to moguće” (Cantillon, 2022: 8). Za to vrijeme se i može kazati, da je vrijeme koje je i zaista donijelo, ublažavanje siromaštva za veći deo evropske periferije (Allen, 2001, navedeno u Sullivan, Hickel, 2023).

Imajući u vidu stalne ciljeve države blagostanja uvijek se postavlja pitanja, da li je moguće više, ali i ono trenutno važnije, kako je to u budućnosti moguće?

1.3.3 Vremenski razvoj države blagostanja kroz prikaz paradigmi

Kako se država blagostanja, odnosno njen razvoj razlikovao u različitim periodima i u različitim krajevima svijeta, samim tim je i funkcija države i njen obuhvat stanovništva različitim mehanizmima podrške bio različit. Ta razlika najčešće je objašnjavana kulturnim i ekonomskim razlikama, kako u pojedinim krajevima svijeta, tako i u različitim periodima razvoja civilizacije.

Perišić, na primjer, razliku u evropskim državama blagostanja prije svega vidi u vrijednosnim, političkim, ekonomskim i drugim faktorima koji presudno utiču na dizajn ovakvih država u modernoj Evropi (Perišić, 2014). Objašnjenje razlika između država blagostanja u različitim periodima razvoja država svakako leži u njihovim ekonomskim parametrima, uključujući izdvajanja, odnosno potrošnju za državu blagostanja. U brojnim industrijskim državama, učešće države u ekonomiji bilo je minimalno (Katnić, 2015). Državna potrošnja, po Katnićevim

navodima, u dijelu raznih eksternalija, od obrazovanja, preko zdravstvene zaštite do zapošljavanja i slično, u brojnim industrijskim državama, na primjer 1870. godine, nije prelazila 8,3% bruto domaćeg proizvoda (BDP), a sve do 1913. godine taj procenat nije prelazio ni 11% do 12% nacionalnog dohotka (Katnić, 2015). Tek nakon ovog perioda i sve jasnije slike da je za blagostanje neophodna snažnija intervencija države i da je neophodno da država vodi politiku stabilizacije, redistribucija resursa unutar države odvijala se drugačijom dinamikom. Do vremena kada je počeo Drugi svjetski rat, minimalna intervencija države praktično je nestala.

Intervencija države do perioda Drugog svjetskog rata odnosila se isključivo na određene kategorije radnika, a nakon rata ona je proširena na gotovo cjelokupno radno sposobno stanovništvo (Andersen, 2012). U tom periodu brojne države su transformisale do tada postojeće socijalne programe stvarajući univerzalne beneficije i tako garantujući svima adekvatan životni standard. Posleratne decenije su za mnoge, bile vrijeme zlatnog doba.

Švedska je, nakon pomenute „kuće naroda“ sprovela reformu penzionog sistema, čineći ga univerzalno dostupnim, da bi dodavanjem porodičnog dodatka 1947. godine dodatno osnažila mrežu socijalne sigurnosti (Tomasson, 1984, navedeno u Quadagno, 1987). Beveridžov izvještaj u Engleskoj je nakon rata podstakao brojne izmjene, od starosnih penzija preko porodičnih naknada do zdravstvenog osiguranja. Njemačka je 1957. godine implementirala Zakon o penzijama, koji je kroz svoja tri različita programa obuhvatao većinu stanovništva zapadne Njemačke (Quadagno, 1987). Period od 1950. do 1970. godine bio je ustvari period u kojem se sa stanovišta realnih izdvajanja za sistem socijalne sigurnosti, socijalna funkcija države razvijala po najvišoj stopi (Perišić, 2008).

Brojni tumači države blagostanja taj period nazivaju i njenom prvom epohom u kojoj se smatralo da su univerzalnost prava i potrošnja koja je zasnovana na „kejnzijanskim principima upravljanja potražnjom, važni za prilagođavanje recesije i zapošljavanje“ (Groot, Muffels, Verlaat, 2019: 278). Perišić, takođe, smatra da je taj period obilježio sistem socijalne sigurnosti koji je u sebi sublimirao, kako navodi, „dva značajna, međusobno povezana faktora, u ekonomiji bio je to dominantno prihvaćen kejnzijizam, a u sferi politike, socijaldemokratska opcija u usponu“ (Perišić, 2008: 216). Okolnosti prve epohe bile su posledica brojnih društvenih kretanja u tom periodu, prije svega želje da se pomogne siromašnima ali svakako i potrebe da se odgovori na brojna druga društvena kretanja, u prvom redu demografska (izraženo starenje stanovništva) (Perišić, 2008). Socijalni rizici su predupređivani u okviru sistema socijalne sigurnosti, odnosno kroz penzijsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje nezaposlenih, ali i kroz zaštitu porodice sa djecom i kroz socijalnu zaštitu (Perišić, 2011).

Zagarantovani minimalni prihod u ovom periodu države blagostanja, povezivan je isključivo sa potrebama korisnika, odnosno sa obezbjeđivanjem osnovnih egzistencijalnih uslova. Kako navodi Esping-Andersen „svrha tih ranih borbi za državu blagostanja bila je da se građanima obezbijedi

'društveno prihvatljiv životni standard, nezavisno od njihovog učešća na tržištu'. Dekomodifikacija je bila alfa i omega države blagostanja" (Esping-Andersen, 1990, navedeno u Noel, 2019: 9). Socijalna pomoć nije bila u fokusu socijalističkih partija i sindikata ali je bila podstaknuta kao prihod dekomodifikacijom odnosa u društvu (Noel, 2019). Vremenski horizont u ovoj epohi bio je usmjeren na „ovdje i sada“ (Morel, Palier i Palme, 2012) ili kao što je Jenson naveo „sadašnjost' je bila najvažniji vremenski horizont prve epohe, jer su se nejednakosti, nepravde i izazovi 'sadašnjosti' rešavali u 'sadašnjosti'“ (Jenson, 2012, navedeno u Prandini, Orlandini, Guerra, 2016: 6,7).

Međutim euforija opravdanosti širokih poduhvata u brojnim zemljama Evrope trajala je sve do sredine sedamdesetih godina dvadesetog vijeka i izbijanja naftne krize 1973. godine, kada je država blagostanja izgubila svoj "ratio essendi" (uzrok ili osnovu postojanja), s obzirom da je njen primarni zadatak bio obavljen, a da je ona sama postala opterećenje za dinamičan ekonomski razvoj Evrope (Cvetićanin, 2014). Kako navodi Nedović (1995: 52) "univerzalnost' kao princip po kojem državne službe besplatno i supsidirano pružaju usluge svim građanima, dakle onima koji su sposobni da plate, pokazuje se kao nepotrebno rasipništvo".

"Do te 1973. godine države Zapadne Evrope su usmjeravale, u prosjeku, skoro četvrtinu svog BDP u pravcu obezbeđivanja javnog socijalnog blagostanja, svrstavajući se time u svetski vrh, kada je u pitanju uloga države u podizanju nivoa socijalne sigurnosti populacije" (Perišić, 2008: 216). Pojavom krize, po prvi put razvila se zabrinutost oko socijalne potrošnje u smislu njenog pretpostavljenog tereta dinamizmu privrede, odnosno ulaganju u sektore privrede i međunarodnoj konkurentnosti, pa su nakon krize vlade sve češće oklijevale u promociji uloge u socijalnom obezbeđivanju (Taylor-Gooby, 2011). Novonastali problem stagflacije³, tražio je novo prilagođavanje politike, jer su u tom periodu gotovo sve evropske privrede doživjele gubitak zaposlenosti u brojnim sektorima privreda (Esping-Andersen et al, 2001).

Krug onih koji su zastupali stanovište kako je država blagostanja rješenje za socijalne probleme, a ne suprotno od toga, postajao je sve manji. Habermas (1985: 84) navodi da, "kriza utopije radnog društva pogađa i projekat socijalne države". Brojni drugi kritičari programa pomoći od strane države, upravo uzroke krize vide u prekomjernoj pomoći države. Njihov argument za takvu konstataciju je bio da je "pretjerano ulaganje u socijalne programe ometalo profitabilnost kapitalističkog sektora, a tako postavljen sistem je destimulišući za rad i za ulaganja" (Bosworth et al, navedeno u Quadagno, 1987: 3).

Sve do toga vremena, i kako je vrijeme države blagostanja prolazilo, uprkos sve učestalijim kritikama, uviđana je korist od sve snažnije intervencije države i uviđana je opravdanost takvog postupanja. Socijalni transferi su jednom riječju opravdano išli u rastućem smjeru, a kako navodi

³ Označava period malog ekonomskog rasta i visoke stope nezaposlenosti, a pri tom rastu životni troškovi.

Perišić (2012: 14) “za razliku od perioda koji je uslijedio nacionalne države razvijale su se u uslovima ekonomskog rasta, relativno niskih stopa nezaposlenosti i relativno visokih zarada, kao i stabilne porodične strukture”.

Pojavom naftne krize 1973. godine stvari su se počele mijenjati, a Matković (2017: 15) zaključuje “ova godina upravo predstavlja kraj zlatnog doba države blagostanja i početak višedecenijske rasprave o njenoj krizi, koja se nastavlja sve do danas”.

Države su se od ovog trenutka u mnogim oblastima našle pred drugačijim izazovima i suočile sa brojnim teškoćama. Prvenstveno su niske stope rasta izazivale drugačiji pogled na državu blagostanja, a u kratkom vremenskom periodu samo je rastao broj zagovornika o potrebnom snižavanju državnog intervencionizma i njegovom revidiranju. Sve je bilo više opravdanih argumentacija da se blagostanje u novim uslovima mora zasnivati i na novim principima koji uvažavaju nove društvene okolnosti.

Cilj države usmjeren ka “stvaranju egalitarnih strukturiranih oblika života, očito se nije mogao postići putem pravno administrativnog realizovanja političkog programa” (Habermas, 1985: 91). Niko više nije mogao vratiti vjeru da je moguće u istom vremenu obezbijediti ekonomski rast i nastaviti sa širenjem socijalnih programa. Praktično je nakon ovih, više nego jasnih, stavova država blagostanja nastavila da živi u teorijama u kojima je agenda polemike bila samo to, koji djelovi države blagostanja usporavaju, a koji omogućavaju nesmetan razvoj države.

U vremenu koje je uslijedilo, to jest 80-ih i 90-ih godina, brojne države blagostanja su doživjele restrukturiranje ili čak i transformaciju. Uticaj novih ekonomskih okolnosti bio je neumoljiv ali i uticaj novih društvenih okolnosti i društvenih procesa koji su se morali odvijati takođe nije imao ništa manji značaj. Globalizacija i izmjene u porodičnoj strukturi kao i prodor neoliberalnog koncepta otvorili su nova vrata u regulisanju odnosa između pojedinca i države u mnogim zemljama svijeta.

Ovaj period u razvoju države blagostanja njeni tumači nazivaju njenom drugom epohom koju je upravo i obilježila, masovna nezaposlenost, usporen rast, inflatorni pritisci i rast zarada iznad nivoa produktivnosti, i kako navode Grof, Mafls i Varle (2019: 278) “može se okarakterisati kao vrijeme kontrakcije putem fiskalne štednje i politike smanjenja zaposlenosti”. Bio je to period u kom se tržište oslobađalo od kolektivne regulacije kroz smanjenje uloge države i ostavljanje prostora tržištu (što je za posledicu imalo prebacivanje odgovornosti sa države na pojedinca), ali i period u kom je smanjena rigidnost tržišta rada kroz zaštitu zapošljavanja (Groot, Muffels, Verlaet, 2019). Uloga države sve se više ogledala samo u stvaranju podsticaja za pojedince da snažnije učestvuju u obezbjeđivanju sopstvenog blagostanja.

Vremenski horirozont u novoj epohi se širio, ali je ipak, kako to navode Prandini, Orlandini, Guerra (2016: 7) to bila “sadašnja budućnost”. Visoke stope nezaposlenosti i niske stope rasta bile su posledice rigidnog tržišta rada, odnosno, “strukturisane prošlosti koju je potrebno promijeniti u sadašnjosti za buduću i efikasnu strukturu tržišta” (Prandini, Orlandini, Guerra, 2016: 7).

Bez obzira na sve veći akcenat na pojedinca i njegove obaveze, očigledno je bilo, društveni uslovi koji su u svijetu doveli do nastanka države blagostanja, ipak se nijesu izmijenili da bi njene ustanove i dalje bile nepotrebne (Nedović, 1995). Iz tog razloga, a kako je sve vrijeme trajanja dotadašnje države blagostanja, vrijeme do njene krize ali i vrijeme nakon krize, bilo obilježeno njenim brojnim akademskim i političkim preispitivanjima, ne treba izostaviti činjenicu da je bilo i privrženika tadašnje države blagostanja koji su na ekonomske kritike, odgovorali njenom moralnom odbranom (Stoiljković, 2010).

Tako su se, na primjer, oni koji su stajali u red, a radi njene odbrane, “borili da ožive socijalno građanstvo⁴, teorija koju je artikulisao britanski sociolog Maršal⁵ da javno blagostanje u demokratskom društvu zavisi od prava na ekonomsku sigurnost, kao i od političkih i građanskih prava” (Marshall, 1950, navedeno u McCluskey, 2003: 783).

Liberalna odbrana polazila je od pretpostavke da tržište zastupa principe efikasnosti koji promovišu opšte dobro - javni interes (McCluskey, 2003). “U tipičnom savremenom liberalnom pogledu, korisnici socijalne pomoći nijesu neodgovorni činoci javne štete, umjesto toga oni su oslobođeni odgovornosti za štetu, a kao odgovor na optužbe da socijalna pomoć proizvodi podsticaje za više djece, manje braka i manje plaćenog rada u siromašnim porodicama, liberali su imali tendenciju da tvrde da ovi podsticaji zapravo ne utiču na ponašanje korisnika socijalne pomoći” (McCluskey, 2003: 834).

Međ je na primjer smatrao da je tržišna ekonomija u obavezi priznati državu blagostanja da ne bi došlo do ekonomskih nesigurnosti ali i da ne bi došlo do revolucije (Mead, 1997). Kako dalje on navodi “ekonomska kritika države blagostanja nije bila dovoljno ubjedljiva da uzdrma podršku socijalnoj potrošnji na bilo koji fundamentalan način. Čak i ako su rezovi ozbiljni, ako su napravljeni na ekonomskim osnovama, oni bi ostavili nepokolebljivo srce Maršalijanske

⁴ “Maršal je tvrdio da je država blagostanja izraz državljanstva, a državljanstvo znači prikupljanje javnih potraživanja i dužnosti koje je ljudima dao politički poredak” (Mead, 1997: 198).

⁵ Prema Maršalu “građanska prava uključuju prava neophodna za individualnu slobodu, slobodu ličnosti, slobodu govora misli i vjere, pravo na posjedovanje imovine i zaključivanje valjanih ugovora i pravo na pravdu; politička prava uključuju, pravo na učestvovanje u vršenju političke vlasti, kao član tijela sa političkim autoritetom ili kao birač članova takvog tijela; socijalna prava, kreću se od prava na malo ekonomskog blagostanja i sigurnosti do prava da u potpunosti učestvuju u društvenom nasleđu i žive život civilizovanog bića prema standardima koji preovlađuju u društvu” (Marshall, 1950, navedeno u McCluskey, 2003: 783).

konceptije. Čak iako se socijalno osiguranje mora ograničiti zbog oskudice, ono i dalje oličava vrijednosti građanstva” (Mead, 1997: 201).

1.3.4 Ideološki odnos prema razvoju države blagostanja

Feministkinje su smatrale, da je položaj i uloga žene u državi blagostanja potpuno zanemaran prilikom analize njene korisnosti, odnosno, kako navode Perišić i Vidojević „feminističke perspektive argumentuju da tradicionalno polazište tekstova o državi blagostanja, makar implicitno, predstavlja muškarac, njegovo iskustvo i njegov razvoj“ (Perišić, Vidojević, 2018: 209). Stoga, iako “znaju da je država blagostanja ponižavajuća, seksistička, rasistička, heteroseksistička i škrtu tvorevina, da nanosi štetu onima kojima bi trebalo da pomogne, ugovara brakove bez ljubavi između osiromašenih žena i države, i kroz jaz koji postoji između retorike i realnosti, drži upaljene reflektore ka onima koje društvo zanemaruje, ženama i djeci, smatraju da je jedino gore od neadekvatne i represivne države blagostanja, njeno odsustvo“ (Kornbluh 1996, navedeno u Perišić, Vidojević, 2018: 204).

Meri Dejli, stoga vidi potrebu i za, „rodno senzitivnom analizom programa blagostanja“, sa fokusom na:

“1) na strukture države blagostanja – preispitivanje rizika za koje su predviđene naknade, uslova za ostvarivanje prava na njih, tretiranja različitih porodičnih formi i karaktera i dostupnosti socijalnih usluga

2) na procese u državi blagostanja – preispitivanje konstrukcije obaveza i odgovornosti za izdržavanje članova porodice, sa stanovišta toga da li su oni javna ili privatna obaveza, te da li posao staranja jeste ili nije plaćen; i

3) na ishode programa blagostanja – odnosno, *efekte smanjenja siromaštva*, stepen dohodovne sigurnosti i dohodovne redistribucije (Daly 2000, u Perišić, Vidojević, 2018: 213).

Na državu blagostanja se, između ostalog, gleda i kao na nešto što ima veoma važnu ulogu kada su u pitanju poslovi socijalne reprodukcije. Kako dalje navode Perišić i Vidojević (2018: 211) „uspješna socijalna reprodukcija pretpostavlja adekvatnu visinu zarada, dovoljne prihode i nizak nivo nezaposlenosti. Nasuprot tome, uspješnost, odnosno profitabilnost ekonomskih aktivnosti je uslovljena niskim zaradama, niskim nivoom socijalnih naknada i visokom stopom nezaposlenosti, a upravo je država blagostanja ta koja 'ublažava' ove tenzije“. Dakle, država pruža „kritičnu podršku onima koji pate od tržišnih neuspjeha“ (Orloff, 1996: 57).

Environmentalisti⁶ smatraju da tamo gdje su potrebe pojedinca zadovoljene kroz politike u državi blagostanja, oni su spremniji na podršku akcijama u vezi sa zaštitom životne sredine, odnosno blagostanje ih usmjerava u pravcu “drugih” briga, prije svega u pravcu podrške ekološkim akcijama (Parth, Vlandas, 2022). Kako navode Part i Vilandes (2022: 535) “institucije države blagostanja dovode do sinergije između socioekonomskih i ekoloških rizika”. Države koje su velikodušne fokus svojih građana, svojim politikama, usmjeravaju u pravcu post-materijalnih briga (Parth, Vlandas, 2022).

Tejlor-Gubi, na primjer, ne vidi dokaze da je privreda opterećena državom blagostanja ili na primjer, da su porezi, kako dalje navodi, “umanjili radnu inicijativu“, odnosno, „da ekonomski pokazatelji manifestuju približno istu stopu rasta ekonomija čiji se budžetski izdaci i politike blagostanja znatno razlikuju“ (Vasović, 2002, navedeno u Stojiljković, 2010: 104-105).

Kada su u pitanju pogledi na državu blagostanja, kao što postoji argumentacija koja ide u prilog njene odbrane, tako postoji i kontraargumentacija. Razlike, na primjer, u stavovima feminističkih pogleda nastaju već u trenutku „etiketiranja“ države blagostanja. Na jednoj strani se ona označava, kao što smo vidjeli, “faktorom osnaživanja”, međutim na drugoj strani ona se označava “faktorom potčinjavanja roda” (Perišić, Vidojević, 2018: 204). Dva krajnje suprotstavljena stava, gdje je jedan usmjeren na to da “država blagostanja otelotvoruje muške interese i za to da je pogon za eksploataciju žena” i drugog kojim se slavi država blagostanja zbog toga što “je usmjerna na to da “oslobađa ženu od zavisnosti od muških prihoda” (Daly, 2000, 2-3, navedeno u Perišić i Vidojević, 2018: 204).

Pojedini naučnici, posebno oni vezani za Sjedinjene Države, govore o državi blagostanja kao o državi čiji programi su usmjereni na muškarce i njihove probleme na tržištu rada koji su povezani sa osiguranjem koje je zasnovano na doprinosima, dok su programi koji su usmjereni na žene zasnovani na osiguranju koje se veže za socijalnu pomoć (Orloff, 1996). Ti naučnici na primjer smatraju da iako se materijalni položaj žena u nekom trenutku popravi, krajnji ishod takvih procesa je „reprodukcija hijerarhijskih rodničkih odnosa“ (Orloff, 1996).

Neomarksisti, na primjer, smatraju da su „programi države blagostanja u kapitalizmu kontraproduktivni - razlog tome pronalazen je u njihovoj pacifikujućoj ulozi: oni naime mogu da ublaže bijedu i siromaštvo, ali ne i da ih eliminišu“ (Perišić 2016, navedeno u Perišić, Vidojević, 2018).

⁶ Environmentalizam je društveni pokret koji se odnosi na brigu o zaštiti životne sredine. “Environmentalizam za trenutnu ekološku krizu okrivljuje čovjeka i njegov egocentrični tehnološki napredak dok pojedini pravci environmentalizma čak zauzimaju jedan pesimističan stav prema tehnološkom razvoju” (Čartolovni, 2017: 796).

Environmentalisti se ne protive ishodima države blagostanje kao što su besplatno obrazovanje, besplatna zdravstvena zaštita i obezbjeđivanje minimalnih dohodaka za sve, međutim protive se da država servisira sve te usluge (Perišić, Vidojević, 2018). „Države blagostanja su birokratije blagostanja, te kao takve postaju organizacije koje imaju moć da kontrolišu živote ljudi“ (Cahill 1999, navedeno u Perišić, Vidojević, 2018: 204).

Svakako, proces transformacije društva nije proces koji je statičan, te stoga ni proces izgradnje države blagostanja ne može biti statičan, već se mora posmatrati u duhu dinamičnih društvenih procesa i različitih pogleda na te procese i samu državu. Uvijek kada se govori o državi blagostanja, očigledno je, neophodno je reformulisati ili dekonstruisati je, u skladu sa novonastalim okolnostima.

1.3.5 Razvoj države blagostanja kroz prikaz paradigme socijalnih investicija

Devedesetih godina prošlog vijeka ipak dolazi do rasta razočarenja “neoliberalnom dijagnozom”, što je za posledicu imalo uspjehe lijevog političkog centra u Evropi, u vidu, na primjer, evropskih socijaldemokrata, Gerharda Šredera, Tonija Blera, Vim Koka i drugih. Oni su vjerovali da je dotadašnja država blagostanja izgubila svoj smisao postojanja i da mora započeti njena nova, treća, epoha, u kojoj će država blagostanja iz, kako navodi Hemerejk (2020: 242) “pasivnih sistemna beneficija, preći u države koje aktiviraju, grade kapacitete i socijalno investiraju”. Upravo su od sredine 1990-ih, nove ideje i našle svoj put. Uslijedilo je vrijeme, koje Hemerejk naziva država blagostanja “socijalne investicije”, a što je usmjeravalo na proaktivnu državu ili onu državu koja stvara široku lepezu mogućnosti kako bi se građani, a posebno oni u nepovoljnom položaju, lakše integrisali (Hemerijck, 2017, navedeno u Groot, Muffels, Verlaet, 2019).

Novi pristup se oslanjao na politici koja investira u ljudski kapital (“kapacitirajući pristup”) i pomaže da se on razvija, između ostalih i kroz politiku tržišta rada i politiku socijalne zaštite, koje će promovisati socijalnu sigurnost koja je fleksibilna (Morel, Palier, Palme, 2012). Perspektiva te epohe širi fokus dotadašnje države blagostanja, sa kompenzacije dohotka na preveniranje rizika i osposobljavanje. Cilj joj je širenje nivoa sposobnosti ljudi, kroz podizanje nivoa znanja, radi promocije veće zaposlenosti, individualne aktivnosti i zadovoljstva životom. Ona „nudi inovativni analitički okvir za razmišljanje o socijalnoj politici, što podrazumijeva pravljenje jasne konceptualne razlike između oblika socijalne potrošnje koji se mogu smatrati 'investicijom' i drugih koji ne mogu” (Nolan, 2017: 43).

Iako postoje brojne varijacije, novi pristup počiva, kako navodi Jenson “na perspektivi koja se zasniva na dijagnozi potreba ekonomije zasnovane na znanju kako bi se održala socijalna

sigurnost, posebno penzije, kao i da se obezbijedi socijalna uključenost. Tretmani koji se primijenjuju su reforme socijalne zaštite, sa politikama i programima koji bolje pripremaju djecu za budućnost, uključujući i razbijanje međugeneracijskog prenošenja nepovoljnog položaja” (Jenson, 2017: 36). Akcenat je stavljen na obrazovanje kroz cjelokupni životni tok, pozivajući se “na integraciju iskustva i učenja u biografiji pojedinca” (Wain 2001, navedeno u Cefalo, Kazepov, 2018: 204).

Socijalne investicije se bave društvenim rizicima, njihovom prirodom fokusirajući se na životni tok, njegovu dinamiku i životne šanse građana (Hemerijck, 2017). One su “usmjerene na različite faze tog toka, pri čemu je povrat ulaganja u djetinjstvu najveći” (Heckman, 2000, Esping-Andersen, 2002a, Kvist, 2013, 2015, navedeno u Kuitto, 2016: 6). Stoga, kao na najvažniju od svih faza životnog toka gleda se na fazu brige o djeci i obrazovanju u predškolskom uzrastu i kao takva predstavlja “važan dio strategije socijalnih investicija jer naredne politike počivaju na kognitivnim vještinama naučenim u ovim formativnim godinama” (Kvist, 2013, navedeno u Kuitto, 2016: 6).

Druga faza tog toka, jeste period radne sposobnosti pojedinca. Kako navodi Hemerejk “dinamika životnog toka postala je sve nestalnija, kao posledica češćih tranzicija na tržištu rada i porodičnih promjena, pojedinci se suočavaju sa raznovrsnim rizikom od oštećenja svoje baze ljudskog kapitala, potencijalno izazivajući ožiljke na uzastopnim fazama života” (Hemerijck, 2017: 10). U ovoj fazi investicije su usmjerene na aktivne politike tržišta rada koje se sastoje od brojnih alata, kao što su na primjer obuke ali i brojni drugi alati sa ciljem reintegracije pojedinca na tržište rada (Kuitto, 2016). Stoga je i “kapacitet nove epohe da poveća broj i aktivnosti (današnje i sutrašnje) radne snage” (Hemerijck, Ronchi, Plavgo, 2023: 483), a takav pristup nudi približavanje, koliko je to moguće, ekonomskih i društvenih ciljeva. Investicije i na ovaj način, smatraju se kao zaloga za budućnost, jer se njihov povrat i očekuje u budućnosti (Committee on Employment and Social Affairs, 2012, navedeno u Nicaise, Schepers, 2013). Sa vremenskog horizonta gledano, ovaj pristup najbolji je do sada, jer se društvo ubrzano mijenja, a njegov vremenski horizont je upravo 'budućnost' (Prandini, Orlandini, Guerra, 2016).

Hemerejk u novoj epohi vidi i tri glavne funkcije države blagostanja: “zalihe (podizanje kvaliteta ljudskog kapitala), tokovi (olakšanje tranzicije tokom života) i tampon (zaštita minimalnog prihoda). Kapacitirajući pristup stoga podrazumijeva prelazak sa politike 'da se rad isplati' na 'da se tranzicija isplati', prema kojoj bi ulaganje u ljudske kapacitete i sposobnosti (ljudski kapital) pružalo više opcija za djelovanje (olakšanje tranzicije), da rade stvari koje neko ima razloga da cijeni za sopstvene živote” (Hemerejku, 2017 navedeno Groot, Muffels, Verlaet, 2019: 279). Ovo se jedino može postići, ne tako što će se neko kazniti ili destimulisati već tako što će se motivisati, nagraditi njegova inicijativa, pružiti mu se podrška prilikom djelovanja koje odgovara njegovim kapacitetima i talentima i pod uslovom da nije nužna radna aktivacija (Groot, Muffels, Verlaet, 2019).

Osnova ovakve paradigme je životna perspektiva rizika i društvenih problema. Promjene koje se dešavaju shvataju se kao promjene koje socijalnu politiku ne doživljavaju kao politiku koja je usmjerena samo na zaštitu prihoda i smanjenju siromaštva, već kao na politiku koja se aktivno uključuje u ekonomski razvoj kroz maksimiziranje, između ostalog i visokokvalifikovanog zapošljavanja (Lennartz, Ronald, 2017). Ambicija nove epohe je da poveća učešće na tržištu rada, sa akcentom na visokokvalitetnim poslovima, da modernizuje dosadašnju državu blagostanja kako bi se ona bavila novim rizicima i novim potrebama savremenog svijeta i da obezbijedi finansijsko-političku održivost uz afirmaciju pristupa ekonomiji koja je zasnovana na znanju (Vandenbroucke, Hemerijck, Palier, 2011).

“Za jaku ekonomiju potrebna je jaka država blagostanja”, zbog čega paradigma socijalnih investicija rashode za socijalnu zaštitu vidi kao rashode koji predstavljaju “moćne stabilizatore ekonomske aktivnosti” (Vandenbroucke, Hemerijck, Palier, 2011: 7). Minimalni prihod se smatra sredstvom za ublažavanje siromaštva i nejednakosti, jer svaki vid nejednakosti je loš po ekonomiju. To se posebno ogleda u činjenici da generacijski prenos nejednakosti, trajno isključuju pojedine grupe iz ekonomskog napretka, čime se gubi i ljudski kapital i potkopava društvena kohezija ali i najvažnije, stvaraju se vrlo nestabilne buduće ekonomije, nespremne za nove društvene izazove (Vandenbroucke, Hemerijck, Palier, 2011: 7).

Teorijska baza ove faze u evoluciji države blagostanja, “povezana je sa konceptima inkluzivnog rasta i inkluzivnog društva koji naglašavaju negativne posledice širenja jaza nejednakosti između insajdera i autsajdera na tržištu rada” (Hemerejku, 2017, navedeno u Groot, Muffels, Verlaet, 2019: 279). Hemerejk se poziva i na pristup tržištu rada koji je drugačiji, odnosno pristup Guntera i Šmida, “izvršiti tranziciju – platiti” i Senovu teoriju sposobnosti da podupre, “kapacitirajući pristup” (Hemerejku, 2017 navedeno u Groot, Muffels, Verlaet, 2019: 279). Po mišljenju Grof, Mafls i Varle putevima koje je vidio Hemerejk, “treba dodati i uvide iz *bihejvioralne ekonomije i teorije psihološke motivacije* kako bi se obezbijedila bihejvioralna perspektiva ovoj trećoj fazi politike države blagostanja prema kojoj se istražuju novi načini koji utiču na ponašanje korisnika benificija” (Groot, Muffels, Verlaet, 2019: 279).

Javne politike nove epohe se razlikuju od javnih politika obje prethodne. Od prve epohe (kejnzijanizma), prvenstveno po tome jer sada imaju fokus na cjelokupni život pojedinca, na njegove vještine i njegove sposobnosti koje su sada usmjerene na 'budućnost', a ne na stvaranje jednakosti u 'sadašnjosti', a od neoliberalnog pristupa, radi toga što je njihovo insistiranje na 'investicijama' a ne na 'troškovima' (Prandini, Orlandini, Guerra, 2016).

Sve do sredine 2000-ih, proces promjene države blagostanja smatrao se procesom kroz koji samo dolazi do “smanjenja, deregulacije i povlačenja države iz tradicionalnih funkcija socijalne zaštite” (Hemerijck, 2013, navedeno u Lennartz, Ronald, 2017: 201), iako je nova strategija, kao što vidimo, imala potpuno drugačiji cilj.

Priznanje za osnaživanje nove epohe, na evropskom prostoru, pripada Evropskoj komisiji koja je bila glavni nosilac ideja socijalnog ulaganja i koja je još i 1997. godine, kada za to nijesu postojali čvrsto uvjerljivi dokazi, pomogla da se učvrsti ova ideja, a kasnije i dodatno osnaži u Lisabonskoj strategiji 2000. godine, da bi se i u potpunosti razvila u novu paradigmu objavljivanjem Paketa socijalnih investicija 2013. godine⁷, iz čega su stvorene i kodifikovane preporuke u 2017. godini u Evropskom stubu socijalnih prava (Hemerijck, 2020).

Analizirajući promjenu koncepta države blagostanja kroz analizu kombinacije kompenzatorne potrošnje (naknade za nezaposlene, porodične naknade i održavanje prihoda) i potrošnje orjentisane na zapošljavanje (aktivne politike tržišta rada i politike brige o djeci) u poslednjih četrdeset godina, tačnije u periodu 1980-ih, 1990-ih, 2000-ih i 2010-ih, u dvadeset jednoj zemlji sa visokim dohocima, Fragina u svom istraživanju otkriva da je ipak došlo do značajnih promjena u kombinaciji potrošnje, čije pomjeranja ide ka potrošnji orijentisanoj na zapošljavanje, posebno nakon 1990-ih i 2000-ih (Ferragina, 2022). Međutim, analizirajući efekte novog pristupa, u možda jednoj od najsnažnijih njegovih kritika, Kantiljon 2011. godine tvrdi da korist od socijalnih investicija nesrazmjerno koristi srednja klasa, na račun onih koji se nalaze u nepovoljnoj situaciji (Hemerijck, 2017). "Pokazalo se da mnoge intervencije koje imaju za cilj da pomognu ljudima u nepovoljnom položaju da steknu bolji položaj u društvu de fakto više preuzimaju pojedinci i porodice iz srednje klase" (Ghysels and Van Lancker 2011, navedeno u Hemerijck, 2017: 16).

Nolan je, takođe, 2013. godine, u najkonstruktivnijem pogleda na socijalne investicije, kako tvrdi Hemerejk, uspio da izdigne nivo zabrinutosti o socijalnim investicijama kao pristupu koji nudi rezultate „zapošljavanja i pravičnosti“ (Hemerijck, 2017: 13). Nolan tvrdi da „empirijski dokaz pozitivnog ekonomskog efekta politike socijalnih investicija daleko je od pozitivnog“, a takođe smatra i da nema konsekvusa „o odnosu socijalne politike i ekonomskih performansi“ (Hemerijck, 2017: 13). Krauč i Kejn (2012) smatraju da „nova dijagnoza politike socijalnih rizika i obim političkih intervencija za olakšanje tranzicije na tržištu rada u postindustrijskim ekonomijama su suviše uski. Kao strategija na strani ponude, socijalna ulaganja ne mogu poslužiti kao zamjena za efikasno makroekonomsko upravljanje u vremenima smanjene tražnje“ (Hemerejk 2017: 14). Brojne reforme koje su sprovedene nakon 1990-tih, samo su pojačale 'novi društveni rizik' „nedovoljnog pokrića socijalnog osiguranja tako što su podobnost i pravo podvrgle daleko strožijim kriterijumima“ (Clasen, Clegg, 2011, navedeno u Hemerejk 2017: 14).

Kiarini, Frankone i Vila (2023) istraživali su ulogu socijalnih investicija i njihov odnos sa aktivnim učesćem na tržištu rada i održivošću javnog duga u 22 evropske zemlje od 1997. do 2018. godine. Nalazi njihovog istraživanja su međutim pokazali da su socijalne investicije zaista povezane sa

⁷ Paket investicija, kojim je Evropska komisija pozvala države članice da preduzmu akcije i pravce djelovanja navedene u tom paketu. Cilj je bio da se politike država članica preorijentišu ka socijalnim ulaganjima tamo gdje je to nužno, kako bi se obezbijedila održivost socijalnih sistema, a sve uz povezivanje tih napora sa najboljim korišćenjem fondova EU (Evropska komisija, 2013).

većim učešćem na tržištu rada ali se rezultati razlikuju zavisno od komponenti rashoda. Odnosno, kako oni navode, pokazuje se da je “veza između rashoda aktivnih politika na tržištu rada i stope zaposlenosti pozitivna i značajna, dok to nije slučaj za stopu aktivnosti” (Ciarini, Franconi, Villa, 2023: 12). Ovo govori u prilog tvrdnji da socijalne investicije ipak doprinose rastu mogućnosti onih koji su već na tržištu rada ali ne i za one koji su neaktivni. Kako oni smatraju, takvi nalazi potvrđuju tezu da aktivne politike na tržištu rada, tranziciju između statusa čine lakšom, ali ne stvaraju i nova radna mjesta onima van tržišta rada. Nalazi ovog istraživanja su pokazali, kada je riječ o neaktivnim ljudima, pozitivnu vezu između programa za borbu protiv socijalne isključenosti i zapošljivosti, što kako oni navode “sugerise da su korisnici ovakvih programa podstaknuti da ponovo uđu na tržište rada iz prethodne neaktivnosti što predstavlja pozitivan efekat jer se smanjuje broj ljudi koji su van tržišta rada, čime se smanjuje rizik od produžene socijalne zavisnosti i zamke siromaštva” (Ciarini, Franconi, Villa, 2023: 12). Nalazi takođe pokazuju da poboljšanje stope zaposlenosti i stope aktivnosti, ustvari pokazuje da su socijalne investicije povezane sa smanjenjem, nikako sa povećanjem javnog duga u odnosu na BDP (Ciarini, Franconi, Villa, 2023).

Proučavajući i odnos javnog mnjenja prema socijalnim investicijama u osam zemlja Evrope (Danska, Švedska, Francuska, Španija, Italija, Ujedinjeno Kraljevstvo i Irska) i upoređujući taj pristup sa prethodna dva (kejnzijizam i neoliberalni pristup), Gerisman, Busamajer i Nimenz (2020) zaključuju da su socijalne investicije ipak daleko ispred druga dva pristupa i da takav pristup uglavnom podržavaju visokobrazovani pojedinci i pojedinci iz svih slojeva sa lijevo-libertarijanskim stavovima, dok pasivne transfere podržavaju niskobrazovani i pojedinci sa niskim primanjima koji su više naslonjeni na tradicionalne i lijeve ekonomske vrijednosti.

Bez obzira na sve nalaze istraživanja, ne treba zaboraviti da je značajan dio vremena u prethodne dvije decenije, reforma država blagostanja na nivou EU, praktično bila zaustavljena dvijema krizama (2008 i 2019). Međutim odgovor EU na posledice druge, Covid-19 krize, nagovještava snažniju promjenu paradigme, činjenicom da su „ogromne investicije stavljene na raspolaganju zahvaljujući inicijativi EU za sljedeće generacije i Fondu za oporavak i otpornost, koji omogućavaju državama članicama da potroše 20% raspoloživog budžeta na socijalno uključivanje“ (Ciarini, Frankone, Vila Ciarini, 2023). No ipak, kako su brojne zemlje EU stavile akcenat na konsolidaciju svojih budžeta, posebno tokom poslednjeg perioda u kom je bilo potrebno da se saniraju posledica Covid-19 krize, pitanje socijalne potrošnje i dalje ostaje otvoreno, posebno za zemlje koje su više zadužene.

Socijalne investicije jesu sve više popularne, ali sa rastom investicija, važno je kazati, i rekalkulacija blagostanja predstavlja istinski izazov za države, jer kako navodi Hemerjck “uprkos njihovoj očiglednoj popularnosti, rekalkulacija države blagostanja često liči na političku bitku uzbrdo” (Hemerijck, 2018, navedeno u Dräbing, Nelson, 2017: 35). „Kada su resursi oskudni u vremenima štednje, rekalkulacija blagostanja uključuje višedimenzionalne kompromise“ (Bremer, Bürgisser, 2023: 34). Građani više daju prioritet tradicionalnim sistemima zaštite u odnosu na

socijalne investicije, a to su, koristeći podatke iz istraživanja sprovednih u Italiji, Njemačkoj i Ujedinjenom Kraljevstvu 2018. godine, utvrdili Brimer i Burgiser 2023. godine. Kako navode "neograničena podrška socijalnim investicijama u tri različite oblasti (obrazovanje, aktivne politike tržišta rada i briga o djeci) veoma je visoka (pozicija politike) ali podrška značajno opada kada se građani suoče sa ograničavajućim kompromisima (prioriteti politike)" (Bremer, Bürgisser, 2023: 35). U drugom slučaju, koristeći drugu vrstu eksperimenta, pokazuju da kada su u pitanju obrazovanje, aktivne politike tržišta rada, briga o djeci i dječiji dodaci, „osim obrazovanja socijalna ulaganja nijesu prioritet“ (Bremer, Bürgisser, 2023: 35). Oni pokazuju da bi „uski izborni krugovi mogli da igraju ključnu ulogu u blokiranju rekalkibraciji države blagostanja. Specifične socijalne politike stvaraju sopstvene koalicije podrške jer im lični interesi građana oblikuju njihove prioritete socijalne politike: ljudi snažno reaguju na smanjenje potrošnje od kojih imaju koristi“ (Bremer, Bürgisser, 2023: 35).

Na kraju, treba znati i to da je neku politiku teško klasifikovati sa aspekta toga da li je u funkciji širenja ili smanjenja blagostanja, jer kako navodi Klejsen "potencijalni izdaci uključeni u programe socijalnog ulaganja su veći nego u održavanju pasivne novčane pomoći. Međutim iz perspektive pojedinačnih podnosilaca zahtjeva, obavezno aktiviranje se može posmatrati isključivo kao ograničenje blagostanja" (Clasen 2000, navedeno u Morel, Palier, Palme, 2009: 56). Kentalajn (2011), Tejlror-Gubi ostali (2015), te Voberg, Bekers i Tumers (2015), "tvrde da iako su efekti politika socijalnog ulaganja različiti, one uglavnom imaju tendenciju da budu manje u korist siromašnih od tradicionalnije socijalne politike" (O'Leary et al, 2018: 297).

1.3.6 Izazovi za koncepte zaštite u državi blagostanja

Jedna činjenica je i dalje neupitna, brojne države će i dalje morati prilagođavati koncept zaštite i blagostanja usled sve većeg pritiska, drugačijih potreba građana i novih socijalnih rizika koji nijesu bili tretirani postojećim modelima zaštite. Novi pogledi na izazove zahtijevaju nove modele socijalne politike.

Saglasje ili politički sporazum oko eventualnog drugačijeg modela države blagostanja nije jednostavan i zahtijeva brojna istraživanja i sveobuhvatno sagledavanje postojećih izazova kako ličnih, tako i društvenih. Poslednje tri decenije, kao što vidimo, brojni autori preispituju kvalitet država blagostanja na evropskom kontinentu u smislu posledica njene nove paradigme ali i posledica globalizacije, tranzicije, klimatskih promjena, starenja populacije, ekonomskih kriza, posledica rata, disperzije prihoda, pada broja zaposlenih, mreža socijalne sigurnosti i slično. Država blagostanja bila je predmet analize brojnih stručnjaka. Kod većine autora (Nedović, 1995; Esping-Andersen, 1996; Esping-Andersen, 2002; Bonoli, 2005; Larsen i Andersen, 2009; Taylor-Gooby, 2013; Drakić-Grgur i Golubović, 2014; Memoli, 2017; Goerres, Karlsen, Kumlin, 2020; Garritzmann; Breznau 2021; Neimanns i Busemeyer, 2023; i brojnih drugih) dijagnosticirana je njena kriza.

Sadašnja iskustva pokazuju da se država blagostanja nalazi i pred novim izazovima. Pritisak se u novonastalim okolnostima na prostoru Evrope ogleda upravo u sve očiglednijem padu životnog standarda građana EU, koji se manifestuje kroz već zabilježenu inflaciju, koja je samo u avgustu 2022. godine na nivou EU iznosila 10,1% na godišnjem nivou (Eurostat, 2022). Međutim, pritisak se ogleda i kroz brojne druge pokazatelje, kao na primjer zabilježeni budžetski deficit u drugom kvartalu 2022. godine od 37,4 milijarde evra (- 0,1% BDP) na nivou EU (Eurostat, 2022). Stoga će se tek u narednim godinama u potpunosti moći sagledati potreba dodatnog redefinisanja modela države blagostanja.

Osim navedenog, naglašene demografske promjene na tlu Evrope, usled starenja stanovništva izazivaju dugoročni rast troškova, kao i sve veći pritisak na potrošnju u dijelu socijalne zaštite i usluga zdravstva. Po prvi put 2013. godine, u okvirima EU, smanjio se broj onih koji su radno sposobni, a udio starijih se povećao. Četiri osobe su izdržavale jednu stariju od 65 godina, a predviđanje je da će se i taj odnos prepoloviti do 2040. godine (Evropska komisija, 2013). Takvo predviđanje brzo rastuće zavisnosti starijih je nešto što će neminovno ugroziti održivost budžeta, posebno u dijelu socijalne zaštite. “Stalno i intenzivirajuće starenje stanovništva – mjereno ili porastom srednje starosti ili povećanjem udjela starijih ljudi predstavlja možda i najozbiljniji i najtrajniji izazov za države blagostanja” (Hinrichs, 2021: 410).

Akutan problem predstavlja i promjena porodičnih obrazaca. Posljednjih pedeset godina svi su svjedoci snažnih promjena u organizaciji domaćinstva i u porodičnim obrascima. Odnosi u ovim društvenim organizacijama postali su znatno raznovrsniji, a svi znamo da porodica, kao osnovna ćelija svakog društva (Dirkem, Kant), igra veoma važnu ulogu u zaštiti svih članova društva. Funkcionalistički pristup je više nago jasan, kada je u pitanju glorifikacija vrijednosti, na primjer, nuklearne porodice. Kada porodica ne vrši funkciju dovodi se u pitanje opstanak kompletnog društva (Parsons, Bales, 1955).

Pokazuje se i da je sistem međugeneracijske solidarnosti vrlo upitan usled tako naglašenih demografskih promjena. Sve je manje onih koji su spremni da pružaju pomoć starijima. Tradicionalni načini pomoći gube na intenzitetu (starije žene, kćerke i snahe) koje su obezbjeđivale tri generacije porodične solidarnosti sve manje imaju vremena za bilo kakvu vrstu pomoći, a kako navodi Perišić (2016: 54) “uvećanja stope zaposlenosti žena, koje stoga (više) nijesu ni u mogućnosti da pružaju pomoć“, u porastu je. Stoga i ova situacija uvećava potražnju za novom vrstom pomoći koju je neophodno pružiti, sve brojnijoj, starijoj populaciji.

Odavno su registrovane i brojne nestabilnosti koje se sve učestalije pojavljuju na tržištu rada. Gaj Standing, na primjer, u globalizaciji nalazi ogroman prostor i za omasovljavanje prekarijata⁸ (Standing, 2011), a Marković navodi (2023: 22) “prekarnost na tržištu rada prepoznajemo kroz sve veću rasprostranjenost fleksibilnog, privremenog, povremenog i nestabilnog zapošljavanja ljudi”. Stoga, sve veći rast multinacionalnih kompanije i rast zapošljavanja u njima, takođe je nešto što može biti jedan od brojnih izazova, s obzirom da može da utiče stvaranje nejednakosti, što vrlo često zavisi od njihovog odnosa sa državama ali i drugim stranama koje su zainteresovane (van der Straaten, Narula, Giuliani, 2023). No, osim sve učestalijih nesigurnih poslova, sve više ni prihod od zaposlenja nije dovoljan kako bi se izbjeglo siromaštvo (Bonoli, 2005). Očigledno je, pritisci kojima se uvećavaju potrebe, a time i troškovi socijalne zaštite sve su brojniji (Goerres, Karlsen i Kumlin, 2020).

Pored navedenog, na sceni je uvijek prisutno, a kao trajući izazov i sve prisutnija inovativnija tehnologija i konstantno ubrzanje globalne integracije. Kako navodi Jejts „tehnologija je omogućila prenos informacija širom svijeta za samo nekoliko sekundi, a jedna od glavnih posljedica globalizacije jeste način na koji događaji, koji se dešavaju u jednom dijelu svijeta, mogu nevjerovatnom brzinom proizvesti posledice i u drugim djelovima svijeta“ (Jejts, 2017: 13).

U posljednje vrijeme, a kao neko ko sve više mijenja sistem državnog upravljanja i narušava radne odnose i digitalizacija se vidi kao jedan od tih izazova, posebno u dijelu njene sposobnosti da izađe u susret obećanjima (Dencik, Kaun, 2020). Kako navodi Petropulos (2019) “sa rastućim trendovima, kao što su masovno prikupljanje podataka, automatizacija i vještačka inteligencija, ove tenzije su se samo pojačale, dovodeći državu blagostanja i dalje u pitanje” (Petropoulos et al, 2019, navedeno u Dencik, Kaun, 2020: 1).

Nedavno je i 11.000 naučnika upozorilo na “klimatski vanrednu situaciju”, jer kako oni navode “raznorazni su efekti na ljudske i neljudske egzistencije izazvane temperaturnim rastom“, pa stoga ovaj Savez naučnika poziva i na transformaciju u “nizu oblasti politika” kako bi se “održala dugoročno održivost biosfere” i predlažu da se ciljevi ekonomske ali i drugih politika usmjere isključivo ka prelasku, sa rasta BDP ka “održavanju ekosistema i poboljšanju ljudskog blagostanja davanjem prioriteta samo osnovim potrebama i smanjenju nejednakosti” (Ripple et al, 2020, navedeno u Koch, 2022: 448).

Od početne usmjerenosti države blagostanja u njenom “zlatnom dobu”, i tumačenja da će zaštitom i obezbjeđenjem prihoda muškom hranitelju domaćinstva stići do svakog člana domaćinstva,

⁸ „Prekarijat se sastoji od miliona ljudi koji imaju nesigurne poslove, nesigurno stanovanje i nesigurna socijalna prava. Oni nemaju siguran profesionalni identitet i ne pripadaju nijednoj velikoj okupacionoj zajednici sa davno uspostavljenim društvenim pamćenjem koje bi im moglo dati sidro etičkih normi. Pošto su podstaknuti da budu 'fleksibilni' i 'zapošljivi' oni djeluju oportunistički. Uglavnom su stanovnici a ne građani, jer imaju ograničeniji opseg efektivnih prava od građana“ (Standing, 2011: 3).

(Bonoli, 2005), stvari su se već i prije trideset godina u potpunosti izmijenile. Kako navodi Perišić (2008: 219) „činjenica je da su trendovi, koji su u državi blagostanja započeli 1970-ih godina, zatim se produbili 1980-ih, pokazali u 1990-im neodrživost dotadašnjih socijalnih mera i njihovih opsega“. Tradicionalna država koja je bila odgovor na industrijalizaciju, očigledno je bilo već i u 1990-im, nije dovoljno opremljena da odgovori novim izazovima postindustrijskih ekonomija znanja (Garritzmann, Neimanns, Busemeyer, 2023). Ta neodrživost svakom novom godinom biva samo i veća, i trideset i više godina i nakon uočavanja neodrživosti prvobitnih modela.

Ne treba zanemariti ni okolnost, po pitanju izazova, da je u nekim društvenim zajednicama proces prilagođavanja države blagostanja novonastalim društvenim potrebama tekao ili teče nesmetano, dok je u nekim drugima to izazov. U državama kao što su, kako navode Van Kersbergen i Vis (2014: 2) „na primjer neke države blagostanja kontinentalne Evrope ili na primer u Danskoj, prilagođavanja socijalne politike su radikalna i formiranje novih puteva se dešava uz revolucionarno preduzimanje novih pravaca, dok je u drugim zemljama kontinentalne Evrope, ta reforma sa mnogo manjim zahvatom, značajno sporija i obično nekompletna“. U prvom slučaju, radi se o raskidanju sa uobičajenim tokovima razvoja politike u različitim oblastima, od oblasti osiguranja, nezaposlenosti do privremenog penzionisanja i poreza (Larsen, Esping-Andersen, 2009), dok u drugom, to nije bio slučaj, već su reforme djelimične.

Zanimljivo je da se u nekim zemljama, kako dalje navode Van Kersbergen i Vis (2014: 2), „kao što su na primjer Grčka ili Ujedinjeno Kraljevstvo prilagođavanje dešavalo uz izazivanje dubokih političkih kriza i čak konflikata unutar samih zemalja, dok se sa druge strane u Švedskoj ili Danskoj to prilagođavanje odvijalo sasvim glatko“.

1.3.7 Izazovi za koncepte zaštite radno sposobnih u državi blagostanja

Različiti stavovi prema siromaštvu kao pojavi, kao i o zasluženosti ili nezasluzeno siromašnima, datiraju praktično od prvih tretiranja ove društvene pojave. Pojavom prvih britanskih zakona o siromašnima, pravila se razlika između različitih kategorija siromašnih, odnosno između onih za koje se smatralo da zaslužuju pomoć, starih bolesnih i nemoćnih, djece i onih drugih, nezaposlenih odnosno besposlenih, a sposobnih za rad (Van Oorschot, 2006). Ta razlika je išla toliko daleko da se kroz cjelokupni srednjovjekovni period u Evropi i razvoj dominantnih kulturnih ideologija razvijala praksa u kojoj se legitimisala čak i kriminalizacija onih koji su sposobni za rad, a siromašni su (Spencer-Wood, Matthews, 2011).

Iako su od nastanka države blagostanja njene šeme podrške prevazilazile ta rana razmišljanja, u smislu pokrivenosti i podrške različitim kategorijama siromašnih, gotovo u svim državama blagostanja modernog zapada, čak i u raznim decenijama trajanja te države, javnost je najmanje bila naklonjena, upravo, šemama podrške za nezaposlenu radnu snagu, odnosno državnim šemama

socijalne pomoći (Van Oorschot, 2006). Stoga je nova orijentacija naglašavala, već pomenutu potrebu snaženja kapaciteta radno aktivne populacije, a radi njenog učešća, kako navodi Rueda (2015: 299) “u produktivnoj ekonomiji”.

Promjene koje su se, kao što smo vidjeli, konstantno dešavale nijesu se desile u određenoj zemlji, već su sve zemlje pokušale izmijeniti dotadašnje mehanizme, neke manje neke više, zavisno od režima politike (Hegysi, 2004). Tako se u Velikoj Britaniji u godinama nakon 1979. godine i dolaska Tačer, moglo primijetiti više neoliberalnih promjena, u istočnoj i srednjoj Evropi i skandinavskim zemljama primjetne su bile kombinovane promjene (Hegysi, 2004). Na kraju dvadesetog vijeka došli smo u brojnim zemljama do neophodnosti značajnog povlačenja države i ostavljanja prostora tržišnoj inicijativi u svim sferama sistema socijalne sigurnosti (Perišić, 2011). Danas je ta potreba još i vidljivija. Politike kojima se upravlja rizicima danas gotovo svugdje u svijetu izgledaju značajno drugačije.

Od politika koje su u središtu načina rješavanja siromaštva porodice imale muškog radno sposobnog člana domaćinstva, vremenom se došlo do politika koje se za upravljanje društvenim rizicima, kako navodi (Taylor-Gooby, 2013: 14), „direktno bave mogućnostima opterećenja za žene“. Od politika koje su u raznim oblastima probleme rješavale preko države, došlo se do politika koje sve više pažnje usmjeravaju na rješavanje problema kroz korišćenje privatnih usluga, odnosno do politika koje se snažno bave rješavanjem rizika i zadovoljavanjem potreba kroz mobilizaciju radne snage (Taylor-Gooby, 2013).

Kao što smo već i kazali, tokom 1990-ih godina sve više je dolazila do izražaja ta potreba za aktivacijom i socijalnim ulaganjem, koja je počela tih godina i da dominira debatom o državi blagostanja, a prema riječima Vandenbrukea, bivšeg ministra za socijalna pitanja u Belgiji, “tradicionalna država blagostanja” u tom smislu je i trebala da se promijeni jer je postala previše “pasivna institucija” (Rueda, 2015: 299).

Ekonomska kriza iz 2008. godine je nanovo naglasila tu potrebu i ubrzala procese, odnosno pojačala je pritisak, kako bi se politika kretala u pravcu potreba koje su već i bile vidljive. Rezultati krize, sve veći pritisak na javne finansije, kao i rizici od strukturnog nedostatka tržišta rada u budućem vremenu, jednostavno zahtjevaju reforme u dijelu socijalnih politika ne bi li se na najbolji način ostvarila njihova efikasnost i efektivnost (Evropska komisija, 2013).

Promjene koje su se već desile u nekim zemljama nakon i prve krize, kao i promjene koje tek slijede nakon druge krize, upravo su promjene koje se tiču radne aktivacije radno sposobne populacije, koja se nalazi u sistemu socijalne zaštite. Kako navodi Leskošek “individualizacija odgovornosti za vlastiti položaj, koja je u direktnoj vezi sa paradigmatskim promjenama socijalnih politika, jedna je od najvažnijih promjena” (Leskošek, 2017: 40).

Najbolji primjer neophodnosti promjena možda je i najvjerodostojnije prezentovan na primjeru Velike Britanije nakon 2008. godine, odnosno nakon sve vidljivijih posledica krize u toj zemlji. Tada kao jedna od članica EU, suočavajući se sa sve većim problemima krize, a uočavajući neophodnost brzog djelovanja, Velika Britanija je već 2012. godine, a praveći plan već i 2010. godine, napravila krupne korake u dijelu rezova u socijalnoj zaštiti, sa naglaskom na dio troškova koji se vežu za radno sposobnu a neaktivnu populaciju (Taylor-Gooby, 2013). Bio je to po riječima Makowieckog “najkrupniji korak u reviziji zakonodavstva Velike Britanije od 1940-ih u dijelu socijalne zaštite” (Makowiecki, 2014: 243).

Tada, kao brzi odgovor na krizu, napravljeni su, kako kaže Tejlor-Gubi bezglavi rezovi i restrukturiranje države blagostanja iz korijena, što je ekstremno odudaralo od međunarodnog konteksta, ali sa jasnim ciljevima u smislu konsolidacije budžeta i smanjenja izdvajanja za socijalnu zaštitu, između ostalog i u dijelu beneficija za nezaposlene (Taylor-Gooby, 2013).

Kroz Zakon o reformi blagostanja (*Welfare Reform Act*) iz 2012. godine, između ostalog, naknade za one sa nižim primanjima, a u životnoj dobi su radne sposobnosti, najoštrije su smanjene, dok su one za penzionere ostale zaštićene, a ukupna reforma je posebni naglasak stavila na mobilizaciju onih koji su tražioci posla, sa tražilaca na plaćeni rad (Taylor-Gooby, 2013). Glavni cilj bio je ohrabriti korisnike beneficija da pronađu posao ili da povećaju svoje radno vrijeme, tako što će osigurati da rad bude isplativ, a što se postiže tako što “socijalne beneficije neće umanjiti težinu pronalaska zaposlenja” (Makowiecki, 2014: 243).

Razmjere ozbiljnosti poduhvata, možda i dodatno objašnjava tadašnji potez kojim je uvedena restrikcija prihoda za lica sa invaliditetom, a koja su u radnom životnom dobu, iako ova grupa praktično ne privlači bilo kakvu stigmu, jer se ne smatra bilo ko iz nje odgovornim za svoju nesposobnost za rad (Taylor-Gooby, 2013: 9). Međutim, ovim Zakonom nijesu uvedene restrikcije za sve, već su neki slučajevi izuzeti iz toga, da im se nameću uslovi vezani za rad (*Welfare Reform Act*, 2012).

Kad su u pitanju izazovi za radno sposobne u državi blagostanja, ne treba izostaviti činjenicu, u poslednjih trideset godina, mnoge od politika socijalne zaštite ustvari su daleko od promocije blagostanja pojedinca i porodice kojima je neophodna pomoć, a posebno sposobnih za rad. Sve više egzistira javna želja da se spriječe varanja u sistemima socijalne zaštite, koja je narasla do tog nivoa da je ona čak i više u fokusu od potrebe da se obezbijedi socijalna sigurnost pojedincu i porodici (Gustafson, 2008). Danas je ustvari ostvarivanje socijalne pomoći, kao prava, više stvar morala onoga ko ostvaruje pomoć od okolnosti sa kojima se suočava (Leskošek, 2017). Kako navodi Gustafson “dok je korišćenje socijalne pomoći uvijek nosilo stigmu siromaštva, sada nosi i stigmu kriminala” (Gustafson, 2008: 644).

“Država blagostanja je sve više posvećena kažnjavanju” (Natapoff, 2014: 450), a u brojnim zemljama oni koji koriste beneficije u sistemu socijalne zaštite, pa čak i samo podnosioci zahtjeva posmatraju se kao “latentni kriminalci” (Natapoff, 2014: 451). Sve je prisutnije da se oni koji se susreću sa beskućništvom suočavaju i sa prijetnjom krivičnim sankcijama, na putu obezbjeđivanja osnovnih egzistencijalnih potreba (Ezer, Piccinini, Stuzin, 2020). Kriminalizacija siromaštva, kako navodi Leskošek, “ima značajnu društvenu funkciju s obzirom na to da upravo osigurava rezervnu armadu *raspoložive radne snage*” (Leskošek, 2017: 405). Stoga je i uvođenje nadzora nad radno sposobnim korisnicima socijalne pomoći sve više novi kurs brojnih zemalja.

Ovakav razvoj situacije, u brojnim segmentima, upućuje na zaključak da će siromašni u periodu života u kom su radno sposobni bivati samo pod većim pritiskom. Sve će više na snazi bivati reforme koje će značiti veću štednju, socijalnu politiku koja se pomjera ka režimu aktivacije, a čiji cilj je mobilisanje samoodgovornosti građana (Glinsner et al, 2018, navedeno u Allhutter et al, 2020). Jednostavno će sve beneficije radno sposobnim članovima zajednice biti samo pod većim pritiskom potrebne prekvalifikacije ili dokvalifikacije radi konkurentnijeg učešća na tržištu rada. Demografski, ali i ekonomski trendovi potkrepljuju činjenicu da prijeti ozbiljna opasnost dobrobiti građana, posebno mladim, radno sposobnim odraslim osobama i starijim osobama (Esping-Andersen et al, 2001).

1.3.8 Modeli države blagostanja

Definicija modela države blagostanja nije jednostavan zadatak. Činjenica da su brojne države na različit način uspostavljale svoje sisteme socijalne sigurnosti, definisanje uspostavljenih modela, čini dodatno težim. Međutim, uspostavljene modele, veoma je važno klasifikovati u ovom radu, iz razloga potrebe kontekstualizacije modela uspostavljenog u Crnoj Gori.

Iako nijesu baš bili česti napor u definisanju države blagostanja, to se ipak ne može kazati za napor uloženi kako bi se država blagostanja klasifikovala, posebno “tokom devedesetih godina” (Perišić, 2016: 12). Prva tipologizacija zabilježena je ustvari mnogo ranije. Tačnije 1958. godine u djelu “Industrijsko društvo i socijalno staranje” Harolda Vilenskog i Čarlsa Leboa, zabilježena je, prvi put, razlika između modela blagostanja, i to rezidualnog i institucionalnog (Perišić, 2016). Nakon uočavanja ovih razlika, nedugo zatim i Ričard Titmus, engleski analitičar, uz postojeća dva razlikovao i treći, industrijski model blagostanja (Titmuss, 1974, navedeno u Puljiz 1996).

Prvi, odnosno rezidualni model, predstavljao je ustvari model socijalne sigurnosti u kojem se, kako navodi Spiker “sa vrijednosnog aspekta koncept zasniva na pretpostavkama o samopomoći i kompeticiji”, to jest, kako on dalje navodi “za ovaj model karakteristična je socijalna sigurnost, koja se nudi kroz sigurnosnu mrežu za one kojima nisu na raspolaganju druga sredstva” (Spiker, 1998, navedeno u Perišić, 2016: 14). Ovaj model karakteriše provjera uslova za ostvarivanje nekog

od prava iz mreže socijalne sigurnosti, koji su veoma često strogo postavljeni, a uvijek je u prvom planu provjera prihoda i imovine.

Drugi ili institucionalni model zasniva se na “pretpostavkama o saradnji i uzajamnoj pomoći” (Spicker 1998, navedeno u Perišić, 2016: 14). Od rezidualnog, ovaj model je dijametralno suprotan, jer za razliku od njega u kome je učešće države u distribuciji pomoći ipak minimalno, institucionalni model promoviše jednakost i ravnopravnost, pa u skladu sa tim promoviše kolektivnu odgovornost u cilju dobrobiti svakog pojedinca (Esping-Andersen i Korpi, 1986, navedeno u Munta, 2014).

Kada je u pitanju treći ili industrijski model, on se prvenstveno odnosi na situaciju u kojoj se potrebe stanovništva zadovoljavaju, kako navodi Perišić “isključivo na osnovu zaposlenosti, to jest rada i produktivnosti, tako da su svi oni, koji se nalaze izvan procesa rada, zanemareni” (Perišić, 2016: 14).

Ovakav okvir sagledavanja različitih modela blagostanja dalje je razvio Gesta Esping-Andersen. On je prije svega režime vidio kao “načine na koje se proizvođenje blagostanja alocira između države, tržišta i domaćinstva (Esping-Andersen, 1990, navedeno u Perišić, 2016: 16). Tako su nakon 1990. godine i njegovog djela „Tri svijeta kapitalizma blagostanja“, brojne studije identifikovale brojne režime blagostanja u kapitalističkim društvima koji su bili bazirani na, kako navodi Spiker (2014: 157), „idealnim tipovima ili bar na normativnom razumijevanju blagostanja”. Pojedine od njih su razlikovale tri režima blagostanja koje je ustvari i identifikovao Esping-Anderson, a to su: napredna kapitalistička društva – socijaldemokratska; liberalna i konzervativna. Kasnije je kategorisan i četvrti tip kao “južnoevropski” „mediteranski” koji se odnosi na zemlje kao što su Italija, Španija Portugal i Grčka (Bonoli 1997, Ferrera 1996, Guillen, Matsaganis 2000, navedeno u Valadas, 2011: 461). Nakon toga, na postojeća četiri, pojavljuje se i peti model, u koji spadaju tranzicione zemlje poput Poljske, Češke, Mađarske i Slovačke (Siaroff, 1994, navedeno u Perišić, 2016).

Esping-Andersen je takođe, a da bi mjerio razlike između država sa jedne strane i njihov nivo razvoja sa druge strane, uveo i određene kriterijume. “Dekomodifikaciju, kao mjerilo nezavisnosti radnika o tržištu, stepen do kojeg se potrebe i blagostanje ostvaruju na tržištu rada ili alternativno putem javnih politika i stratifikaciju, koja predstavlja drugu razlikovnu dimenziju, kao nivo međusobnog otuđenja društvenih klasa, pri čemu socijaldemokratski model omogućava koalicije radničke i srednje klase, dok u liberalnom modelu srednja klasa ne gleda blagonaklono na niže slojeve jer novčano, to jest porezno učestvuje u socijalnim politikama, od kojih nema direktne koristi” (Lindbom, 2001, navedeno u Munta, 2014: 126). Osim ova dva kriterijuma on dodaje i „dimenziju raspona socijalnih politika, odnosno nivo na kojem se ljudske potrebe zadovoljavaju putem socijalnih politika” (Munta, 2014: 126).

Prvi režim, odnosno socijalno-demokratski ili skandinavski model, kako navodi Čekerevac “karakteriše visoka stopa zaposlenosti, univerzalna prava, usmjerenost na jednakost i visoki socijalni transferi” (Čekerevac, 2008: 41). Esping Andersen i Korpi smatraju da se usko politički orijentisano shvatanje razvoja „nordijskog modela” obično konstruiše kroz razvoj “institucionalne države blagostanja”, koju karakteriše 1) sveobuhvatna socijalna politika, 2) institucionalizovani princip socijalnih prava, 3) socijalno zakonodavstvo zasnovano na principima solidarnosti i univerzalizma (Esping Andersen, Korpi, 1987, navedeno u Kuisma, 2007: 9-10). Ovaj režim se, “odlikuje visokim stepenom dekomodifikacije – najveću nezavisnost od tržišta pojedinci imaju u ovom režimu” (Perišić, 2016: 17). Iako je u ovom modelu, pravo u nekom od programa povezano sa radom pojedinca sposobnog za rad, za obezbjeđivanje egzistencijalnih potreba centralnu ulogu ipak ima država (Kuisma, 2007). Švedska se na primjer, u studiji Esping-Andersona (1990) smatrala “socijaldemokratskim” režimom blagostanja.

Drugi, liberalni model (Australija, Sjedinjene Američke Države i Kanada) karakteriše nizak nivo dekomodifikacije, minimalne mjere za zaštitu porodice, nizak iznos socijalnih transfera i provjera prihoda i imovine, kao uslov za dobijanje pomoći, u ovom slučaju i radno sposobnih podnosilaca zahtjeva. “Preovlađuje pomoć zasnovana na imovnom stanju, pravila o pravima su stroga, država podstiče tržište” (Spicker, 2012: 221). U vrijeme kada je Esping Andersen ovu ideju prilagodio grupi “liberalnih režima blagostanja”, on je prije svega imao namjeru da se ova klasifikacija odnosi na, kako navodi Spiker “tržišno orjentisane države sa ograničenom posvećenošću blagostanju” (Spicker, 2012: 221).

Treći, kojim se smatrala Njemačka, pozicija na tržištu rada je takva da od nje zavisi socijalna sigurnost i porodice i pojedinca (Čekerevac, 2008). Ovaj model karakteriše i izražen odnos između pozicije na tržištu rada individua i njihove socijalne sigurnosti, visok nivo doprinosa za socijalno osiguranje kao i ostvarivanje prava na bazi zaposlenosti (Perišić, 2016).

U četvrtom modelu, osiguranje je zasnovano na principu doprinosa. Mreže sigurnosti su veoma skromne i nedovoljno razvijene. Naknade nezaposlenoj, radno sposobnoj populaciji su uglavnom dostupne ako iza sebe imaju određeni radni staž. Iako je došlo do značajnog poboljšanja u smislu izdašnosti države u posljednjih trideset godina, odnosno nakon reformi 1990-ih, ta izdašnost, na primjeru Grčke i Portugala, je samo djelimična u odnosu na brojne zemlje EU (Zartaloudis, 2014). U ovom modelu, brojni nezaposleni a radno sposobni i dalje ostaju bez socijalne zaštite (Gallie, Paugam, 2000, navedeno u Naldini, Jurado, 2009). Ovaj model karakteriše i činjenica da je porodica ta koja ima nezamjenjivu ulogu u zaštiti i podršci njenog nezaštićenog člana (Akah, Enamhe, 2021). Kako navodi Ferrera “porodica je centar gravitacije u okviru mediteranskog sistema” (Ferrera, 2010, navedeno u Akah, Enamhe, 2021). Međutim i u okviru samog modela postoje brojne razlike između država.

Peti model, u koji spadaju tranzicione zemlje koje su doživjele strukturnu reformu nakon 1990-tih, ipak su bile na liniji Bizmarkovske logike. U ovim zemljama u okviru podrške od strane države uspostavljene su šeme zagaranatovanog minimalnog dohotka i one se smatraju važnim političkim elementima, jer osim toga što su važne za zaštitu ugroženih grupa, jednako tako mogu biti korisne u pružanju prilika, radno sposobnim pojedincima za samonapredovanjem kroz različite mehanizme implementacije same šeme (Cerami, 2008). Gotovo u svim zemljama iz ovog modela, osim stavljanja akcenta na obezbjeđivanje socijalnog minimuma onih koji su socijalno neobezbijedjeni, akcenat je stavljen i na izazove zapošljavanja radno sposobne populacije.

U nekim zemljama, u ovom slučaju u Poljskoj, i sam Ustav (1997) propisuje da svaki građanin ima pravo na socijalnu sigurnost, odnosno da pravo na socijalno osiguranje ima onaj koji nema prihoda i nije svojom voljom nezaposlen, bez obzira što je radno sposoban (Fel, Michaluk, 2023).

Ovakva podjela, prije svega djelo Esping-Andersona, bila je nemjerljiv doprinos komparativnoj socijalnoj politici uopšte (Powell, Barrientos, 2004). Modeli ili režimi blagostanja koje je izložio u svom pristupu Esping-Anderson, bili su najuticajni pristup tog vremena, jer je njegovo polazište bilo zasnovano isključivo na empirijskim dokazima (Spiker, 2013). Svaki od režima blagostanja imao je različite mehanizme za postizanje istog cilja. Svi režimi su bili u funkciji stvaranja pretpostavki za jednake mogućnosti za sve članove društva u mjeri mogućeg.

Tipologija režima blagostanja umnogome predstavlja djelovanje brojnih država blagostanja, ali i pomaže u kontekstualizaciju modela blagostanja uspostavljenog u Crnoj Gori. Posebno u kontekstualizaciji uspostavljenog modela zaštite radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO.

1.3.9 Prikaz dosadašnjih istraživanja

U Crnoj Gori do sada nijesu zabilježena teorijska i empirijska istraživanja koja su se bavila efektima programa MO ili efektima nekog od prava koji su vezani za MO.

UNICEF u Crnoj Gori je 2022. godine izradio studiju: “Socio-ekonomski trendovi i siromaštvo u Crnoj Gori”, koja konstatuje da MO, iako je centralni program za ublažavanje efekata siromaštva, za samo jedan procentni poen smanjuje stopu rizika od siromaštva⁹. Ovom studijom se konstatuje i da “važuća skala ekvivalencije za MO ne pravi razliku između djece i odraslih i dodjeljuje

⁹ Podaci su zasnovani na podacima iz EU SILC ankete iz 2018. godine. Studijom se konstatuje da MO ima nizak obuhvat i adekvatnost, a nizak obuhvat mjereno je “procentom populacije koja dobija davanje”, dok je adekvatnost mjerena “davanjem kao procentom ukupnih prihoda domaćinstva” (UNICEF, 2021: 8).

koeficijent sa izraženim smanjenjem za svakog narednog člana domaćinstva” (UNICEF, 2022: 8). Značaj ove studije je u tome što je preispitivala efekte MO kao i valjanost uspostavljene skale ekvivalencije u Crnoj Gori, iako se zasniva na institucionalnim podacima.

UNDP u Crnoj Gori je takođe tokom 2022. godine izradio: “Analizu integrisanog nastupa sistema socijalne zaštite i zapošljavanja u oblasti radne aktivacije” u Crnoj Gori. Zbirno, ova analiza pokazuje da “rezultat aktuelnih politika i propisa u oblasti socijalne zaštite i tržišta rada jeste da korisnici MO ne koriste programe koji su im dostupni (ali ne i prilagođeni), osim u mjeri na koju su prinuđeni” (Žegarac, Golubović, 2022: 71). Kroz nalaze ove analize ukazuje se i na “opravdanost razmatranja kategorisanja/profilisanja radno sposobnih korisnika MO koji bi bili upućeni na radnu aktivaciju shodno programima Zavoda za zapošljavanja Crne Gore, dok je potrebno razviti dodatne mjere za one radno sposobne korisnike koji privremeno ili dugoročno nijesu pogodni za potpuno učešće na tržištu rada” (Žegarac, Golubović, 2022: 63).

Svjetska banka je 2022. godine izradila: “Situacionu analizu socijalne zaštite u Crnoj Gori”, koja je takođe imala osvrt na materijalna davanja u sistemu socijalne zaštite Crne Gore. Analizom se cijenilo ispunjavanje svrhe sistema socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori. Sumarno, i ova analiza konstatuje da MO ima veoma nizak obuhvat i da nije adekvatano, odnosno “neadekvatno je za domaćinstva koja se oslanjaju isključivo na ovaj program kao izvor dohotka za zadovoljenje osnovnih potreba” (World Bank, 2022: 12). Ova analiza, bez obzira što je takođe zasnovana samo na podacima koji su dobijeni iz institucija, značajna je zbog toga što su se i njom preispitali efekti MO.

Balvoki 2020. godine konstatuje i da naučna literatura u Evropi trenutno nema dovoljno građe koja je usmjerena na procjenu efekata socijalne pomoći, davanja koja nijesu ciljana, davanja uz imovinski cenzus i slično i kombinacije ovih davanja (Balvociute, 2020). Stoga se on u svom istraživanju bavi ovim problemom i zaključuje da se u mnogim zemljama EU smanjio uticaj socijalnih transfera¹⁰ na siromaštvo u periodu između 2005. i 2018. godine (Balvociute, 2020). U njegovom istraživanju konstatuje se da je u poslednjoj deceniji došlo do rasta socijalnih rashoda (neciljanih i naknada na osnovu imovinskog cenzusa) u brojnim zemljama EU (Balvociute, 2020). To, po njemu, implicira pretpostavku o neefikasnim sistemima socijalne pomoći, koji ne pomažu korisnicima da izađu iz zone siromaštva (Nelson, 2013, navedeno u Balvociute, 2020).

U istraživanju iz 2022. godine koje se odnosi na mjerenje efekata šema minimalnog prihoda u EU, konstatuje se da procjena efikasnosti ovakvih šema, kada je u pitanju smanjenje siromaštva, predstavlja veliki izazov (Almeida, De Poli, Hernández, 2022). Ovo istraživanje, koje koristi metodologiju zasnovanu na mikrosimulacionim modelima i primjenjuje proceduru kalibracije,

¹⁰ “Izračunato upoređivanjem stopa rizika od siromaštva prije socijalnih transfera sa onima nakon transfera (penzije se ne smatraju socijalnim transferima)” (Balvociute, 2020: 472).

sumarno zaključuje “doprinos podrške minimalnog prihoda eliminaciji siromaštva prilično je ograničen u nekim zemljama EU” (Almeida, De Poli, Hernández, 2022: 1). Više od polovine zemalja EU nema stopu pokrivenosti 50% domaćinstava koja su ekstremno siromašna, dok pojedine zemlje imaju pokrivenost do 5% (Almeida, De Poli, Hernández, 2022). Nivoi davanja, zaključuje se studijom, “nijesu dovoljni da obezbijede minimalan životni standard u više od polovini zemalja EU, a u mnogim zemljama adekvatnost podrške minimalnog prihoda je niža za veće porodice u odnosu na domaćinstva sa jednim članom, što upućuje na to da skale ekvivalencije šema minimalnog prihoda nijesu dizajnirane da se bave troškovima koje čine dodatni članove porodice” (Almeida, De Poli, Hernández, 2022: 27). Ova studija je značajna iz razloga što zaključuje da je učinak šema minimalnog prihoda u borbi sa siromaštvom u EU prilično loš, da je pokrivenost veoma niska, da je adekvatnost takođe niska ali ni da skale ekvivalencije ne idu u prilog porodicama sa većim brojem članova.

Uprkos relevantnosti, analiza efekata programa MO/minimalnog prihoda u različitim zemljama EU, suočava se sa brojnim ograničenjima. Pomenute studije u Crnoj Gori zasnovane su na institucionalnim podacima, a empirijskog i teorijskog istraživanja na temu efekata MO uopšte i nema. Međutim i istraživanja i studije koje smo pomenuli, sumarno, značajne su zbog toga što se svako od pomenutih bavi efektima MO/minimalnog prihoda i pruža uvide u njihov potencijal, kako u zemljama EU tako i u Crnoj Gori što predstavlja solidnu podlogu za dalja istraživanja.

1.4 Ciljevi istraživanja

1.4.1 Opšti cilj istraživanja

Opšti cilj ovog istraživanja jeste utvrditi efekat korišćenja prava na MO i za njega zakonom vezanih prava na stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika i njihovih porodica, koji su to pravo koristili u periodu između 2013. i 2020. godine.

1.4.2 Specifični ciljevi istraživanja

1. Utvrditi stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika prava na MO i vezanih prava za MO i njihovih porodica u Crnoj Gori koji su ta prava koristili između 2013. i 2020. godine.

2. Identifikovati, analizirati i uporediti stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO i za njega zakonom vezanih prava koji su pravo koristili u periodu između 2013. i 2020. godine sa stopom rizika od siromaštva i stopom rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori i u EU.
3. Identifikovati i analizirati uticaj pola, dužine korišćenja prava, strukture članova domaćinstva, mjesta stanovanja (grad, ostalo) i godina života kod radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO na stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti.
4. Kreirati preporuke za unapređenje prava na MO za radno sposobne korisnike.

1.5 Istraživačka pitanja

1. Kolika je stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika prava na MO i vezanih prava za MO koji su ta prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine?
2. U kojoj mjeri i na koji način je stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti prisutnija kod radno sposobnih korisnika prava na MO i korisnika vezanih prava za MO u Crnoj Gori, u odnosu na ostale građane Crne Gore i EU mjereno EU-SILC anketom?
3. U kojoj mjeri su pol, dužina korišćenja prava, godine života, mjesto stanovanja i struktura porodice, kod radno sposobnih korisnika prava na MO i korisnika vezanih prava za MO, povezani sa stopom rizika od siromaštva i stopom rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti?
4. Koje mjere se mogu preporučiti kako bi MO i vezana prava za MO imali veći efekat na stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti?

1.6 Hipotetički okvir istraživanja

1.6.1 Osnovna hipoteza

Ovaj rad polazi od pretpostavke da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO neefikasno u pogledu smanjenja stope rizika od siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika i njihovih porodica, koji su ta prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine.

Shodno tome, neophodno je izmjeriti efekte MO i vezanih prava za MO na stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, kako bi se u budućnosti mogla kreirati drugačija postavka i MO i vezanih prava za MO.

1.6.2 Izvedene hipoteze

- a) *Radno sposobni korisnici MO i vezanih prava za MO koji žive van grada imaju veću stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od korisnika MO i vezanih prava za MO koji žive u gradu.*

“Da bi se razvile adekvatne politike siromaštva neophodno je i ključno razumjeti, kako regionalna ekonomska struktura i mjesta uopšte, doprinose ljudima koji žive ispod granica siromaštva” (Zhou, Liu, 2019, navedeno u Hübeline, Hobi, Fluder, 2022: 170). Poslednjih, sada već više od, 50 godina, razni istraživači se bave strukturnom rekonfiguracijom na prostoru Evrope (Andreotti et al., 2012, navedeno u Hübeline, Hobi, Fluder, 2022).

Brojne brze promjene u svijetu, zaokret globalne ekonomije, tehnološke promjene, deindustrijalizacija, strukturne promjene privrede, za rezultat imaju različite ishode za sela i gradove. “Privredni život u gradovima se sve više odvija u uslužnom i tercijalnom sektoru orijentisanom na znanje, dok je značaj primarnih i djelimično sekundarnih privrednih djelatnosti, poput poljoprivrede, djelimično opao ali i dalje je prisutan na selu. Sa snažnim uticajem digitalizacije na ekonomiju, čini se i da ekonomski napredak rezultira snažnim ekonomskim rastom, posebno u urbanim područjima, dok se ruralna područja bore da privuku visokokvalifikovane radnike, pa raskol između regiona se sve više produbljuje” (Eckert et al., 2019, navedeno u Hübeline, Hobi, Fluder, 2022: 171).

Imajući u vidu ovakav pravac kretanja organizovanih društvenih i ekonomskih struktura, kao i našu potrebu za odgovorom na efekte MO na siromaštvo u odnosu na mjesto stanovanja korisnika, ali i potrebu za stvaranjem preporuka za razvijanje adekvatnijih politika za borbu protiv siromaštva, ispostavlja se da su regionalni aspekti siromaštva, odnosno aspekti mjesta stanovanja, radno sposobnih korisnika MO, veoma važan pristup u ovom istraživanju.

- b) *Radno sposobne žene korisnice MO i vezanih prava za MO imaju veću stopu siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od muškaraca korisnika MO i vezanih prava za MO.*

Tradicionalno fokusiranje na uzroke i posledice nejednakosti u društvu bilo je uglavnom usmjereno na uloge socio-ekonomskih klasa, kada je u pitanju raspodjela društvenih dobara. U tom smislu kao glavne interventne varijable posmatrane su javne politike, posebno politike koje se ogledaju u razvoju različitih tipova država blagostanja (Korpi, 2000). Međutim, u poslednjih, četrdeset godina, brojni feministički naučnici kritikovali su takav tok analize nejednakosti, prvenstveno zbog zanemarivanja rodnihi aspekata. Oni smatraju da je rod upravo jedan od najvažnijih faktora koji se prilikom analize države blagostanja i nejednakosti, mora uzeti u obzir (Mohajan, 2022). Posebno, na tu neophodnost upućuje činjenica da je siromaštvo žena, a to pokazuju pojedina istraživanja, u 76 zemalja koje imaju niske i srednje prihode, veće za 80 procenata od siromaštva muškaraca (Wagle, 2023).

Brojne feminističke teorije, rodnu nejednakost vide kao ugrađenu u društvenu konstrukciju, a u svojim teorijama o nejednakosti inkorporirale su to, na koji način su sve razlike statusa muškaraca i žena povezane sa etničkim porijeklom, vjerskim porijeklom, porodičnim porijeklom, mjestom stanovanja ali i brojnim drugim faktorima (Lorber, 2001).

Stoga danas, u dvadeset prvom vijeku, bilo kakvo teoretisanje o politikama blagostanja, mora uzeti u obzir i aspekt rodne uloge, koji, ne samo da odudara od tradicionalnih fokusiranja na posledice nejednakosti, već je i kao takav doživio transformativne promjene u poslednjih četrdeset godina, čiji se stepen transformacije razlikuje zavisno od zemlje u kojoj se ta transformacija odvijala (Garritzmann, Silja, Palier, 2022). Danas je prije svega, širom svijeta, činjenica to da su žene neadekvatno zastupljene na pozicijama koje su bolje plaćene. One su pretežno zastupljene u sektorima koji se bave uslugama, kao što su usluge njege, maloprodaja, turizam i drugi slični poslovi koji se tradicionalno vezuju za nisko plaćene poslove (Sharma, 2023). Anketa sprovedena u periodu 2010-2014. godina, a koju je sprovedla Londonska škola sa Nacionalnim biroima za ekonomska istraživanja u osam najbogatijih svjetskih zemalja, govori da su muškarci činili značajnu većinu na najplaćenijim pozicijama, a ta anketa je, na primjer, pokazala i to da su u SAD 2012. godine u 1% onih koji imaju najveće zarade, žene činile samo 14-22% (Sharma, 2023).

Kako bi se rodna ravnopravnost uopšte postigla Ujedinjene Nacije navode, “nophodno je da žene budu uključene u inovacijske i tehnološke industrije” (Sharma, 2023: 23), posebno usled očekivanja da će do sredine vijeka oko 75% poslova biti povezano sa naukom, inženjeringom, matematikom i tehnologijom, a žene čine samo 30% radne snage u 20 najvećih svjetskih tehnoloških kompanija.

Imajući u vidu da je očigledno da je tretiranje aspekta rodne uloge neizostavano prilikom analize pokazatelja siromaštva u nekoj društvenoj grupi, kao i našu potrebu za stvaranjem preporuka, kako bi se razvile adekvatnije politike u borbi sa siromaštvom u Crnoj Gori, ispostavlja se kao veoma važno ispitati i stanje pokazatelja siromaštva radno sposobnih korisnika MO i uporediti ga sa stanjem pokazatelja siromaštva radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori.

- c) *Korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO je manje efikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti kod porodica sa većim brojem članova.*

Još od 1924. godine, i knjige Razbaštinjena porodica, Eleonor Ratbon, u čijem fokusu je bila veza između siromaštva i veličine porodice, tema veličine porodice bila je značajna za one koji su debatovali o socijalnoj politici, siromaštvu i uvođenju brojnih vrsta porodičnih dodataka (Bradshaw, Finch, Mayhew, Ritakallio, Skinner, 2006). Beveridž je takođe tretirao temu veličine porodice, odnosno porodičnih dodataka, koji je i u svoju šemu za socijalno osiguranje uključio dodatke u odnosu na veličinu porodice (Bradshaw, Finch, Mayhew, Ritakallio, Skinner, 2006).

Jedna, od možda i navažnijih kvalitativnih studija velikih porodica i siromaštva u Ujedinjenom Kraljevstvu bila je studija Land (1969), a koja je tada sprovedena na uzorku od 86 porodica sa petoro i više izdržavane djece koja su živjela u Londonu. Ova studija je ispitavala brojne aspekte života u velikim porodicama i otkrila je brojne nedostatke života za djecu u takvim porodicama (nezavisno od prihoda), kao što su: “prenaseljenost, manja roditeljska pažnja, manje mogućnosti za razvijanje sopstvenih interesa, nedostaci u obrazovnom sistemu. Međutim, ovi nedostaci su bili uvećani kada je siromaštvo bilo dodatni faktor, koje je takođe uvelo zdravstvene nejednakosti, socijalnu isključenost i stigmatu u zajednici” (Bradshaw, Finch, Mayhew, Ritakallio, Skinner, 2006: 5). Townsend (1979) takođe je pronašao snažnu vezu “između relativne uskraćenosti i broja djece u porodici” u istraživanju 2.052 domaćinstva u Velikoj Britaniji – “61% porodica sa četvoro i više djece živjelo je u siromaštvu” (Bradshaw, Finch, Mayhew, Ritakallio, Skinner, 2006: 5).

Pored i brojnih drugih studija, koje govore o vezi veličine porodice i siromaštva u toj porodici, usled brojnih okolnosti koje sa sobom nosi broj članova porodice, najbliže, i Studija koju je radio UNICEF u Crnoj Gori “Suzbijanje siromaštva u Crnoj Gori pomoću adekvatne socijalne i dječje zaštite zasnovane na čvrstim pokazateljima” u preporukama za definisanje javne politike, kao

jednu od preporuka navodi kako je neophodno “uvesti novu metodologiju usredsređenu na adekvatnost MO koja će bolje odgovarati potrebama i veličini domaćinstva” (Unicef, 2021: 16).

Uopšteno, jedno od osnovnih pitanja, kada je u pitanju upravljanje resursima koji su na raspolaganju, jesto to, kako pritisci brojnosti u nekoj populaciji utiču na to kako se koriste resursi u toj populaciji. Imajući to u vidu, kao i našu potrebu za stvaranjem preporuka, kako bi se razvile adekvatnije politike u borbi sa siromaštvom u Crnoj Gori, ispostavlja se da je aspekt veličine porodice neizostavan prilikom analize efekata MO na siromaštvo radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori.

- d) Korišćenja prava na MO i vezanih prava za MO je manje efikasno, u pogledu smanjenja stope rizika od siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, ukoliko se duže koristi.*

Već više od 30 godina i zavisnost od socijalne pomoći, tema je brojnih debata onih koji debatuju o socijalnoj politici. Polazište ovih tema su prvenstveno ideje da socijalna pomoć ukoliko se dugoročno ostvaruje i korisnik se oslanja na takvu vrstu podrške, može da slabi karakter korisnika ali može i da stvara “kulturu zavisnosti”, koja se takođe dalje može širiti i na članove porodice korisnika (Arthur, 2021). Takva situacija proizvodi otpornost pojedinaca na ekonomske prilike i dovodi do toga da korisnici ostaju na programima pomoći, čak iako su im i poslovi dostupni (Arthur, 2021). Kako navodi američki pisac Čarls Marej “zavisnost od socijalne pomoći je stanje duha, koliko je to i ekonomska situacija” (Charles M, 1986, navedeno u Arthur, 2021: 4).

Sa druge strane, pojedina istraživanja, kada govore o tome zašto ljudi ne koriste beneficije na koje imaju pravo, navode stigmatizaciju kao jedan od razloga, navodeći da je korišćenje takve vrste podrške sklono stigmati (Kayser, Frick 2000, Moffitt, 1983, navedeno u Hümbelin, 2019). Brojna literatura, na primjer, o korišćenju u SAD, to i dokumentuje (Barnes et al, 2023, Baumberg, 2016, Celhay et al, 2022, Gilens, 1999, navedeno u Lasky-Fink, Linos, 2024). Široko su rasprostranjena gledišta da su ljudi koji koriste socijalnu pomoć, materijalno obezbeđenje, lijeni, bez radne etike, nezaslužni, a gledišta idu i do toga da se posmatraju i kao moralno inferiorni (Lauter, 2016, Mead, 2019, navedeno u Lasky-Fink, Linos, 2024). Takva stigma potiče iz društvenih vjerovanja o “uzrocima razloga siromaštva i normama zaslužnosti” (Lasky-Fink, Linos, 2024: 5).

Obzirom da se stigmatizacija pojavljuje kao društvena interakcija, ona je dalje povezana sa stepenom interakcije korisnika, na različitim nivoima. Kao takva može rezultirati “društvenim odbacivanjem, devalvacijom i diskriminacijom na osnovu datog atributra ili identiteta” (Lasky-Fink, Linos, 2024: 5), što uslove živote korisnika, koji duže ostvaruje pravo, može činiti dodatno složenijim.

Imajući u vidu ove, ali i brojne druge faktore, kao i našu potrebu za stvaranjem preporuka, kako bi se razvile adekvatnije politike u borbi sa siromaštvom u Crnoj Gori, ispostavlja se kao neophodno ispitati i stanje pokazatelja siromaštva u odnosu na dužinu korišćenja prava na MO u Crnoj Gori.

- e) *Korišćenja prava na MO i vezanih prava za MO, do četrdesete godine života je više efikasno u pogledu smanjenja stope rizika od siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, od korisnika starije životne dobi.*

Čovječanstvo danas živi u situacija koja se razlikuje od svakog prethodnog vremena. Danas, živimo živote koji su po svom trajanju duži nego ikada ranije. Međutim, starenje i starost uopšte, povezana je sa smanjenjem određenih kapaciteta kod svakog čovjeka, kako kognitivnih tako i fizičkih (Kenny, Groeller, McGinn, Flouris, navedeno u Viviani et al., 2021).

Obimni su dokazi koji afirmišu ideju da kognitivne i fizičke sposobnosti čovjeka opadaju nakon određene faze života. Brojne empirijske studije, koje su se fokusirale na ispitivanje veze broja godina i produktivnosti, kao što su studije Helerstein i Neumark (2004), Aubert i Crapon (2006), Lalemand i Rick (2009), Van Ours i Stoeldraier (2011), Borš-Supan i Vajs (2016), upućuju na to da su radnici koji su stariji, manje produktivni od radnika koji su mlađi. Aubert i Crepon (2006) su došli i do podatka da produktivnost raste do 40. godine života, a nakon tog uzrasta ostaje stabilna.

Sa druge strane, a kao što smo već i kazali, politika socijalnih investicija, svoje ciljeve treba da ostvari kroz podizanje nivoa sposobnosti ljudi kako bi se oni kvalifikovali za samostalno oblikovanje sopstvenih života (Häusermann, Palier, 2017). Međutim “mašina” socijalnih investicija kao mjesto ulaganja vidi upravo mlade ljude i pružaoce usluga koji rade sa mladima, jer je cilj, promjena ponašanja, stavova i osjećanja mladih ljudi (de St Croix, McGimpsey, Owens, 2020). U tom procesu, životi mladih ljudi, njihovo djelovanje i subjektivna iskustva podređeni su indikatorima uticaja (de St Croix, McGimpsey, Owens, 2020), jer su šanse za implementaciju takvih politika, kao što studije pokazuju, upravo osobe mlađe životne dobi.

Kako se kroz primjenu *Individualnog plana aktivacije* od 2013. godine, u Crnoj Gori, pokušava radno sposobni korisnik MO podstaći, da pored ostvarivanja prava, učestvuje i u „aktivnostima koje omogućavaju prevazilaženje njegove nepovoljne socijalne situacije“ i kako je naša namjera i stvaranje preporuka, kako bi se razvile adekvatnije politike u borbi sa siromaštvom u Crnoj Gori, ispostavlja se kao neophodno ispitati i stanje pokazatelja siromaštva u odnosu na starost radno sposobnog korisnika MO u Crnoj Gori.

1.7 Društveni i naučni značaj istraživanja

Značaj ovakvog istraživačkog poduhvata je višestruk. Osim novih i produbljenih saznanja o uslovima života u siromaštvu i dimenzijama socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika prava na MO u Crnoj Gori, stvara se osnova za kreiranje preporuka ili mjera za efikasniju borbu sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem. Sistematizuju se postojeća znanja o MO, kao vrsti novčanog transfera i vezanim pravima za njega, i objašnjava se njihov uticaj na stope siromaštva i stope siromaštva ili socijalne isključenosti. Stvara se i osnova za poređenje stopa siromaštva i stopa siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO sa stopama rizika od siromaštva i stopama rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti ukupne populacije u Crnoj Gori i EU. Takođe se stvara i osnova za produbljivanje saznanja o tome koji faktori kod radno sposobnog korisnika MO i vezanih prava za MO utiču na stope rizika od siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti. U crnogorskom nacionalnom kontekstu nijesu do sada zabilježeni istraživački poduhvati ovog tipa pa je ovaj istraživački poduhvat značajan i sa aspekta potrebe potpunog razumijevanja načina funkcionisanja ovog novčanog transfera i vezanih prava za njega u Crnoj Gori.

Društveni značaj ovakvog istraživanja takođe je višestruk. Prije svega on se ogleda u razumijevanju neophodnosti sveobuhvatne podrške porodicama korisnicima MO. Ovim istraživanjem se stvara i pretpostavka za formiranje preporuka za unapređenje rada centara za socijalni rad (CSR). Rezultati istraživanja mogu biti korišćeni za osmišljavanje novih programa podrške siromašnima, ali i za redizajniranje postojećih prava u borbi protiv siromaštva i socijalnog isključivanja u Crnoj Gori. Imajući u vidu i da se države članice kroz OMK¹¹ dogovaraju o ciljevima socijalne zaštite, a da Crna Gora to čini kroz zajednički memorandum, ovo istraživanje će stvoriti pretpostavke Crnoj Gori da ocijeni svoje aktivnosti u okviru svojih obaveza u pristupanju. Stvaraju se pretpostavke za ocjenu efekata crnogorske politike u predmetnoj oblasti.

1.8 Metodološki okvir istraživanja

Istraživanje efekata korišćenja MO i za njega zakonom vezanih prava podrške u periodu između 2013. i 2020. godine obuhvataće kvantitativne metode koje će se sprovesti kroz anketu.

Prije kvantitativnog dijela istraživanja, analizom referentne literature objasnićemo sve pojmove, napraviti osvrt na istorijat i način borbe sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem u Crnoj Gori

¹¹ Otvoreni metod koordinacije je međusobna razmjena informacija i međusobna koordinacija nacionalnih politika na nivou Evropske unije kako bi se obezbijedile bolje smjernice za njene politike.

i EU, analizirati pravo i procedure ostvarivanja prava na MO i analizirati prava i procedure ostvarivanja svih prava koja su podrška pravu na MO, kao programa u borbi protiv siromaštva i socijalnog isključivanja u Crnoj Gori. U samom radu koristićemo se i primarnim i sekundarnim izvorima podataka.

U kvantitativnom, odnosno glavnom dijelu rada biće sprovedena EU SILC anketa kod 250 porodica radno sposobnih korisnika MO i prava podrške MO koji su pravo koristili između 2013. i 2020. godine.

U završnom dijelu rada, a nakon sprovedenog istraživanja i predstavljanja rezultata, predstavimo mjere koje se mogu preduzeti kako bi MO i vezana prava za MO imali veći efekat na stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori. Jasno postavljeni ciljevi, istraživačka pitanja i sam predmet istraživanja jasno ukazuju na potrebu korišćenja anketnog metoda, ali i na neophodnu analizu referentne literature.

Kao prvo, kroz analizu referentne literature izvršiće se analiza sledeće dostupne dokumentacije: dokumenti EU, dostupni državni dokumenti u ovoj oblasti, prethodna istraživanja vezana za ovu temu, politički dokumenti, Zakoni o socijalnoj i dječjoj zaštiti („Sl. list CG”, br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015, 56/2016, 66/2016, 1/2017, 31/2017), Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja iz socijalne i dečje zaštite („Sl. listu CG”, br. 40/2013, 68/2015, 20/2016 i 88/2017), Pravilnik o organizaciji, normativima, standardima i načinu rada Centra za socijalni rad („Sl. list CG”, br. 58/2013, 30/2015, 17/2016 i 43/2019), Pravilnik o sadržaju i načinu utvrđivanja individualnog plana zapošljavanja („Sl. list CG”, br. 61/13), Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore (2003), Nacionalna Strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2016-2020, Evropa 2020: Strategija pametnog, održivog i inkluzivnog rasta (2010), Zakon o energetici („Sl. list CG”, br. 5/2016 i 51/2017), Zakon o lokalnoj samoupravi („Službeni list CG”, br. 2/2018 i 34/2019), Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju („Sl. list RCG”, br. 40/2011 - drugi zakon, 40/2016 i 47/2017), Vladine Uredbe o snabđivanju ranjivih kupaca električnom energijom u Crnoj Gori, Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Sl. list CG”, br. 3/2016, 39/2016, 2/2017, 44/2018, 24/2019 - dr. zakoni i 82/2020), Akcioni plan za 2020. godinu za sprovođenje strategije razvoja sistema socijalne i dječje zaštite za period od 2018. do 2022. godine, analiza primjene Strategije razvoja sistema socijalne i dječje zaštite u Crnoj Gori za period 2013–2017. godine, drugi dokumenti relevantni za navedenu oblast sačinjeni od strane relevantnih institucija (World Bank; OECD; Eurostat; European Commission; Social Protection Committee; European Minimum Income Network; Ministarstvo rada i socijalnog staranja Crne Gore, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, Monstat (Zavod za statistiku) i drugi).

U drugom, glavnom dijelu rada izvršiće se kvantitativno istraživanje koje će se odvijati u nekoliko etapa. U prvoj etapi istraživanja biće obezbijedena saglasnost centara za socijalni rad u Nikšiću, Beranama i Herceg Novom za prikupljanje podataka za radno sposobne korisnike MO i vezanih

prava za MO koji su pravo koristili između 2013. i 2020. godine. Nakon odobrenja, biće prikupljene sve neophodne informacije za sprovođenje EU-SILC ankete za 250 porodica radno sposobnih korisnika koji su pravo koristili između 2013. i 2020. godine. Informacija će biti sistematizovana na unaprijed pripremljenom upitniku za svaku porodicu posebno. Uzorkovanje će biti sprovedeno metodom slučajnog uzorka, vodeći računa da uzorak u cijeloj svojoj strukturi bude reprezentativan.

Upitnik će sadržati sve relevantne podatke koji su važni za sprovođenje EU-SILC ankete, ali i sve druge neophodne za analizu postavljenih istraživačkih pitanja. Upitnik će sadržati sledeće: relevantne podatke o korisniku MO, relevantne podatke ukoliko je korisnik MO i korisnik vezanih prava za MO, vremenski okvir korišćenja za svakog korisnika od 250 korisnika pojedinačno, svakog od prava koji su predmet istraživanja.

Nakon ovog dijela, a na osnovu prethodno prikupljenih podataka metodom slučajnog uzorka, biće kontaktirano 250 korisnika MO. Ka svakom korisniku uputićemo zamolnicu da učestvuje u istraživanju za potrebe izrade doktorske disertacije i zatražiti da nas korisnik primi u sopstvenom domaćinstvu radi popune EU-SILC upitnika. Nakon odobrenja prijema, a tokom njega, zatražićemo od učesnika u istraživanju potpis na saglasnosti za učešće u istraživanju na unaprijed pripremljenom formularu. Tu etapu istraživanja predstavljaće i prikupljanje podataka kroz anketni upitnik od 250 korisnika prava na MO i prava podrške pravu na MO evidentiranih u prethodnoj etapi istraživanja. Ovaj anketni upitnik će biti sačinjen po jedinstvenoj metodologiji koja se koristi u svim zemljama EU i predstavlja proceduru prikupljanja podataka preko statistike o dohotku i životnim uslovima (Statistics on income and living conditions – SILC).

II DIO: Siromaštvo i socijalna isključenost - pojam, koncepti i mjerila

2.1 Siromaštvo - koncept, pojam i razvoj

2.1.1 Pojam siromaštva

Siromaštvo, kao pojava, je nešto što utiče na različite aspekte života svakog čovjeka. Prije svega, a najgrublje rečeno, to je pojava koja utiče na zdravlje ljudi, njihovo obrazovanje, mogućnosti da pronađu posao, stambene uslove, sredinu u kojoj žive, ljude koji ih okružuju, kao i brojne druge aspekte. To je materijalna realnost koja sputava živote miliona muškaraca, žena i djece u svijetu (Lister, 2021). Gotovo da nema segmenta, kako ličnog, tako i društvenog života čovjeka, na koji siromaštvo nema značajan uticaj. Takva pojava i takvo društveno stanje određene grupacije ili pojedinca veoma je kompleksan fenomen koji su na različite načine pokušali definisati brojni autori, a njegova očita višedimenzionalna priroda i upućuje na mogućnost definicije na veliki broj načina. Utvrditi šta sve može značiti pojam siromaštva nije nimalo jednostavan zadatak.

Taunsend je jedan od brojnih autora koji su tokom sedamdesetih godina prošlog vijeka pokušali definisati siromaštvo, i rijetkih sociologa koji je to i učinio, a definisao ga je na ovakav način: "Pojedinci, porodice i društvene grupe su siromašni ako nemaju dovoljno sredstava da nabave hranu, učestvuju u društvenim aktivnostima i osiguraju uslove života koji se smatraju prihvatljivim u društvu u kojem pripadaju" (Townsend, 1979: 31). Već tada je smatrao da su "siromaštvo i opstanak relativni koncepti i da oni mogu biti definisani jedino putem materijalnih i emocionalnih resursa koji su dostupni pripadnicima jednog određenog društva ili različitih društava u određenom vremenskom okviru" (Townsend, 1985, navedeno u Rosenfeld, 2010: 103).

Sa druge strane, ogroman uticaj u kontekstu međunarodnog razvoja definicije siromaštva, dao je rad Amartje Sena (takođe i Marte Nusbaum), koji je ponudio alternativu ulozi prihoda u definisanju siromaštva, a siromaštvo je vidio kao uskraćivanje izbora i mogućnosti za podnošljiv život (Lister, 2021). On smatra, da iako je relativna koncepcija siromaštva postigla određeni konsenzus u studijama o siromaštvu, ona kao takva ipak ne uspijeva da prepozna neke apsolutne aspekte koji su prisutni u fenomenu siromaštva (dos Santos, 2017).

Upravo je "debata" Taunsenda i Sena, o ova dva pogleda, i obilježila prvu polovinu osamdesetih godina prošlog vijeka (dos Santos, 2017), koja se u određenom smislu nije završila ni do danas, a brojni autori su praktično "samo nastavili" da produbljuju ova dva koncepta.

Spiker tako pod siromaštvom podrazumijeva ekstremno nepovoljne prilike u smislu vlasništva nad resursima, a njegove uzroke vidi u porodičnim razlozima, potkulturnim razlozima, razlozima koji

se baziraju na resursima, strukturalnim razlozima i spoljašnjim uticajama (Spiker, 2013). On dalje smatra da se siromaštvo odnosi na teškoće koje su neprihvatljive, a podijelio ih je u tri kategorije: *materijalni uslovi* (potreba za dobrima i uslugama, višestruka deprivacija ili nizak životni standard); *ekonomske prilike* (niski prihodi, ograničeni resursi, nejednakost ili niska društvena klasa) i *socijalni položaj siromašnih* (nedostatak prava, socijalna isključenost ili zavisnost) (Spicker, 2007).

Pandai (2008) smatra da iako socijalne politike i različita istraživanja o siromaštvu upućuju na njegove brojne definicije i različita shvatanja, ipak bi se sve mogle svrstati u neku od narednih klasifikacija:

- “Siromaštvo je imati manje od objektivno definisanog, apsolutnog minimuma
- Siromaštvo je imati manje od drugih u društvu, relativno
- Siromaštvo je osjećaj da nemate dovoljno za druženje” (Pandai, 2008, navedeno u Wijekoon, Sabri, Paim, 2021: 98).

Razne međunarodne organizacije su se takođe upustile u definisanje pojma siromaštva. Ne samo u definisanje pojma kao takvog, već i bavljenjem siromaštvom u njegovoj cjelini.

Svjetska banka je jedna od institucija na globalnom nivou koja se na najsveobuhvatniji način bavila siromaštvom i njegovom definicijom. Ona je siromaštvo konceptualizovala kao “izraženu lišenost blagostanjem” (World Bank, 2000: 15). Takođe Svjetska banka konstatuje da je čovjek siromašan ako njegov dohodak nije dovoljan da zadovolji osnovne životne potrebe (World Bank, 2000).

Kao rezultat pedesetogodišnje institucionalne debate Svjetska banka je 1990. godine uspostavila i svoju globalnu liniju siromaštva, od jednog dolara dnevno, čime je monetizovan koncept siromaštva kao jedan od najvažnijih pokazatelja razvoja (World Bank, 2000). Ovaj koncept je u međuvremenu i evoluirao i došao do nivoa od 2,15 dolara dnevno u paritetu kupovne moći u 2017. godini (Castaneda Aguilar et al, 2022).

Brojni su tragovi i raznih međudržavnih ugovora gdje se može pronaći neka od definicija pojma siromaštva. Tako je, na primjer, 1975. godine, a proširio je 1984. godine, Evropski savjet usvojio definiciju siromaštva, gdje se siromašnim smatraju “pojedinci i porodice čiji resursi su toliko mali da ih isključuju iz minimalno prihvatljivog načina života države članice u kojoj žive, odnosno svi oni čiji resursi (materijalni, društveni i kulturni) su toliko ograničeni da ih isključuju iz minimuma prihvatljivog načina života u državi članici u kojoj žive” (Pantazis, Gordon, Levitas, 2006: 30).

Sve prisutnija aktivnost različitih društvenih aktera, kako na definisanju, tako i na suzbijanju i iskorjenjivanju siromaštva, usmjerila je njihovu pažnju i na definisanje različitih oblika siromaštva. Sve je više pažnje u poslednjih tridesetak godina privlačila ona skupina pojedinaca, porodica i društvenih grupa koji su bili lišeni osnovnih sredstava za život koja bi im obezbjedila sam biološki opstanak, odnosno ona skupina koja je svoje siromaštvo manifestovala glađu, neuhranjenošću, beskućništvom, morbiditetom, mortalitetom zbog bolesti, životom u nehumanim uslovima. Sve prisutnije manifestacije ovog tipa siromaštva upućivale su na neprihvatljivost njegovih prvouspostavljenih labavih definicija. Tačnije, ispostavila se potreba definisanja siromaštva na drugačiji način i jasno razlikovanje ovih društvenih grupa ljudi od onih manje siromašnih, odnosno ispostavila se potreba definisanja različitih oblika siromaštva.

U Britanskom istraživanju društvenih stavova (*British Social Attitudes Survey*) upravo se nalaze definicije koje odražavaju „apsolutno“ i „relativno“ siromaštvo i koje govore o tome kada neko nema „dovoljno sredstava da ne može da zadovolji svoje osnovne životne potrebe bez zaduživanja“ ili „kada neko posjeduje dovoljno sredstva da kupi one stvari koje su mu neophodne, ali ne i da sebi kupi one stvari koje su podrazumijevajuće za većinu ljudi“ (Lister, 2004, Hils, 2001, navedeno u Jejts, 2017: 32).

Jedna od osnovnih karakteristika prvog, odnosno apsolutnog siromaštva je univerzalnost, iz prostog razloga jer je ljudima za zadovoljavanje njihovih potreba u ovom smislu jednako potrebno bilo gdje da se nalaze na planeti. Tako se apsolutno siromašnim smatra onaj čovjek koji „nema dovoljno sredstava da obezbijedi minimum neophodnih uslova za biološki opstanak“ (Giddens, 2003, navedeno u Janković, 2014: 59).

„Moderni“ pogledi na fenomen siromaštva i potreba njegove adekvatne društveno-političke artikulacije, nijesu se mogli zadovoljiti samo definicijom „apsolutnog“¹² siromaštva. Smatra se da ona kao takva, nije ni mogla odgovoriti na brojna pitanja vezana za siromaštvo kao fenomen. U prvom redu zbog vrlo upitne univerzalnosti ljudskih potreba. Janković smatra da je „činjenica da ljudske potrebe variraju ne samo od društva do društva, već i od pojedinca do pojedinca, shodno tome bilo koja vrsta univerzalnosti u procjeni zajedničkih ljudskih potreba može biti pogrešna“ (Janković, 2014: 60).

Brojni su i drugi autori koji razmišljaju na ovaj način, odnosno različito gledaju na ljudske potrebe u različitim društvima. Tako se u pojedinim društvima za određene grupe ljudi može kazati da su siromašni, dok se za te iste grupe, da se nalaze u nekim drugim društvima, to ne bi moglo kazati. U prvom redu, siromaštvom se smatra velika udaljenost od mogućnosti života koji sebi može da priušti prosječan građanin toga društva, a činjenica da su gotovo sva društva različita u pogledu

¹² „Apsolutno siromaštvo se definiše kao nedostatak sredstava za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i zasniva se na apsolutnoj liniji siromaštva koja ostaje konstantna tokom vremena (prilagođava se samo za rast cijena)“ (Deaton, Zaidi 2012, navedeno u Monstat, 2018).

svojih, prvo ekonomskih pa i gotovo svih drugih mogućnosti, upućuje na potrebu i drugačijeg odnosa prema definiciji siromaštva od samo “apsolutnog”.

Brojni sociolozi, pored Taunsenda, su bili pobornici upravo tog drugog koncepta siromaštva, koji je naveden u Britanskom istraživanju društvenih stavova, odnosno relativnog siromaštva, koncepta, za koji Milosavljević (2003: 60) kaže: “siromaštvo se ne odnosi samo na primarne potrebe čovjeka, već i na njegovu socijalnu interakciju i aktivnosti u socijalnom okruženju”.

U poslednjim godinama sve se više definiciji pojma siromaštva dodaje upravo ta socijalna dimenzija, a brojne dosadašnje definicije označene su kao konfuzne. Tako, na primjer, zvanična definicija siromaštva u Velikoj Britaniji koja iznosi 60% medijane prihoda, kritikuje se zbog njene neadekvatnosti, jer je to ustvari mjera a ne definicija siromaštva, a mjere su ustvari samo “nesavršeni pokušaji operacionalizacije definicija” (Lister, 2015: 140).

Definicije siromaštva, gotovo sve vrijeme od prvih definicija, variraju u zavisnosti od širine ili uskosti, odnosno, da li se odnose samo na materijalne resurse ili uključuju i relacione odnose pojedinca u društvu (Lister, 2021). Kao što vidimo za Taunsenda bi se odmah moglo kazati da je siromaštvo definisao na najširi mogući način. Međutim, analizom same definicije, lako je uočljivo da je nemogućnost učešća u društvenim aktivnostima, Taunsend povezao sa nedostatkom resursa, pa je stoga i ova definicija “ograničena” ili “oivičena” finansijskim resursima (Lister, 2021). Ovakve definicije siromaštva, na primjer isključuju najšire definicije, odnosno isključuju nematerijalne elemente koji su dati, na primjer u definicijama UN-a (nedostatak učešća u donošenju odluka, podložnost nasilju i slično) (Langmore, 2000, navedeno u Lister, 2021). Takođe ovakve definicije isključuju nešto što i sami ljudi koji su u zoni siromaštva naglašavaju. Prije svega to su nedostatak prava glasa, samopoštovanje, poštovanje, izolacija, poniženje, stid i slično (Lister, 2021).

Stoga, kako to primjećuje Huper “materijalne i socijalne dimenzije siromaštva su isprepletane svuda, ali prepoznavanje socijalnih dimenzija (kako se ljudi doživljavaju i tretiraju od drugih) čini pitanje različitosti sve važnijim za razumijevanje iskustva siromaštva” (Hooper, 2007, navedeno u Lister, 2015: 141). Voker takođe navodi da je siromaštvo ustvari „relaciono u smislu da iskustvo siromaštva određuje drugi kao i ja“ (Walker, 2014, navedeno u Lister, 2015: 141).

Problem sa definicijom pojma siromaštva, je ustvari neuspjeh da se sintetizuje šire stanje pojedinca, radilo se o njegovim materijalnim resursima, kvalitetu društvenih odnosa, njegovim sposobnostima, blagostanju ili slično.

2.2 Institucionalizacija borbe protiv siromaštva

2.2.1 Začeci institucionalizacije

Siromaštvo, kao društvena pojava nije novo, naprotiv ono je staro koliko i samo čovječanstvo, samo postoje različite etape u njegovom razvoju, zavisno od vremena i okolnosti u kojima se čovjek nalazio u periodu razvoja ljudske civilizacije. Zavisno od toga vremena mijenjala se slika o siromaštvu, a mijenjao se i odnos čovjeka prema pojavi siromaštva.

Prvi pisani tragovi o borbi sa siromaštvom ili prve pravne intervencije države usmjerene ka onima kojima je pomoć potrebna zabilježene su u Velikoj Britaniji u šesnaestom vijeku. Tačnije britanski kralj Henrik (Henrich) VIII, 1531. godine, prvi put u nekoj zemlji, naređuje popis siromašnih, sa isključivom namjerom da se utvrdi tadašnji broj siromašnih u Britaniji, čineći to na način što sudijama, gradonačelnicima i sudskim izvršiteljima preporučuje da u gradovima na svom terenu sačine spisak onih koji su zaista nesposobni i bolesni (Geremek, 2015). Nadovezejući se na ovaj predlog 1535. godine on naređuje i lokalnim gradskim vlastima, grofovijama, „da osiguraju izdržavanje nesposobnim siromasima i posao *sposobnim za fizički rad*” (Geremek, 2015: 177).

Nedugo nakon ovog perioda, 1597-1601. godine usvojen je i *Engleski Zakon o siromašnima*, koji se primjenjivao od 1601. godine (Babović, 2011). Ovaj zakon je bio prvi nacionalni sistem za olakšanje siromaštva uopšte i zakon koji je, kako navodi Geremek (2015: 180), „ustanovljavao zakonske osnove engleskog sistema socijalne zaštite“. Po prvi put, ovaj zakon je napravio i razliku između nemoćnih (zaslužnih) siromašnih (stari, djeca, bolesni) i *radno sposobnih* (nezaslužno) siromašnih (skitnice i prosjaci) (Šućur, 2001). On je pored svega izvršio i značajan uticaj u svim drugim zemljama engleskog govornog područja (Spicker, Leguizamon, Gordon, 2007). Iako je prilikom kreiranja ovog zakona, namjera bila da on traje samo godinu dana, njegov uticaj je praktično ostao sve do velike reforme 1834. godine (Geremek, 2015).

U ovom periodu politička iskustva zemalja u odnosu na pojavu siromaštva bila su različita. Tako je francusko iskustvo sa politikom prema siromašnima iz perioda šesnaestog vijeka, vodilo ka povezivanju izolovanosti siromaha sa prinudnim radom, a tadašnji dvorski ekonomista francuske monarhije propagirao je i aktivnosti protiv prosjaka i skitnica predviđajući čak i njihovo zatvaranje (Geremek, 2015). Međutim, kako dalje navodi Geremek (2015: 243) „predindustrijska Evropa ipak je uspjela da izgradi sve društvene stavove prema bijedi i bogatstvu, a možda čak i glavne programe društvene politike koji se pojavljuju ili koegzistiraju u industrijskom društvu“. Iako je to bilo vrijeme, kako navodi Šućur (2001: 29) „izražene represije prema siromašnima, bilo je to i

doba kada se oblikuje ideja da siromašni imaju pravo zarađivati za život, da njihova djeca imaju pravo rasti u njihovom domu i zavičaju i izučiti svoj posao ili zanat“.

No ipak, devetnaesti vijek je po prvi put zabilježio značajnije promjene u odnosu čovjeka prema siromaštvu kao pojavi i značajno izmijenio politike brige o siromašnima. Prije svega je to bilo uslovljeno nizom brzih promjena u svijetu, u prvom redu ubrzanom industrijalizacijom i društvenim raslojavanjem, siromašenjem radničkih masa, pa je samim tim i borba sa siromaštvom i borba za dostojan život čovjeka u društvu dobila i drugačiji smisao. Iako je izazov te borbe u svim zemljama pojedinačno bio uslovljen nizom unutrašnjih okolnosti, bio je to svakako vijek značajnih promjena politika brige o siromašnima. Upravo su devetnaesti vijek obilježile i prve snažnije pravne intervencije, čiji tada uspostavljeni mehanizmi zaštite od siromaštva ili mehanizmi borbe sa siromaštvom žive i danas. U Engleskoj je tako 1834. godine usvojen Zakon o siromašnima (Perišić, 2008). U Njemačkoj carevini, 1881. godine, donešen je i prvi Zakon o opštem socijalnom osiguranju, kao mehanizam zaštite od velikih socijalnih rizika (starost, invalidnost, bolest i nezaposlenost), čiji tvorac je bio, već pomenuti, Oto fon Bizmark (Petraković, 2007)

Kasnije u dvadesetom vijeku, Lord Beveridž je za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata koncipirao, takođe već pomenuti, model borbe protiv siromaštva, takozvani model dvojakog osiguranja (Petraković, 2007: 30). Taj model, uz Bizmarkov model, bio je osnova za sve naredne novouspostavljene mehanizme borbe sa siromaštvom u različitim zemljama Evrope. Svi kasniji mehanizmi dobijali su samo nove oblike koji su se gotovo uvijek naslanjali na Bizmarkove i Beveridžove prvouspostavljene modele.

2.2.2 Institucionalizacija na nivou Evropske unije

Nakon Drugog svjetskog rata u javnosti se bilo ustalilo mišljenje da će rast ekonomije po automatizmu iskorijeniti siromaštvo. “Određena gledišta su išla toliko daleko da je čak Galbrajt (Galbraith), glavni tumač razvoja kapitalizma dvadesetog vijeka, smatrao da se u društvima koja se razvijaju, siromaštvo javlja samo sporadično i to kao rezultat individualnih karakteristika kod neprilagođenih pojedinaca” (Freeman 1973, navedeno u Kolin, 2008: 193). Slijedom takvih stavova u svojim prvim danima, a između ostalog, radi podsticaja sopstvenog razvoja, Evropska ekonomska zajednica, svu svoju pažnju usmjerila je na stvaranje ekonomske unije kroz slobodno kretanje ljudi, kapitala, usluga i roba (O’Connor, 2005).

Rimski ugovor, kojim je zvanično i osnovana Evropska ekonomska zajednica iz 1957. godine, kako navodi Perišić (2021: 193) „rezultovao je odsustvom regulative u oblasti socijalne zaštite i borbe protiv siromaštva”. Oblast socijalne politike nije bila u bilo kakvom formatu u fokusu Zajednice, a time je i izmještena i bila kakva mogućnost donošenja komunitarne regulative (Perišić, 2021). Međutim, stvari se nijesu dugoročno mogle održati na ovom nivou, jer je krajem

pedesetih i početkom šezdesetih, prvenstveno zaslugom stručnih službi, ali i brojnih istraživača registrovana visoka stopa siromaštva u razvijenim zemljama Zapada (SAD i zemlje Evrope) (Kolin, 2008). Problem broja siromašnih dobija na značaju prvenstveno u Velikoj Britaniji, kako navodi Šućur (2001: 32) “u periodu kontinuiranog socijalnog blagostanja”. Takva situacija zahtijevala je drugačije poglede države na siromaštvo, u prvom redu drugačiji angažman u odnosu na novouspostavljene informacije o broju siromašnih, ne jedino u Velikoj Britaniji, već gotovo u svim zemljama.

Bez obzira na nove podatke o broju siromašnih, odnos prema siromaštvu kao pojavi veoma se sporo mijenjao. Iako je već 1975. godine započet niz socijalnih programa na nivou EU protiv siromaštva, kao što je, kako navodi Perišić (2021: 193) “Program socijalne akcije”, oni nijesu bili obavezujući. Iako su se i nastavili sve do 1994. godine, sa pauzom između 1980. do 1984, zbog jako ograničenog opsega ovi programi nijesu imali značajnijeg uticaja na siromaštvo, osim što su doprinijeli po prvi put “politički važnom odrazu u priznavanju siromaštva” (Abrahamson, 1997, navedeno u O’Connor, 2005: 345).

Nakon socijalnih programa, prvi značajniji korak napravljen je tek 1986. godine. Iznoseći ideju “društvenog prostora”, od strane Francuskog predsjedništva početkom 1980-ih, kojoj je tokom te decenije glavni fokus bio izgradnja i stvaranje jedinstvenog tržišta, ona je kulminirala stvaranjem Jedinstvenog evropskog akta, iste te godine (O’Connor, 2005). To je značilo određeni napredak, a kako navodi Delor (1985) “svaki pokušaj da se zanemari ova socijalna dimenzija bio bi osuđen na propast” (Delors, 1985, navedeno u O’Connor, 2005: 347).

Sve do samog kraja osamdesetih i početka devedesetih, siromaštvo kao tema nije bilo visoko na agendi EU. Do usvajanja Jedinstvenog evropskog akta (1986) i donošenja Povelje o osnovnim socijalnim pravima radnika (1989) nije postojala čak ni bilo kakva koordinacija nacionalnih socijalnih politika (Perišić, 2014). Povelja je po prvi put u svom sadržaju imala odredbe iz domena socijalne zaštite koje predviđaju da „svaki radnik Evropske zajednice (EZ) ima pravo na adekvatnu socijalnu zaštitu, kao i na uživanje adekvatnog nivoa naknada u sistemu socijalne sigurnosti, bez obzira na njegov status i veličinu preduzeća u kom je zaposlen. Lica koja nemaju pristup tržištu radne snage ili nisu uspjela da se zaposle nakon otpuštanja, i stoga im nedostaju sredstva za život, moraju biti u mogućnosti da dobiju adekvatnu naknadu i socijalnu pomoć koja će biti u skladu sa njihovim (porodičnim i drugim) prilikama” (Community Charter, čl. 10, navedeno u Perišić, 2021: 195).

Perišić smatra da je upravo “kreiranje instrumenata koordinacije nacionalnih socijalnih sistema doprinijelo tome što su naredne 1990-te, bile period u kom je značajno podignuta svijest o potrebi, kako je u dokumentima same Unije navedeno, ‘modernizacije’ sistema socijalne sigurnosti” (Perišić, 2014: 99). Brojni autori smatraju da smo „svjedoci postupne promjene klime i perspektive postali tek u drugoj polovini devedesetih godina” (Ferrera, Matsaganis, Sacchi, 2004: 395). Tek

tada je “postalo u potpunosti jasno da plodove ekonomskog napretka ne uživaju svi i da je neophodan razvoj socijalne dimenzije zajedničkog tržišta” (Vuković, 2011: 17).

2.2.3 Otvoreni metod koordinacije

Ugovorom iz Amsterdama 1997. godine, po prvi put stvorene su pretpostavke za koordinaciju nacionalnih politika, prvo za oblast zapošljavanja, a 2000. godine koordinacija je proširena i na oblast socijalne uključenosti (Perišić, 2014). Te 2000. godine, na Samitu u Lisabonu, čelnici država i vlada EU konačno su odlučili da zemlje EU odlučnije krenu u borbu sa siromaštvom, kako bi se „izvršio odlučan uticaj na iskorjenjivanje siromaštva” (Vuković, 2011: 19). Usvojena je Lisabonska strategija, odnosno program budućeg djelovanja država članica EU, sa fokusom na ekonomiju koji će se kroz OMK primijenjivati u oblasti zdravstva i dugotrajne zaštite, socijalnog uključivanja i penzija (Perišić, 2021).

“Identifikacija kvantnog pomaka kao posledica globalizacije i ekonomije zasnovane na znanju, zahtijevala je nužno transformaciju evropske ekonomije” (Evropska komisija, 2000: 1). Međutim, iako je Lisabonska strategija u svom fokusu imala rast ekonomije, „jedna od tri aktivnosti usmerene u pravcu ostvarivanja njenog cilja bila je modernizacija evropskog socijalnog modela, ulaganje u ljude i borba protiv socijalnog isključivanja” (Evropski parlament, 2000, navedeno u Perišić, 2021: 49).

U izvjesnom smislu ta 2000. godina se upravo može smatrati i godinom prekretnicom u odnosu EU prema borbi sa siromaštvom i socijalnim isključivanjem. Prvi put je zauzet jasan stav da se kroz OMK ostvari primarni cilj, iskorjenjivanje siromaštva, a zemlje članice su pozvane da donesu svoje nacionalne planove kako bi ispunili ove ciljeve, ali i da donesu jasna mjerila i kriterijume na koji način bi mjerili svoje uspjehe (Vuković, 2011).

Kako navodi Perišić (2021: 49) “Lisabonska strategija nastojala je da kroz OMK utiče na rastuće nejednakosti između nacionalnih država blagostanja i uvećane uloge EU (ili interferencije) u socijalnom domenu”. Bio je to novi pristup u razumijevanju nacionalnih politika, ali i nova uloga za EU u smislu njene koordinacije nacionalnim politikama. Boras i Jakobsen (2004: 187) smatraju da je to ustvari bio “dašak svježeg vazduha u mehanizme zajedničke akcije EU, koji omogućava novi način odvijanja koordinacije nacionalnih oblasti javnog djelovanja, ali koji ne uključuje formalni ili potpuni prenos nadležnosti”.

Iako je stremio nečem sasvim drugačijem, od viđenog do tada, OMK nije imao za cilj izmjenu nacionalnih politika, već, kako navode Ferera i Sači (2004) „primarno je bio namijenjen

orijentisanju politika država članica ka zajedničkim strateškim prioritetima i usvajanju akcionih okvira za dolaženje do važnih ishoda” (Ferrera, Sacchi, 2004, navedeno u Perišić, 2021: 61).

Međutim, EU je na ovaj način izvršila uticaj u državama članicama da se suštinski, prvi put, u fokus stave politike kojima je prioritet borba protiv siromaštva. Do tih godina u pojedinim državama EU čak nijesu tretirane teme siromaštva (države nordijskog režima), odnosno, kako navodi Vanherke “siromaštvo nije (zaista) bilo prepoznavano kao problem koji zahtijeva posebnu pažnju” (Vanhercke, 2010, navedeno u Perišić, 2014: 107). Prepoznavanjem na nivou EU, situacija se, u pojedinim zemljama, počela mijenjati.

Bez obzira i na zaključke iz Lisabona, veliki dio vremena u EU i dalje je odlazio na debate o analizi, mogućnostima ovakvog načina djelovanja na politike zemalja, šireći ideje „legitimnih diskursa“ pravdajući reformu i obezbjeđujući okvire za politike koje su bile sputane kako unutrašnjim, tako i spoljnim okolnostima (Hantrais, 2017: 13).

Kada je 2010. godine analiziran učinak u periodu od 2000. do 2010. godine, odnosno kada je Evropski parlament analizirao učinke Lisabonske strategije, mišljenja brojnih aktera o OMK, a vezano za navedenu oblast, su išla od, kako navodi Hantrais “podrške do skepticizma” (Hantrais, 2017: 13). Jedna od glavnih kritika je bila i ta, što je sistem koji je nudio rješenja koja nijesu bila obavezujuća ili koji bar nije nudio obavezujuću preporuku o minimumu standarda, bio previše “robustan” (Jenkins, 2010, navedeno u Hantrais, 2017: 13).

2.2.4 Period nakon 2010. godine

Stvari su se osjetnije počele mijenjati već 2008. godine, nakon ekonomske krize koja je pred kreatore socijalne politike postavila brojna pitanja. Jedno od njih je svakako bilo, kako se sa narastajućom ekonomskom krizom mogu izboriti oni koji su najviše pogođeni istom. Uočavajući taj problem kao i problem sve većeg siromaštva u EU koje se na kraju 2010. godine procjenjivalo na oko osamdeset miliona stanovnika (Evropski pokret Srbija, 2011), EU je preduzela niz koraka.

Prije svih, Evropski savjet je, juna 2010. godine, usvojio Strategiju za pametan, održiv i inkluzivan rast, poznatu kao već pomenuta Strategija “Evropa 2020”. Tada je potvrđeno i pet glavnih ciljeva koji su trebali voditi države članice u pravcu: promovisanja zapošljavanja, poboljšanja uslova za inovacije, istraživanje i razvoj, ispunjavanje klimatskih promjena EU i energetske ciljeve, poboljšanje obrazovnog nivoa i promovisanje socijalne inkluzije posebno kroz smanjenje siromaštva (Nolan, Whelan, 2011: 12). Upravo ovaj, peti glavni cilj, podrazumijevao je obavezu da se u narednih deset godina dvadeset miliona ljudi podigne iznad granice siromaštva na prostoru EU (Evropski pokret Srbija, 2011).

Nakon juna, 2010. godina proglašena je i Godinom borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti, koja je prije svega bila posvećena, kako kaže Vuković (2010) ostvarivanju široko postavljenih ciljeva i „vodećih principa“ koji podrazumevaju:

- “Priznavanje svim građanima, a posebno onima koji žive u siromaštvu i socijalnoj isključenosti, prava da žive dostojanstveno i uzmu učešće u društvu čiji su deo;
- Promovisanje zajedničke odgovornosti i participacije, stavljajući naglasak kako na individualnu tako i na kolektivnu odgovornost u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti;
- Promovisanje kohezivnosti i solidarnosti, ukazujuću na beneficije koje će čitavo društvo imati od smanjivanja siromaštva i višeg stepena socijalne uključenosti i
- Konkretizovanje akcija za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti na svim nivoima vlasti” (Vuković, 2010: 360).

Bez obzira na sve odlučnije korake zemalja članica EU, siromaštvo je i dalje bilo prilično zabrinjavajuće. Po podacima Eurostata u 2014. godine sto dvadeset dva miliona ljudi ili 22,4% stanovništva EU bilo je u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, što je ukazivalo na činjenicu da je gotovo jedna četvrtina stanovništva EU živjela u jednoj od sledećih situacija: u riziku siromaštva (dohodovno siromaštvo), ozbiljnoj materijalnoj uskraćenosti ili su živjeli u porodici sa veoma niskim intenzitetom rada (o operacionalizaciji ovih termina će biti riječi u nastavku rada).

Godine 2017. na sastanku lidera EU u Geteborgu u Švedskoj, Evropski parlament i Savjet postigli su novi dogovor, o usvajanju Evropskog stuba socijalnih prava i tako učinili i četvrti pokušaj jačanja društvene dimenzije EU od njenog osnivanja (Milotay, 2021). Cilj Evropskog stuba socijalnih prava je bio, kako navodi Garben, (2019: 103) “da služi kao putokaz ka efikasnom zapošljavanju i obezbeđivanju društvenih ishoda koji će odgovoriti na izazove koji su direktno usmjereni na ispunjavanje osnovnih ljudskih potreba i prema obezbeđivanju boljeg donošenja zakona i implementaciji socijalnih prava”. Nakon Geteborga, novi globalni poremećaj i sigurno povećanje broja siromašnih u EU je izazvala kriza Covid-19 čije posledice će tek biti mjerene kao i posledice novog rata na tlu Evrope, tačnije rata u Ukrajini.

Bez obzira na nemogućnost brzo dostupnih podataka o posledicama krize, na novom Socijalnom samitu u Portu održanom 7. maja 2021. godine, Ursula fon der Lajen (Ursula von der Leyen), tadašnja predsjednica Evropske komisije, David Sasoli, predsjednik Evropskog parlamenta, Antonio Kosta (Antonio Costa), premijer Portugala, evropski socijalni partneri i predstavnici civilnog društva potpisali su novi dokument o posvećenosti u sprovođenju socijalnih prava, podstaknuti prije svega, aktuelnom ekonomskom krizom izazvanom Covidom-19, kao i nezadovoljstvom učinjenim nakon Geteborga u sprovođenju njegovih osnovnih načela (Evropska komisija, 2021). Evropska unija snaži svoje aktivnosti u praćenju i implementaciji novih politika

u cilju suzbijanja siromaštva i socijalne isključenosti na prostoru EU, ali i dalje najveći dio odgovornosti ostaje na državama članicama.

2.3 Koncept socijalne isključenosti na nivou Evropske unije

Upotreba termina „društvena isključenost“ počela je u Francuskoj 70-ih godina prošlog vijeka, kako bi se označio položaj pojedinaca i grupa koji su „propali“ kroz socijalnu mrežu i nijesu obuhvaćeni sistemom socijalne zaštite (Vuković, 2011), odnosno nijesu obuhvaćeni bilo kojim vidom socijalnog osiguranja pa su smatrani društveno neprilagođenima. Dodatno, termin se odnosio i na one koji, kako navode Kan, Kambaz i Mekaslin “žive u depriviranim oblastima gdje je stanovanje loše, slab im je politički glas i nedostatak je pristojnog posla, što sve stvara iskustvo marginalizacije” (Khan, Combaz, McAslan Fraser, 2015: 5).

Nakon prve pojave termina, veoma brzo se proširio na tlu cijele Evrope i već je 1990-ih preuzeo primat po modernosti u smislu opisivanja podjela u društvu. Tačnije već 1989. godine Savjet ministara za socijalna pitanja Evropske zajednice donio je rezoluciju o borbi protiv socijalne isključenosti i podsticanju integracije u “Evropi solidarnosti” (Silver 1994, navedeno u Babović 2010). U istoj godini, kako navodi Šućur (2004: 45) „pojam socijalne isključenosti postao je sastavni dio i preambule Evropske socijalne povelje, a izmijenjena ili revidirana Socijalna povelja iz 1996. godine uvela je pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti”.

Socijalna isključenost, kao tema, zauzela je važno mjesto i na Samitu o društvenom razvoju u Kopenhagenu (UN) 1995. godine (Rodgers, Gore i Figueiro, 1995, navedeno u Šućur, 2004). Takođe i 2000. godine u Lisabonu, tema socijalne isključenosti bila je u fokusu, odnosno Evropski savjet je u želji da se utiče na siromaštvo, pozvao na koordiniranje aktivnosti država članica EU u borbi sa socijalnom isključenošću i siromaštvom (Armstrong, 2006). Evropski parlament je pozvao i Evropsku komisiju i države članice da garantuju minimalno pravo na mreže socijalne sigurnosti, a sistemi socijalne zaštite država članica treba da pomognu u sprečavanju od siromaštva i socijalne isključenosti.

Tokom 2008. godine i održavanja okruglog stola zemalja EU pod nazivom “Aktivno uključivanje,” a tokom Francuskog predsjedavanja EU, Evropska komisija je promovisala i kroz preporuke u određenom smislu ozakonila, između ostalog, i princip aktivnog uključivanja. Taj princip je zatim definisala kao sveobuhvatnu politiku koja ravnopravno kombinuje tri ključna i nedjeljiva elementa: zagarantovani minimalni dohodak koji omogućava dostojanstven život, inkluzivno tržište rada koje pruža aktivnu podršku u pronalasku posla ili dodatnu obuku, povećan pristup kvalitetnim uslugama (Japiec, 2009).

Sveukupno gledano, EU je odigrala veoma važnu ulogu u podizanju nivoa svijesti o socijalnoj isključenosti kao terminu. Ona je stvorila pretpostavke da se ovaj termin pojavi u međunarodnom prostoru, tako što je kao takav uveden u istraživački i politički diskurs i nametnut je zemljama s različitim jezičkim i kulturnim tradicijama (Saraceno, 2001, navedeno u Šućur, 2004). EU je i operacionalizovala ovaj pojam na način što je kroz strategiju “Evropa 2020”, razvila mehanizam za praćenje socijalne isključenosti uz praćenje siromaštva. Posebno iz razloga što je, kako navodi Rohwerder (2016: 20) “socijalna isključenost danas preskupa, društveno, politički i ekonomski”.

Bez obzira na intenciju razvoja ovog termina kao novog u definisanju položaja pojedinca ili grupe u društvu, on je i dalje u ograničenoj upotrebi na svjetskoj sceni u ovoj oblasti. Jedan od razloga za to je i nejasna definicija ovog pojma, njegovo razgraničenje u značenju sa aktuelnim terminima u upotrebi, na primjer, terminom siromaštva ali i mnogim drugim. Mnogi autori smatraju da je socijalna isključenost samo nov pojam po imenu ali da je sadržaj značenja tog pojma ostao isti. Sve je prisutnija misao da je isključenost ustvari povezana sa “pristupom pravima građanskog statusa” (Marshall, 1950, navedeno u Šućur, 2004: 47).

Jelić i Kolarević smatraju da su dimenzije socijalne isključenosti “finansijsko siromaštvo, nezaposlenost i socijalna izolacija iz sistema zdravlja i obrazovanja” (Jelić i Kolarević, 2016, navedeno u Kuljić, 2018: 301), pa po Kuljić, “pojam nije subverzivan nego je u službi popravljanja i integracije kapitalizma” (Kuljić, 2018: 301). “Umrežen je u diskurs sa srodnim pojmovima: marginalizovane grupe, diskriminisanе grupe (na osnovu vjerskih prava i seksualne orijentacije), ekonomski isključena lica, i slično” (Kuljić, 2018: 301). Čeranić (2010: 22) socijalnu isključenost, objašnjava kao “nedostatak društvenih veza i moći, dezintegrisanost, marginalizaciju, društvenu otuđenost i nepovoljan položaj u političkom, ekonomskom i socijalnom smislu”.

Unutar diskursa Francuske gdje je i nastao pojam, takođe imamo slično shvatanje. Socijalna isključenost se prije svega odnosi na društvene veze, odnosno imamo isticanje važnosti normativnih integracija, rizika od društveno anomičnog ponašanja i potreba za poništavanjem mehanizama koji ih proizvode (Saraceno, 2001). Silver (1994) socijalnu isključenost posmatra kroz tri paradigme koje su dominirale u evropskoj socijalnoj misli: “paradigme solidarnosti, karakteristične za francusku tradiciju gdje do socijalne isključenosti dolazi prekidanjem veza pojedinca i zajednice; paradigma specijalizacije, karakteristična za anglo-američki liberalizam, gdje je socijalna isključenost shvaćena kao posljedica socijalne diferencijacije, specijalizacije, podjele rada i odvajanja podsistema društva; paradigma monopola, gdje se isključenost shvata kao posljedica formiranja grupnog monopola” (Silver, 1994, navedeno u Babović, 2010: 27-28).

Birn (1999) smatra da je “socijalna isključenost inherentna karakteristika nejednakog postindustrijskog kapitalizma zasnovanog na fleksibilnom tržištu rada i sa sistematskim ograničavanjem organizacionih moći radnika kao kolektivnih aktera” (Byrne, 1999, navedeno u Yang, 2017: 15). Levitas (2005) uočava tri diskursa socijalne isključenosti: redistributivni diskurs,

koji shvata socijalnu isključenost kao posledicu siromaštva i smatra da je povećanje prihoda, najvažnije za borbu protiv isključenosti, jer je sam prihod uzročnik takvog stanja; diskurs socijalne integracije, koji tretira socijalnu isključenost kao nešto što je suprotno od socijalne integracije, a gdje se zaposlenost smatra kao sredstvo integracije; moralni diskurs o marginalizovanoj klasi, koji je preokupiran rizicima koje nosi moral i kultura kao uzročnici siromaštva (Levitas, 2005 navedeno u Babović, 2010).

U pravcu jasnije definicije termina socijalne isključenosti, koja bi bila operativna, Brčard (1999) predložio je sledeće: “Pojedinaac je socijalno isključen ako (a) on ili ona geografski živi u društvu, ali (b) iz razloga koji su van njegove ili njene kontrole ne može da učestvuje u normalnim aktivnostima građana u tom društvu i (c) on ili ona bi željeli da učestvuju” (Burchardt, 1999, navedeno u Yang, 2017: 15).

Zaključno, isključenost u tradiciji odakle potiče, podrazumjeva, kako navodi Kuljić “raskid socijalnih veza u Dirkemovom smislu nedostatka organske solidarnosti, a ne produbljivanje siromaštva i eksploatacije u Marksovom smislu” (Kuljić, 2018: 301).

2.3.1 Razlikovanje od fenomena siromaštva

Kada je u pitanju razlika između fenomena siromaštva i socijalne isključenosti u poslednjim godinama dvadesetog i početnim dvadeset prvog vijeka, takođe su se i tom temom bavili razni autori. Kako navode Madanipo, Šoksmit i Tubet “nejasne granice između pojmova siromaštva i socijalne isključenosti izazivale su različite analitičke odgovore: neki komentari ih opisuju kao 'haotične' koncepte, neki se snažno zalažu za njihovo razlikovanje, a drugi ih radije integrišu u jedinstveni koncept” (Madanipour, Shucksmith, Talbot, 2015: 1). Iako je kod mnogih koji ih razlikuju nejasna linija razgraničenja, što zbog teškog prihvatanja novih definicija određenih stanja u društvu, što zbog očiglednih preplitanja ova dva fenomena, veoma je važno napraviti jasne distinkcije.

Kada se pokušavaju uporediti isključenost i siromaštvo, autori kod socijalne isključenosti izdvajaju nekoliko osobenosti: dinamički karakter, multidimenzionalnost, relativnost, obuhvatnost, deprivacija (Babović, 2010). “Polazna tačka socijalne isključenosti je društvo u cjelini, dok siromaštvo teži da se fokusira na uslove pojedinca i domaćinstva” (Madanipour, Shucksmith, Talbot, 2015: 7). Socijalna isključenost se kako navodi Rum “bavi pitanjima odnosa i fokusira se na procese nepovoljnog položaja, dok se siromaštvo bavi pitanjima distribucije i fokusira se na stanje nepovoljnog položaja” (Room, 1995, navedeno u Dean, 2016: 9). Isključenost je, kako smatra Kuljić, “vezana za odlučivanje, a siromaštvo je vezano za standard, više je centrirana oko društvene anomalije nego oko materijalne nepravde” (Kuljić, 2018: 301).

Forster i Vlemink (2004) “siromaštvo” i “materijalnu deprivaciju” vide kao jednodimenzionalne ili višedimenzionalne ishode, dok se kako oni navode “dinamički procesi dostizanja ili zadržavanja ovih ishoda prenose terminima ‘osiromašenje’ ili ‘trajno’ siromaštvo i socijalna isključenost” (Förster, Vleminckx, 2004, navedeno u Yang, 2017: 16). Uglavnom, pojam socijalne isključenosti kao nov, nije donio određena pomjeranja u pravcu drugačijeg pristupa fenomenu siromaštva, ali svakako jeste više nego sam termin siromaštva naglasio stanje socijalne nejednakosti na drugačiji način. U tom smislu “socijalna isključenost implicira nejednakost ili relativnu uskraćenost, dok siromaštvo ne mora, ili socijalna isključenost implicira da postoje procesi isključenosti i institucionalni procesi i akteri odgovorni za isključenje, dok kod siromaštva to ne mora da postoji” (Khan, Combaz, McAslan Fraser, 2015: 5).

U nekim političkim krugovima EU, prisutan je i pristup u kom se siromaštvo kao koncept može smatrati suvišnim, već se treba podvesti pod koncept 'socijalna isključenost' ili se treba tretirati kao dio zajedničkog 'siromaštvo i socijalna isključenost'” (Madanipour, Shucksmith, Talbot, 2015). Treba podvući, kako navodi Kuljić, “iako je u socijalnom diskursu EU isključenost negativni pojam, riječ je prije svega o isključivanju s tržišta rada i samo dijelom iz socijalnih prava. Unutar nove socijalne pravde EU, isključenost je, sociološki rečeno, samo horizontalna segregacija, a ne vertikalni problem nejednakosti, to jest hijerarhijska podvlašćenost grupa u radnom procesu” (Kuljić, 2018: 302).

Društvena transformacija koja se dešava usled intenzivne tranzicije na globalnom nivou, iako stvara mogućnosti za nove načine inkluzije, sa druge strane pospješuje ili pogoršava aktuelne oblike isključenosti, te je stoga neophodno preduzeti korake kako bi se obratila pažnja na one stavove i percepcije ljudi koji utiču na to “kako su pojedinci i grupe tretirani, kako od ostalih članova društva tako i od države” (Rohwerder, 2016: 20). Kako dalje navodi Rovrd (2016: 20) “socijalna uključenost se može i poboljšati, poboljšanjem sposobnosti, mogućnosti i dostojanstva ljudi, a danas postoje i brojni dokazi da se inkluzija socijalno isključenih grupa može, kako planirati, tako i postići”.

2.4 Trendovi siromaštva i socijalne isključenosti u Evropskoj uniji

Siromaštvo je veoma značajno pitanje na globalnom nivou, koje je posebno zastupljeno u pojedinim djelovima globalnog juga, odnosno u zemljama koje se obično nazivaju zemlje u razvoju (Fuseini et al, 2024). “U 2021. godini 1,3 milijarde ljudi ili 21,7% svjetske populacije živjelo je ekstremnom multidimenzionalnom siromaštvu, od čega je skoro 85% živjelo u podsaharskoj Africi (556 miliona) ili Južnoj Aziji (533 miliona)” (UNDP, 2021, navedeno Fuseini et al, 2024: 2). Iako nema odlike takvog siromaštva, ni EU, koja važi za bogatu zajednicu, nije uspjela da izađe na kraj sa ovim problemom.

Evropa je sa svojih 750 miliona ljudi, treći po veličini naseljeni kontinent, nakon Azije i Afrike, a od toga broja 448,4 miliona čine stanovnici zemalja EU (Eurostat, 2023). Sa svojih dvadeset sedam država 2018. godine, BDP (EU-27) činio je 18,6% ukupnog svjetskog BDP-a (Eurostat, 2023). Bez obzira na snagu njene ekonomije, na kraju 2022. godine, oko devedeset pet miliona ljudi i u EU živi u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti (Eurostat, 2023).

Pojava siromaštva i samo siromaštvo nije nova pojava na prostorima EU. Ono je postojalo, kako smo naveli, i prilikom njenog osnivanja, ali i u svakom vremenu njenog trajanja. Bez obzira na tu okolnost, kao i činjenicu da je broj siromašnih u EU rastao nakon ekonomske krize 1970-ih, odnosno da je, kako navodi Perišić „Komisijina evaluacija 'Siromaštva 1'¹³ (1975-1980), ukazala na opstajanje siromaštva uprkos trideset godina ekonomskog rasta Zajednice“ (Perišić, 2021: 194), jedan period nijesu postojali relevantni podaci o broju siromašnih. Tek tada relevantni podaci pokazuju da se trideset miliona ljudi u devet država članica nalazi u zoni siromaštva, odnosno da je toliki broj onih koji žive sa prihodom koji je dvostruko manji od zarade na nacionalnom nivou (Perišić, 2021).

U dokumentima Evropske komisije argumentuje se da su baš tih 1970-ih nastali i novi oblici siromaštva i marginalizacije. Prvo kao posledica krize, povećane nezaposlenosti i nesigurnosti u pogledu uslova rada, a onda kao rezultat dubokih, ekonomskih, tehnoloških i društvenih promjena koje su ustvari karakterisale evoluciju industrijskog društva (Evropska komisija 1992, navedeno u Atkinson, 2000). Nakon ovog perioda, 80-ih godina, problemi su postajali samo vidljiviji, a kontrast onih koji imaju i onih koji nemaju je rastao, iako to procentualno nije bio toliko alarmirajući rast za Evropu.

U drugom programu borbe sa siromaštvom (1985-1989), nazvanom „Siromaštvo 2“ „koji se sastojao od šezdeset pet projekata sa fokusom na akcionim istraživanjima“, a gdje je „siromaštvo definisano sa stanovišta prihoda manjih od polovine prosečnog ekvivalenta *per capita* nacionalnih prihoda“ (Perišić, 2021: 195), 1985. godine, četrdeset četiri miliona osoba nalazilo se u zoni siromaštva u državama članicama (Anderson, 2015, navedeno u Perišić, 2021). Nakon i ovog perioda, broj siromašnih nastavio je da raste. Prema izvještaju Evropske komisije (2001) 1990. godine, pedeset miliona stanovnika EU živjelo je u siromaštvu. Do kraja te decenije taj broj porastao je na šezdeset miliona, iako je između 1995. i 2000. godine u petnaest zemalja EU zabilježen „prosječni rast BDP-a od 2,6%, što je za posledicu imalo i otvaranje deset miliona radnih mjesta sa stopom rasta zaposlenosti od 1,3% godišnje“ (Evropska komisija 2001: 12). Izvještaj Evropske komisije iz 2001. godine, takođe konstatuje i da je nemoguće na valjan način odslikati razvoj EU iz devedesetih godina zbog nedostatka adekvatnih podataka, odnosno

¹³ Komunitarne aktivnosti koje su se odnosile na period 1975 - 1980, kasnije poznate kao „Siromaštvo 1“. „Odnosile su se na dvadeset četiri pilot programa borbe protiv siromaštva i istraživanja različitih pristupa u borbi protiv siromaštva, te podsticanja organizovanja mreže eksperata i praktičara u ovoj oblasti i promovisanja svijesti o evropskoj dimenziji siromaštva i njegove povezanosti sa socijalnim isključivanjem“ (Perišić, 2021: 194).

nedostatka zajedničkih indikatora i uopštenih podataka za ljude iz ugroženih grupa ali i za brojne druge ljude.

Godina 1997. je poslednja godina prije izvještaja iz 2001. godine, u kojoj su bili dostupni podaci o prihodima za zemlje EU (ne za sve članice). U tom izvještaju je konstatovano da je 1997. godine 18,2% populacije ostvarivalo prihod ispod 60% medijane nacionalnog ekvivalentnog prihoda¹⁴, odnosno da je toliko bila stopa relativnog siromaštva, što odgovara broji od već pomenutih šezdeset miliona (Evropska komisija, 2001). Najniže stope rizika od siromaštva u ovom izvještaju konstatovane su u Danskoj (8%), Finskoj (9%), Luksemburgu (7%) i Švedskoj (12%) (Evropska komisija, 2001). Četiri godine kasnije, tačnije 2001. godine stopa rizika od siromaštva EU populacije iznosila je 15%, što je oko pedeset pet miliona stanovnika, a stopa među državama članicama kretala se između 9% u Švedskoj do 21% u Irskoj (Evropska komisija, 2004). Kao što vidimo, za četiri godine došlo je do primijetnog ali nedovoljnog smanjenja procenta siromašnih na prostoru EU.

Niz preduzetih koraka nakon 2000. godine, donijeli su u svojim prvim godinama ne tako značajne rezultate. Broj siromašnih i dalje je praktično ostao na istom nivou, odnosno čak se i povećao. Međutim, u tom period, EU postaje brojnija za deset novih članica, koje su ukupno brojale manje stanovnika od Nemačke. Tačnije, 2004. godine članice EU su postale Češka, Mađarska, Slovačka, Poljska, Estonija, Litvanija, Latvija, Slovenija, Kipar i Malta. Bez obzira na njihovu brojnost, ove zemlje su bile znatno siromašnije od ostalih članica EU, odnosno nivo njihovog BDP-a po glavi stanovnika bio je u svakoj novoj članici, osim Kipra i Slovenije, ispod 75% prosjeka EU (Fahey, 2007). Tri godine kasnije, odnosno 2007. godine i Rumunija i Bugarska, takođe, postaju nove članice EU. One su imale i najniži nivo BDP-a po glavi stanovnika, upoređujući ga i sa grupom zemalja, koje su prethodno postale nove članice. Rumunija i Bugarska imale su i znatno niže zarade, a upoređujući njihove i zarade u EU, „najviša tada minimalna platu u EU (1570 Luksemburg) bila je 17 puta veća od najniže (92 evra mjesečno u Bugarskoj) (Tache, Neesham, 2011: 102).

Nakon ovih učlanjenja, odnosno nakon proširenje EU zemljama koje su, kao što vidimo, bile znatno siromašnije od prosjeka EU, prema podacima Eurostata iz 2007. godine, sedamdeset devet miliona stanovnika EU ili 16% je bilo u riziku od siromaštva, dok je 32 miliona bilo materijalno deprivirano (Eurostat, 2009). Stopa rizika od siromaštva te 2007. godine kretala se od: Letonije 21%, Litvanije 19 %, Estonije 19%, Grčke, Italije i Španije 20%, Ujedinjenog Kraljevstva i Rumunije 19%, do Češke, Holandije i Islanda sa 10% i Švedske i Slovačke sa 11% (Eurostat, 2009). Iste te godine zabilježena je stopa od 17% Evropljana koji su bili materijalno deprivirani, dok se stopa materijalne deprivacije kretala od 3% u Luksemburgu do preko 50% u Rumuniji (Eurostat, 2009).

¹⁴ Nacionalni ekvivalentni prihod predstavlja 60% medijane nacionalnog ekvivalentnog raspoloživog dohotka svih domaćinstava i izražava se u evrima (Monstat, 2021).

Tokom 2007. godine dolazi i do razvoja globalne ekonomske krize, prema brojnim mišljenjima najveće krize nakon 30-ih godina prošlog vijeka¹⁵. Time dolazi do znatnog usložnjavanja problema sa kojima se suočava EU. Godine 2009. dolazi i do uočavanja značajnog broja ljudi u EU koji se nalaze u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti.

Stopa siromaštva naredne, 2008. godine raste na 16,5%, a stopa materijalne deprivacije na 17,3% (Eurostat, 2021). Godine 2009. godine, 113,7 miliona ljudi živi u domaćinstvima koja se suočavaju sa siromaštvom ili socijalnom isključenošću, što je ekvivalent 23,1% u odnosu na broj stanovnika koji živi u EU, dok se iste te godine 16% Evropljana nalazi u riziku od siromaštva (Eurostat, 2021). Prepoznavši problem, kako smo već par puta kazali, EU 2010. godine usvaja Evropsku platformu protiv siromaštva. Kako je ekonomska kriza iz 2008. godine očigledno imala svoje odloženo dejstvo, rast broja siromašnih, odnosno onih u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, nastavio je svoj trend. Najveća stopa, nakon krize, zabilježena je 2012. godine kada je sto dvadeset dva miliona i četiri stotine hiljada stanovnika EU bilo u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti ili skoro 25%, da bi 2014. godine ta stopa neznatno bila smanjena na 24,5% (Eurostat, 2021).

Kao što vidimo, bez obzira na Strategiju “Evropa 2020”, posledice ekonomske krize su bile mnogo dalekosežnije nego što se na početku očekivalo. Situacija se ni u 2015. godini nije značajno popravila već je i dalje izgledala i suviše složeno za očekivanja iz “Strategije 2020”. Naime i dalje je sto devetnaest miliona ljudi, ili 23,9% stanovništva u EU bilo u riziku od siromaštva ili socijalnog isključivanja, što znači da je gotovo svaki četvrti stanovnik EU bio izložen ili riziku od siromaštva ili izrazitoj materijalnoj deprivaciji ili je živio u domaćinstvu sa niskim intenzitetom rada (objašnjenja sva tri termina će biti dodatno data u nastavku rada) (Eurostat, 2021). To se nije značajno promijenilo ni do 2019. godine, koju je obilježila nova Covid-19 zdravstvena kriza, čije ekonomske posledice, odnosno posledice na stope siromaštva ćemo tek vidjeti. Naime, 2019. godine 21,1% populacije EU je bilo u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, što je značilo smanjenje za samo 2,8 procentnih poena u odnosu na 2015. godinu (Eurostat, 2021).

Rezultati stanja rizika od siromaštva i rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti za 2020. godinu biće prikazane u drugom dijelu rada kada budemo pozicionirali korisnike prava na MO u Crnoj Gori sa građanima Crne Gore i građanima EU, pa ih u ovom dijelu rada nećemo dalje obrađivati.

¹⁵ Velika kriza ili Velika depresija je ustvari krah ekonomije na globalnom nivou koji je počeo 1928. godine i trajao sve do 1939. godine. Obilježili su je drastičan pad nezaposlenosti i akutna deflacija. Galbrejt smatra da je u osnovi krizu izazvalo pet privrednih slabosti koje su bile povezane “loša distribucija dohotka, loša korporativna struktura, loša bankovna struktura, sumnjivo stanje spoljnotrgovinskog bilansa i loše održavanje ekonomske inteligencije” (Galbraith, 2010, navedeno u Bach, Kardum, 2014: 109).

2.4.1 Siromaštvo među zaposlenima na nivou Evropske unije

Upoređujući ga sa opštom pojavom siromaštva, ni siromaštvo među zaposlenima na nivou EU nije nov problem. Međutim, dugo vremena ne pridaje mu se adekvatna pažnja. Sa druge strane, usled brzih tehnoloških promjena u svijetu, deindustrijalizacije i promjena načina rada u smislu potreba novih vještina ljudi, sve više se narušava i nivo zarada dijela zaposlenih i time direktno utiče upravo na životni standard zaposlenih.

U 2011. godini, kroz uvid u podatke Eurostata, može se vidjeti da je broj onih koji su zaposleni a imali su godišnji prihod ispod praga rizika od siromaštva, odnosno prihod ispod 60% medijane prihoda, takođe značajan u pojedinim zemljama EU, a značajno varira i od zemlje do zemlje. U prvoj dostupnoj godini, odnosno u 2009. godini, taj broj se kretao na nivou od 3% do 6% u Češkoj, Finskoj, Sloveniji, Irskoj, Slovačkoj, Holandiji, Malti, 10% do 12% u Portugalu, Luksemburgu i Litvaniji, sve do 17,2% u Rumuniji (Eurostat, 2022), što je svakako značajno niže od procenta rizika od siromaštva u opštoj populaciji u svakoj zemlji.

Iako je nakon ovog perioda (2010) usvojena, više puta, pomenuta Strategija “Evropa 2020” koja je u fokusu imala i koordinaciju politika zapošljavanja, a radi održivog i inkluzivnog rasta, stvari se nijesu značajno promijenile do 2021. godine. Tačnije, broj onih čiji prihodi su ispod 60% medijane prihoda, a *radno su aktivni* u pojedinim zemljama se čak i povećao. U narednoj tabeli biće prikazani podaci za zaposlene osobe koje su u riziku od siromaštva u pojedinim zemljama EU i na nivou EU ukupno, i kako se taj procenat kretao u poslednjih pet godina, zaključno sa 2020. godinom.

Tabela 1: Stopa rizika od siromaštva zaposlenih na nivou pojedinih zemalja EU i u EU (27), za period 2015-2020.

<i>Naziv zemlje</i>	<i>2015.</i>	<i>2016.</i>	<i>2017.</i>	<i>2018.</i>	<i>2019.</i>	<i>2020.</i>
	%	%	%	%	%	%
<i>Njemačka</i>	9,7	9,5	9,1	9,1	8,0	8,6
<i>Češka</i>	4,0	3,8	3,5	3,4	3,5	3,7
<i>Kipar</i>	9,1	8,2	7,9	7,4	6,7	7,3
<i>Malta</i>	5,5	5,9	5,7	6,4	6,5	7,4
<i>Hrvatska</i>	5,9	5,6	5,8	5,2	5,1	5,1
<i>Slovačka</i>	6,0	6,5	6,3	6,0	4,4	5,2
<i>Rumunija</i>	18,8	18,9	17,4	15,3	15,7	14,9
<i>EU (27)</i>	9,7	9,8	9,5	9,3	9,0	8,8

Izvor: Eurostat, 2022.

Kao što se vidi iz tabele stopa rizika od siromaštva među zaposlenom populacijom u zemljama EU značajno varira među pojedinim zemljama, ali u samim zemljama intenzitet promjena kroz godine je veoma nizak. Tako je na primjer u Češkoj taj procenat sa 4% u 2015. godini, opao samo do 3,7% u 2020. godini. Na Kipru taj procenat je sa 9,1% u 2015. godini, opao na 7,3% u 2020. godini. Na nivou prosjeka EU procenat je sa 9,7% u 2015. godini opao do svega 8,8% u 2020. godini (Eurostat, 2022).

Brojni su razlozi za navedeno stanje. Osim niskih zarada kao osnovnog razloga siromaštva zaposlenih u EU, razlog siromaštva može biti i kontekst porodice, odnosno veličina porodice koju zaposleni izdržava. Kako navodi Blagoiševa “radnik može primati zadovoljavajući prihod ali biti član domaćinstva čiji je ukupni prihod ispod granice siromaštva ili obrnuto” (Blagoycheva, 2016: 10). Takođe, u kontekstu niskih zarada, niži nivo kvalifikacija zaposlenih je jedan od razloga njihovog siromaštva.

Pored navedenog, politika na nivou EU, odnosno u brojnim njenim zemljama, i dalje je snažno usmjerena na podizanje broja ljudi koji se u borbi sa siromaštvom oslanjaju na rad, odnosno zaradu kroz rad, kao jednim od najboljih mehanizama za izlazak iz siromaštva, a to se posebno odnosi na one najmanje kvalifikovane, odnosno one sa najslabijim obrazovnim profilima (Marx, Nolan, 2014). Ovakva težnja iskazana je i u Akcionom planu za sprovođenje Evropskog stuba socijalnih prava, čiji je jedan od ciljeva, zaposlenost najmanje 78% osoba u dobi od 20 do 64 godine, do 2030. godine (Evropska komisija, 2021).

2.5 Siromaštvo u Crnoj Gori

2.5.1 Stanje siromaštva u Crnoj Gori i okolnim prostorima do Drugog svjetskog rata

Siromaštvo, na prostorima gdje se nalazi današnja Crna Gora, kao istraživačka tema nije bilo dovoljno tretirano, kao ni u drugim djelovima bivše Jugoslavije, sve do kraja prethodnog vijeka. Poznato je da postoje određeni istorijski pogledi na stanje gladi i bijede na tim prostorima, iako ne postoje podaci o njihovim poslasticama, odnosno o broju smrtno stradalih od gladi i neimaštine. Međutim veoma su rijetka ta zapažanja i u starijim hronikama, a kako navodi Radovanović “samo po neki redak nalazi se posvećen neimaštini ili gladi, ta ona je bila stalno prisutna i nije bilo razloga da se o tome posebno govori” (Radovanović, 1983: 136). Stoga podaci iz tih zapisa ne mogu imati karakter podataka koji precizno opisuju stanje bijede i gladi na ovim prostorima, već samo mogu imati opisni karakter (Radovanović, 1983).

Grga Bogić je jedan od rijetkih koji se temeljno bavio stanjem gladi na prostorima bivše Jugoslavije i on je utvrdio da je u prethodnih 700 godina bilo čak 120 epidemija gladi i pandemija, a neke od njih trajale su i do sedam godina (Radovanović, 1983). Kako dalje navodi Radovanović “od zabilježenih 120 gladi čak je 14 puta posjetila Dalmaciju i Hercegovinu, Bosnu 9 puta, Srbiju 8 puta, **Crnu Goru 5 puta**; gladne se godine u Lici spominju 7 puta; no zato u Srijemu svega 4 puta, Bačkoj i Hrvatskoj 3 puta, Banatu 6 puta, a u Slavoniji i Sloveniji svega jedanput” (Radovanović, 1983: 136,137). Najviše gladi zabilježeno je u šesnaestom vijeku (20), sedamnaestom vijeku (20) i osamnaestom vijeku (27) (Radovanović, 1983).

Stipetić je takode opisivao rasprostranjenost gladi ali u devetnaestom vijeku, pa je tako kroz čitavo razdoblje devetnaestog vijeka glad izbijala na različitim mjestima, od Like 1828-1929., Skoplja i Makedonije 1831., Sandžaka i Dalmacije 1835., Srbije i Bosne 1839., **Crne Gore (oko Kolašina) 1840.**, opet Like 1847-1848. i Dalmacije i Banata 1863. godine (Radovanović, 1983).

Glad ove prostore nije zaobišla ni u dvadesetom vijeku, pa je tako harala **u Crnoj Gori**, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini od **1916. do 1918.** godine, a kako navodi Radovanović u tom periodu “desetine hiljada djece i žena odlaze u Slavoniju da bi se prehranili” (Radovanović, 1983: 138). U Hercegovini je glad zabilježena opet 1927. godine i 1934. i 1940. godine (Radovanović, 1983).

Nakon perioda gladi od 1916. do 1918., odnosno nakon Prvog svjetskog rata i gotovo dvije ipo decenije mira, poznato je da je Crna Gora koja je bila u sastavu tadašnje države Kraljevine Jugoslavije i u Drugi svjetski rat ušla kao siromašna, odnosno znatno siromašnija i od ostalih republika koje su nakon rata bile u sastavu Jugoslavije. Dominantno zanimanje stanovnika tadašnje Crne Gore bila je poljoprivreda, dok je postojalo samo 24 preduzeća koja nijesu imala neki poseban značaj, i to: “devet električnih centrala, jedna solarna, dvije fabrike cigle i crijepa, pet pilana, jedno hotelsko i šest prehrambenih preduzeća” (Cemović, 1981: 12).

Iz rata Crna Gora je izašla dodatno osiromašena i sa brojnim posledicama, u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Prema izvještaju tadašnje Zemaljske komisije “okupator je narodu Crne Gore nanio velike gubitke: ubijeno je ili umrlo u logorima 40 446 lica, internirano, raseljeno i odvedeno u logore 95 346 lica, a invalidirano 26 114 lica” (Marović, 1987). Uništeno je i 22 354 kuće, 53 967 štala i ostalih pomoćnih zgrada, 878 državnih zgrada, među kojima 321 škola. Bez krova nad glavom ostalo je 25% ukupnog broja stanovnika Crne Gore, a 40% učenika je ostalo bez učionice” (Marović, 1987: 29). Zabilježene su i brojne druge štete. Jednom riječju uništeno je bilo 50% bogatstva crnogorskog naroda (Marović, 1987). Po tadašnjim procjenama na teritoriji tadašnje Crne Gore živjelo je 360 044 stanovnika, a po prvom zvaničnom popisu stanovništva od 15. marta 1948. godine, 376 573 stanovnika (Prekić, 2020).

2.5.2 Stanje siromaštva u socijalističkoj Jugoslaviji sa akcentom na Crnu Goru

Odnos prema siromaštvu, bijedi i gladi u socijalističkoj Jugoslaviji bivaće značajno drugačiji od svih prethodnih perioda. Iako je i period socijalizma bio period koji je značajno zanemario naučno-istraživačku djelatnost u ovoj oblasti, bio je to period u kojem je ideološki pristup zvanične politike odmah mijenjao nezavidno naslijeđe iz prošlosti. On je promovisao premisu gdje se socijalizam smatra društvenim uređenjem u kom se stvaraju jednaki i adekvatni uslovi za sve, kroz “besplatno obrazovanje, besplatnu zdravstvenu zaštitu, društvene (ili državne) stanove i punu zaposlenost sa posledičnim naknadama po osnovu socijalnog osiguranja” (Perišić, Vidojević, 2020: 155). Jednostavno, briga o onima koji nemaju u periodu socijalizma odvijala se kroz razgranatu mrežu socijalnih prava, a takva mreža je ustvari, kasnije će se ispostaviti, i ključno doprinosila da cjelokupan socijalistički sistem u Jugoslaviji, i opstane veoma dugo.

Kako navode Perišić i Vidojević, u periodu socijalizma, “u Jugoslaviji su radni ljudi, to jest radnička klasa, slično drugim socijalističkim državama, bili ključni ideološki konstrukt, a Tito je isticao da je po preuzimanju 'vlasti u svoje ruke' radnička klasa dužna da proizvodi što više materijalnih dobara kako bi obezbjedila bolji život svima u društvu” (Perišić, Vidojević, 2020: 154-155). „Tito se deklariseo kao zagovornik istovremenog ekonomskog i socijalnog razvoja – 'pritom treba posvetiti podjednaku pažnju ekonomskoj i socijalnoj politici, posmatrajući ovu drugu kao

cilj, a prvu kao sredstvo” (Perišić, Vidojević, 2020: 155). „Dominantna socijalna paradigma bila je oslonjena na automatizam – siromaštvo će automatski nestati kad se društvo razvije u ekonomskom i društvenom pogledu” (Perišić, Vidojević, 2020: 158).

U želji da se društvo usmjeri u željenom pravcu, odmah je nakon rata kreiran i program širokih revolucionarnih i socijalno političkih mjera, na čijoj osnovi je uslijedilo donošenje brojnih zakona, a sam Tito je odmah nakon toga i kazao “socijalno političke mjere koje su preduzete u prvoj fazi razvoja socijalističke Jugoslavije same po sebi su razumljive” (Lakićević, 1980: 369).

Sve preduzete mjere nakon rata odmah su i dale rezultat, pa su tako na cijeloj teritoriji Jugoslavije, uključujući i Crnu Goru uslijedile godine razvoja. U širem vremenskom periodu, tačnije između 1952. i 1978. godine, društveni proizvod Jugoslavije rastao je po prosječnoj godišnjoj stopi od 7,9%, dok je taj rast na prostoru Crne Gore bio 7,3% (Cemović, 1981). U kraćim vremenskim intervalima, odnosno u periodu između 1952. i 1958. godine, u Jugoslaviji, društveni proizvod je rastao po stopi od 6,7%, na prostoru Crne Gore po stopi od 2,7%, u periodu od 1958. do 1968. godine, rast u Jugoslaviji je bio po stopi od 8,7%, na prostoru Crne Gore 10,5%, dok je u periodu od 1968. do 1978. godine, u Jugoslaviji bio na nivou od 7,1%, a na prostoru Crne Gore na nivou od 6,7% (Cemović, 1981: 19).

Za kratko vrijeme industrija je u Crnoj Gori postala vodeća grana, pa je tako učešće industrijske proizvodnje u društvenom proizvodu u periodu između 1947. do 1978. godine povećano za 29 puta. Učešće poljoprivrede smanjeno je sa 48,3% u 1947. godini, na svega 11,6% u 1978. godini (Cemović, 1981). Po riječima Gogića “dok je 1952. godine u Jugoslaviji bio zaposlen svaki deseti stanovnik, a u Crnoj Gori svaki 14-ti, 1984. godine u Jugoslaviji je bio zaposlen skoro svaki treći, a u Crnoj Gori svaki četvrti” (Gogić, 1993).

U periodu razvoja podignut je i obrazovni nivo stanovništva Crne Gore, a broj onih koji pohađaju školu povećao se sa 63.332 učenika 1947/48 godine na 89.671 učenika 1977/78 godine. Kako dalje navodi Cemović “u Crnoj Gori je do 1951. godine bilo izgrađeno 85.000 stanova, a do 1978. godine, 134.733 stana” (Camović, 1981: 88). Između 1952. i 1978. godine zabilježeno je i povećanje lične potrošnje cjelokupnog stanovništva Jugoslavije za 4,3 puta (Radovanović, 1981).

Jednom riječju Crna Gora je, između 1947-1979. godina doživjela istorijski preobražaj. “Stanovništvo Crne Gore je povećano za 59% (sa 371.000 na 589.000 stanovnika), učešće poljoprivrednog stanovništva je smanjeno sa 79% na svega 27%, učešće gradskog stanovništva je povećano sa 12% na 43%, zaposlenost je povećana sa 28.000 na 121.000, odnosno sa 7,5% na 20,5%, društveni proizvod je povećan za 7,2% (po glavi stanovnika za 4,5 puta), stvorena je jaka radnička klasa kao pokretač cjelokupnog društvenog razvitka, sa 4000 stanovnika na jednog ljekara, danas otpada svega 700, trajanje života je produženo sa 59 na 72 godine, izgrađeno je oko

6000 stanova, društveni proizvod SR Crne Gore po glavi stanovnika prema jugoslovenskom prosjeku krajem 1979. godine iznosi 64%” (Cemović, 1981: 20). Procenat stanovništva koje je bilo nepismeno sa 26,4%, 1948. godine, smanjio se na 9,4%, 1981. godine (Gogić, 1993).

Bez obzira na ovako ohrabrujuće podatke, bilo je i onih podataka koji su bili upozoravajuću u smislu velikog broja stanovnika tadašnje Jugoslavije, posebno Crne Gore koji su u nepovoljnom ekonomskom položaju.

U istom periodu, odnosno između 1952. i 1972. godine, iako se broj zaposlenih povećao za 2,5 puta, sa 1,7 na 4,2 miliona, opšta zaposlenost stanovništva bila je izuzetno niska na nivou cijele Jugoslavije, i ona je bila jedna od zemalja Evrope koja je imala ustvari i najnižu zaposlenost (Lakićević, 1980). Kao najdublje žarište i izvor bijede i siromaštva upravo je ta nezaposlenost bila i opterećujući problem socijalističkog društva. Pored tog problema Crna Gora je imala i dodatni problem. Pedeset devet procenata stanovništva tadašnje Jugoslavije, prema popisu iz 1961, bilo je *radno sposobno* (dobi od 25 do 60 godina), dok je taj postotak za Crnu Goru bio na nivou od 53,2%, što znači manje za 5,8%, a to je značajno uticalo na strukturu stanovništva u ekonomskom smislu (Jauković, 1966). Naredni podatak koji je za Crnu Goru bio takođe nepovoljan jeste činjenica da je na nivou Jugoslavije na aktivno stanovništvo iz strukture *radno sposobnog* stanovništva otpadalo 76,3%, dok je u Crnoj Gori to bio slučaj sa svega 64,5%, što je manje za cijelih 11,8% (Jauković, 1966).

Kako navodi Radovanović u Jugoslaviji “od 1957. godine broj nezaposlenih ne pada ispod 100000, od 1960. raste i ne pada ispod 200 000, od 1968. godine prelazi cifru od 300 000, da bi u 1974. godini premašio obim od 400 000, a sredinom 1982. godine dostigao cifru od 860 000 zvanično registrovanbih nezaposlenih lica” (Radovanović, 1983: 141). U narednoj tabeli prikazaćemo kretanje broja nezaposlenih osoba po godinama u tom periodu u Jugoslaviji ali i broj onih koji su tada ostvarivali pravo na pomoć¹⁶.

¹⁶ “Glavni izvor prihoda službe za zapošljavanje i pomoć nezaposlenima čine sredstva koja se zakonsko-administrativnim putem izdvajaju po određenoj stopi iz bruto ličnog dohotka svih zaposlenih, uključujući tu i one koji su postali, postaju ili će postati nezaposleni” (Radovanović, 1983: 143).

Tabela 2: *Broj nezaposlenih lica i broj lica kojima je dato pravo na pomoć zbog nezaposlenosti u periodu između 1961-1975. godine*

<i>Godina</i>	<i>1961.</i>	<i>1964.</i>	<i>1967.</i>	<i>1970.</i>	<i>1973.</i>	<i>1975.</i>
<i>Ukupan broj nezaposlenih</i>	232.600	228.00	291.500	319.586	381.586	501.607
<i>Broj lica koja primaju pomoć</i>	29.100	21.800	32.800	13.720	11.548	Nema podataka

Izvor: Radovanović, 1983: 142

Kao što se može vidjeti iz tabele, broj nezaposlenih je stalno rastao, sa izuzetkom 1961-1964, a zbog zakonskih barijera broj onih koji su ostvarivali pravo na pomoć, gotovo, stalno se smanjivao. Postotak broja lica koja su ostvarivala pomoć 1970. godine, u odnosu na broj nezaposlenih lica bio je samo 4,3%. Razvoj situacije u tim godinama očigledno nije se odvijao željenom dinamikom. Sve je bivala upadljivija socijalna diferencijacija, a kako navodi Mrkšić “sve slabija akumulativna sposobnost privrede” (Mrkšić, 2000: 248). Pojedini krajevi zemlje lakše su izlazili na kraj sa siromaštvom i nezaposlenošću, dok su drugi krajevi zemlje to činili mnogo teže.

Očigledan rast životnog standarda, praćen i rastom zarada, i potrošnjom, kako na ličnom tako i na opštem nivou, ispostavlja se nije bio dovoljan kako bi se iskorijenilo siromaštvo. Stoga je u narednoj tabeli prikazan broj zvanično registrovanih lica koji su u godinama između 1954. i 1968. godine ostvarivali pravo na socijalnu potporu u tadašnjoj Jugoslaviji.

Tabela 3: *Broj zvanično registrovanih lica koja ostvaruju pravo na socijalnu potporu u periodu između 1954. do 1968. godine*

<i>Godina</i>	<i>1954.</i>	<i>1957.</i>	<i>1960.</i>	<i>1963.</i>	<i>1966.</i>	<i>1968.</i>
<i>Broj zvanično registrovanih primalaca socijalne potpore</i>	57.430	68.869	59.825	56.725	88.599	73.018

Izvor: Radovanović, 1983: 144

Ono što takođe treba imati u vidu jeste to da se u tom periodu u stanju siromaštva nijesu nalazili samo oni koji su bili zvanično registrovani primaoci pomoći, već i oni koji su radili na niskoplaćenim poslovima, kao i nezaposleni, a koji iz različitih razloga nijesu mogli ostvariti pomoć. Bez obzira i na takve podatke, broj onih koji su ostvarivali male zarade, umjesto da opada stalno

je rastao. Tako je 1963. godine 10,1% zaposlenih u Jugoslaviji ostvarivalo minimalnu zaradu, a 1973. godine, čak 26,8% radnika je ostvarivalo minimalnu zaradu (Radovanović, 1983).

U jednom od istraživanja iz 1974. godine koje se ticalo upoređivanja raspoloživih sredstva po mjesecu po članu domaćinstva koje se nije bavilo poljoprivredom i sredstava neophodnih za minimalne troškove života, Radovanović navodi “rezimirajući nalaze istraživanja autori pišu: Stepen zadovoljenja minimalnih troškova života izražen razlikom između prosječnih mjesečnih raspoloživih sredstava i potrebnih sredstava po članu, pokazuje se da su raspoloživa sredstva nedovoljna za pokriće minimalnih troškova života za 798.000 domaćinstava Jugoslavije sa ukupno 1 910.500 ili oko 20% od ukupnog broja članova” (Radovanović, 1983: 147).

Ni u Crnoj Gori situacija nije bila drugačije od ostatka Jugoslavije, u ovom, ali ni u narednom periodu. Broj onih koji su tražili zaposlenje u Crnoj Gori je nakon 1970-ih stalno rastao, pa je tako 1972. godine 6.388 osoba tražilo zaposlenje, da bi taj broj 1979. godine došao do 23.117 osoba (Cemović, 1981). Broj korisnika koji su ostvarivali pravo na tadašnje materijalno obezbjeđenje nezaposlenih, dječiji dodatke ali i broj korisnika zdravstvene zaštite takođe je rastao iz godine u godinu, a u narednoj tabeli prikazaćemo kretanje broja korisnika u periodu između 1972. i 1979. godine u Crnoj Gori sa ukupnim isplaćenim sredstvima za ova prava.

Tabela 4: Broj korisnika i isplaćena sredstava za materijalno obezbjeđenje nezaposlenih

Godina	1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.
Broj nezaposlenih korisnika MO	334	360	291	428	741	748	1014	933
Dječiji dodatak	46	32	29	30	54	68	88	75
Zdravstvena zaštita	1.205	1.470	2.347	3.063	3.564	3.375	3.983	3.522
Svega isplaćenih sredstava u dinarima	3.868	4.854	5.342	8.886	15.870	18.387	24.233	24.970

Izvor: Cemović, 1981: 93

Pored niza upozoravajućih podataka iz perioda razvoja, cijela Jugoslavija, uključujući i Crnu Goru u narednim godina, tačnije 1980-ih, zapada u krizu, a ispostavlja se i da je duži vremenski period rast standarda građana ustvari održavan tajnim pozajmnicama, da bi 1981. godine konstatovano da je Jugoslovenska zaduženost isnosila 21,1 milijardu dolara ili 940 dolara po svakom stanovniku (Lazić, 2000). Kako dalje navodi Lazić (2000) “životni standard je samo u periodu između 1979. i 1984. godine opao za 34%, a inflacija je 1985. godine dostigla godišnju stopu od 80%” (Bilanžić, 1985, navedeno u Lazić, 2000: 98).

Za Crnu Goru u ovom periodu ne postoje adekvatni podaci o stanju siromaštva, ali kako se Crna Gora nikako nije mogla smatrati uspješnijom od ostalih republika, čak naprotiv, stanje pada životnog standarda u tom periodu dovoljno jasno odslikavaju određena istraživanja u Republici Srbiji. Tako je u istraživanju, u kome je Pošarac pratila razvoj siromaštva, samo u Srbiji od 1978. do 1990. godine broj siromašnih porastao sa 770 hiljada do 1,1 milion, a to znači da je 19,5% populacije 1990. godine bilo siromašno¹⁷ u odnosu na 15,3%, koliko ih je bilo 1978. godine (Pošarac, 1992: 15). U tom periodu Pošarac registruje i dva međuperioda, i to od 1978. do 1983. godine, kada je broj siromašnih opao sa 770 hiljada na 612 hiljada, i period od 1983. do 1990. godine, kada je broj siromašnih porastao do tih 1,1 milion osoba (Pošarac, 1992). Učešće Srbije u ukupnom siromaštvu tadašnje Jugoslavije 1978. godine bilo je na nivou od 22,6%, da bi 1989. godine bilo na nivou od 23% (Pošarac, 1992: 34).

U istom tom periodu u Srbiji je zabilježeno, na primjer, povećanje realnog društvenog proizvoda od 0,8% po godišnjoj stopi, po stanovniku po stopi od 0,3%, zaposlenost po stopi od 1,7%, nezaposlenost po stopi od 2%, dok je po riječima Pošarac “produktivnost opadala po stopi od 1,4%, počevši od 1982. godine ona je do kraja perioda ispod nivoa iz 1978. godine” (Pošarac, 1992: 16). Kako dalje navodi Pošarac “u takvoj situaciji neminovno je moralo doći do raspodjele istog kolača na veći broj učesnika u raspodjeli, odnosno do njihovog osiromašenja” (Pošarac, 1992: 17).

Dakle, ovakvi podaci ukazuju na činjenicu, da bez obzira što je socijalizam promovisao premisu prema kojoj on obezbeđuje pristojan život za svakoga i bez obzira što se Jugoslavija, kako navodi Radovanović 1983. godine “uspjela u minulih 25 godina izčupati iz nezavidnog prehrambenog nasleđa prošlosti” (Radovanović, 1983: 139), bilo je to vrijeme brojnih izazova koji nijesu u cjelosti uspješno savladavani. Iako je socijalizam promovisao ideologiju radikalnog egalitarizma, i kako navodi Milanović (2012: 56) “i jeste bio egalitaran i smanjio nejednakost za otprilike jednu četvrtinu (u poređenju sa situacijom koja je postojala u kapitalizmu) “ipak je to bio ideološki sastav snažno impregniran utopističkim idejama” (Šućur, 2001: 133).

Posebno je naglašena nemogućnost političkog poretka da se uhvati u koštac sa privrednom krizom nakon 1973. godine i velike ekonomske krize, pa gotovo sve do njegovog pada, a Stropnik (1993) navodi da je, čak tokom cijelog perioda trajanja socijalizma, njegov moto ustvari bio “jednakost u siromaštvu sada, kako bi se u budućnosti živjelo bolje” (Stropnik 1993, navedeno u Šućur, 2001).

Početna namjera da se uspostavi egalitarizam u društvu, jednostavno je bila u suprotnosti sa, kako navode Drašković i Musabegović “ekonomskim zakonitostima po kojima je uslov rasta ekonomske efikasnosti i konkurentnosti, akumulacija kapitala, investiranje i ulaganje u razvoj”

¹⁷ Linija siromaštva je obuhvatila troškove “ishrane, stanovanja, higijene, zdravlja, obrazovanja i saobraćaja” (Pošarac, 1992: 13).

(Drašković, Musabegović, 2018: 258), te je stoga i poslednje godine socijalizma obilježila i ekonomska i politička kriza.

2.5.3 Stanje siromaštva u postsocijalističkoj Jugoslaviji sa akcentom na Crnu Goru

Odnos prema siromaštvu kao pojavi, kako sa aspekta naučno-istraživačke djelatnosti tako i aspekta javnog društveno-političkog odnosa mijenjao se nakon sloma socijalizma. Kraj osamdesetih i početak devedesetih godina kada se desio potpuni slom socijalizma na prostoru tadašnje Jugoslavije, bio je uvod u nov odnos države, ne samo prema siromaštvu kao pojavi, već prema cjelokupnom društveno-političkom uređenju tadašnje Jugoslavije. Kako navodi Janković (2014: 104), bio je to uvod u tranziciju koju obično karakterišu “izmene i stvaranje novih institucija, izmijenjena uloga države, stvaranje bitno različitih vladinih institucija i promovisanje privatnih preduzeća, tržišta i nezavisnih finansijskih službi”. Bio je to i uvod u proces „svojevrsnog socijalnog inženjeringa koji teži temeljitim promjenama društvenog poimanja pravednosti, ali i slijedom toga, neizbježnom značajnom i dugotrajnom porastu nejednakosti” (Bićanić i Frančević, 2005). Međutim, bilo je to vrijeme, koje je osim tranzicije, mnogo značajnije, obilježio rat na prostoru bivše Jugoslavije, koji je praktično zaustavio sve tranzicione procese. Sve to skupa, dovelo je do situacije u kojoj je došlo do masovnog siromašenja građana tadašnje Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), između ostalih i građana Srbije i Crne Gore.

Posledice rata i posledice zaustavljene tranzicije, koja i sama po sebi pogađa najsiromašniji dio populacije, vodile su ka nesagledivim posledicama i katastrofi. Kako navodi Vuković (1998: 170) “od 1989. do 1994. godine realni društveni proizvod opadao je po stopi od 17,5%, što je ukupno iznosilo 51,3% za pomenuti period, a društveni proizvod je sa 3300 U\$ 1989. godine pao na 1250 U\$ 1994. godine”. Samo je stopa sive ekonomije 1993. godine dostigla nivo od 54% BDP-a (Krstić et al, 1998, navedeno u Babović, 2011).

Godine 1994. na prostorima SR Jugoslavije 38% stanovnika bilo je siromašno, što govori da je ustvari četiri miliona stanovnika bilo u nemogućnosti da zadovolji osnovne egzistencijalne potrebe (Vuković, 1998). Ovakva situacija predstavlja je izazov i sama po sebi dala je potpuno drugačiji smisao siromaštvu kao pojavi, ali i tretiranju siromaštva, kako od države tako i od brojnih međunarodnih organizacija koje su zbog ratnih dešavanja i jako izraženog siromaštva u regiji devedesetih godina bile prisutne na prostoru bivše Jugoslavije.

Evidentna je i činjenica da do druge polovine devedesetih godina, ne samo na prostoru SRJ, već i na prostoru bivše Jugoslavije, ne postoje istraživanja siromaštva koja su imala međunarodnu relevantnost, odnosno istraživanja koja bi se mogla koristiti za upoređivanje siromaštva u SRJ sa

siromaštvom u regiji i šire. Tek krajem devedesetih, tačnije 1998. godine Hrvatska je sprovela anketu u skladu sa međunarodnom metodologijom.

Na prostoru SR Jugoslavije 1999. godine dešava se i nova humanitarna kriza izazvana novim konfliktom na Kosovu, nakon čega je uslijedila i NATO intervencija što je sve skupa izazvalo novi porast broja siromašnih. U eskalaciji novih sukoba, izbjeglištvom sa ratnih teritorija, Crna Gora koja je tada brojala 625.000 stanovnika, biva posebno pogođena. Na njenoj teritoriji u jednom trenutku biva zbrinuto više od 130.000 izbjeglica i interno raseljenih osoba, s raznih prostora bivše Jugoslavije (Radević, 2005). Kolike su razmjere ove, ali i prethodnih kriza govori i podatak, da za ekonomski oporavak, koji se počeo dešavati tek nakon 2000. godine, u pojedinim zemljama, među kojima su Srbija i Crna Gora, cijele dvije decenije nijesu bile dovoljne da se dostigne stepen razvoja iz 1989. godine (Stambolieva, 2011: 351). Ovo dovoljno govori i o nivou eskalacije siromaštva u tom vremenu, ali bez postojanja relevantnih podataka o istom.

Pad socijalizma, u kombinaciji sa sukobima devedesetih godina, donio je brojne promjene i u samom crnogorskom društvu. Nagli pad ekonomije, nužno je proizveo smanjenje broja zaposlenih, a time smanjio i prihode stanovništva. Na prostorima Crne Gore situacija s početka devedesetih bila je i znatno složenija, čak i od tako složene situacije u ostalim republikama bivše Jugoslavije, što je, pored pada ekonomije i pada prihoda, prvenstveno bilo uslovljeno i dodatnim naglim prilivom izbjeglica. Bilo je to vrijeme, kako navodi Janković, „strmoglavog pada životnog standarda koji je uslijedio već početkom 1992. godine i koji se poklapao i sa početkom međunarodne izolacije Savezne Republike Jugoslavije“ (Janković, 2014: 106). Kao jedan od rijetkih zabilježenih pokazatelja iz toga vremena je vrijednost Indeksa razvoja po mjeri čovjeka (HDI)¹⁸ između 1991. i 1999. godine (UNDP, 2009). Naime, vrijednost HDI iz 1991. godine od 0.789, pala je na 0.755 1999. godine, da bi se tek 2003. godine vratila na vrijednost iz 1991. godine, a nakon toga počela i dodatno da raste (UNDP, 2009).

Kao još jedan pokazatelj navodi se i vrijednost BDP koji je 1993. godine dostigao svoj najniži nivo, uzimajući vremensko razdoblje od 1991. do 2007. godine, kada je iznosio svega 1.706 \$ po glavi stanovnika (UNDP u Crnoj Gori, 2009). Takođe treba navesti i to da je u periodu između 1991. i 2002. godine, 6 godina evidentirana i stopa porasta nezaposlenosti na prostoru SCG (Bićanić i Franičević, 2005).

Očigledna je činjenica, u vremenu devedesetih veliki broj ljudi, kako na prostoru dotadašnje Jugoslavije, tako i na prostoru Crne Gore iznenadno je bio suočen sa brojnim izazovima čije

¹⁸ “Razvoj po mjeri čovjeka je širok koncept i za praćenje i izvještavanje o tom razvoju koristi se veliki broj indeksa razvoja po mjeri čovjeka. Jedan od najpopularnijih i najčešće korišćenih je Indeks razvoja po mjeri čovjeka (HDI), koji se koristi kao složena mjera i procjena nivoa razvoja po mjeri čovjeka. HDI je jednostavan zbirni indeks koji je osmišljen da odražava prosječna postignuća u tri osnovna aspekta razvoja po mjeri čovjeka - dug i zdrav život, posjedovanje znanja i pristojan životni standard” (UNDP, 2009: 18).

razmjere se do početnih devedesetih nikako nijesu mogle naslutiti. Janković (2014: 107) takvo stanje opisuje kao “stanje tranzicionog šoka koje je zadesilo stanovništvo SRJ i koje je kao takvo svoje dno tranzicionog kovitlaca doseglo u periodu hiperinflacije (1992-1993)”.

Zbog nedostataka adekvatnih podataka, nedovoljno sprovedenih istraživanja ili bolje reći, nepraćenja stanja siromaštva u tom vremenu, nije moguće navesti tačan broj onih koji su se nalazali u zoni siromaštva devedestih godina na prostoru SRJ, a prva procjena siromašnih u Crnoj Gori urađena je tek 2003. godine. Prije toga Bićanić i Franičević (2005: 23) navode da je u “SCG, 1998-1999. godine bilo čak 32% apsolutno siromašnih”. Godine 2003. u Crnoj Gori se praktično po prvi put, izradom nacrt, prve verzije, Strategije razvoja i redukcije siromaštva, nakon katastrofičnih devedesetih, pokreće inicijativa društveno-političkog karaktera, kako bi se što prije identifikovao broj onih kojima je pomoć potrebna i ako je ikako moguće što hitnije sanirale posledice devedesetih (Nacrt strategije razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori, 2003).

Iz nacrt Strategije vidi se da je 2002. godine u Crnoj Gori oko 10% stanovništva živjelo ispod linije (granice) siromaštva, a da je jedna trećina stanovnika bila izložena riziku da bude ekonomski ugrožena (Nacrt strategije razvoja i redukcije siromaštva u Crnoj Gori, 2003).

Ono što je karakteristika siromaštva u Crnoj Gori u početnim godinama dvadeset prvog vijeka, jeste da se samo siromaštvo, odnosno njegov stepen razlikovao u zavisnosti od različitih društvenih grupa koje su bile zastupljene u tom vremenu u Crnoj Gori. Kako smo već i pomenuli devedesete godine prostor Crne Gore obilježile su i masovne migracije, odnosno dolazak izbjeglica iz drugih jugoslovenskih republika pogođenih ratnim dešavanjima, tako je i siromaštvo među njima bilo zastupljenije u odnosu na pripadnike ostale populacije. Ono je među domicilnim stanovništvom iznosilo 12,2%, među RAE populacijom 52,2%, a među izbjeglim 38,8% i raseljenim licima 38,6 % (Janković, 2014: 116).

Važno je napomenuti kao podatak i sledeće, iz praktično prvog dostupnog podatka o broju siromašnih u Crnoj Gori, a što je karakteristika i današnje Crne Gore, a to je izražena regionalna disperzija siromaštva. Po podacima iz Strategije, najveći broj siromašnih živio je na sjeveru Crne Gore oko 45%, uz stopu siromaštva od 19%, u centralnom dijelu broj siromašnih je iznosio 35%, sa stopom siromaštva od 10,8%, dok je najmanji broj siromašnih zabilježen u južnom dijelu Crne Gore, oko 19%, uz stopu siromaštva od 8,8% (Nacrt Strategije razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore, 2003: 8). Novom istraživanju, o broju siromašnih svjedočimo već 2008. godine od strane Monstata (Zavoda za statistiku Crne Gore).

Tada su objavljeni rezultati za 2005. i 2006. godinu, koji su se odnosili na analizu siromaštva koju je Monstat uradio u partnerstvu sa Svjetskom bankom i Ministarstvom zdravlja, rada i socijalnog staranja (Monstat, 2009). Monstatovo istraživanje, odnosno procjena siromaštva u istraživanju iz

2008. godine bila je zasnovana na liniji siromaštva koju je, u smislu metodologije, tada preporučila Svjetska banka (Monstat, 2009). Rezultati ovog istraživanja su prikazani u narednoj tabeli (Tabela 5).

Tabela 5: Procjena siromaštva u Crnoj Gori, 2005-2007. godine

	2005.	2006.	2007.	Promjena (2006-2007.)
Nacionalna apsolutna linija siromaštva (€)	140,47	144,68	150,76	6,08
Stopa siromaštva (%)	11,2	11,3	8,0	-3,3
Jaz siromaštva¹⁹ (%)	2,1	1,9	1,4	-0,5
Oštrina siromaštva²⁰ (%)	0,7	0,6	0,4	-0,1

Izvor: Monstat, 2009: 3

Kao što vidimo, stopa siromaštva u Crnoj Gori se značajno smanjila u samo tri prikazane godine i ona je 2007. godine bila manja u odnosu na 2005. za 3,3 procentna poena. Takođe, kao indikator dubine siromaštva smanjen je i jaz siromaštva između 2005. i 2007. godine za 0,7 procentnih poena (Monstat, 2009). Istraživanje Monstata takođe je pokazalo i značajne razlike rizika od siromaštva između seoskog i gradskog stanovništva. Stopa siromaštva je bila duplo veća u ruralnim oblastima, a dubina i oštrina siromaštva je isto tako veća u ruralnim oblastima, iako je u 2007. godini zabilježeno značajno poboljšanje u tom pogledu (Monstat, 2009). Rezultati ove razlike u istraživanju iz 2008. godine prikazani su u narednoj tabeli (Tabela 6).

Tabela 6: Siromaštvo u Crnoj Gori prema mjestu stanovanja, 2005-2007.

Siromaštvo	Stopa siromaštva			Jaz siromaštva			Oštrina siromaštva		
Godina	2005.	2006.	2007.	2005.	2006.	2007.	2005.	2006.	2007.
Urbane oblasti	8,1	7,4	5,5	1,4	1,3	1,2	0,5	0,4	0,4
Ruralne oblasti	16,5	17,6	12,0	3,2	2,9	1,8	0,9	0,8	0,5

Izvor: Monstat, 2009: 3

¹⁹ “Jaz siromaštva je ukupan iznos novaca koji nedostaje svim siromašnim osobama da dostignu potrošnju na nivou granice siromaštva, ali prikazan kao prosjek po stanovniku neke zemlje, te izražen u postotku od linije siromaštva” (Monstat, 2018: 53).

²⁰ Mjera nazvana oštrina siromaštva je “kvadratni jaz siromaštva, odnosno to je suma svih kvadrata razlika između stvarnog dohotka i linije siromaštva za siromašne” (Monstat, 2018: 53).

Istraživanje Monstata potvrdilo je i ranija istraživanja o regionalnoj disperziji siromaštva. Tako je stopa siromaštva u sjevernom regionu, gdje živi 32,5% stanovništva Crne Gore, iznosila 2007. godine 14,0%, stopa siromaštva u centralnom regionu iznosila je 6,3%, dok je u južnom regionu stopa iznosila samo 2,2% (Monstat, 2009). Nakon Monstata, 2009. godine Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori objavljuje publikaciju "Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka – 2009. godina: Crna Gora - društvo za svakoga", kao prvu publikaciju koja je predstavljala prvu sveobuhvatnu analizu društvene isključenosti u Crnoj Gori. Stanje siromaštva po ovom izvještaju u odnosu na 2003. godinu nije se značajno razlikovalo. Naime, stopa siromaštva je beznačajno smanjena. U 2008. godini 10,8% stanovnika Crne Gore živjelo je ispod linije siromaštva (162,00 € na mjesečnom nivou), dok smo već ranije naveli da je ta stopa u 2003. godini iznosila 12,2% (UNDP, 2009). Po ovom istraživanju visoka stopa siromaštva i dalje je ostala na sjeveru Crne Gore i ona je iznosila 19,2%, dok je za južni region iznosila 5,5%, a za centralni 6,7% (UNDP, 2009: 87).

“Pripadnici RAE populacija i dalje su ostali najviše ugrožena populacija sa procentom siromaštva od 36%, a zatim slijede raseljena lica sa procentom od 34% i korisnici prava iz socijalne i dječje zaštite sa 30%, penzioneri sa 15,7%, dugotrajno nezaposleni sa 12,3% i osobe sa invaliditetom sa 11,9%” (UNDP, 2009: 87). Osim navedenih stopa siromaštva, ovo istraživanje značajno je i iz niza drugih razloga. Po prvi put u Crnoj Gori siromaštvo je mjereno među različitim strukturama stanovništva, među kojima je bila grupa, čije mjerenje siromaštva je i predmet ovog rada, to jest grupa korisnika prava iz socijalne zaštite. Po prvi put ovim istraživanjem izračunati su i Laken indikatori u Crnoj Gori koji su se u tom trenutku koristili i za praćenje stanja siromaštva i društvene isključenosti na prostoru EU, a koji se i danas koriste, iako u nešto drugačijem formatu.

Nakon ovog istraživanja, po mnogo čemu značajnog za crnogorske prilike, prvo međunarodno uporedivo istraživanje u Crnoj Gori sprovedeno je tek 2013. godine. Tačnije 2013. godine Monstat je po uzoru na brojne zemlje EU, koje takva istraživanja sprovode od 2003. godine, krenuo sa realizacijom novog (EU-SILC) istraživanja o uslovima života i dohotku. Radi se o longitudinalnom istraživanju, koje se u EU smatra najrelevantnijim izvorom podataka kada su u pitanju relativno siromaštvo, nejednakost i uslovi života, a čijom je realizacijom omogućen visok nivo kvaliteta i međunarodna uporedivost sa zemljama članicama EU kao i kandidatima, a u cilju formiranja relevantne baze podataka za donošenje socijalnih politika (Monstat, 2018: 1). Ovo istraživanje je pokazalo stope rizika od siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti - AROPE u 2013. godini i godinama nakon nje, koje su prikazane u narednoj tabeli (Tabela 7).

Tabela 7: *Stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti – AROPE u Crnoj Gori 2013-2017.*

<i>Godina</i>	<i>Stopa rizika od siromaštva (%)</i>	<i>Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti – AROPE (%)</i>
2013.	25,2	37,3
2014.	24,1	37,5
2015.	24,4	35,9
2016.	24,0	34,6
2017.	23,6	33,6

Izvor: Monstat, 2018: 2

Ovo istraživanje ne sadrži jedinstvene podatke o broju radno sposobnih, a izloženih riziku od siromaštva u Crnoj Gori, ali su u njemu ipak prezentovani podaci o stopi rizika od siromaštva za određene kategorije radno sposobnog stanovništva Crne Gore.

Istraživanje je pokazalo da je stopa rizika od siromaštva prisutna i među “zaposlenim kod poslodavca” građanima Crne Gore i to u 2013. godini na nivou od 5,5% da bi ona u 2020. godini dostigla nivo od čak 7% (Monstat, 2018, 2021). Takođe, zabilježena je i visoka stopa rizika od siromaštva i kod samozaposlenih i nezaposlenih u 2013. godini od 10,9%, odnosno 49%, da bi ona u 2020. godini kod samozaposlenih značajno porasla i to na 22,7%, dok je kod nezaposlenih ona bila u padu i dostigla je nivo od 42,8% (Monstat, 2021).

Crna Gora je po prvi put, a u potrebi da usagласi svoju metodologiju u oblasti statistike sa metodologijom EU kako bi podaci bili u potpunosti uporedivi sa podacima drugih zemalja, usvojila i koncept *relativnog siromaštva*, kao zvaničnu metodologiju za praćenje siromaštva i životnog standarda, što joj je omogućilo sagledavanje ne samo relativnog dohodovnog siromaštva, već i drugih nefinansijskih aspekata siromaštva (Monstat, 2018: 10). Nakon te 2013. godine Crna Gora, odnosno Zavod za statistiku je i počeo da redovno objavljuje i podataka o relativnom siromaštvu i socijalnoj isključenosti (Monstat, 2018).

Kako ćemo u drugom dijelu rada predstaviti rezultate istraživanja Monstata za 2020. godinu u namjeri da predstavimo stope siromaštva korisnika MO i uporedimo ih sa stopama ukupne populacije, u ovom dijelu nećemo predstavljati dalje nalaze Monstatovih istraživanja.

2.6 Operacionalizacija pojmova siromaštva i socijalnog isključivanja

Bez obzira na mogućnost definisanja siromaštva na mnogo načina, kao i na činjenicu da je siromaštvo kao pojava veoma kompleksan fenomen koji su na različite načine pokušali definisati brojni autori, u najvećem broju slučajeva ono se vezuje za nedostatak finansijskih sredstava (monetarno siromaštvo) kako bi se zadovoljio određeni nivo osnovnih životnih potreba (linija siromaštva) (Monstat, 2018).

Veoma je važno kako se mjeri siromaštvo u jednoj zemlji, jer način mjerenja vrlo često određuje i politiku te zemlje prema siromašnima ali i način raspodjele raspoloživih resursa te zemlje namijenjen najsiromašnijima. Crna Gora je iz potrebe da prati politiku EU i njenu metodologiju praćenja siromaštva i životnog standarda, usvojila koncept "relativnog siromaštva" kao zvaničnu metodologiju za praćenje siromaštva (Monstat, 2018). U ovom istraživanju mjerenje različitih pokazatelja siromaštva u skladu je sa prihvaćenom zvaničnom metodologijom EU, koje će nam dati mogućnost poređenja nalaza istraživanja korisnika MO, kako sa unutrašnjim podacima ukupne populacije Crne Gore, tako i sa podacima istih pokazatelja populacije zemalja EU.

„Relativno siromaštvo se definiše kao relativno u odnosu na prosječni životni standard zemlje, u ovom slučaju Crne Gore i predstavlja nemogućnost zadovoljavanja potreba koje čine dio prihvatljivog životnog standarda, a linija siromaštva se fiksira kao određeni procenat medijane dohotka domaćinstva u zemlji, i za sva lica ispod te relativne linije siromaštva kaže se da su u riziku od siromaštva” (Monstat, 2018: 6).

“Monetarno siromaštvo može da se definiše najmanje na dva načina u zavisnosti od toga koji nivo potreba se smatra 'osnovnim' u jednom društvu:

- 1) ako su u pitanju minimalne životne potrebe koje se određuju prema minimalnim nutricionističkim i drugim standardima ili
- 2) ako su u pitanju potrebe koje omogućavaju da se ostvari životni standard koji se smatra prihvatljiv u jednom društvu, koji se određuje relativno u odnosu na prosječni životni standard zemlje. U prvom slučaju riječ je o 'apsolutnom siromaštvu', a u drugom o 'relativnom siromaštvu” (Monstat, 2018: 5).

„Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti predstavlja udio lica (u ukupnoj populaciji) koja su u riziku od siromaštva, ili su materijalno deprivirani ili žive u domaćinstvima veoma niskog intenziteta rada” (Monstat, 2018: 9).

“Materijalna deprivacija domaćinstva je ustvari pokazatelj materijalnih uslova koji utiču na kvalitet života domaćinstva, a čije stavke su:

- 1) Nemogućnost domaćinstva da priušti adekvatno zagrijavanje stana;
- 2) Nemogućnost domaćinstva da priušti veš-mašinu;
- 3) Nemogućnost domaćinstva da priušti automobil;
- 4) Nemogućnost domaćinstva da priušti sedam dana odmora van kuće godišnje;
- 5) Nemogućnost domaćinstva da priušti neočekivani finansijski trošak iz sopstvenih sredstava;
- 6) Nemogućnost domaćinstva da priušti telefon;
- 7) Nemogućnost domaćinstva da priušti TV u boji;
- 8) Nemogućnost domaćinstva da priušti meso ili ribu u obroku svaki drugi dan;
- 9) Kašnjenje sa plaćanjem rente, rate za stan ili drugog kredita ili komunalnih usluga za stan u kojem domaćinstvo boravi” (Monstat, 2018: 21).

„Stopa materijalne deprivacije je pokazatelj nemogućnosti domaćinstva da priušti najmanje tri stavke (od mogućih devet) materijalne deprivacije” (Monstat, 2018: 21).

“Stopa izrazite materijalne deprivacije je pokazatelj nemogućnosti domaćinstva da priušti najmanje četiri stavke (od mogućih devet) materijalne deprivacije” (Monstat, 2018: 21).

“Stopa ekstremne materijalne deprivacije je pokazatelj finansijske nemogućnosti domaćinstva da priušti najmanje pet stavki (od mogućih devet) materijalne deprivacije” (Monstat, 2018: 40).

„Intenzitet rada domaćinstava je ustvari odnos ukupnog broja mjeseci u kojima su svi radno sposobni članovi domaćinstva radili u referentnom periodu i ukupnog broja mjeseci koje su ti isti članovi domaćinstva teoretski mogli raditi u tom istom razdoblju” (Monstat, 2018: 22) Radno sposobni članovi domaćinstva su osobe starosti od 18 - 59 godina, s tim da se isključuju studenti u starosnoj grupi od 18 - 24 godine. Intenzitet rada može biti veoma nizak (0 - 0,20), nizak (0,20 - 0,45), srednji (0,45 - 0,55), visok (0,55 - 0,85) i veoma visok (0,85 - 1). Na primjer nizak intenzitet rada se odnosi na domaćinstva u kojima su radno sposobni članovi radili između 20% i 45% od ukupnog broja mjeseci u kojima su mogli raditi tokom referentnog perioda” (Monstat, 2018: 22).

Ovakav način prikupljanja podataka, koristeći ovako različite indikatore, predstavlja trenutno najbolji mehanizam za postizanje željenog cilja i zbog svoje univerzalnosti predstavlja mehanizam

za najvjerodostojnije predstavljanje pokazatelja siromaštva u različim zemljama EU. Kako se Evropski savjet 17. juna 2010. godine usaglasio da pokuša da smanji broj siromašnih u Evropi, to je definisan cilj da se uspjeh mjeri kroz jasne indikatore (Goedemé, 2013). U 2022. godini, u ovakav proces prikupljanja podataka uključeno je čak trideset pet zemalja, što ustvari znači da su uključene sve članice EU i osam nečlanica (Eurostat, 2024).

Ovako različiti indikatori, koji se koriste za mjerenje različitih pokazatelja siromaštva u ukupnoj populaciji u Crnoj Gori i koji se već više godina i koriste, svakako da predstavljaju i najbolji mehanizam za mjerenje pokazatelja unutar populacije korisnika MO, a između ostalog i radi kasnijeg vjerodostojnog poređenja pokazatelja siromaštva.

III DIO: Zagarantovani minimalni prihod/materijalno obezbjeđenje u Evropi i Crnoj Gori i prava podrške materijalnom obezbjeđenju u Crnoj Gori

3.1 Koncept materijalnog obezbjeđenja/zagarantovanog minimalnog prihoda kao prava u Evropi

Danas gotovo sve zemlje u Evropi imaju sveobuhvatne skupove programa, među kojima je i pravo na materijalno obezbjeđenje/zagarantovani minimalni prihod koji je namijenjen zaštititi domaćinstava od dohodovnih šokova i siromaštva (Evropska komisija, 2022). To je pravo koje pojedinci i porodice koriste kako bi zaštitili svoje elementarnu egzistenciju, onda kada iscrpe sve druge mogućnosti. Ostvaruje se uz prethodnu provjeru prihoda i imovine pojedinca i njegove porodice (engl. *means-test*). Pojavljivanje takvog ili sličnih prava ne seže u daleku prošlost. Jedno od njih, a čiji motivi uvođenja su bili da se smanji nejednakost u društvu i utiče na stopu rađanja, bilo je pravo na pomoć koje je počelo prvi put da se isplaćuju u Belgiji i Francuskoj u vremenu Prvog svjetskog rata. U Francuskoj je počelo da se primjenjuje tako što su pojedine korporacije plaćale radnicima sa velikim brojem djece dodatne bonuse, nastojeći da na taj način izbjegnu povećanje zarada za sve zaposlene. Slijed sličnog događanja sa primijenom takvog modela podrške pojedincu ili porodici bio je i u Belgiji. Nedugo zatim, niz zemalja je tokom tridesetih godina uvelo i pravo na dječije dodatke kao program pomoći porodicama, a najveći broj njih je to uradio nakon Drugog svjetskog rata.

Period, neposredno nakon Drugog svjetskog rata, koji je zabilježio masovnu nezaposlenost, glad i siromaštvo se smatra periodom u kojem su brojne države Evrope uspostavile i druge programe pomoći, a koji su garantovali prihode u slučaju četiri osnovna i priznata socijalna rizika: starost, bolest, invaliditet i nezaposlenost (Babović, 2010: 34). Među njima je svakako bilo i pravo koje je tema ovog istraživanja, odnosno program koji se razvijao sa namjerom da se izgradi mehanizam zaštite za one koji su bez bilo kakvih prihoda, a u takvom su stanju iz različitih razloga.

Ovo pravo je, prije svega, bilo i ostalo koncipirano kao mehanizam koji se pokreće, nakon što ostali mehanizmi zaštite izgube svoju funkciju i spada u red socijalnih davanja kojima se obezbjeđuje garantovani minimalni prihod. Bilo je zastupljeno u brojnim zemljama Evrope nakon šezdesetih godina prošlog vijeka. Iako se nezavisno razvijalo u svim državama, na njima svojstven način, evropska ekonomska integracija koja je dobila na zamahu tek od druge polovine osamdesetih godina, za jednu od posledica imala je i da se naknade za socijalnu pomoć u vidu minimalnog prihoda takođe intenzivno razvijaju tih nekoliko posljednjih decenija (Wang, Vliet, Goudswaard, 2018).

Perišić (2012) smatra da je posebno intenzivan period tih poslednjih tridesetak godina u oblasti socijalne sigurnosti, sa akcentom na promjene percepcija, stavova i prakse o udjelu države i tržišta, u obezbjeđivanju socijalne sigurnosti stanovništva. Kako dalje smatra Perišić, primjetno je širenje opsega različitih mjera od strane države ka onom dijelu populacije kojoj je neophodna pomoć.

Međutim dizajn minimalnog prihoda, kao jedne od mjera, zavisio je od toga kako svaka zemlja Evrope prilazi rješavanju socijalnih problema u njoj.

Svaka zemlja ima svoj pristup socijalnoj zaštiti, a dizajniranje uloge države u zaštiti minimalnog prihoda povlači za sobom složene politike iz šest razloga: ekonomske raznolikosti država članica; konstrukcije različitih sistema socijalne zaštite; logike supsidijarnosti; veze prava i obaveza u kontekstu zaštite minimalnog dohotka; složenog odnosa između politike i ishoda politike u ovom domenu; i konačno značenja „solidarnosti“ (Vandenbroucke et al, 2013). Kako bi te razlike bile jasne u ekonomskim pokazateljima između, na primjer, dvadeset sedam država članica EU isključujući Luksemburg, a izraženo paritetom kupovne moći, BDP u Bugarskoj, najsiromašnjoj zemlji EU je na nivou 33% BDP najbogatije države članice (Vandenbroucke et al, 2013).

Stoga danas neke zemlje nude sveobuhvatnu beneficiju, dok neke druge kroz sopstvenu šemu, onima koji već imaju prihod, a ispunjavaju uslove za beneficiju, nadomješta ostatak prihoda do nivoa socijalne sigurnosti, ili šeme mogu biti i „zbir odvojenih administrativnih isplata na osnovu imovinskog cenzusa koje ciljaju različite oblasti potreba“ (Coady et al, 2021: 7).

Frejzer i Marlije (2016) iznose tipologiju šema minimalnog prihoda:

“1) Jednostavne i sveobuhvatne šeme otvorene za sve sa nedovoljnim sredstvima da se izdržavaju (Belgija, Kipar, Švajcarska, Estonija, Italija, Island, Lihenštajn, Luksemburg, Holandija, Norveška, Švedska, Slovenija i Slovačka);

2) Jednostavne šeme, ali sa donekle ograničenom podobnošću i pokrivenošću (Austrija, Grčka, Hrvatska, Mađarska, Litvanija, Portugal i Srbija);

3) Opšte šeme u krajnjoj liniji uz dodatne pogodnosti koje pokrivaju ljude kojima je potrebna podrška (Njemačka, Velika Britanija²¹, Poljska, Latvija i Sjeverna Makedonija);

4) Složena mreža šema često kategoričkih i po nekad preklapajućih beneficija, koja pokriva većinu ljudi kojima je potrebna podrška (Francuska, Irska, Malta i Rumunija);

5) Veoma ograničene, djelimične ili parcijalne šeme koje su ograničene na uske kategorije ljudi pa ne uspijevaju da pokriju mnoge od onih kojima je potrebna podrška (Bugarska)” (Frazer, Marlier, 2016, navedeno u Coady et al, 2021, 7-8).

U prvoj grupi šema koje iznose Frejzer i Marlije (*jednostavne i sveobuhvatne*), šema funkcioniše tako što niz troškova određuje egzistencijalni minimum, a nakon toga se iznosom beneficije

²¹ Velika Britanija prolazi kroz izmjene, odnosno prelazak na novu vrstu plaćanja, kroz objedinjavanja različitih naknada.

popunjava jaz između tog minimuma i prihoda domaćinstva (Frazer, Marlier, 2016, navedeno u Coady et al, 2021).

Kod drugog tipa šema (*jednostavne, ali sa donekle ograničenom podobnošću naknada*), pokrivenost naknadom znatno se razlikuje od zemlje do zemlje iz različitih razloga. Tako je, na primjer, u Hrvatskoj isključen iz šeme značajan broj onih koji su ugroženi, a u Grčkoj niska pokrivenost naknadama posledica je nedostatka resursa (Frazer, Marlier, 2016, navedeno u Coady et al, 2021). Međutim, treba imati u vidu i da pokrivenost varira i može varirati uslijed različitih okolnosti, zavisno od svake zemlje pojedinačno, pa čak i regiona u svakoj zemlji pojedinačno. Prema procjenama Eurofonda iz 2014. godine, čak više od jedne trećine ljudi u Evropi ne koristi neku od socijalnih beneficija, iako imaju pravo na nju. Obično se radi o onim zemljama koje imaju i izraženu grešku uključenosti (Eurofound, 2015, navedeno u Mihajlović Babić 2018: 44).

Kod trećeg tipa šema (*opšte šeme u krajnjoj liniji uz dodatne pogodnosti*), podrška se usmjerava ka specifičnim domaćinstvima, odnosno, domaćinstvima u čijem sastavu je osoba sa invaliditetom ili jednoroditeljskim domaćinstvima. Kod ovih šema izdašnost za dječiji dodatak je veća nego kod ostalih šema. Kod četvrtog tipa (*složena mreža šema često kategoričkih i po nekad preklapajućih*), pored osnovnog prihoda korisnici imaju i dodatne prihode, nakon provjere imovnog stanja, što je izraz dodatne društvene solidarnosti (Frazer, Marlier, 2016, navedeno u Coady et al, 2021).

Kod petog tipa šema (veoma ograničene, djelimične ili parcijalne) uključena je procjena imovinskog stanja koja obuhvata različite potrebe domaćinstva ali su kriterijumi podobnosti toliko restriktivni da za posledicu imaju to da veliki broj siromašnih nije adekvatno obuhvaćen programom naknada (Frazer, Marlier, 2016, navedeno u Coady et al, 2021).

Svaka od ovih šema ima neki vid uslovljenosti. Neispunjavanje uslova predviđenih šemom onemogućava ostvarivanje prava, ili gubitak određenog statusa tokom korišćenja prava onemogućava njegovo dalje korišćenje (Evropska komisija, 2022). Državljanstvo ili prebivalište kao kriterijum u primjeni je, na primjer, u svim zemljama EU, dok su godine starosti kao kriterijum vezane za gotovo polovinu zemalja članica EU. Obično je dizajn šeme takav da su njom obuhvaćeni građani od punoljetstva do penzionisanja, svakako sa određenim izuzecima (Evropska komisija, 2022). Gotovo sve šeme zahtijevaju aktivno traženje posla tokom korišćenja prava, odnosno angažovanje korisnika mora biti institucionalno vidljivo u smislu obaveznog prijavljivanja za ponuđena zaposlenja, prekvalifikacije, dokvalifikacije i slično (Evropska komisija, 2022). Neke traže još rigoroznije uslove u smislu nedeljnih prijava na evidenciju, a kako bi se vršile nedeljne isplate.

Nedostatak finansijskih sredstava ili neposjedovanje imovine kao kriterijum je najadekvatniji alat za razlikovanje onih kojima je podrška neophodna, od njih koji imaju dovoljna sredstava ili imovine. Međutim određivanje nivoa naknade i visine imovinskog cenzusa, kao i metodologija za određivanje te visine, varira u zemljama članicama, odnosno u nekima je povezana sa minimalnom zaradom, u nekima sa penzijama, dok je u nekima povezana sa troškovima života (Evropska komisija, 2022).

Određene šeme zahtijevaju ponovnu procjenu cjelokupne podobnosti korisnika za ostvarivanje prava, a neke zahtijevaju od korisnika i prijavu promjene uslova koji utiču na ostvarivanje, odnosno korišćenje prava, kao što je to slučaj i u Crnoj Gori (o čemu će biti više reči u nastavku rada). Stoga se razlikuje i dužina korišćenja ovog prava. Tako, u većini pristupa ne postoje ograničenja dužine davanja naknada dokle god su kriterijumi podobnosti i dalje ispunjeni.

Da bi na najadekvatniji način sagledali karakteristike šeme zagarantovanog minimalnog prihoda u pogledu, na primjer, učestalosti procjene podobnosti, u narednoj tabeli će biti prikazane karakteristike šema po pojedinim zemljama EU.

Tabela 8: Učestalost procjene podobnosti korisnika minimalnog prihoda u zemljama EU

Šestomjesečna učestalost pregleda	Godišnji pregledi	Obaveza izvještavanja u slučaju promjene
Kipar, Češka, Danska, Estonija, Francuska, Letonija, Litvanija, Poljska, Rumunija, Slovačka, Finska, Švedska, Slovenija.	Belgija, Grčka, Hrvatska, Italija, Mađarska, Malta, Portugalija, Španija, Slovenija.	Belgija, Danska, Irska, Luksemburg, Holandija, Španija, Slovenija, Austrija

Izvor: Evropska komisija, 2022.

U najvećem broju država EU periodično se revidiraju i nivoi naknada u vidu minimalnog prihoda, da bi se osiguralo da adekvatno prate promjene kada su u pitanju troškovi života. Međutim parametri za reviziju kao i učestalost revidiranja razlikuju se u značajnoj mjeri među državama članicama (Evropska komisija, 2022). Neke zemlje za parameter koriste korpu roba i usluga (Estonija, Kipar, Litvanija i Poljska), dok neke koriste penzije ili visinu prihoda, odnosno visinu

minimalne zarade, a uobičajeno je i korišćenje stopa inflacije kao parametra (Evropska komisija, 2022).

U većini država članica EU šema minimalnog dohotka regulisana je na nacionalnom nivou, sa određenim varijacijama koje se tiču odgovornosti kada je u pitanju finansiranje. Većina šema se finansira sa centralnog nivoa, dok se kod manjeg broja zemalja određene beneficije i usluge finansiraju sa lokalnog nivoa (Evropska komisija 2022). Tako se, na primjer, u Austriji i upravlja programom i isti finansira sa regionalnog nivoa, dok Španija i Franciska imaju kombinaciju finansiranja gdje se neke šeme finansiraju na nacionalnom nivou, dok se druge komplementarne politike finansiraju na regionalnom ili lokalnom nivou (Evropska komisija, 2022).

3.1.1 Radno sposobni i garantovani minimalni prihod/materijalno obezbeđenje u Evropskoj uniji

Ono što je takođe važno ovdje napomenuti, jeste činjenica da se u sklopu šeme, odnosno u sklopu garantovanog minimalnog prihoda, gotovo u svim ovim zemljama, nalazi i prihod za radno sposobna domaćinstva. Odnosno, “u središtu šeme zagarantovanog minimalnog dohotka nalazi se davanje na osnovu imovinskog cenzusa, koje igra ulogu programa podrške dohotku, i u krajnjoj instanci ima za cilj zaštitu radno sposobnih domaćinstava od siromaštva” (Coady et al, 2021: 4).

Kao i kod ostatka šeme i ovo davanje u šemi ili čak i širi obim prava vezanih za ovo davanje, razlikuje se među zemljama EU. Za razliku od tako heterogenih šema u zemljama EU, nešto što bi mogla biti i zajednička karakteristika svih šema, jeste upravo to da se, skoro pa sve, šeme povezuju sa aktivnostima čiji je cilj integracija radno sposobnih korisnika na tržište rada, iako u EU nema jedinstvenog pristupa radnoj aktivaciji. Sve naprednije države kroz brojne mehanizme pokušavaju podstaći građane, koji nijesu zaposleni, da svoju egzistenciju zasnivaju “kroz politike aktivacije na tržištu rada” (Žegarac, Golubović, 2022).

Iako se te aktivnosti mogu odvijati u različitim pravcima, ključno je da radno sposobni korisnici moraju biti na raspolaganju državnim službama u smislu potencijalnog zaposlenja ili dodatnih obuka u cilju zaposlenja (Coady et al, 2021). Četrnaesti princip Evropskog stuba socijalnih prava navodi „Svako kome nedostaju dovoljni resursi ima pravo na adekvatne beneficije minimalnog prihoda koje osiguravaju dostojanstven život u svim fazama života i efikasan pristup dobrima i uslugama. Za one koji *mogu da rade*, naknade minimalnog dohotka treba kombinovati sa podsticajima za (re)integraciju na tržište rada“ (Evropska unija, 2023: 18). Na ovaj način otklanjaju se destimulativni uticaji ovog prava na zaposlenje ali se podstiče i socijalna integracija. Kako navode Temelis i Rodriguez (2021: 66) „Na ovaj način zapošljavanje je povezano sa obrazovanjem na mehanistički način, odnosno konstruiše se put ka socijalnoj inkluziji: socio-ekonomski

nedostatak daje pravo na garantovani minimalni dohodak/materijalno obezbjeđenje, ovaj drugi nudi pristup kursu obuke, koji zauzvrat nudi pristup tržištu rada. Konačno, tržište rada predstavlja kraljevsku aveniju za društvenu integraciju i ciklus socijalne uključenosti time je završen“.

Stoga se danas, po pitanju ovog prava iz mreže, usmjerenog ka radno aktivnoj populaciji, u svim državama EU primijećuje povećana pažnja usmjerena upravo ka aktivnim politikama, većem uslovljavanju korisnika i rigoroznijim sankcijama. Osim toga brojne zemlje stalno „usvajaju, evaluiraju i konstantno reformišu politike i mjere aktivnog tržišta rada, a uobičajena pretpostavka tih procesa jeste određen nivo integracije službi za zapošljavanje i socijalnih službi koje se bave zaštitom siromašnih i materijalnim davanjima” (Žegarac, Golubović, 2022: 24). Zemlje koje su najuspješnije u postizanju ovih ciljeva su Finska i Danska „koje karakteriše dobar pristup aktivaciji, oslanjaju se na, takozvano, proširenje opsega politika²²” (Žegarac, Golubović, 2022: 24).

Podaci iz 2019. godine pokazuju, od 54 milijarde evra, koje su potrošile države članice EU na raznim politikama tržišta rada, čak 15,5% potrošeno je na mjere usmjerene ka dugoročno nezaposlenim (Evropska unija, 2023), a od ovog iznosa čak 41% za podsticaje za zapošljavanje (Evropska unija, 2023). Nije moguće tačno izdvojiti iznos opredijeljen za korisnike minimalnog prihoda koji koriste ove beneficije iz jednostavnog razloga što se korisnici minimalnog prihoda, a koji imaju zahtjev za radnu aktivaciju, ne tretiraju izdvojeno od ostatka nezaposlenih lica (Evropska unija, 2023). Ono što je poznato, jeste to, da u odnosu na ukupna izdvajanja BDP za socijalnu zaštitu, nivo izdvajanja za garantovani minimalni prihod koji se ostvaruje uz provjeru prihoda i imovine, na primjer: u Danskoj je 2017. godine iznosio 30%, u Finskoj 29,4%, Francuskoj 39,3%, dok je na Malti izdvojeno 46,7%, a u Rumuniji 23,1% (Coady et al, 2021). Po ukupnim izdvajanjima za trošenje na cjelokupnu socijalnu zaštitu izraženu u BDP, Danska je u 2017. godini bila na prvom mjestu sa 7%, iza nje su bile Finska i Francuska sa 6,8%, odnosno 6,61%, dok su najmanja izdvajanja bila (izuzimajući Grčku) u Rumuniji i Malti po 1,5% (Coady et al, 2021).

U želji da se ispituju uticaji ili efekti mreže podrške pojedincu i porodici u različitim zemljama Evrope, kao što se namjerava u Crnoj Gori ovim istraživačkim poduhvatom, brojni autori su to radili na različite načine a prije svega iz već pomenutih razloga, ogromne razlike u karakteristikama svake zemlje i svake šeme pojedinačno. Tako je Nelson (2013) u studiji u kojoj se bavio uporednom analizom socijalnih pokazatelja širom Evrope koristio (na primjer) tri tipa slučaja, kako bi vjerodostojnost poređenja bila na nivou: “samac, porodica sa dva roditelja i sam roditelj sa dvoje djece” (Nelson, 2013: 390). Međutim problem uporednih analiza kod socijalne pomoći odnosio se čak i na lokalne ali i na regionalne razlike. Bez obzira na vrlo često i male razlike u evropskim zemljama, nijesu rijetke pojave značajnijih razlika u okviru same zemlje. Tako

²² “Pod tim se podrazumijeva integrisanje aktivnosti na različitim nivoima (lokalnom, regionalnom, nacionalnom), između različitih sektora (sektora socijalne zaštite, zapošljavanja, obrazovanja, zdravstva i sl.) i između različitih aktera (aktera iz javnog, civilnog i privatnog sektora)” (Žegarac, Golubović, 2022: 24).

je na primjer u samoj Njemačkoj, gdje je socijalna pomoć djelimično regulisana saveznim zakonom, određeni postupci koordinacije od strane Njemačkog udruženja za javno i privatno staranje, zajedno sa procjenama sudova, služe smanjenju lokalnih razlikovanja, ili (na primjer) u Finskoj gdje je stopa socijalne pomoći utvrđena na nacionalnom nivou, a naknade su diferencirane u zavisnosti od troškova života u različitim regionalnim oblastima (Behrendt, 2002, navedeno u Nelson, 2013). Jednostavno, bez obzira na nekad i male razlike, različita struktura domaćinstava i različita potreba članova tih domaćinstava, generiše različite potrebe, a različiti su i nivoi beneficija, pa je veoma teško dati bilo kakvu uporednu ili jednostavno procjenu adekvatnosti šema, kako u samoj zemlji, tako i u različitim ciljnim grupama i u različitim zemljama.

“Opšte ocjene tiču se stava da ovaj mehanizam podrške 'ne podiže' ljude iznad linije rizika od siromaštva, a mnogi su daleko od toga. To proizilazi iz činjenice da je socijalna pomoć (čak i zajedno sa stambenim beneficijama) često ispod nivoa praga rizika od siromaštva” (Vuković, 2011: 32). Matković, Mijatović i Stanić (2014) formulisanje adekvatnih iznosa novčane socijalne pomoći i drugih socijalnih davanja koji bi omogućili zadovoljenje osnovnih potreba, a da istovremeno ne predstavljaju demotivaciju za rad, s obzirom na relativno niske iznose minimalne i prosečne zarade, vide kao izazov (u ovom slučaju za Srbiju) (Matković, Mijatović i Stanić, 2014). “Posljednjih godina intenzivirane su i rasprave o destimulativnom uticaju socijalne pomoći na korisnike, i njihovoj neaktivnosti i zavisnosti od pomoći države u relativno dugom vremenskom periodu” (Vuković, 2011: 32). Iako neki izvještaji i dalje pokazuju da je u mnogim zemljama EU doprinos minimalnog prihoda ograničen a napredak u iskorijenjivanju siromaštva i socijalne isključenosti razočaravajući, ipak sve ukazuje da je u posljednjih trideset godina šema minimalnog prihoda širom Evrope imala vema važnu ulogu u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti (Evropska komisija, 2015). Brojni šokovi u ekonomiji to i pokazuju. Posebno su to pokazali u prethodnoj deceniji, kada su šeme minimalnog prihoda bile od suštinske važnosti u zaštiti domaćinstava širom Evrope od “ekonomskih posledica karantina”, prilikom prethodne Covid-19 krize (Coady et al, 2021: 4)

3.2 Prva normativno-pravna regulacija šema podrške na prostoru Crne Gore

Normativno-pravna regulacija socijalnog osiguranja na prostoru Crne Gore pojavila se nakon 1918. godine i formiranja tadašnje države Srba, Hrvata i Slovenaca. Njeno izvoriste bilo je u Vidovdanskom ustavu (čl. 22-24) iz 1921. godine, kojim su ustanovljena određena načela o socijalnim pravima građana: radno stanovništvo stavljeno je pod državnu zaštitu; uvedena je i zaštita, odnosno osiguranje radnika u slučaju nesreće, besposlice, bolesti i slično; radnicima je garantovana i mogućnost udruživanja; proklamovana je državna briga o zdravstvenom osiguranju i o zaštiti invalida rata ratnih siročadi i ratnih udovica; proklamovana je državna briga o djeci; široko je formulisano i načelo o opštem staranju o materijalnom blagostanju i drugom napretku (Lakićević, 1980: 345).

Nakon usvajanja Ustava, krajem 1921. godine javljaju se zakoni o iseljavanju i inspekciji rada, a naredne, 1922. godine, donosi se i niz drugih propisa (Lakićević, 1980). Te, 1922. godine, usvojen je najvažniji zakon u ovoj oblasti, *Zakon o osiguranju radnika*, kojim su se regulisala radnička prava (Puljiz, 2008), dok su radnicima bila obuhvaćena "sva lica koja su u najamnom radnom odnosu (izuzev poljoprivrednih radnika i lica zaposlenih u pomorskom ribarstvu); kao i državni i samoupravni službenici" (Lakićević, 1980: 349). Iste te godine donosi se i poseban Zakon o zaštiti djece, koji je podrazumijevao državnu zaštitu i brigu o djeci do osamnaeste godine života (Lakićević, 1980). Godina 1922. je značajna i zbog donošenja Zakona o zaštiti ubogih, starih i nemoćnih kojim je proklamovano „staranje o odraslim licima, materijalno neobezbijednim, nesposobnim za rad koja nijesu uživala zaštitu porodice“ (Lakićević, 1980: 359). Kako dalje navodi Lakićević (Lakićević, 1980: 359) „pod ubogim su se, u smislu navedenog Zakona, smatrala 'materijalno neobezbijedena', a za rad nesposobna lica koja nemaju srodnika koji bi se o njima starali, koja su bez ide ikoga bližnjeg, sama 'u boga'“.

Zakon o zaštiti ubogih starih i nemoćnih gotovo se u cjelosti sastojao iz pravnih načela sa vrlo malo pravnih normi. Njime je ustanovljena obaveza opština o staranju i o zbrinjavanju starih, ubogih i bespomoćnih, te dužnost da u svojim budžetima predvide stavku za obezbjeđivanje socijalne pomoći (Lakićević, 1980). Ova obaveza opština bila je samo proklamovano načelo, a ne i norma.

Sve do Vidovdanskoj ustava i niza navedenih zakona, dotadašnji sistem staranja pretežno se oslanjao na moral i običaje zajednice, a nerijetko i na aktivnosti crkvenih organizacija, dok tada po prvi put prelazi u ruke nadležnih državnih institucija, opština, udruženja građana, radničkih organizacija i političkih partija (Vuković, 1998). Bez obzira na ovako ranu pojavu zakona na prostorima tadašnje države, na zaživljavanje u praksi, čekalo se mnogo duže. Sve do par godina prije Drugog svjetskog rata i ovi zakoni su bili samo slova na papiru²³. Državni intervencionizam do Drugog svjetskog rata bio je praktično neprimjetan, a država je samo ograničeno pomagala siromašno stanovništvo kroz milosrdne aktivnosti i slično.

Stvari su se ipak značajno promijenile tokom i nakon Drugog svjetskog rata. Komunistička partija Jugoslavije sa svim strukturama tadašnjeg narodnooslobodilačkog pokreta, od početka rata, poklanjala je posebnu pažnju socijalnim problemima koji su svakim danom bivali samo teži (Lakićević, 1980). Najbolja potvrda te posvećenosti bila je činjenica da je, kako navodi (Lakićević, 1980: 366) „u svojoj prvoj direktivi o osnivanju Narodnooslobodilačkih odbora (NOO), objavljenoj u članku Edvarda Kardelja u 'Borbi', od septembra 1941. godine stajalo: NOO moraju da organizuju snadbijevanje i ishranu stanovništva, a posebno siromašnog stanovništva i

²³ "Zakonska regulativa je bila prilično nejasna i davala je velika diskreciona ovlašćenja lokalnim zajednicama. Prava na socijalnu zaštitu zapravo nijesu postojala" (Čekerevac, Perišić, 2015: 159).

nezbrinutih porodica mobilisanih boraca, izbjeglica i pogorelaca”. Ovakva težnja Komunističke partije nije se zaustavljala tokom, a ni nakon Drugog svjetskog rata.

3.3 Normativno-pravna regulacija nedoprinosnih šema u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata sa akcentom na materijalno obezbjeđenje

Prvi tragovi o uplitanju države i njen intervencionizam u cilju zaštite egzistencijalnih potreba nezaposlenih stanovnika Crne Gore, zabilježen je na kraju Drugog svjetskog rata. Posebno bi se, u ovoj fazi razvoja u ovoj oblasti, morala izdvojiti Odluka NKOJA s kraja 1944. godine, kojom je po riječima Lakićevića (1980: 368) “tada po prvi put i privremeno regulisana, na neki način, socijalna zaštita žrtava rata”. Godine 1944. novouspostavljena vlast u tadašnjoj Jugoslaviji u namjeri da, koliko tolako, odmah sanira brojne posledice rata po svoje stanovništvo, kroz povjereništvo za socijalnu politiku, 14-tog dana u 12. mjesecu nalaže svim republikama donošenje Uredbe o podjeli privremene novčane pomoći u srazmjeri sa potrebama porodica boraca Narodnooslobodilačke vojske (NOV), Partizanskih odreda Jugoslavije (POJ), palih boraca NOV i POJ, invalidima NOV i njihovim porodicama, kao i porodicama žrtava fašističkog nasilja (Gombač, 2000, navedeno u Mitrović, 2022).

Nedugo nakon ove odluke, odnosno 1945. godine, nalaže se njena revizija i obustavlja isplata po njoj. Donosi se nova Odluka po kojoj se nadoknada isplaćuje postojećim korisnicima samo ako su nesposobni za privređivanje i ako nijesu imali od ličnog rada stalni prihod veći od maksimalnog iznosa predviđenog novom Odlukom (Odluka o reviziji penzija, pomoći i izdržavanja samoupravnih službenika na teritoriji Federalne Crne Gore, 1945, član 70). Takođe treba napomenuti i da su u Crnoj Gori u tom periodu, odnosno odmah nakon rata, gotovo u svim sreskim centrima otvorene sirotinjske i dječije kuhinje i domovi za ratnu siročad u Kotoru, Miločeru i Danilovgradu (Branilovca) gdje je bilo smješteno 509 djece (Marović, 1987). Otvorena su i tri doma za smještaj starih lica u Beranama, Nikšiću i Prčanju, gdje je bilo smješteno 150 štićenika (Marović, 1987). Kako je iz NOR-a izašlo 7563 invalida, tadašnje vlasti u Crnoj Gori su i 1945. godine, na ime pomoći invalidima i porodicama palih boraca odobrile 200 000 tadašnjih dinara (Marović, 1987).

Ne mnogo vremena nakon ovih događanja i nakon Odluke o reviziji, u Crnoj Gori uvodi se novo pravo. Uredbom iz 1953. godine uvodi se pravo na novčanu pomoć žrtvama fašističkog terora, porodicama žrtava kao i porodicama kasnije umrlih žrtava fašističkog terora (Uredba o dodjeljivanju novčane pomoći žrtvama fašističkog terora i porodicama žrtava fašističkog terora, 1953). Socijalizam je jednostavno bio vrijeme u kojem je socijalna politika odmah dobila svoj novi revolucionarni karakter sa posebnim ciljevima: “1) transformisanje socijalnih položaja radnika, 2) zadovoljavanje njihovih osnovnih životnih potreba, 3) obezbjeđivanje socijalne sigurnosti svima” (Lakićević, 1978, navedeno u Perišić 2020: 158). Bilo je to vrijeme i kada su počeli sa radom i

prvi Centri za socijalni rad. Prvi od njih otvoren je na Paliluli 1956. godine, tadašnjoj opštini glavnog grada Jugoslavije, da bi se nakon toga otvorili i u brojnim drugim mjestima (Perišić, Vidojević, 2020).

U Crnoj Gori jedan od prvih zakona u ovoj oblasti je Zakon o materijalnom obezbjeđenju učesnika Narodnooslobodilačkog rata („Službeni list SRCG“, br 12, 1967). Po ovom Zakonu pravo na materijalno obezbjeđenje, koje se ostvarivalo iz sredstava republičkog budžeta, imali su: učesnici NOR-a; bračni drug; djeca i unučad učesnika, ako su nesposobni za privređivanje ili ako nemaju sredstava za privređivanje i ako ih je učesnik izdržavao prije svoje smrti najmanje godinu dana; roditelji učesnika, ako su nesposobni za rad i ako nemaju sredstva za privređivanje i ako ih je učesnik izdržavao jednu godinu najmanje prije svoje smrti ili ako su oni učesnika izdržavali prije njegove smrti najmanje pet godina (Zakon o materijalnom obezbjeđenju učesnika narodnooslobodilačkog rata, 1967, član 6).

Materijalno obezbjeđenje iz Zakona iz 1967. godine predviđalo je i sledeće oblike materijalnog obezbjeđenja:

- 1) „Novčanu naknadu
- 2) Dodatak na djecu
- 3) Zdravstvenu zaštitu
- 4) Naknadu i pomoć u slučaju smrti” (Zakon o materijalnom obezbjeđenju učesnika narodnooslobodilačkog rata, 1967, član 10).

O ovim pravima, a shodno Zakonu „odlučivao je opštinski organ uprave nadležan za poslove socijalne zaštite one opštine na čijoj teritoriji je podnosilac zahtjeva imao prebivalište“ (Zakon o materijalnom obezbjeđenju učesnika Narodnooslobodilačkog rata, 1967, član 23). Međutim, ovim Zakonom pravo su mogli ostvariti učesnici ako su nesposobni za privređivanje i ako nemaju neophodnih sredstava za izdržavanje, a nesposobnost je shodno Zakonu utvrđivala nadležna ljekarska komisija shodno Zakonu o ratnim i vojnim invalidima (Zakon o materijalnom obezbjeđenju učesnika narodnooslobodilačkog rata, 1967, član 6, 7).

Nedugo zatim, tačnije 31. decembra 1967. godine donešen je Zakon o neposrednoj dječijoj zaštiti i o dodatku na djecu. Ovim Zakonom, praktično sva djeca do petnaeste godine života imala su pravo na dječiji dodatak, a u slučaju da su na redovnom školovanju i do devetnaeste godine života, izuzetno i nakon devetnaeste godine (Zakon o neposrednoj dječjoj zaštiti i o dodatku na djecu, 1967, član 35, 36, 37). Pravo na dječiji dodatak ovim zakonom pored radnika imala su i djeca uživaoca MO ili privremene naknade po propisima o invalidskom osiguranju (Zakon o neposrednoj dječjoj zaštiti i o dodatku na djecu, 1967). Nakon ovog perioda, 1973. godine, Rezolucijom o osnovama politike društveno-ekonomskog razvoja Crne Gore za 1973. godinu od 27.03.1973. godine naloženo je svim društveno-političkim zajednicama da izrade konkretan program socijalne politike i razrade mjere i akcije za njenu praktičnu realizaciju u pojedinim

sredinama. Istim dokumentom je naloženo svim društveno-političkim zajednicama da utvrde kriterijume i zajednički dogovorena mjerila o društveno neopravdanim socijalnim razlikama tog vremena uz preduzimanje koraka za predviđanje mjera za otklanjanje razlika (Rezolucija o osnovama politike društveno-ekonomskog razvoja Crne Gore za 1973, 1973).

Opštine u Crnoj Gori su, slijedeći predviđene naredbe, donijele Odluke o uslovima i načinu pružanja socijalne zaštite na sopstvenim teritorijama. Tako je, na primjer, opština Nikšić, uslove za ostvarivanje, tada nazvane „stalne novčane pomoći“ propisala „Sl. listom opštine“ br 7/73. iz 1973. godine. Stalna novčana pomoć u tom periodu isplaćivana je iz OSIZ (Opštinske samoupravne interesne zajednica) socijalne i dječije zaštite.

Nakon Zakona iz 1967. godine, 1982. godine usvaja se novi Zakon. Njim se propisuje, kao jedan od oblika socijalne zaštite i „pravo na materijalnu pomoć u vidu stalne, povremene i jednokratne novčane pomoći i pomoći u naturi“ (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 1982, član 22, 23). Međutim ovim Zakonom, korisnici su mogli biti, između ostalih, odrasla lica ali pod uslovom: da su *za rad nesposobna i materijalno neobezbijedena*; stara samohrana lica; invalidna lica; sa društveno negativnim ponašanjem i ostala lica u stanju socijalne potrebe izazvane drugim uzrocima (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 1982, član 30). Pod ostalim licima su se smatrala „lica koja se nađu u stanju socijalne potrebe zbog pretrpljenih elementarnih nepogoda, odlaska ili povratka sa privremenog rada u inostranstvu, preseljenja, smrti jednog ili više članova porodice, dužeg liječenja, otpuštanja sa izdržavanja kazne zatvora ili vaspitnih mjera u odgovarajućim ustanovama i njima slično lice“ (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 1982, član 40). Shodno prethodno navedenom jasno je da intencija ni ovog Zakona nije bila zaštita, radno sposobnih stanovnika zemlje u tom vremenu.

3.4 Normativno-pravna regulacija nedoprinosnih šema u Crnoj Gori nakon pada socijalizma sa akcentom na materijalno obezbjeđenje

Novi Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti usvojen je 30. oktobra 1990. godine. Ovim Zakonom razrađeno je prethodno pravo na materijalnu pomoć i promijenjen naziv u materijalno obezbjeđenje porodice, kao jedno od osnovnih prava iz socijalne zaštite, koje je Zakonom dodatno razrađeno (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 1990, član 6). Shodno ovom Zakonu „pravo na MO su mogle ostvariti porodice čiji su ukupni mjesečni prihodi manji od nivoa socijalne sigurnosti utvrđene ovim zakonom, pod uslovom da ne posjeduju poljoprivredno zemljište ili drugu nepokretnu imovinu, veću od obima koji utvrdi tadašnje Izvršno vijeće Skupštine Socijalističke Republike Crne Gore“ (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 1990, član 10).

Shodno navedenom, pravo na ovu vrstu pomoći mogli su ostvariti radno sposobni građani koji su živjeli u porodicama čiji je prihod bio ispod nivoa socijalne sigurnosti. One porodice, koje su i ostvarivale neki prihod, mogle su takođe ostvariti i ovo pravo, ali u novčanom mjesečnom iznosu u visini razlike između mjesečnih prihoda porodice po svim osnovima i nivoa socijalne sigurnosti utvrđene Zakonom (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 1990, član 12). „Nesposobnim za rad u smislu ovog zakona, smatrane su žene starije od 60 godina, odnosno muškarci stariji od 65 godina života i lica kod kojih je po propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju utvrđena invalidnost prve kategorije. Nesposobnim za rad smatralo se i dijete do navršene 15. godine života, odnosno lice do navršene 27. godine, ako se nalazi na redovnom školovanju“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 1990, član 18).

Sam Zakon je predviđao i niz drugih osnovnih prava iz socijalne zaštite osim materijalnog obezbjeđenja porodice, a to su: „pomoć za osposobljavanje za rad, smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu, naknadu za njegu i pomoć drugog lica, usluge socijalnog rada; kao i niz prava iz dječije zaštite: dodatak na djecu, opremu za novorođeno dijete, pomoć za ishranu djece u predškolskim ustanovama“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 1990, član 6). Sva prava propisana ovim Zakonom finansirana su iz budžeta republike.

Nakon 1990. godine Crnu Goru je zahvatio pomenuti talas siromaštva na koji je prvenstveno morao odgovoriti upravo ovaj novi Zakon, jer je to bilo vrijeme, kao što smo već kazali, ekspanzionizma rasta broja siromašnih na prostorima Crne Gore. Talas siromaštva se nije se zaustavljao dugi niz godina. Međutim, Zakon tada usvojen, pretrpio je u narednim godinama niz izmjena. Tačnije prve izmjene uslijedile su već 1993. godine (Sl. list RCG, br. 45/93), a nakon toga i 1995. godine (Sl. list RCG, br. 16/95). Izmjene Zakona iz 1995. godine su, kada je u pitanju pravo na MO, donijele određene novine: MO je moglo ostvariti i lice koje je sposobno za rad i privređivanje ali pod uslovom da: „se radi o roditelju za vrijeme trajanja trudnoće ili roditelju koji izdržava maloljetnu djecu, odnosno djecu nesposobnu za rad i privređivanje za vrijeme dok se drugi roditelj nalazi na odsluženju vojnog roka u Vojsci Jugoslavije ili je drugi roditelj na izdržavanju kazne zatvora duže od šest mjeseci ili je lišen roditeljskog prava ili je nepoznat ili nesposoban za rad i privređivanje ili je smješten u nekoj u ustanova duže od 30 dana ili je redovan student, za vrijeme dok takvo stanje postoji“ (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 1995, član 2).

Kao što vidimo ove izmjene su u značajnoj mjeri smanjile obim radno sposobnih lica, odnosno lica koja su obuhvaćena Zakonom kao potencijalni korisnici MO. Sva lica koja su tada predviđena kao potencijalni korisnici morala su i dalje ispunjavati i druge islove u pogledu prihoda i imovine u skladu sa Zakonom. Već 2001. godine usvojene su nove izmjene, odnosno novi Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti (Sl. list RCG br. 44/01) koje su ponovo proširile obim potencijalnih radno sposobnih korisnika. Tim izmjenama pravo na MO ponovo su mogli ostvariti svi *radno sposobni* pod uslovom da: „se radi o roditeljima koji izdržavaju maloljetnu djecu, odnosno punoljetnu djecu nesposobnu za rad kod kojih je nesposobnost za rad

nastala prije navršene 18-te godine života“ (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2001, član 1).

Godine 2005, tačnije 22. decembra te godine, usvoja se novi Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti. Tim Zakonom pravo na MO jeste pretrpjelo određene izmjene ali ne i kada je u pitanju radno sposobna populacija. Radno sposobni su i dalje mogli ostvarivati pravo na MO. Oni koji su bili državljani Crne Gore i bili su sposobni za rad, mogli su ostvariti pravo na MO pod uslovom da su: „trudnica, samohrano lice, roditelj koji izdržava maloljetno dijete ili punoljetno dijete nesposobno za rad kod koga je nesposobnost za rad nastala prije navršene 18 godine života, lice koje je završilo školovanje po obrazovnom programu sa prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći ili posebnom obrazovnom programu, dijete bez roditeljskog staranja do zasnivanja radnog odnosa na neodređeno vrijeme ili na određeno vrijeme duže od šest mjeseci, roditeljima koji izdržavaju maloljetnu djecu, odnosno punoljetnu djecu nesposobnu za rad“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2005, član 13).

Ovaj Zakon je ostao na snazi sve do usvajanja novog Zakona iz 2013. godine koji je i danas na snazi, a o čijem sadržaju će detaljnije biti riječi u nastavku rada. U narednoj tabeli (Tabela 9) prikazan je broj korisnika prava na MO od 2000. godine, kao i trendovi kretanja i budžetska izdvajanja za ovo pravo u godinama nakon 2000, odnosno nakon 2004. godine.

Tabela 9: *Korisnici MOP i budžetska izdvajanja - trendovi kretanja po godinama 2000 – 2010.*

<i>Godina</i>	<i>2000.</i>	<i>2004.</i>	<i>2005.</i>	<i>2006.</i>	<i>2007.</i>	<i>2008.</i>	<i>2009.</i>	<i>2010.</i>
<i>Broj porodica</i>	7.936	10.733	11.889	12.695	12.741	12.830	13.130	13.746
<i>Broj članova</i>	16.022	31.721	36.340	39.403	39.281	39.383	40.222	41.816
<i>Izdaci u milionima evra</i>	4,40	8,28	8,86	10,30	13,25	13,00	14,45	14,48
<i>Izdaci kao % BDP</i>	0,43	0,50	0,50	0,48	0,53	0,39	0,40	0,46

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, 2021.

Prije nego što bilo šta kažemo o pravu na MO i uslovima i procedurama za ostvarivanje istog, za period koji je i period korišćenja ovog prava kada mi mjerimo njegove efekte na krajnjeg korisnike, u narednoj tabeli (Tabela 10), prikazaćemo broj korisnika ovog prava 2013 – 2020. godina.

Tabela 10: *Korisnici MO - trendovi kretanja po godinama 2013-2020.*

<i>Godina</i>	<i>2013.</i>	<i>2014.</i>	<i>2015.</i>	<i>2016.</i>	<i>2017.</i>	<i>2018.</i>	<i>2019.</i>	<i>2020.</i>
<i>Broj porodica</i>	13748	12344	11059	8026	9042	9146	8553	8398
<i>Broj članova</i>	40251	36829	34903	24213	29840	30954	28800	28338

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, 2021.

Treba napomenuti i to da je 01.01. 2015. godine u Centrima za socijalni rad i njihovim područnim jedinicama (24 lokacije), kao i u resornom Ministarstvu, pušten u rad novi ***Informacioni sistem socijalnog staranja (ISSS)*** kroz koji se od toga datuma implementira MO u Crnoj Gori. Kao rezultat njegove implementacije, a kao što vidimo i u podacima iz tabele 10, došlo je do naglog smanjenja korisnika MO, prvenstveno iz razloga što je tokom implementacija urađena revizija svih dotadašnjih korisnika, njih 36829. Godine 2015. prilikom unosa cjelokupne dokumentacije aktivnih korisnika prava na MO u Crnoj Gori uočene su brojne nepravilnosti u dotadašnjoj evidenciji korisnika koje su prvenstveno bile odraz lošeg administriranja prava.

Poslednji Zakon, u odnosu na čiju primjenu i mjerimo efekte određenih prava propisanih tim zakonom, a koja se odnose na porodice u stanju socijalne potrebe, detaljnije će biti razmatran u nastavku rada.

3.5 Materijalno obezbjeđenje u Crnoj Gori i uslovi i procedure za ostvarivanje prava

Kako se ovim radom žele istražiti efekti korišćenja MO na smanjenje siromaštva i siromaštva ili socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika u periodu od 2013. do 2020. godine, to ćemo u ovom dijelu objasniti uslove i procedure za ostvarivanje prava shodno važećem Zakonu o socijalnoj i dječijoj zaštiti i podzakonskim aktima. U cjelokupnom periodu na koji se odnosi istraživanje efekata korišćenja prava na MO i vezanih prava za MO, pravo se ostvarivalo po zakonu i podzakonskim aktima iz 2013. godine, izuzev prvih šest mjeseci 2013, do kada se primijenjivao Zakon iz 2005. godine.

Godine 2013. došlo je i do izmjene naziva ovog prava. Iz naziva, materijalno obezbjeđenje porodice, izbrisan je nastavak: porodice, pa je tako ostao naziv materijalno obezbjeđenje. Osim izmjene naziva, koja ne može imati bilo kakav uticaj na rezultate ovog istraživanja, nije došlo ni do drugih značajnijih izmjena koje bi se ticale ili koje bi u bilo kojoj mjeri uticale na krajnji rezultat

istraživanja, u smislu uslova koje su korisnici MO morali ispunjavati da bi ostvarivali MO do šestog mjeseca 2013. godine.

Shodno Zakonu iz 2013. godine, pravo na MO je osnovno pravo u mreži socijalne sigurnosti, kojim se pruža zaštita pojedincima i porodicama kroz novčana izdvajanja, kako bi obezbijedili svoje egzistencijalne potrebe, to jest minimum tih potreba. Ono se, shodno tom Zakonu, ostvaruje uz prethodnu provjeru imovinskog stanja svakog podnosioca zahtjeva.

Iako je Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti, konkretno njegovim članom 4, propisano da „Socijalna i dječija zaštita ima za cilj unapređenje kvaliteta života i osnaživanje za samostalan i produktivan život pojedinca i porodice“ (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti Crne Gore, 2013), ne znamo dovoljno u kojoj mjeri pravo na MO pomaže ostvarivanju ovog cilja.

Pravo na MO u periodu od šestog mjeseca 2013. godine do kraja 2020. godine „mogao je ostvariti pojedinac, odnosno porodica, ako je pojedinac, odnosno član porodice:

- 1) nesposoban za rad;
- 2) sposoban za rad, pod uslovom da je:
 - trudnica;
 - samohrani roditelj;
 - roditelj koji izdržava dijete, odnosno roditelj koji vrši produženo roditeljsko pravo, u skladu sa zakonom;
 - lice koje je završilo školovanje po obrazovnom programu sa prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći ili posebnom obrazovnom programu;
 - lice poslije navršene osamnaeste godine života, ako je na redovnom školovanju u srednjoj školi, do kraja roka propisanog za to školovanje;
 - dijete bez roditeljskog staranja, odnosno lice koje je bilo dijete bez roditeljskog staranja, do zasnivanja radnog odnosa na vrijeme duže od šest mjeseci“ (Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 2013, član 21).

Pored prethodno navedenog, zakonom je propisan osnov za ostvarivanje prava na MO, to jest propisan je niz uslova koje pojedinac ili porodica moraju zadovoljiti kako bi ostvarili ovo pravo. Između ostalog, propisana je i visina prihoda i imovine pojedinca, odnosno porodice.

Članom 22 Zakona, propisano je da je „pravo na MO mogao ostvariti pojedinac, odnosno porodica iz prethodno navedenog opisa, pod uslovom da: 1) visina prosječnih mjesečnih prihoda iz prethodnog kvartala ne prelazi osnov za ostvarivanje prava za:

- pojedinca 63,50 evra;
- porodicu sa jednim članom 65,86 evra;
- porodicu sa dva člana 76,20 evra;
- porodicu sa tri člana 91,50 evra;
- porodicu sa četiri člana 108,00 evra;
- porodicu sa pet i više članova 120,70 evra,

2) nema u vlasništvu, odnosno ne koristi poslovni prostor;

3) nema u vlasništvu, odnosno ne koristi stan ili stambenu zgradu u obimu većem od:

- jednosobnog stana za pojedinca;
- dvosobnog stana za porodicu sa dva ili tri člana (kod korisnika dodatka za njegu i pomoć, obim stambenog prostora se uvećava za sobu);
- trosobnog stana za porodicu sa četiri ili više članova (kod korisnika dodatka za njegu i pomoć, obim stambenog prostora se uvećava za sobu);

4) nema u vlasništvu zemljište u gradskom ili prigradskom građevinskom rejonu;

5) nema u vlasništvu, odnosno ne koristi poljoprivredno zemljište, odnosno privredne šume u površini većoj od:

- 20 ari za pojedinca;
- 20 ari za porodicu sa jednim članom;
- 30 ari za porodicu sa dva člana;
- 40 ari za porodicu sa tri člana;
- 50 ari za porodicu sa četiri člana;
- 60 ari za porodicu sa pet i više članova;
- ili nema u vlasništvu, odnosno ne koristi drugo zemljište u površini većoj od 2 ha;

6) pojedinac, odnosno član porodice sposoban za rad nije u radnom odnosu;

7) centar za socijalni rad utvrdi da lice koje je dužno da daje izdržavanje nije u mogućnosti da izdržava lice nesposobno za rad, u skladu sa ovim zakonom;

8) pojedinac, odnosno član porodice nije odbio ponuđeno zaposlenje u mjestu prebivališta, ili stručno osposobljavanje, prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju u skladu sa zakonom, osim ako je od odbijanja proteklo najmanje dvije godine;

9) pojedincu, odnosno članu porodice nije prestao radni odnos izjavom njegove volje, njegovom saglasnošću ili njegovom krivicom, zbog disciplinske ili krivične odgovornosti, osim ako je od prestanka radnog odnosa protekla najmanje jedna godina ili ako je po prestanku radnog odnosa nastupila nesposobnost za rad;

10) pojedincu, odnosno članu porodice nije prestao radni odnos sporazumnim raskidom sa isplatom otpremnine u iznosu većem od deset prosječnih mjesečnih zarada sa porezima i doprinosima u državi, u skladu sa posebnim zakonom, osim ako je od sporazumnog raskida radnog odnosa i isplate otpremnine proteklo najmanje tri godine;

11) pojedinac, odnosno član porodice nije ostvario pravo na otpremninu po osnovu prestanka radnog odnosa, u skladu sa posebnim zakonom, osim ako je od ostvarivanja prava proteklo najmanje šest mjeseci;

12) pojedinac, odnosno član porodice nije otuđio ili se odrekao prava na nasljeđivanje imovine iz tač. 2, 3, 4 i 5 ovog člana, osim ako je od otuđenja ili odricanja proteklo najmanje tri godine;

13) pojedinac, odnosno član porodice nije vlasnik više od dva uslovna grla u ruralnom području, u skladu sa zakonom;

14) pojedinac, odnosno član porodice nije vlasnik teretnog vozila ili putničkog motornog vozila, osim putničkog motornog vozila koje služi za prevoz pojedinca ili člana porodice, korisnika prava na ličnu invalidninu, odnosno dodatka za njegu i pomoć;

14a) pojedinac, odnosno član porodice nije vlasnik poljoprivredne ili građevinske mehanizacije (traktor, bager, buldožer, grejder, utovarivač, kombajn, valjak, viljuškar i sl.);

15) pojedinac, odnosno član porodice nije zaključio ugovor o doživotnom izdržavanju, osim sa centrom za socijalni rad“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 22).

Ukoliko korisnik ispuni sve prethodno navedene uslove za ostvarivanje prava na MO i ostvari samo pravo, zakonom je definisan i iznos koji pojedinac ili porodica može ostvariti. Takođe zakonom je definisana mogućnost da svako ko ostvaruje određeni prihod ispod limita koji je definisan kao socijalni minimum, može ostvariti dodatak do iznosa definisanog zakonom (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 31).

„Visina novčanog iznosa MO koji ostvaruju korisnici iznosi za:

1) pojedinca 63,50 evra;

1a) porodicu sa jednim članom 65,86 evra;

2) porodicu sa dva člana 76,20 evra;

3) porodicu sa tri člana 91,50 evra;

4) porodicu sa četiri člana 108,00 evra;

5) porodicu sa pet i više članova 120,70 evra“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 31).

Shodno zakonu i ovako definisana visina iznosa prava na MO usklađuje se dva puta godišnje (1. jula i 1. januara tekuće godine) po jasno definisanoj formuli (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 38). Po toj formuli polugodišnja kretanja MO su minimalna, a po poslednjoj Odluci, MO iznosi za:

“1) pojedinca 69,39 evra;

1a) porodicu sa jednim članom 69,39 evra;

2) porodicu sa dva člana 83,33 evra;

3) porodicu sa tri člana 100,02 evra;

4) porodicu sa četiri člana 118,07 evra;

5) porodicu sa pet i više članova 131,92 evra” (Odluka o usklađivanju visine osnova za ostvarivanje prava na materijalno obezbjeđenje i visine materijalnih davanja iz socijalne i dječije zaštite, 2021).

Pravo na MO ostvaruje se u kancelarijama centara za socijalni rad u Crnoj Gori ili područnim jedinicama centara u onim opštinama gdje nije sjedište Centra. Od 2015. godine i implementacije ISSS znatno su olakšane procedure za ostvarivanje ovog prava, a građaninu koji aplicira za ostvarivanje nije potrebna dodatna dokumentacija, osim identifikacionih dokumenata iz kojih se može pribaviti jedinstveni matični broj građanina i članova njegove porodice. Nakon podnešenog zahtjeva kroz ISSS omogućena je interoperabilnost²⁴ sa ostalim bazama podataka u Crnoj Gori²⁵, u kojima se nalaze podaci koji utiču na ostvarivanje prava.

Osim ovog načina provjere uslova, a na osnovu člana 78. Zakona, „pravo se ostvaruje i na osnovu neposrednog uvida, odnosno u postupku ostvarivanja prava ovlašćeno lice Centra za socijalni rad sačinjava nalaz i mišljenje kojim se utvrđuju činjenice o kojima se ne vodi službena evidencija i služi kao dokazno sredstvo“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 78). Tek nakon prve i druge provjere ispunjenosti uslova za ostvarivanje prava podnosilac zahtjeva za MO, ukoliko ispunjava uslove, postaje i korisnik prava.

Svi podaci o podnosiocima zahtjeva za ostvarivanje prava na MO čuvaju se u ISSS i ne postoji mogućnost njihovog brisanja. Takođe, u sistemu se evidentiraju i kontinuirane provjere korisnika tokom trajanja prava, kao i informacije o drugim pravima koja korisnik ostvaruje shodno Zakonu.

3.6 Dječiji dodatak korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava

Pravo na dječiji dodatak takođe je jedno od osnovnih materijalnih davanja iz Zakona. Uslovi za ostvarivanje tog prava precizirani su, a može ga ostvariti dijete ako je: ”1) korisnik materijalnog obezbjeđenja; 2) korisnik dodatka za njegu i pomoć; 3) korisnik lične invalidnine; 4) bez roditeljskog staranja; 5) čiji je roditelj, usvojilac, staralac, hranitelj, odnosno lice kome je dijete povjereno na njegu, vaspitanje i obrazovanje kao korisnik materijalnog obezbjeđenja zasnovao

²⁴Automatizovana razmjena podataka sa devet informacionih Sistema eksternih institucija: 1. MIDT - Centralni registar stanovništva, 2. MUP - Registar motornih vozila, 3. Ministarstvo prosvjete, 4. Uprava za nekretnine, 5. Poreska uprava, 6. Veterinarska uprava, 7. Fond penzijskog i invalidskog osiguranja, 8. Fond za zdravstveno osiguranje i 9. Zavod za zapošljavanje.

²⁵Omogućen je import podataka od Ministarstva poljoprivrede za staračke naknade kao i od Elektroprivrede Crne Gore (subvencije za utrošenu električnu energiju). Od Monstata je preuzet Teritorijalni registar a od Pošte Crne Gore Registar adresa.

radni odnos na osnovu sporazuma o aktivnom prevazilaženju nepovoljne socijalne situacije” (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013 član, 42).

Kada su u pitanju procedure kako bi se ostvarilo pravo na dječiji dodatak korisnika MO, pravo se ostvaruje kada se ispune uslovi i ostvari pravo na MO. Korisniku MO nije potrebna dodatna dokumentacija za ostvarivanje ovog prava, iako je Pravilnikom o bližim uslovima za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja iz socijalne i dečje zaštite propisano da se dostavlja dokaz o prebivalištu roditelja, usvojlaca, staralaca ili hranitelja i rješenje o pravu na MO (Pravilnikom o bližim uslovima za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja iz socijalne i dječje zaštite, 2013, član 27).

U praksi, dodatna dokumentacija nije potrebna jer se pribavlja na osnovu informacija iz ISSS, odnosno na osnovu interoperabilnosti. Zahtjev za ostvarivanje prava, lice čiji članovi porodice shodno Zakonu imaju pravo, podnosi se kad i zahtjev za MO. Ukoliko podnosilac zahtjeva ispuni uslove za pravo na MO, priznaje mu se i pravo na dječiji dodatak. Pravo na dječiji dodatak je najzastupljenije vezano i izvedeno pravo iz MO. Ovo pravo je, na primjer u decembru 2019. godine koristilo 69% porodica koje su koristile pravo na MO (Raketić, Višnjić, 2022). U periodu od 2013. do 2020. godino, pravo na dječiji dodatak je bilo i jedino izvedeno pravo iz MO, koje je u najvećoj mjeri, bilo usmjereno ka siromašnim građanima Crne Gore. Na kraju 2020. godine u Crnoj Gori pravo na dječiji dodatak koristio je 7221 korisnik sa 13981 djetetom (Ministarstva rada i socijalnog staranja, 2021).

3.7 Troškovi sahrane korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava

Troškovi sahrane su jedno od osnovnih prava iz Zakona. ”Pravo na naknadu troškova ima lice koje je preuzelo troškove plaćanja sahrane korisnika MO ukoliko to pravo nije ostvarilo po drugom osnovu” (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 35). Pravo se ostvaruje u Centru za socijalni rad podnošenjem zahtjeva i dokazom o plaćenim troškovima. Ovo pravo je, na primjer, u decembru 2020. godine iskoristilo 47 porodica, za šta je na mjesečnom nivou izdvojen iznos 16.291 evra (Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2021).

3.8 Jednokratne novčane pomoći korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava

Jednokratna novčana pomoć (JNP) je takođe jedno od prava koje je propisano Zakonom. Pravo na pomoć imaju „pojedinci, odnosno porodice koje se, zbog posebnih okolnosti koje utiču na stambeno, materijalno i zdravstveno stanje, nađu u stanju socijalne potrebe” (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 37).

Pravo na pomoć, dodatno je i razrađeno pravilnikom, gdje pravo na ovu vrstu jednokratne novčane nadoknade može pripasti i „djeci i mladima, čija porodica nema materijalnih mogućnosti da im obezbijedi neophodne uslove za pravilan rast i razvoj, imajući u vidu mjere kojima se sprečava rizik od institucionalizacije, naročito djeteta mlađeg od tri godine života ali i u drugim slučajevima kada, postoje okolnosti i opravdani razlozi za obezbjeđivanje neodložne podrške, i kada je potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite” (Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja iz socijalne i dječje zaštite, 2013, član 23).

Ovo pravo se, shodno zakonu, ostvaruje podnošenjem zahtjeva u Centru za socijalni rad uz prilaganje dokumentacije koja razloge obraćanja za jednokratnu novčanu pomoć čini opravdanim. Nakon podnešenog zahtjeva, a shodno zakonu „ovlašćeno lice centra za socijalni rad sačinjava nalaz i mišljenje kojim se utvrđuju činjenice o kojima se ne vodi službena evidencija i služi kao dokazno sredstvo za ostvarivanje ovog prava” (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 78).

Kao što vidimo pravo na JNP nije pravo koje se crpi iz prethodno ostvarenog prava na MO, ali je svakako pravo koje ostvaruju korisnici MO, a i koje bi po prirodi rada centara najčešće trebali ostvarivati korisnici prava na MO. Imajući u vidu da je zakonom predviđena obaveza stručnih radnika centara da kontinuirano preispituju korišćenje prava na MO, oni veoma često bivaju u komunikaciji sa porodicama koje se suočavaju sa trenutnim nepremostivim finansijskim izazovima, pa i sami bi trebali biti inicijatori za pokretanje postupaka za ostvarivanje ovog prava korisnika MO.

U praksi se registruju drugačiji podaci. Po podacima iz ISSS u decembru 2020. godine, od 918 podnešenih zahtjeva za jednokratnu novčanu pomoć 717 zahtjeva za pomoć je bilo podnešeno od građana Crne Gore koji nijesu korisnici prava na MO, dok je samo 201 zahtjev bio od strane korisnika prava na MO (Raketić, Višnjić, 2022). Ništa drugačija situacija nije bila ni u prethodnom mjesecu, odnosno novembru 2020. godine. Od 1109 zahtjeva za jednokratnu novčanu pomoć 856 zahtjeva je bilo od nekorisnika, dok su samo 253 zahtjeva bila od strane korisnika prava na MO (Raketić, Višnjić, 2022). Sa druge strane, na kraju 2020. godine, odnosno u decembru te godine

nadležno ministarstvo je isplatilo jednokratnu pomoć za 464 lica, za šta je izdvojeno 56.745 evra (Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2021).

Upoređujući podatke iz ISSS i podatke iz Izvještaja Ministarstva rada i socijalnog staranja iz decembra mjeseca 2020. godine, vidimo da je, ako je svim korisnicima MO koji su podnijeli zahtjev za jednokratnu pomoć u decembru (nemamo podatak), isplaćena bila pomoć (201 korisnik), više je bilo onih koji su korisnici ovog prava, a nijesu korisnici MO (261 nije korisnik MO).

3.9 Troškovi ishrane u predškolskim ustanovama za djecu korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava

Djeci korisnika prava na MO, a kao dodatna vrsta podrške porodicama korisnika MO, obezbijeđen je besplatan boravak u javnim predškolskim ustanovama. „Troškove boravka i ishrane djeteta čiji su roditelji korisnici MO porodice i djeteta iz najosjetljivijih grupa stanovništva plaća centar za socijalni rad na čijoj je teritoriji prebivalište djeteta, odnosno roditelja” (Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, 2017, član 35). Ovo je takođe jedno od prava koje porodice korisnika MO mogu da crpe po osnovu prava na MO, ukoliko u porodicama korisnika ima djece do šeste godine života. Pravo na besplatan boravak djece u javnim predškolskim ustanovama je jedno od prava koje korisnici MO ne koriste u velikoj mjeri. Razlozi za to mogu se pronaći u različitim segmentima života korisnika MO, ali u ovom radu nećemo detaljnije analizirati uzroke takvog stanja, već ćemo samo u narednoj tabeli (Tabela 11) prikazati broj djece iz porodica korisnika MO koja su pohađala vrtić u tri grada u kojima vršimo i ovo istraživanje, samo za period od pet godina od 2013. do 2018. godine, sa nizom dodatnih podataka kako bi približili sliku podrške ovog prava, pravu na MO porodicama korisnicima koje su predmet ovog istraživanja.

Tabela 11: Broj djece korisnika MO koja su pohađala vrtić (Nikšić, Berane, Herceg Novi) 2013 – 2018. godina

<i>Grad</i>	<i>Godina</i>	<i>Broj djece korisnika MO koja su pohađala vrtić</i>	<i>Procijenjeni broj djece korisnika MO do 6. godina</i>	<i>Ukupan broj djece MO, do 18 god.</i>	<i>Broj porodica korisnika MO</i>
<i>Nikšić</i>	<i>2013.</i>	<i>132</i>	<i>900</i>	<i>2.701</i>	<i>1.835</i>
<i>Nikšić</i>	<i>2014.</i>	<i>OKO 140</i>	<i>815</i>	<i>2.466</i>	<i>1.858</i>
<i>Nikšić</i>	<i>2015.</i>	<i>133</i>	<i>836</i>	<i>2.510</i>	<i>1.646</i>
<i>Nikšić</i>	<i>2016.</i>	<i>129</i>	<i>612</i>	<i>1.837</i>	<i>1.288</i>
<i>Nikšić</i>	<i>2017.</i>	<i>169</i>	<i>689</i>	<i>2.067</i>	<i>1.357</i>
<i>Nikšić</i>	<i>2018.</i>	<i>152</i>	<i>708</i>	<i>2.126</i>	<i>1.375</i>
<i>Ukupno</i>		<i>855 (18,75%)</i>	<i>4560</i>		
<i>Berane</i>	<i>2013</i>	<i>66</i>	<i>759</i>	<i>2.278</i>	<i>1.624</i>
<i>Berane</i>	<i>2014</i>	<i>74</i>	<i>623</i>	<i>2.076</i>	<i>1.472</i>
<i>Berane</i>	<i>2015</i>	<i>75</i>	<i>564</i>	<i>1.694</i>	<i>1.257</i>
<i>Berane</i>	<i>2016</i>	<i>96</i>	<i>431</i>	<i>1.294</i>	<i>934</i>
<i>Berane</i>	<i>2017</i>	<i>80</i>	<i>525</i>	<i>1.577</i>	<i>1.077</i>
<i>Berane</i>	<i>2018</i>	<i>102</i>	<i>391</i>	<i>1.174</i>	<i>744</i>
<i>Ukupno</i>		<i>493 (14,97%)</i>	<i>3293</i>		
<i>Herceg Novi</i>	<i>2013</i>	<i>16</i>	<i>59</i>	<i>179</i>	<i>159</i>
<i>Herceg Novi</i>	<i>2014</i>	<i>19</i>	<i>56</i>	<i>170</i>	<i>127</i>
<i>Herceg Novi</i>	<i>2015</i>	<i>14</i>	<i>61</i>	<i>185</i>	<i>119</i>
<i>Herceg Novi</i>	<i>2016</i>	<i>17</i>	<i>38</i>	<i>115</i>	<i>72</i>
<i>Herceg Novi</i>	<i>2017</i>	<i>13</i>	<i>36</i>	<i>110</i>	<i>68</i>
<i>Herceg Novi</i>	<i>2018</i>	<i>10</i>	<i>31</i>	<i>95</i>	<i>50</i>
<i>Ukupno</i>		<i>89 (31%)</i>	<i>281</i>		

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja i Ministarstvo prosvjete, nauke, kulture i sporta, 2021.

Kao što vidimo u prikazanim podacima, crpljenje ovog prava po osnovu prava na MO nije nimalo na zavidnom nivou. Naime, od ukupnog broja djece iz porodica korisnika MO koja bi mogla koristiti ovo pravo, u opštini Nikšić ukupno za pet godina, to pravo je koristilo samo 18,75% djece, u opštini Berane 14,97% djece, dok je u opštini Herceg Novi taj broj bio nešto veći i on je iznosio 31%. Od ukupnog broja porodica korisnika MO 7,6% je bilo onih koje su koristile pravo na troškove ishrane djece u predškolskim ustanovama (Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, 2021).

Iako razlozi ovako niskog postotka korišćenja ovog prava, porodica korisnika MO, mogu biti brojni, od nedostupnosti ustanova do nemogućnosti opremanja djece i za ovaj vid vaspitno

obrazovnog rada, podaci, već u ovom dijelu rada, upućuju na neophodnost detaljnije analize uzroka, jer isti u svakom slučaju u jednom dijelu utiču i na efekte MO kao prava na krajnjeg korisnika.

Treba kazati da je, po procjeni Monstata na kraju 2020. godine broj djece od 0. do 17. godine života u Crnoj Gori bio 134 363, odnosno 21,6% od ukupnog broja stanovnika Crne Gore (Monstat, 2021). To upućuje na podatak da su jedna trećina od ovog broja djece, djeca do šeste godine života, odnosno njih oko 44 000, od kojih je samo 20 722 djece upisano u javne predškolske ustanove ili 47,2% (Predškolsko obrazovanje i vaspitanje, 2021).

Pravo na besplatan boravak djece u javnim predškolskim ustanovama stiče se upisom djeteta u javnu predškolsku ustanovu i dostavljanjem potvrde istoj, da je dijete član porodice korisnika MO. Nakon upisa i dostavljanja potvrde, javne predškolske ustanove potražuju sredstava od mjesno nadležnih centara za socijalni rad za nadoknadu sredstva za boravak djece iz porodica korisnika MO uz evidenciju o svakodnevnom prisustvu djeteta za mjesec za koji se potražuju sredstva.

3.10 Zdravstvena zaštita korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava

Zakonom je korisnicima prava na MO i članovima njihovih porodica obezbijedena i besplatna zdravstvena zaštita. Tačnije, propisano je da se „pravo na zdravstvenu zaštitu obezbjeđuje korisniku MO ukoliko pravo nije ostvario po drugom osnovu“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 34).

Država Crna Gora to pravo obezbjeđuje kao „prioritetnu mjeru usmjerenu na očuvanje i unapređenje zdravlja korisnika prava na MO“ i ona je dostupna svim korisnicima ovog prava (Zakon o zdravstvenoj zaštiti, 2016, član 16).

Pravo se ostvaruje u mjesno nadležnom centru za socijalni rad, podnošenjem zahtjeva za ostvarivanje prava uz prilažanje dokaza da isto nije ostvareno po nekom drugom osnovu (Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja iz socijalne i dečje zaštite, 2013, član 21).

3.11 Subvencija na električnu energiju korisnika materijalnog obezbjeđenja i uslovi i procedure za ostvarivanje prava

Pravo na subvencioniranje računa za utrošenu električnu energiju ranjivih kupaca Vlada Crne Gore realizuje od 2007. godine. Od početka realizacije ovog programa stalno se subvencionišu računi socijalno najugroženijim građanima (Vlada Crne Gore, 2013). Visinu subvencije svake godine definiše Vlada u svojim zaključcima i ona je u kontinuitetu iznosila za račune do 60 evra 40%, a preko 60 evra subvencija se zadržavala na 24 evra.

Kako je u dugom vremenu cjelokupan postupak subvencioniranja računa za električnu energiju bio nesistematizovan, u smislu jasne evidencije o podnosiocima zahtjeva i korisnicima prava na subvenciju, 2018. godine, tačnije 22. novembra Vlada Crne Gore je donijela novu Uredbu o snadbijevanju ranjivih kupaca električne energije, kojom se ranjivi kupci opet određuju na osnovu socijalnog i zdravstvenog stanja lica koja žive u domaćinstvu i koja koriste pravo, između ostalih i na MO (Vlada Crne Gore, 2018). Shodno ovoj Uredbi korisnici prava na MO imali su pravo na subvenciju računa u visini 50% mjesečnog računa za utrošenu električnu energiju do 600 kWh.

Kasnijim uputstvom o postupku i načinu sprovođenja programa subvencioniranja računa za električnu energiju za korisnike MO tokom 2019. godine utvrđen je bio iznos subvencioniranja računa od 40% od iznosa računa do 60 evra, a za račune preko 60 evra iznos subvencije zadržavao se na 24 evra kako je to bilo uređeno i ranijim odlukama Vlade (Uputstvo o postupku i načinu sprovođenja programa subvencioniranja računa za električnu energiju, 2018). Do usvajanja ove Uredbe i sprovođenja Uputstva iz 2018. godine, a shodno ranijem Uputstvu o postupku i načinu sprovođenja programa subvencioniranja računa za električnu energiju na kraju novembra 2018. godine, od 9277 porodica korisnika MO, 5137 porodica je koristilo pravo na subvenciju ili 55,37%, dok je na kraju 2019. godine od 8588 porodica korisnika, pravo na subvenciju koristilo 4727 potrošača ili 55,04% (Vlada Crne Gore, 2020).

Pravo na subvenciju korisnik MO ostvaruje nakon što ostvari pravo na MO, podnošenjem zahtjeva u nadležnom centru. Kako bi se ostvarilo ovo pravo nije potrebna bilo kakva dodatna dokumentacija, osim prilaganja računa za električnu energiju korisnika podnosioca. Pravo na subvenciju korisnik MO može koristiti i ako se brojilo koje mjeri potrošnju u njegovom domaćinstvu ne vodi na ime korisnika prava na MO. Od sredine 2019. godine evidencija i cjelokupan postupak ostvarivanja prava sprovodi se kroz ISSS i od tog perioda tek se može kazati da su evidencije o korisnicima ovog prava postale do kraja precizne. Svi dotadašnji korisnici morali su ponoviti svoje zahtjeve za ostvarivanje prava, a podatak o broju korisnika na kraju 2019. godine je podatak iz evidencije ISSS.

Činjenica da je i pored prethodno navedenog, na kraju 2019. godine samo 55,4% korisnika MO koristila pravo na subvencioniranje računa za utrošenu električnu energiju upućuje na neophodnost problematizovanja procedure za ostvarivanje prava na subvenciju ili informisanja korisnika od strane mjesno nadležnog centra o pravu na subvencioniranje računa za električnu energiju. Ovaklo niska stopa iskorišćenosti prava zahtijevala bi dodatnu detaljnu analizu. Međutim, zbog jasne usmjerenosti ovog istraživanja na mjerenje efekata prava koja se koriste, u ovom radu ćemo se zadržati samo na ovom nivou opservacija korišćenja ovog prava kao vezanog prava za MO.

3.12 Karakteristike prava koja su podrška materijalnom obezbjeđenju u Crnoj Gori

Esping-Andersen (1990) je imao viđenje da je socijalna država, ona država u kojoj Vlada osigurava „neki minimum dobrobiti“ (Šućur, 2005: 54). Sa druge strane, MO je jedno od prava koje koriste najsiromašniji građani Crne Gore ne bi li im se obezbijedio upravo taj minimum. To i jeste zadatak ove ali i drugih vrsta socijalne pomoći, da obezbijede ili održe nivo potrošnje pojedinca i porodice koji im garantuje uspjeh u borbi sa siromaštvom.

Pravo na MO, ali i niz vezanih prava, upravo su prava koja u Crnoj Gori predstavljaju poslednju mrežu sigurnosti za građane Crne Gore. MO je pravo koje se ostvaruje, kako smo vidjeli, uz provjeru prihoda i imovine pojedinca i njegove porodice. To je vrsta socijalne pomoći novčanog karaktera, ali je prati i niz vrsta pomoći nenovčanog karaktera u tom smislu da novac ne dobija korisnik direktno, već mu se pomaže u servisiranju određenih mjesečnih obaveza. U prvom redu to su, subvencije na električnu energiju, zdravstvena zaštita i troškovi ishrane u predškolskim ustanovama za djecu korisnika. Ima i onih vrsta pomoći koje su novčanog karaktera, kao što su dječiji dodatak i jednokratna novčana pomoć.

Dakle, u Crnoj Gori postoje dvije vrste pomoći u mreži socijalne zaštite. Osnovna pomoć, odnosno pravo na MO, koje je isključivo novčanog karaktera i druge vrste pomoći, odnosno pravo na ostvarivanje dječijih dodataka, subvencije na električnu energiju, zdravstvene zaštite, troškova ishrane u predškolskim ustanovama za djecu, jednokratnih novčanih pomoći i troškova sahrane koje su i novčanog i nenovčanog karaktera. Sva prava se servisiraju iz državnog budžeta, preko mjesno nadležnih centara za socijani rad.

Osnovno pitanje na koje se uvijek traži odgovor u sistemima socijalne zaštite jedne zemlje jeste to, do kog nivoa aktuelni socijalni transferi pokrivaju potrebe njihovih korisnika. Činjenica je, da visina iznosa MO kao osnovnog prava ili transfera u Crnoj Gori, ne garantuje ostvarivanje socijalnog minimuma, stoga država Crna Gora kroz ostala prava pokušava dohvatiti taj socijalni

minimum za svakog korisnika prava na MO. U prvom redu želi se uticati na stvaranje pretpostavki za ostvarivanje minimuma dobrobiti svakog korisnika prava.

Analiza referentne literature pokazuje, a to smo i vidjeli u prethodnim navodima, da je pravo na MO, na kraju 2020. godine ostvarivalo 8398 korisnika sa 28338 članova (Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2021), što ukupno čini 4,57% ukupne populacije u Crnoj Gori, uzimajući podatke o broju stanovnika sa popisa stanovništva Crne Gore iz 2011. godine. Ako samo uzmemo u obzir da je prema poslednjem podacima Monstata 22,6% stanovništva bilo u riziku od siromaštva, vidimo da u Crnoj Gori živi najmanje 18,3% stanovnika koji su u riziku od siromaštva, a ne ostvaruju ovu vrstu nadoknade (Monstat, 2023).

Pored činjenice da je obuhvat korisnika koji su u riziku od siromaštva ovom vrstom nadoknade izuzetno nizak, čak i oni koji ostvare pravo na MO, opet ne koriste u punom kapacitetu sve benefite drugih prava, kako novčanih, tako ni nenovčanih. Prema dostupnim podacima iz ISSS na kraju 2019. godine, kada je 8567 porodica koristilo pravo na MO sa 28.779 članova, broj korisnika približan broju iz 2020. godine, njih 1.424 ili (17%) je koristilo samo MO, dok je 7.143 ili (83%) ostvarivalo i pravo na neko drugo davanje (Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, ISSS, 2021).

Dječiji dodatak je praktično jedino izvedeno pravo koje se koristi, u punom kapacitetu koje je koristilo 69% porodica, zatim subvencija na električnu energiju, kao jedno od prava koje direktno utiče na troškove porodice korisnika MO, koristilo je samo 55,4% (Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, ISSS, 2021). Kod većine izvedenih prava, razlozi niske stope iskorišćenosti prava mogu biti različite prirode.

Procedure ostvarivanja prava, i činjenica da se sva prava ostvaruju na jednom mjestu, naizgled je jednostvan put potencijalnom korisniku do sticanja svakog izvedenog prava. Razlozi za nisku iskorišćenost pojedinih prava baš mogu biti u procedurama i mjestu za ostvarivanje prava. Takođe, način na koji su definisane norme, niska stopa informisanosti korisnika o pravima mogu biti neki od razloga zašto pojedina izvedena prava nijesu iskorišćena u mogućem obimu. Potpuni i istiniti odgovori na ovo pitanje zahtijevali bi detaljniju analizu, ali kako predmet ovog istraživanja, nijesu nivo ili stepen obuhvata korisnika MO vezanim pravima, niti procedure za ostvarivanje prava, već efekti MO na pokazatelje siromaštva korisnika MO, to ćemo se u daljoj elaboraciji vezanih prava za MO, kao i o razlozima različitog nivoa njihove iskorišćenosti ovdje zaustaviti.

Bez obzira na neulazak u detaljnu analizu različitih razloga niskog nivoa korišćenja pojedinih vezanih prava za MO, treba navesti i to da u Crnoj Gori ne postoje dovoljno relevantni zapisi, posvećeni razlozima niskog nivoa korišćenja pojedinih prava. Takođe očigledna je nedovoljna pažnja i u detekciji problema koji izazivaju zastoje u ostvarivanju prava iz Zakona.

3.13 Individualni plan aktivacije korisnika materijalnog obezbjeđenja, način i kvalitet primjene

Kako je uključivanje na tržište rada, a zatim i sam rad svakog pojedinca jedan od najboljih mehanizama za zaštitu njegove elementarne egzistencije ali i egzistencije njegove porodice, Crna Gora je Zakonom 2013. godine prvi put u sistem socijalne zaštite uvela institut *individualnog plana aktivacije*, koji se definiše kao „plan o aktivnom prevazilaženju nepovoljne socijalne situacije radno sposobnog korisnika materijalnog obezbjeđenja, koji sadrži aktivnosti i obaveze korisnika“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 19)

Sama aktivacija je definisana kao “nov pristup pomoći socijalno isključenim osobama, koji ih kroz izradu individualnog plana aktivacije, usmjerava da prihvate programe podrške i na taj način povećaju pristup tržištu rada (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2021, 28). Ovaj institut imao je prvenstveno za cilj da se radno sposobni pojedinac, korisnik MO podstakne, da pored ostvarivanja prava, učestvuje i u „aktivnostima koje omogućavaju prevazilaženje njegove nepovoljne socijalne situacije, odnosno da učestvuje u sprovođenju mjera kojima se obezbjeđuje njegova socijalna uključenost“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 27).

Ovakvim pristupom u socijalnoj zaštiti Crne Gore, prije svega se željelo preoblikovati pravo na MO kako bi se korisnik MO podstakao da u najkraćem mogućem vremenu prekine korišćenje prava na MO i uključi se na tržište rada. Želio se smanjiti broj radno sposobnih korisnika koji ostvaruju pravo na MO, a da to, ne samo da ne utiče negativno na njihove socio-ekonomske karakteristike, već da pospješuje njihovu i ekonomsku i socijalnu integraciju.

Zakon, po prvi put 2013. godine, propisao je i ograničeno trajanje prava na MO za radno sposobne korisnike. „Roditeljima sposobnim za rad, koji izdržavaju dijete, izuzev ako je dijete korisnik dodatka za njegu i pomoć, pripada MO u trajanju do devet mjeseci u toku jedne godine, ako su ispunili sve druge uslove propisane zakonom“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 29). Takođe, Zakon je predvidio i mogućnost prestanka prava na MO ukoliko korisnik prava na MO ne bi ispunjavao uslove iz „Sporazuma koji centar zaključuje sa korisnikom u cilju prevazilaženja njegove nepovoljne socijalne situacije, a centar za socijalni rad je dužan da u saradnji sa Zavodom za zapošljavanje i radno sposobnim korisnikom MO sačini individualni plan aktivacije“ (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 27).

Međutim sve ovo nije bilo dovoljno kako bi se implementacija zakona odvijala željenom dinamikom i u željenom pravcu. Iako je ovakvo usmjerenje socijalne politike Crne Gore bilo

opravdano, bilo je nužno da se poklope stvari i u raznim drugim segmentima iz djelokruga novog instituta. Prvenstveno na tržištu rada ali i u organizaciji, načinu rada i međusobnoj saradnji centara i Zavoda za zapošljavanje.

Iako su centri bili početna tačka realizacije novih instituta stvari se naredne dvije godine nijesu pomjerale sa mrtve tačke. Takođe, ni institut ograničenog trajanja prava na MO, kao mehanizam podsticanja i usmjeravanje korisnika MO ka tržištu rada, nije se sprovodio u praksi. Iako nas na takav zaključak ne bi mogao navesti podatak o padu broja korisnika MO nakon 2013. godine, koji smo već prezentovali u dosadašnjem dijelu rada, činjenica je da je bio posledica implementacije ISSS, nikako primjene instituta individualnog plana aktivacije.

Prva potvrda nemogućnosti implementacije novih podsticajnih mehanizama stigla je već 2017. godine, kada zbog se zbog izostatka primjene, mijenja i sam Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti i njime briše norma ograničenog trajanja MO (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 2017, član 12).

Bez obzira na zastoj i sve teškoće primjene pojedinih instituta iz Zakona iz 2013. godine, kao što su: ograničeno trajanja prava na MO i nemogućnost adekvatne implementacije individualnog plana aktivacije u 2014. i 2015. godini, Centri i Zavod za zapošljavanje su tokom 2016. i 2017. godine postepeno započeli saradnju na implementaciji individualnih planova aktivacije.

Direktorat za socijalno staranje i dječju zaštitu, kao odgovorno tijelo tadašnjeg Ministarstva rada i socijalnog staranja u okviru Operativnog programa „Razvoj ljudskih resursa 2012-2013“, koji se finansirao iz Instrumenta za pretprijetnu pomoć (IPA), 31. decembra 2015. potpisao je ugovor o uslugama „Saradnja između Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i centara za socijalni rad“ (Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2018). „Ugovor je podrazumijevao niz mjera u cilju podsticanja saradnje centara za socijalni rad i Zavoda, a početkom 2017. godine, tačnije 30. juna 2017. godine rezultirao je i samim sporazumom o saradnji Zavoda za zapošljavanje i centara za socijalni rad u Crnoj Gori sa ciljem sprovođenja mjera socijalne uključenosti radno sposobnih korisnika MO“ (Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2018).

Nakon Sporazuma iz 2017. godine saradnja između centara i Zavoda za zapošljavanje dodatno je osnažena, ali se ona i dalje odvijala tako što su fizičkim putem razmjenjivane informacija između ovih institucija. Prvenstveno, tako što su centri za socijalni rad dostavljali Zavodu za zapošljavanje Rješenja o prizatom pravu na MO porodice sa dodatnim informacijama o korisniku u skladu sa prethodno usvojenim pravilnikom (Pravilnik o sadržini i obliku individualnog plana aktivacije i načinu sprovođenja mjera socijalne uključenosti radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja, 2013). Ovakav vid službene komunikacije zadržao se sve do 2020. godine, kada je

nadgradnjom ISSS uspostavljena razmjena na osnovu interoperabilnosti elektronskih evidencija dva sistema (Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2021).

Sa druge strane, prema podacima iz izvještaja nadležnog ministarstva, bez obzira na fizičku razmjenu, do izvjesnog pomaka u realizaciji individualnih planova aktivacije dolazi već te 2017. godine. Te godine u saradnji Zavoda za zapošljavanje i centara za socijalni rad pripremljena su 173 plana aktivacije korisnika MO porodice, od čega je 12 lica te iste godine bilo zaposleno ili uključeno u neki program aktivne politike zapošljavanja (Ministarstvo rada i socijalnog staranja, 2018).

U narednoj tabeli (Tabela 12) prikazaćemo rezultate saradnje Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i centara za socijalni rad u Crnoj Gori u naredne tri godine, nakon 2017, na realizaciji individualnih planova aktivacije za radno sposobne korisnike MO.

Tabela 12: Broj lica koja su učestvovala u nekoj od mjera za realizaciju individualnog plana aktivacije

<i>Godina</i>	<i>Zavod učestvuje u izradi individualnog planova aktivacije</i>	<i>Broj lica uključenih u mjere akt. politike zapošljavanja</i>	<i>Broj lica dobio sredstva bespovratne podrške</i>	<i>Zaposlili se</i>	<i>Uključeni u druge programe</i>
2018.	3878	482	0	217	
2019.	1715	193	0	(bez pod)	193
2020.	1164	33	22	292	79

Izvor: Ministarstvo finansija i socijalnog staranja, 2021.

U prvoj godini (2017) primjene Sporazuma o realizaciji individualnog plana aktivacije korisnika MO napravljen je izvjestan pomak, ali uslijedila je Covid-19 kriza, koja je za narednih dvadeset četiri mjeseca broj nezaposlenih u Crnoj Gori podigla sa 38.917 na dan 31.1.2019. godine, na 47.509, na dan 31.12.2020. godine (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2020). Novi rast broja nezaposlenih u Crnoj Gori svakako je spriječio kvalitetniju realizaciju individualnih planova aktivacije radno sposobnih korisnika MO. Bez obzira na to, u odnosu na sve ono što je urađeno na planu primjene instituta individualnog plana aktivacije od 2013. do 2020. godine, može se zaključiti da ovaj institut nije imao značajniji uticaj na radno sposobne korisnike prava na MO. Razlozi takvog stanja su, osim rasta broja nezaposlenih, višestruki. Kao prvo ovako zahtjevne izmjene u konceptu socijalne zaštite radno sposobnih korisnika MO nijesu imale kvalitetnu pripremu, a nije ni unaprijed pripremljen i osmišljen jasan plan realizacije novog instituta.

Sami referenti (socijalni radnici i drugi stručni radnici) zaposleni na poslovima materijalnih davanja u Centrima za socijalni rad, na početku implementacije ovog instituta, a ni par godina kasnije nijesu imali jasne instrukcije o načinu implementacije ovog instituta, odnosno o načinu razmjene podataka Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i centara za socijalni rad. Iako je pravilnikom bila propisana saradnja centara i Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, u cilju sprovođenja mjera socijalne uključenosti, nijesu jasno precizirane obaveze svake od institucija u lancu (Pravilnik o sadržini i obliku individualnog plana aktivacije i načinu sprovođenja mjera socijalne uključenosti radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja, 2013).

Nakon usvajanja Zakona iz 2013. godine, kroz reformu sistema socijalne zaštite, implementiran je ISSS, koji nije obuhvatao elektronsku razmjenu podataka centara za socijalni rad i Zavoda za zapošljavanje Crne Gore u dijelu individualnog plana aktivacije, a što je na početku u potpunosti i onemogućilo ovu saradnju.

Zatim, implementacijom ISSS, u narednoj 2014. i 2015. godini uslijedio je brojna obima obaveza centara za socijalni rad u smislu elektronske evidencije svih dotadašnjih korisnika MO i njihove cjelokupne dokumentacije koja je bila od uticaja na ostvarivanje prava. Shodno tome centri nijesu imali na raspolaganju vrijeme neophodno za implementaciju ovako zahtijevnog i novog instituta.

Jedna od otežavajućih okolnosti su i česte izmjene Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti koje su nerijetko u poslednjih osam godina nametnule brojne dodatne obaveze centrima za socijalni rad, bez prethodne pripreme. Jedna od najvećih izmjena Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti je izmjena iz 2015. godine koja je u sistem socijalne zaštite, bez prethodne pripreme, uvela preko 20.000 novih korisnika (zaposlene majke s troje i više djece, koje su imale 25 ili 15 godina radnog staža, kojima je omogućeno ostvarivanje doživotne mjesečne naknade u iznosu od 70% prosječne neto zarade u Crnoj Gori, ostvarene u godini koja prethodi onoj kada se ostvaruje to pravo) (Zakon o dopunama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, 42/2015, član 54a i 54b). U ovom trenutku je, na primjer, bilo 8026 porodica korisnika MO sa 24213 članova. Trend izmjena zakona, bez sagledavanja njihovog uticaja na aktuelni sistem zaštite, nije zaustavljen ni do danas.

Brojni izazovi u implementaciji ovog instituta su bili locirani i na samom korisniku, odnosno na njegovoj motivaciji ali i na drugim razlozima. Činjenica da se od usvajanja novog zakona, do njegove izmjene u dijelu dužine trajanja prava na MO, nije sprovođila norma iz zakona, o ograničenom trajanju prava na MO, značajno je imala uticaja na motivaciju korisnika da uopšte i učestvuje u sačinjavanju individualnog plana aktivacije.

Jedan od razloga veoma malog interesovanja korisnika za učešće u programu koji bi mu mogao omogućiti zaposlenje je i taj što je visina iznosa minimalne zarade u Crnoj Gori u periodu između 2013. i 2020. godine (193 evra i od jula 2019. godine 222 evra), bila gotovo jednaka visini MO sa

iskorišćenim vezanim pravima za MO. MO je za dvoroditeljsku porodicu sa troje djece iznosilo 120,70 evra, plus tri puta dječiji dodatak što je ukupno iznosilo 71,04 evra ($3 \times 23,68 = 71,04$), plus subvencije na struju, boravak djece u predškolskim ustanovama i besplatno ljetovanje, što sve skupa ovaj iznos čini i većim od minimalne zarade, ili nešto malo ispod tog nivoa, za dvoroditeljsku porodicu sa dvoje djece (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013).

Razlog izbjegavanja individualnog plana aktivacije od strane korisnika, jeste i rad na crno. Procjena je da je zastupljenost "sive" ekonomije u Crnoj Gori na nivou od skoro jedne četvrtine ukupne ekonomske aktivnosti (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2019). Ono što u procjeni Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, skreće pažnju, jeste činjenica da se najveći nivo sive ekonomije bilježi u onom dijelu Crne Gore gdje je i najveći broj porodica, odnosno korisnika MO. Procijenjena je da "udio sive ekonomiji u najrazvijenijem južnom području iznosi 30,6% BDP-a, u centralnom 23,8%, a 45,6% u najslabije razvijenom sjevernom dijelu Crne Gore" (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2019: 1).

Najveći broj korisnika MO je niže ili srednje obrazovan, a najveći broj onih koji nijesu u mogućnosti pronaći zaposlenje u Crnoj Gori je upravo među onima sa nižim i srednjim nivoom obrazovanja. Od ukupnog broja nezaposlenih 47053 lica, na kraju 2020. godine, najveći broj u Crnoj Gori je upravo nižeg ili srednjeg nivoa obrazovanja, to jeste 37090 lica (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2020) ili 78% od ukupnog broja nezaposlenih. Ovaj podatak, odnosno ovakva situacija na tržištu rada je svakako značajno uticala na smanjenje prostora za moguće uključivanje korisnika u sam rad. Saznanje o značajnom broju nezaposlenih sa ovim nivoom obrazovanja, svakako i dodatno smanjuje nivo motivacije korisnika za aktivnim učešćem u programima namijenjenim za prevazilaženje njegove nepovoljne ekonomske situacije.

Razlozi bi se svakako mogli pronaći i u brojnim drugim segmentima, kako sa profesionalnog aspekta, tako i sa aspekta korisnika, ali bez obzira na to očigledna je činjenica da se individualnom planu aktivacije nije pristupilo strateški, i to je jedan od ključnih problema u njegovoj dosadašnjoj implementaciji. Nije se predviđjela neophodnost jačanja sposobnosti pružalaca usluga za koordinacijom u primjeni novog instituta. U potpunosti je zanemarena potreba jačanja institucionalnih kapaciteta u cilju postizanja očekivanih rezultata za korisnike, a nijesu čak ni bili definisani sami indikatori, kako procesa, tako ni indikatori rezultata, kako bi njihovo praćenje uopšte bilo moguće. Jednostavno, nije postojao unaprijed pripremljen jasan plan aktivnosti, kako Zavoda za zapošljavanje, tako i centara za socijalni rad, odnosno nije bilo unaprijed osmišljene akcije, sa jasno podijeljenim ulogama svih učesnika u procesu aktivacije korisnika.

3.14 Poređenje sistema socijalne zaštite Crne Gore i Slovačke - članice Evropske unije

Slovačka je država u kojoj je do devedestih godina bio zastupljen socijalistički sistem upravljanja kao i u Crnoj Gori, s tim što se u tadašnjoj Čehoslovačkoj, u čijem sastavu je bila Slovačka, za razliku od tadašnje Jugoslavije, u čijem sastavu je bila Crna Gora, komunistički režim raspao mirnim putem. Slovačka je od 31. decembra 1992. godine samostalna država koja se, nakon svoje samostalnosti, odlučila formirati kao država utemeljena na liberalnoj demokratiji i slobodnoj tržišnoj privredi, dok je Crna Gora to postala 14 godina kasnije, takođe se i prethodno, u državnoj zajednici sa Srbijom, odlučivši za liberalnu demokratiju i slobodnu tržišnu privredu (Štiks, 2010).

Slovačka je danas članica EU koja broji 5,5 miliona stanovnika, odnosno 1,2% EU stanovništva, sa prosječnom zaradom, u 2022. godini, u visini od 1304 evra i stopom nezaposlenosti od 6,1% (Eurostat, 2023). Nejednakost prihoda mjerena Gini koeficijentom, svrstava Slovačku među zemlje EU sa najpravnomjernije raspodijeljenim dohotkom sa stopom od 21,20 (Eurostat, 2023), a po podacima Eurostata (2023), stopa rizika od siromaštva u 2022. godini u Slovačkoj je bila na nivou od 13,7%, dok je stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti bila na nivou od 16,5%.

Crna Gora je takođe jedna od bivših socijalističkih država koja se, kao što smo kazali od 2012. godine, nalazi u procesu pristupanja EU. Kao najmanja država na Zapadnom Balkanu, prema poslednjem zvaničnom popisu, iz 2011. godine, broji 620 029 stanovnika, sa prosječnom mjesečnom (bruto) zaradom u 2022. godini, u iznosu od 883 evra i prosječnom stopom nezaposlenosti od 14,4% (Monstat, 2023). Nejednakost prihoda mjerena Gini koeficijentom je na 31,5, a po raspoloživim podacima na kraju 2022. godine, 20,3% stanovnika Crne Gore se nalazilo u riziku od siromaštva, dok se 34,1% nalazilo u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti (Monstat, 2023).

Slovačka je država koja je poslednjih 19 godina, tačnije od 01. maja 2004. godine, članica EU, sa sličnim istorijskim nasleđem kao i Crna Gora, gdje se primijenjuje jednostavna i sveobuhvatna šema minimalnog prihoda, otvorena za sve sa nedovoljnim sredstvima da se izdržavaju, gledajući tipologiju Frejzera i Marlijea iz 2016. godine. Sa druge strane u Crnoj Gori se primjenjuje jednostavna šema, ali sa ograničenom podobnošću i pokrivenošću, gledajući zvanične stope rizika od siromaštva i obuhvat korisnika naknadom materijalnog obezbjeđenja. Imajući u vidu to da šema minimalnog prihoda, ali i brojni pokazatelji svrstavaju Slovačku među zemlje čiji parametri mogu biti željeni srednjoročni cilj Crne Gore na njenom putu razvoja i putu pristupanja EU, to je razlog da Slovačku izaberemo kao model sa kojim ćemo uporediti Crnu Goru. Stoga ćemo u ovom dijelu pokušati da damo kratko poređenje sistema socijalne zaštite Slovačke, nakon čije primjene ostaje

znatno manji broj onih koji su u riziku od siromaštva, sa sistemom socijalne zaštite u Crnoj Gori. Poređenje će se odnositi najvećim dijelom samo na prava iz mreže sigurnosti, o kojima smo govorili u ovom radu.

Kao prvo, materijalnu pomoć, kao pravo iz mreže sigurnosti u Slovačkoj, može ostvariti pojedinac, odnosno njegovo domaćinstvo, ukoliko ne može da obezbijedi osnovne egzistencijalne potrebe. Stoga ovo pravo stižu lica, odnosno porodice čiji prihod je ispod nivoa prihoda koji je određen kao socijalni minimum, to jeste ispod:

- “- 234,42 evra za jednu odraslu osobu;
- 163,53 evra za svaku dodatnu odraslu osobu u domaćinstvu;
- 107,03 evra za izdržavano maloljetno dijete i izdržavanu djecu u materijalnoj potrebi” (Evropska komisija, 2023: 35).

Naknada koja se isplaćuje u Slovačkoj kada je u pitanju ova vrsta davanja raspoređena je na sledeći način:

- „- 74 evra mjesečno za jednu osobu;
- 140,70 evra mjesečno za jednu osobu sa 1 do 4 djece;
- 205,50 evra mjesečno za jednu osobu sa više od 4 djece;
- 128,60 evra mjesečno za dvije osobe bez djece;
- 192,40 evra mjesečno za dvije osobe sa 1 do 4 djece;
- 259,40 evra mjesečno za dvije osobe sa više od 4 djece” (Evropska komisija, 2023: 35).

Kao što vidimo, pravo na materijalnu pomoć ostvaruje se na isti način kao i u Crnoj Gori, ali su razlike evidentne u visini limita i visini materijalne pomoći. Međutim, “pored beneficija za materijalnu pomoć u Slovačkoj imate pravo da aplicirate i za dodatak za aktivaciju, koji iznosi 151.40 evra mjesečno za one čija su primanja najmanje jednaka minimalnoj plati, kao i za dodatak od 75.70 evra mjesečno za one koji su upisani u Registar tražilaca posla i prate programe povratka na posao” (Evropska komisija, 2023: 35, 36). Ovaj dodatak ima za cilj da podstiče korisnika da unapređuje, povećava ili održava postojeće znanje kako bi poboljšao ili održao nivo svojih stručnih kompetencija u cilju povećanja mogućnosti za pristup zaposlenju. Da bi se podnosiocu zahtjeva za ovo pravo odobrio dodatak neophodno je da podnosilac zahtjeva bude zaposlen, upisan u evidenciju kao nezaposleno lice koje traži posao ili je lice koje kroz studiranje podiže nivo svojih kvalifikacija (Evropska komisija, 2023).

Ono što već ovdje pravi jasnu i naglašenu razliku između dostupne mreže u Crnoj Gori i mreže u Slovačkoj, svakako su *beneficije za radnu aktivaciju*, koje građani Crne Gore nemaju na raspolaganju u njihovoj mreži socijalne sigurnosti. Pravo na materijalnu pomoć u Slovačkoj je normirano kao i u brojnim zemljama, na način da jeste pravo pojedinca, ali ne i njegova obaveza, baš kao i u Crnoj Gori. Stanje socijalne potrebe se iskazuje kroz podnošenje zahtjeva za ostvarivanje prava. Što znači da nadoknadu na koju imate pravu ostvarujete tek kada istu zatražite, odnosno, nakon što podnesete zahtjev nadležnoj instituciji.

Osim navedenog, u Slovačkoj je moguće ostvariti i pravo na stambeni dodatak u iznosu od 63.90 evra ili 101.90 evra ako se računa za više osoba zajedno, ali je dodatak uslovljen redovnim uplatama za troškove stanovanja (Evropska komisija, 2023). Takođe, postoji i pravo na zaštitni dodatak koji ima tri nivoa: “75.70 evra mjesečno ukoliko ste dostigli starosnu granicu za penzionisanje, vaš invaliditet je veći od 70% ili se brinete za dijete sa dugotrajno nepovoljnim zdravstvenim stanjem; 41.60 evra mjesečno, ako nesposobnost za rad traje duže od 30 dana; 16.20 evra mjesečno za trudnice, žene od 4 mjeseca trudnoće ili za samohrane roditelje koji brinu o djetetu do godinu dana” (Evropska komisija, 2023: 35). Takođe, u sistemu podrške postoji i dodatak za dijete koje se izdržava od 20.70 evra za svaki mjesec dok traje period obaveznog školovanja (Evropska komisija, 2023: 36).

U mreži socijalne sigurnosti u Slovačkoj postoje i druge posebne pogodnosti za porodice, kao što su: “specijalni dodatak, koji se dodjeljuje u trajanju od 18 mjeseci, od kojih je iznos u prvih 12 mjeseci, 126.14 evra, a u preostalih 6 mjeseci, 63,07 evra, onima koji su dugotrajno nezaposleni i koji ostvaruju prihod najmanje jednak minimalnoj zaradi, ali ne veći od dvostrukog iznosa minimalne zarade; jednokratna pomoć u materijalnim potrebama (za djelimičnu naknadu vanrednih troškova porodice)” (Evropska komisija, 2023: 36).

Pored navedenog, Slovačka mreža socijalne sigurnosti nudi i druge vidove zaštite, kojim su obuhvaćene porodice koje se nalaze u zoni materijalne potrebe, ali i one koje se ne nalaze u toj zoni, kao što su: “subvencija za podršku navika u ishrani (obrok u školama i vrtićima) (od 1. avgusta 2021. godine obrok se može obezbijediti i svoj djeci pod određenim uslovima) u iznosu od 1,30 evra po danu; subvencije za podršku obrazovanju i ispunjavanju školskih obaveza djeteta u riziku od socijalne isključenosti u vrtićima i osnovnim školama u iznosu od 33,20 evra po godini)” (Evropska komisija, 2023: 36).

Lice koje je stalno ili privremeno nastanjeno u Slovačkoj ima pravo i na dječiji dodatak koji prima jedan od roditelja, pod uslovom da je građanin EU, u iznosu od 60 evra na mjesečnom nivou, koji

se uvećava za 110 evra, kada se dijete²⁶ upiše u osnovnu školu prvi put (Evropska komisija, 2023: 8)

Pored prava na dječiji dodatak postoji i dodatak na dječiji dodatak, koji iznosu 30 evra, kao socijalno davanje koje država isplaćuje kao pomoć za vaspitanje i obrazovanje ali se ovo pravo može ostvariti pod uslovom da: "1) roditelj ispunjava uslove za ostvarivanje prava; 2) roditelj je primalac penzije (starosne ili privremene starosne penzije, invalidske penzije, zbog smanjene sposobnosti za obavljanje privredne djelatnosti za više od 70% staža, po navršenom stažu za penziju ili isplaćene penzije iz inostranstva); 3) roditelj je primalac naknade za njegu; 4) roditelj se ne bavi bilo kakvom prinosnom djelatnošću; 5) roditelju nije odobren poreski bonus za izdržavano dijete za čije izdržavanje roditelj prima dječiji dodatak" (Evropska komisija, 2023: 8)

Takođe, postoji i pravo na roditeljski dodatak koje nastaje kada je roditelj u radnom odnosu a stara se o djetetu do treće, odnosno šeste godine života ako se radi o djetetu sa dugotrajnim zdravstvenim problemom, a koji iznosi 280.00 evra (Evropska komisija, 2023). Kao nova naknada, od aprila 2021. godine prisutna je i naknada za trudnoću, kao podrška za povećane troškove trudnoće, a Lokalne kancelarije za rad, socijalno staranje i porodice takođe dodjeljuju beneficije za trudnice, ali i za njegu novorođenog djeteta (Evropska komisija, 2023).

Kao što vidimo, obim prava iz mreže socijalne sigurnosti u Slovačkoj izdašniji je od prava iz mreže u Crnoj Gori. Brojni benefiti su i veći po iznosu. Međutim, iako je stopa rizika od siromaštva značajno manja u ovoj zemlji EU, nužno razlog tome svakako nije i ne može biti izdašnija mreža socijalne sigurnosti ali svakako može biti jedan od razloga.

U najkraćem, predstavljena mreže socijalne sigurnosti Slovačke služi samo kao mehanizam za bolje razumijevanje predstavljene mreže socijalne sigurnosti u Crnoj Gori.

²⁶ Dijete u smislu zakona je osoba od rođenja do završetka obaveznog obrazovanja ili do navršene 25 godine života ako se redovno školuje u srednjoj školi ili na fakultetu (Evropska komisija, 2023).

IV DIO: Empirijsko istraživanje

4.1 Metodologija istraživanja

Istraživanje efekata korišćenja MO i za njega zakonom vezanih prava na siromaštvo i socijalnu isključenost u Crnoj Gori u periodu između 2013. i 2020. godine sprovedeno je kroz *Anketu o dohotku i uslovima života (EU SILC)*.

EU je od 1997. godine OMK i same njegove ciljeve primjenjivala u oblasti ekonomske politike. Po prvi put je zvanično izrazila potrebu za praćenjem performansi država članica u promociji socijalne isključenosti 2001. godine, kada je u Lakenu u Belgiji, decembra mjeseca iste te godine usvojen skup zajednički definisanih i dogovorenih pokazatelja siromaštva i socijalne isključenosti na prostoru EU (Atkinson, Marlier, Nolan, 2004). To je bio skup od osamnaest indikatora za koje se u tom trenutku vjerovalo da najbolje mogu opisati stanje u ovim oblastima u svim zemljama članicama, a sami indikatori su i dobili naziv „Laken indikatori“ nazvani po mjestu gdje su i usvojeni. Od ovog događaja se i stanje u oblasti socijalnog uključivanja smatra važnim dijelom obaveza, ne samo zemalja EU, već i obaveza zemlje kandidata u približavanju EU.

OMK, nakon Lakena je pretpostavljao jasne i uporedive podatke kako bi se sa najvećom mogućom vjerovatnoćom mogli pratiti siromaštvo i socijalna isključenost u svim zemljama na prostoru EU. Uspostavljena je i jedinstvena metodologija mjerenja u svim zemljama EU i “institucionalizovana procedura prikupljanja podataka preko *statistike o dohotku i životnim uslovima (Statistics on income and living conditions – SILC)*, a izvor podataka predstavlja upravo *EU SILC Anketa* koja se svake godine sprovodi u državama članicama” (Babović, 2010: 86,87). Svaka zemlja je u prikupljanju podataka slobodna da radi to na način koji smatra najsvrsishodnijim, ali prezentacija i predstavljanje podataka moralo je biti u skladu sa definisanim standardima i principima Eurostata. Crna Gora, Anketu o dohotku i uslovima života kao godišnje istraživanje u cjelokupnoj populaciji, sprovodi od 2013. godine (Monstat, 2018).

Statistika o prihodima i uslovima života EU predstavlja komparativno istraživanje broj jedan o prihodima domaćinstava na prostoru EU (Trindade, Goedemé, 2020). Osim što je to institucionalizovana i opšte prihvaćena metodologija mjerenja stanja u ovim oblastima, na ovaj način u potpunosti stičemo institucionalizovani kredibilitet da u realnom vremenu pozicioniramo i jasno mjerimo efekte korišćenja MO i prava podrške MO na stope siromaštva i stope siromaštva ili socijalne isključenosti korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Nakon mjerenja, ova metodologija nam daje mogućnost da poziciju ciljne grupe uporedimo sa pozicijom ukupne populacije, ne samo u Crnoj Gori već i u okvirima populacije EU. Metodologija koja je primjenjena tokom ovog empirijskog istraživanja koristila je sledeće instrumente za sprovođenje ankete: iz ankete su isključeni pojedini podaci za sva lica iznad 67 godina, kao i podaci za lica između 15 i 67, a koji iz bilo kog razloga nisu sposobni za rad u skladu sa Zakonom o socijalnoj i

dječijoj zaštiti, s obzirom na to da je naše istraživanje usmjereno na lica koja su koristila MO a u aktuelnom trenutku su bila radno sposobna.

- *“Upitnik SILC 1-01/A - sadrži osnovne informacije o domaćinstvu i svim članovima domaćinstva, kao i o tome da li je domaćinstvo prihvatilo da bude anketirano ili ne. Osnovne informacije o domaćinstvu obuhvataju identifikaciju domaćinstva, adresu i kontakt informacije, strukturu domaćinstva, da li su članovi domaćinstva prisutni u domaćinstvu, odseljeni ili umrli, doseljeni, kao i brigu o djeci do 12 godina starosti” (Monstat, 2018: 17).*

- *“Upitnik SILC 1-01/B - sadrži detaljnije podatke o samom domaćinstvu, stanovanju to jest kvalitetu života, vlasnicima stana, zakupcima stana, dohotku i troškovima na nivou domaćinstva, socijalnim davanjima i porodičnih dodataka, kao i podatke o vrijednosti proizvoda proizvedenih za sopstvenu potrošnju” (Monstat, 2018: 17).*

- *“Upitnik SILC 1-01/C - sadrži podatke o članovima domaćinstva starijim od 16 godina, njihovom obrazovanju, ekonomskoj aktivnosti (da li je lice bilo zaposleno u referentnoj sedmici, kao i podatke o glavnom poslu, prethodnom poslu i o aktivnom traženju posla u zadnje četiri nedjelje), dohotku (po osnovu zaposlenih radnika kod poslodavca, kao i primanja po osnovu samozaposlenosti), zdravlju, kao i materijalnoj deprivaciji” (Monstat, 2018: 17).*

- *Uputstvo u kom će biti objašnjeno značenje svakog pitanja ili podatka u anketi (svaki od podataka u anketnom upitniku posebno će biti objašnjen (Monstat, 2018).*

Prije sprovođenja samog anketnog istraživanja, a na osnovu prethodno pribavljene saglasnosti nadležnih centara za socijalni rad, izvršen je, na unaprijed pripremljen i metodološki organizovan način, izbor uzorka, odnosno izbor 350 porodica u tri opštine u kojima je vršeno istraživanje. Ovaj broj porodica je izabran kako bi se u kasnijim fazama istraživanja došlo do minimum 250 anketiranih porodica, očekujući brojne prepreke kako bi se uopšte i došlo do kranjeg korisnika, a zatim i obezbijedila njegova pisana saglasnost za učešće u samom istraživanju. Nakon faze prikupljanja podataka, u drugoj fazi pripreme za samo istraživanje kontaktirana je svaka porodica korisnika MO. Nakon saglasnosti porodica za učešće u istraživanju anketari su pristupili samom istraživanju.

Istraživanje je rađeno tako što je prikupljanje podataka vršeno kroz papirnu verziju ankete, metodom “lice u lice” anketara i člana porodice, odnosno porodice korisnika MO koji je pravo koristio u periodu između 2013. i 2020. godine. Anketni upitnik ili dio istraživanja koji je rađen za teritoriju opštine Nikšić, rađen je od strane doktoranda, Ivana Mitrovića dok su za druge dvije opštine, Berane i Herceg Novi angažovana dva anketara. Nakon sprovedenog istraživanja dobijeni

su podaci o siromaštvu, distribuciji dohotka, intenzitetu rada i uslovima života korisnika MO u jasno utvrđenom vremenskom trenutku (Cross-sectional-ni podaci).

4.2 Uzorak

Okvir iz kojeg je izvršen izbor uzorka je broj porodica koje su koristile MO po osnovu radne sposobnosti u maju 2020. godine, odnosno 5961 porodica (Raketić, Višnjić 2022). Broj radno sposobnih korisnika MO u maju 2020. godine je bio 71% ukupnog broja korisnika MO u Crnoj Gori, odnosno 71% od 8396 korisnika u decembru 2020. godine (Raketić, Višnjić, 2022). Uzorak je konstruisan kao troetapni uzorak. U prvom redu izvršen je izbor 350 porodica korisnika MO koji su pravo koristili u sjevernom, (4248) južnom, (711) i centralnom (3439) dijelu Crne Gore na dan 28.12.2020. godine (Vlada Crne Gore, 2021). Ovaj broj porodica je broj svih porodica koje su koristile pravo na MO, a procjenu broja porodica koje pravo koriste na osnovu radne sposobnosti uradili smo na način što smo ukupni broj porodica MO u svim regijama na kraju 2020. godine, računali kao 71% od ukupnog broja svih porodica korisnika u decembru 2020. godine (sjeverni dio, 2973, južni dio, 504 i centralni dio 2441 porodica). Na osnovu ovako obrađene baze za izbor uzorka, izvršen je izbor koji je proporcionalan broju korisnika u tim djelovima Crne Gore. U Beranama je početno izabrano 160 porodica, od čega je očekivanje bilo da imamo 120 (4%) popunjenih upitnika, u Nikšiću je početno izabrano 140 porodica korisnika od čega je očekivanje bilo da imamo 100 (4%) popunjenih upitnika i u Herceg Novom je početno izabrano 50 porodica korisnika, od čega je očekivanje bilo da imamo 21 (4%) popunjen upitnik. Tako je zadovoljen prostorni raspored korisnika MO na teritoriji Crne Gore.

U drugom redu izvršen je izbor uzorka proporcionalan broju članova porodice korisnika MO. Kako u strukturi porodica korisnika MO najviše porodica ima sa pet i više članova (2.224) i sa jednim članom (2.221), dok je dvočlanih 835, tročlanih 1.474 i četvoročlanih 1.646 (Raketić, Višnjić, 2022), neophodno je bilo prilagoditi strukturu uzorka takvoj strukturi korisnika MO. Shodno strukturi izabran je sledeći broj porodica: dvočlanih 60, od kojih je očekivanje bilo da imamo najmanje 40 popunjenih anketnih upitnika; sa tri i četiri člana 160, od čega je očekivanje bilo da imamo najmanje popunjenih 125 anketnih upitnika; sa pet i više članova 130, od čega je očekivanje bilo da imamo najmanje popunjenih 85 anketnih upitnika.

U trećem redu izvršen je izbor korisnika muškog i ženskog pola tako da budu proporcionalno raspoređeni prema broju korisnika MO. Na kraju 2020. godine, 4117 nosilaca prava je bilo muškog pola, dok je 4279 nosilaca prava bilo ženskog pola. Izbor uzorka je morao biti približno 50% - 50%, kako bi se shodno strukturi korisnika izabrala i struktura uzorka. Kako ISSS ne generiše podatke za broj korisnika koji žive u gradu i van grada, starosti korisnika, kao ni podatke o vremenskom intervalu korišćenja prava na MO koji bi se mogli generisati kao cjelovita informacija iz ISSS izbor uzorka za ove tri kategorije korisnika izabran je metodom slučajnog uzorka.

4.3 Realizovani uzorak

Uzorak koji smo planirali da realizujemo, realizovan je uz mala odstupanja i prikazan je u tabeli.

Tabela 13: Realizovani uzorak

Struktura porodica korisnika MO			Ukupno
Do 2 člana porodica	3 i 4 člana porodice	5 i više članova porodice	
25 porodica	94 porodice	76 porodica	195
12,8%	48,2%	39%	100%
50 članova	342 člana	406 članova	798
6,2%	42,8%	50,8%	100%
Mjesto stanovanja korisnika MO			
Centar	Sjever	Jug	
93 porodice	75 porodica	27 porodica	195
47,7%	38,5%	13,8%	100%
339 članova porodica	341 član porodica	118 člaoiva porodica	798
42,5%	42,7%	14,8%	100%
Dužina korišćenja prava MO			
do 2. godine	od 2. do 5. godina	5. i više godina	
42 porodice	79 porodica	74 porodice	195
21,6%	40,5%	37,9%	100%
158 članova	335 članova	305 članova	798
19,8%	42%	38,2%	100%
Starost korisnika MO			
Mlađi od 40 godina	Stariji od 40 godina		
104 nosioca prava	91 nosioc prava		195
53,3%	46,7%		100%
643 člana porodica	155 članova porodica		798
80,06%	19,4%		100%
Pol korisnika MO			
Muški	Ženski		
83 nosioca prava	112 nosioca prava		195
42,6%	27,4%		100%
381 član porodica	417 članova porodica		798
52,3%	47,7%		100%
Mjesto stanovanja korisnika MO			
Živi u gradu	Živi van grada		
112 nosilaca prava	83 nosioca prava		195
57,4%	42,6%		100%
429 članova porodice	369 članova porodice		798
53,8%	46,2%		100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

4.4 Teritorijalni obuhvat

Anketa je sprovedana na teritoriji tri grada u Crnoj Gori (Berane, Herceg Novi i Nikšić). Obradom podataka obezbjeđuju se podaci za cijelu Crnu Goru.

4.5 Vremenski okvir u kome je sprovedeno istraživanje

Anketa je sprovedena u periodu septembar - decembar 2021. godine.

4.6 Referentni period

Referentni period je, ustvari, period na koji se odnosi podatak dobijen kao rezultat ovog istraživanja.

Anketa (EU SILC) koristi se različitim podacima kako bi se dobio krajnji rezultat, pa se shodno tome različite vrste podataka odnose i na različite referentne periode, pa je tako:

- **Referentni period za dohodak** je period koji prethodi kalendarskoj godini za koju se objavljuju podaci. Tako da je za 2020. godinu referentni period 2019. godina.
- **Materijalna deprivacija** se odnosi na period u kojem su anketirane porodice korisnika MO.

4.7 Pokazatelji stopa siromaštva i stopa siromaštva ili socijalne isključenosti korisnika materijalnog obezbjeđenja u Crnoj Gori

4.7.1 Stope siromaštva

U teorijsko-metodološkim postavkama ovog istraživanja iskazana je ambicija da se utvrde pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori kako bi odgovorili na postavljenu hipotezu, da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO neefikasno u pogledu smanjenja stope rizika od siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika koji su ta prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine.

U namjeri da testiramo tako postavljenu hipotezu, preduzeli smo niz sledećih koraka. U prvom redu, a na osnovu nacionalno utvrđenog praga rizika od siromaštva, izračunali smo stopu rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Zatim smo na osnovu utvrđenog praga rizika od siromaštva izračunali kretanje oko praga rizika od siromaštva, ako bi prag rizika od siromaštva bio postavljen na 40%, 50% ili 70% medijane dohotka. Nakon toga izračunali smo tri stope materijalne deprivacije radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Takođe, izračunali smo i procenat osoba u porodicama radno sposobnih korisnika MO koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada. Na kraju izračunali smo i AROPE (*engl. AROPE - At risk of poverty or social exclusion*) stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.

Kao polaznu osnovu za testiranje efekata prava MO na krajnjeg radno sposobnog korisnika MO i vezanih prava za MO u odnosu na koju testiramo efekte prava koristili smo nacionalno utvrđene podatke za iste stope u istom referentnom periodu, za ukupnu populaciju građana Crne Gore.

Na kraju svake kalendarske godine, Zavod za statistiku Crne Gore objavljuje podatke o pokazateljima siromaštva i socijalne isključenosti stanovnika Crne Gore za prethodnu godinu. Poslednji tada objavljeni rezultati su rezultati za 2020. godinu, a objavljeni su 14. decembra 2021. godine.

Kako se ovo istraživanje odnosi na isti referentni period u smislu prikupljanja podataka, kao i istraživanje Zavoda za statistiku objavljeno u decembru 2021. godine, to u potpunosti stičemo kredibilitet za poređenje pokazatelja siromaštva i socijalne isključenosti korisnika MO i vezanih

prava za MO sa pokazateljima siromaštva i socijalne isključenosti ukupne populacije, koja živi u Crnoj Gori.

Pored Zavoda za statistiku Crne Gore i kancelarija EU u čijoj nadležnosti je statistika, odnosno Eurostat, na kraju svake godine objavljuje podatke za sve zemlje u kojima se sprovodi EU SILC za ukupnu populaciju tih zemalja koristeći se istom metodologijom. Rezultate ovog istraživanja, odnosno pokazatelje siromaštva i socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori upoređićemo i sa stanjem u ukupnoj populaciji drugih zemalja EU, odnosno sa pokazateljima siromaštva i socijalne isključenosti prosječnog stanovnika EU.

Dakle, kako bi testirali postavljenu hipotezu koristili smo različite stope kod radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.

Takav pristup omogućiće u potpunosti sagledavanje pokazatelja siromaštva i socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO, jer se ovo stanje jedino na pravi način može sagledati kada se sagleda njihov položaj u odnosu na ukupnu populaciju zemlje u kojoj žive, u ovom slučaju Crne Gore, ali i u odnosu na stanje stanovnika zajednice zemalja čiji član i Crna Gore želi da postane.

Prema poslednjim podacima Zavoda za statistiku Crne Gore prag rizika od siromaštva u 2020. godini, postavljen na 60% medijane nacionalnog ekvivalentnog raspoloživog dohotka, iznosio je, kao što je naznačeno u tabeli (14) (Monstat, 2021).

Tabela 14: *Prag rizika od siromaštva*

(linija siromaštva) za 2020. godinu

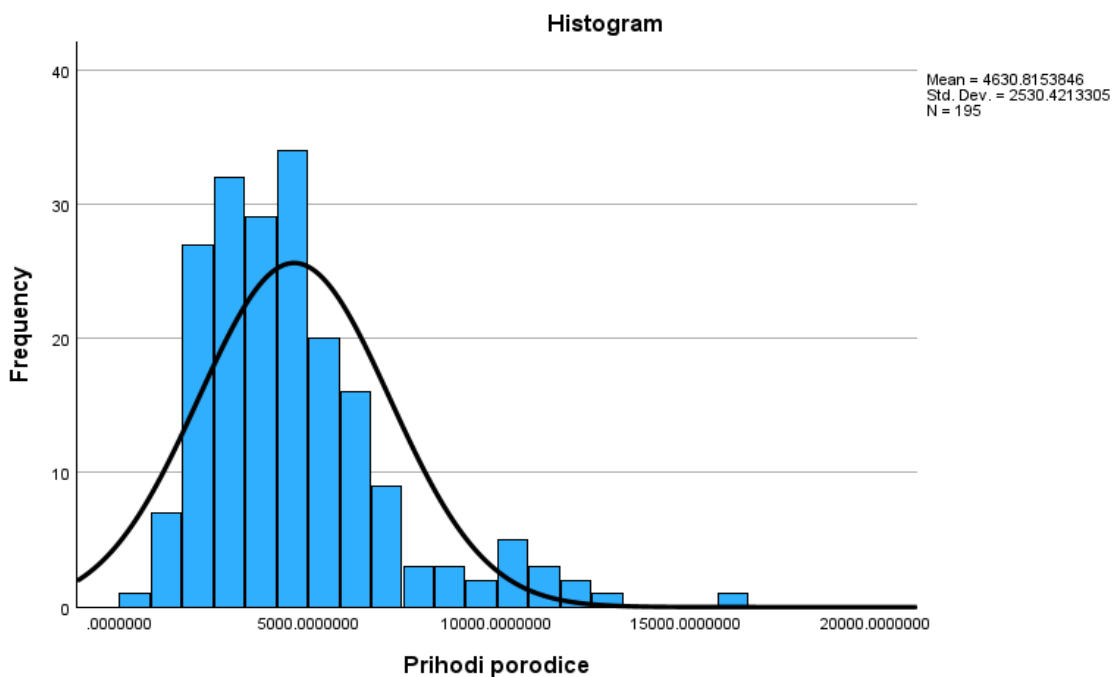
<i>Domaćinstvo sa jednim članom</i>	<i>2347 evra</i>
<i>Domaćinstvo sa dvoje odraslih i dvoje djece do 14 godina</i>	<i>4928 evra</i>

Izvor: Monstat, 2021.

Sva lica koja imaju dohodak ispod nivoa koji je definisan kao prag rizika od siromaštva smatraju se licima koja su u riziku od siromaštva. To ne znači da su ta lica po automatizmu i siromašna, već samo da je njihov dohodak u 2019. godini bio ispod praga koji je definisan kao nacionalna linija siromaštva.

Kao prva četiri pokazatelja koja nam daju mogućnost da sagledamo efekte prava na MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori, jesu stope rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Kako se ove stope računaju na osnovu ostvarenog dohotka članova porodica korisnika, u narednom grafikonu (Grafikon 1) prikazaćemo registrovane dohotke porodica korisnika MO i njihovu varijaciju u 2019. godini, a u narednoj tabeli (Tabela 15) prikazaćemo i opseg numeričkog niza ostvarenog dohotka.

Grafikon 1: *Dohodak porodica radno sposobnih korisnika MO*

Izvor: Autorovo istraživanje.

Tabela 15: *Opseg dohotka porodica radno sposobnih korisnika MO*

<i>Medijana</i>	<i>Rang</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maksimum</i>
4268	15268	814	16082

Izvor: Autorovo istraživanje.

Ovako utvrđeni dohotci porodica radno sposobnih korisnika MO modifikovani su shodno broju članova porodica, kroz OECD²⁷ skalu, a nakon obrade njihov numerički niz, varijacija i opseg izgledaju kao u narednom grafikonu (Grafikon 2) i tabeli (Tabela 16).

Grafikon 2: Dohodak porodica radno sposobnih korisnika MO nakon obrade kroz OECD skalu

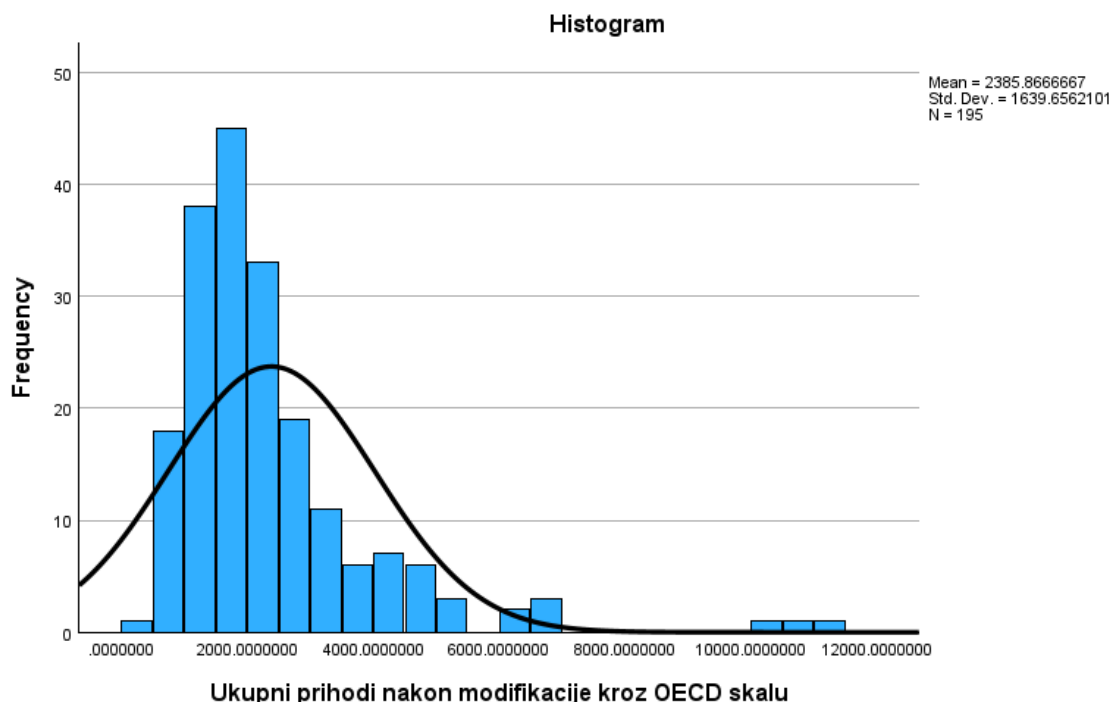

Tabela 16: Opseg dohotka porodica radno sposobnih korisnika MO nakon obrade kroz OECD skalu

<i>Medijana</i>	<i>Rang</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maksimum</i>
1925	10838	422	11260

Izvor: Autorovo istraživanje.

²⁷ “Modifikovana OECD skala ekvivalencije (Organisation for Economic Co-operation and Development) se koristi da bi se mogao uporediti životni standard za domaćinstva različita po veličini i strukturi, putem koje se raspoloživi dohodak domaćinstva svodi na dohodak po ekvivalentnom odraslom licu. Takav ekvivalentan raspoloživi dohodak je ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva korigovan na osnovu veličine i strukture domaćinstva. Ukupan raspoloživi dohodak domaćinstva se ne dijeli sa brojem stvarnih članova domaćinstva, već sa korektivnim brojem nastalim iz OECD skale ekvivalencije. Prema OECD skali ekvivalencije prvi odrasli član domaćinstva dobija vrijednost 1, drugi odrasli član domaćinstva dobija vrijednost 0,5, a sva lica mlađa od 14 godina dobijaju vrijednost 0,3” (Monstat, 2021: 6).

Na osnovu ostvarenih dohodaka porodica, a nakon toga i modifikacije tih dohodaka, izračunate su stope siromaštva korisnika MO, a u narednoj tabeli (Tabela 17) prikazan je broj i procenat lica u porodicama korisnika MO koji su u riziku od siromaštva (60% medijane). Takođe, u narednoj tabeli prikazano je i kretanje oko praga rizika od siromaštva, odnosno stope, ako bi prag rizika od siromaštva bio postavljen na 40% (1564 evra), 50% (1955 evra) ili 70% (2738 evra) medijane dohotka. Na ovaj način stiče se potpuna slika o stopama siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.

Tabela 17: Stopa rizika od siromaštva i disperzija oko praga (60%) rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.

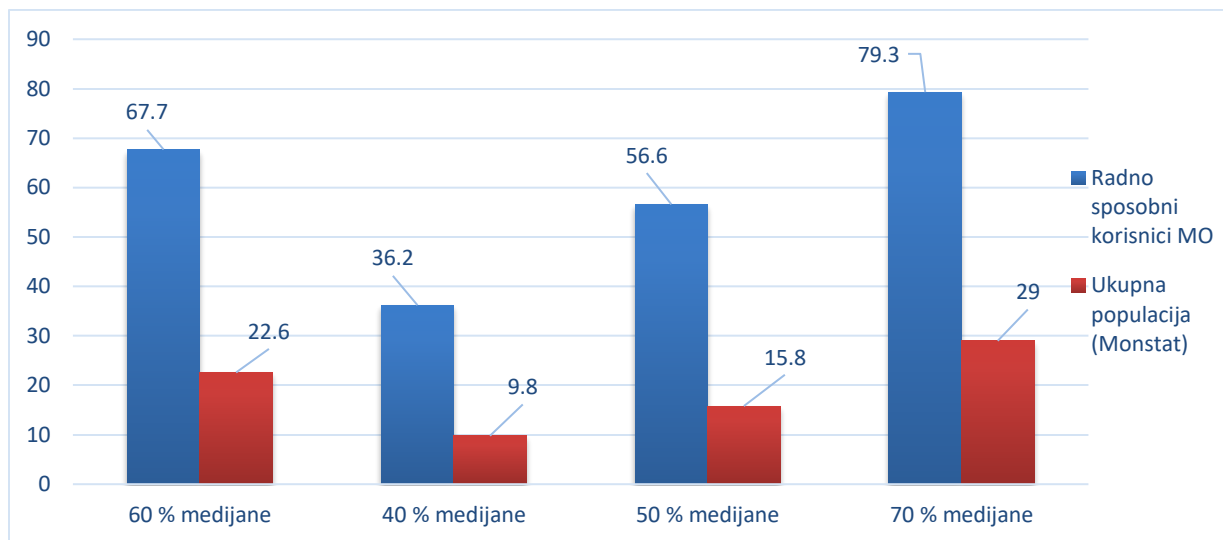
	Korisnici MO (2013-2020.) Ukupan broj ispitanika	Korisnici MO (2013-2020.) Broj ispitanika u riziku	Korisnici MO (2013-2020.) % u rizika
Stopa rizika od siromaštva (60%) medijane radno sposobnih korisnika MO	798	540	67,7 %
Stopa rizika od siromaštva (40%) medijane radno sposobnih korisnika MO	798	289	36,2 %
Stopa rizika od siromaštva (50%) medijane radno sposobnih korisnika MO	798	452	56,6 %
Stopa rizika od siromaštva (70%) medijane radno sposobnih korisnika MO	798	633	79,3 %

Izvor: Autorovo istraživanje.

Iz prethodne tabele se vidi da se **67,7%** radno sposobnih korisnika MO koji su to pravo koristili u periodu između 2013. i 2020. godine nalazilo u 2020. godini u riziku od siromaštva. Kada bi prag rizika od siromaštva bio postavljen na 40% medijane ili na 1564 evra, vidi se da bi čak 36,2% radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori u periodu 2013 – 2020. godine bilo u riziku od siromaštva, odnosno, imalo dohodak, po modifikovanoj OECD skali, ispod 1564 evra. Kada bi se stopa rizika od siromaštva utvrđivala na 70% medijane ili 2738 evra, 79,3 % radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori bilo bi izloženo riziku od siromaštva.

Kako bi u potpunosti, na kredibilan način, dobili sliku o stopama siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u narednom grafikonu prikazaćemo stope siromaštva utvrđene na nacionalnom nivou u 2020. godini od strane nacionalnog Zavoda za statistiku i uporediti ih sa utvrđenim stopama kroz ovo istraživanje.

Grafikon 3: Poređenja stopa rizika od siromaštva i disperzije oko praga (60%) rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO i ukupne populacije u Crnoj Gori u 2020. godini.

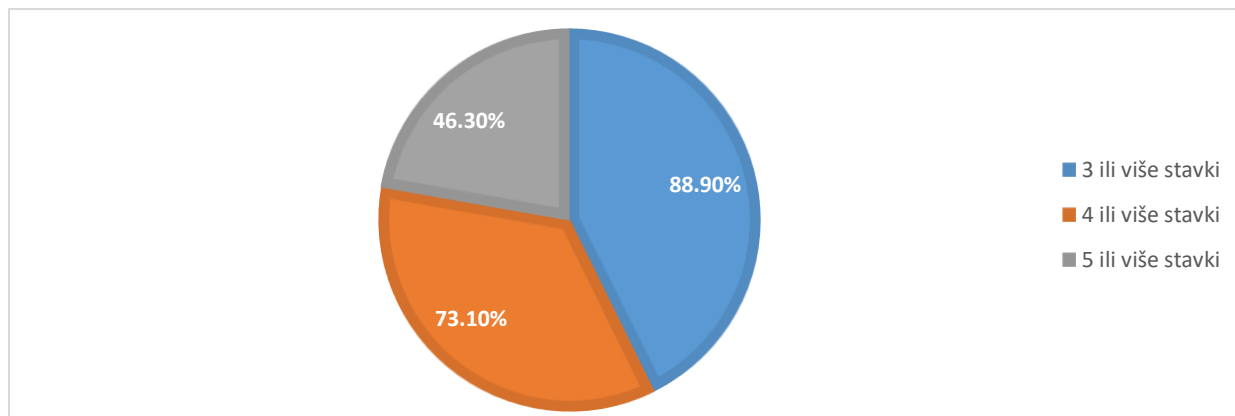

Izvor: Monstat, 2021^(p) i autorovo istraživanje.

Analizom rezultata koje smo dobili uočljivo je da sva četiri prva podatka upućuju na zaključak da je korišćenje prava na MO u potpunosti neefikasno u pogledu stvaranja preduslova za izlazak korisnika iz zone izražene stope rizika od siromaštva kod onih radno sposobnih korisnika koji su pravo na MO koristili u periodu između 2013. i 2020. godine. Naime, ne postoji ni jedan pokazatelj koji bi upućivao na zaključak da korišćenje prava na MO ima bilo kakav pozitivan uticaj na stopu rizika od siromaštva.

Naredna tri pokazatelja, koja nam daju mogućnost da dodatno sagledamo efekte korišćenja prava na MO i vezanih prava za MO, jesu stope materijalne deprivacije. Na osnovu stopa materijalne deprivacije utvrđujemo mogućnost domaćinstva radno sposobnog korisnika MO i vezanih prava za MO da priušte, odnosno nemogućnost da priušte određeni broj stavki materijalne deprivacije. Stoga ćemo u narednom grafikonu prikazati stope materijalne deprivacije, a nakon stopa u narednoj tabeli (Tabela 18) i rezultate na osnovu kojih su dobijene predstavljene stope.

Grafikon 4: Stopa materijalne deprivacije radno sposobnih korisnika MO

Izvor: Autorovo istraživanje.

Tabela 18: Broj lica i procenat broja lica prema broju stavki materijalne deprivacije radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.

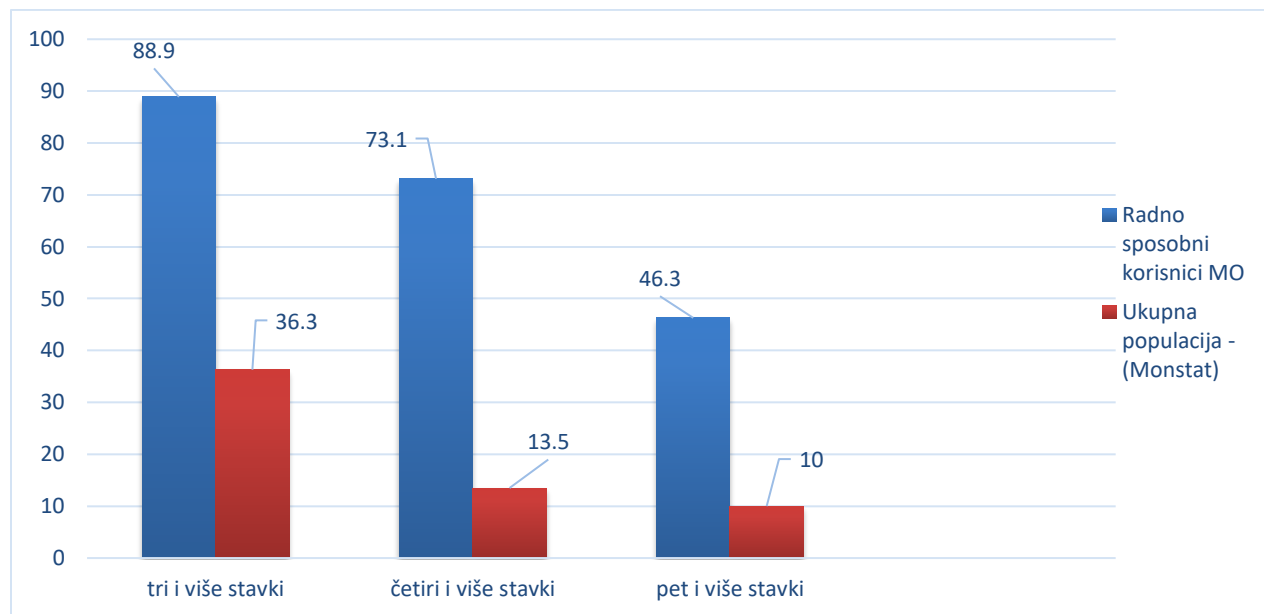
Broj stavki	1 stavka	2 stavke	3 stavke	4 stavke	5 stavki	6 stavki	8 stavki	UKUPNO
Broj lica	29	60	126	214	234	125	10	798
Procenat lica	3,6%	7,5%	15,8%	26,8%	29,3%	15,7%	1,3%	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Iz prethodnog grafikona (grafikon 4) možemo vidjeti da čak 88,9% članova domaćinstva radno sposobnog korisnika MO nije u prilici da priušti tri ili više stavki iz skupa stavki materijalne deprivacije, pa se smatra da je taj postotak korisnika MO i vezanih prava za MO koji su to pravo koristili u periodu od 2013. do 2020. godine, materijalno depriviran. 73,1% lica iz domaćinstava radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO nije u prilici da priušti četiri ili više stavki materijalne deprivacije, pa se smatra da je taj postotak lica u strukturi korisnika MO izrazito materijalno depriviran. 46,3% lica iz domaćinstva radno sposobnog korisnika MO i vezanih prava za MO nije u prilici da priušti, čak, pet i više stavki materijalne deprivacije, pa se taj broj lica smatra brojem koji živi u uslovima ekstremne materijalne deprivacije.

Kako bi i kod ova tri pokazatelja sagledali efekte korišćenja prava na MO i vezanih prava za MO, u narednom grafikonu prikazaćemo stope materijalne deprivacije prema broju stavki materijalne deprivacije radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO i stope materijalne deprivacije ukupne populacije.

Grafikon 5: Poređenje stopa materijalne deprivacije (prema broju stavki) radno sposobnih korisnika MO i ukupne populacije u Crnoj Gori u 2020. godini.

Izvor: Monstat, 2021^(p) i autorovo istraživanje.

Analiza rezultata stopa materijalne deprivacije, kao tri nova pokazatelja efektivnosti korišćenja MO i vezanih prava za MO, takođe, kao i prethodni pokazatelji ukazuje na činjenicu da je korišćenje prava na MO u potpunosti neefikasno.

Stopa materijalne deprivacije, koja je u domaćinstvima radno sposobnih korisnika MO utvrđena na čak 88,9% i kao takva veća od stope materijalne deprivacije prosječnog građanina Crne Gore, za čitavih 52,6 procentnih poena govori samo u prilog činjenici da korišćenje prava na MO vodi korisnika i njegovu porodicu u zonu materijalne depriviranosti. Takođe, stopa izrazite materijalne deprivacije koja je u domaćinstvima radno sposobnih korisnika MO veća u odnosu na prosječnu stopu domaćinstava Crne Gore za čitavih 59,6 procentnih poena potvrđuje prethodne navode o MO kao pravu koje je u potpunosti neefikasno.

Da bi izračunali stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO, kao naredni pokazatelj položaja korisnika MO i vezanih prava za MO, prethodno smo morali utvrditi intenzitet rada članova porodica radno sposobnih korisnika MO koji su koristili pravo u periodu između 2013. i 2020. godine, takođe kao jedan od pokazatelja efikasnosti MO i vezanih prava za MO. Stoga ćemo u narednoj tabeli (Tabela 19) brojčano i procentualno prikazati kako se kretao i taj nimerički niz kada su u pitanju korisnici MO, a nakon toga u narednoj tabeli (Tabela 20) prikazaćemo i stopu siromaštva ili socijalne isključenosti, kao dva naredna pokazatelja efekata korišćenja MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Prije prikazavanja podataka treba navesti da

intenzitet rada predstavlja procenat osoba od 0 do 59 godina, u ovom slučaju svih osoba jer nije bilo osoba starije životne dobi, koje žive u domaćinstvima u kojima je intenzitet rada veoma nizak. Veoma niskim intenzitetom rada se smatra kada su svi radno sposobni članovi domaćinstva koji su mogli raditi, u ovom slučaju u 2019. godini kao referentnoj godini za prikupljanje ovog podatka, od ukupnog mogućeg broja mjeseci radili manje od 20% tog vremena (Monstat, 2021). Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti je ustvari udio lica u populaciji koji su ili u riziku od siromaštva, ili materijalno deprivirani ili žive u domaćinstvu veoma niskog intenziteta rada. To znači da osoba u populaciji može imati samo jednu stavku i smatraće se da je u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti. Sa druge strane, svaka osoba, iako može biti izložene samo jednoj stavci, može biti izložena i različitim kombinacijama stavki ali i svim trima stavkama.

Tabela 19: Broj lica i procenat broja lica prema intenzitetu rada porodica radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori u 2020. godini.

<i>Vrsta intenziteta</i>	<i>Veoma nizak intenzitet rada</i>	<i>Nizak intenzitet rada</i>	<i>Srednji intenzitet rada</i>	<i>Visok intenzitet rada</i>	<i>Veoma visok intenzitet rada</i>
<i>Broj lica</i>	520	93	111	17	57
<i>Procenat lica</i>	65,2%	11,7%	13,9%	2,1%	7,1%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Kao što vidimo iz tabele, 65,2% lica živi u porodicama radno sposobnih korisnika MO u kojima je intenzitet rada veoma nizak, odnosno u porodicama u kojima su svi radno sposobni članovi domaćinstva radili manje od 20% svog vremena koje im je bilo na raspolaganju za rad u godini.

Tabela 20: Pokazatelji stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.

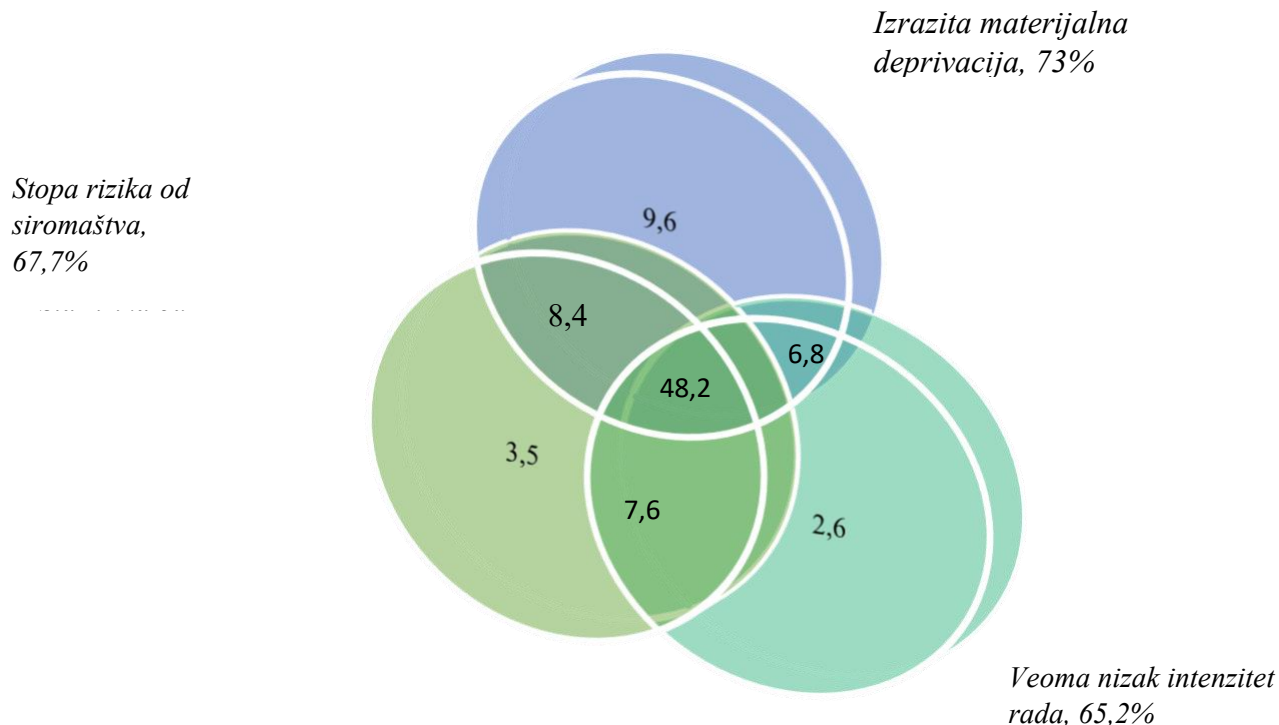
	<i>Broj korisnika</i>	<i>% korisnika</i>
<i>Nema stavki</i>	114	14,3
<i>1 stavka</i>	93	11,7
<i>2 stavke</i>	206	25,8
<i>3 stavke</i>	385	48,2
<i>Ukupno</i>	798	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Rizik od siromaštva ili socijalne isključenosti, u tabeli 20, pokazuje da samo 14,3% populacije u porodicama radno sposobnih korisnika MO nije izloženo izrazitoj materijalnoj deprivaciji, ne žive u porodicama koje su u riziku od siromaštva, ne žive u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada. To ustvari govori da je **85,7%** korisnika izloženo riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti.

Kako porodice, kao što vidimo, mogu biti izložene riziku od siromaštva, izrazitoj materijalnoj deprivaciji ili niskom intenzitetu rada, bez obzira što se i prisustvo bar jednog od ovih pokazatelja smatra da je porodica u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, u narednom grafikonu prikazaćemo i izračunate procenete radno sposobnih korisnika MO, kod kojih je zastupljena jedna, dvije ili sve tri ove stavke i preklapanja svih ovih stavki, kao dodatnom pokazatelju efekata korišćenja MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Na taj način stičemo potpuniju sliku o stanju stopa siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO ali i dolazimo do podatka koliko je radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava koji su ta prava koristili između 2013. i 2020. izloženo svima trima stavkama u istom trenutku.

Grafikon 6: Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.

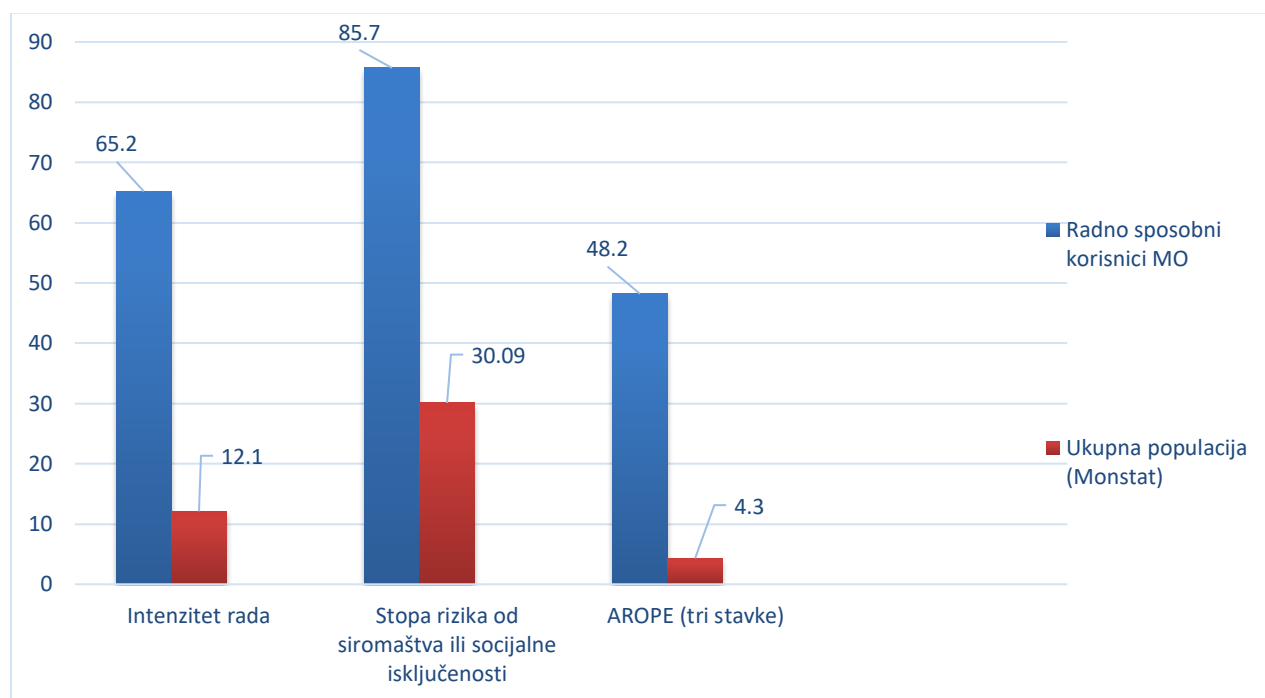

Izvor: Autorovo istraživanje.

Ono što je uočljivo iz prethodnog grafikona jeste to da je čak **48,2%** članova domaćinstava radno sposobnih korisnika MO, a koji su pravo koristili u periodu od 2013. do 2020. godine, u 2020. godini izloženo svim trima stavkama (riziku od siromaštva, životu u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada i izrazito su materijalno deprivirani) u istom trenutku.

Kao dodatni prilog testiranju hipoteze, prikazaćemo i uporedne podatke intenziteta rada, stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti i (AROE) stope porodica kod kojih su zastupljene sve tri stavke AROPE korisnika MO i vezanih prava za MO sa podacima ukupne populacije u Crnoj Gori.

Grafikon 7: Poređenja intenziteta rada, stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti i zastupljenosti sve tri stavke AROPE, radno sposobnih korisnika MO i ukupne populacije u Crnoj Gori u 2020. godini.

Izvor: Monstat, 2021^(p) i autorovo istraživanje.

Kao što vidimo na prethodnom grafikonu, razlika između procenta radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO koji su ta prava koristili između 2013. i 2020. godine u Crnoj Gori (nezavisno od bilo koje druge karakteristike korisnika MO) i procenta za ukupnu populaciju u 2020. godini, po Monstatovim pokazateljima, a kada je u pitanju intenzitet rada, to jest život u

porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada, uporedni podaci govore da je taj život prisutniji u porodicama radno sposobnih korisnika MO za 53,1 procentnih poena.

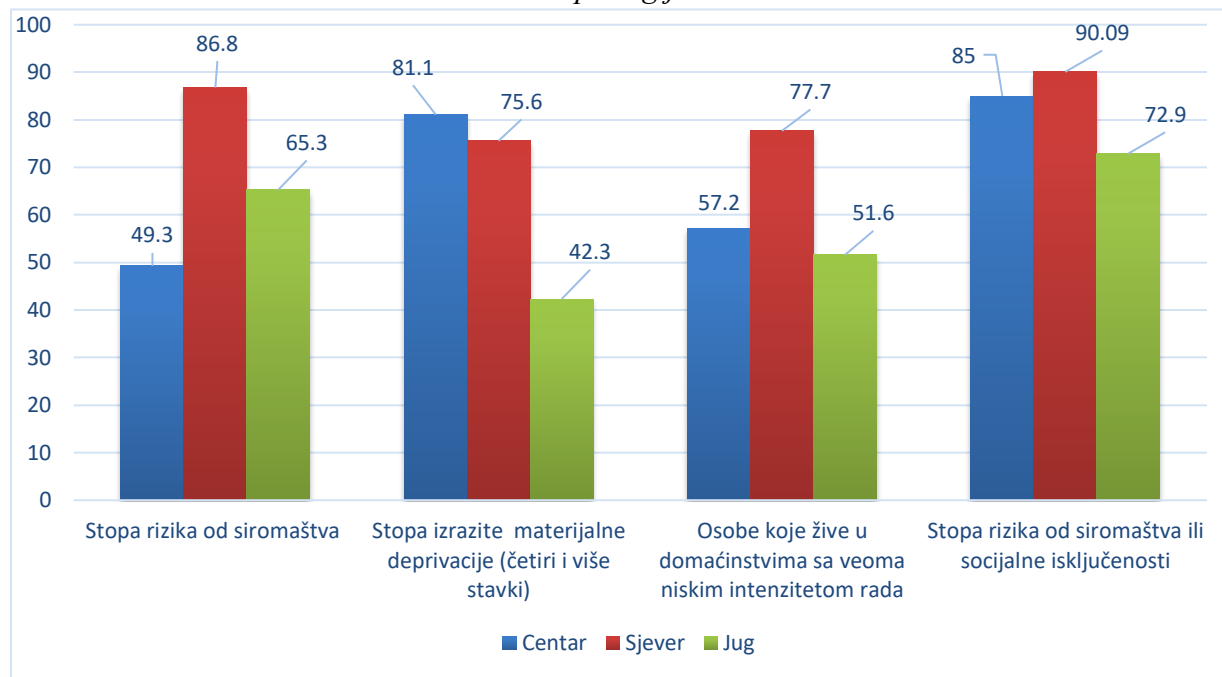
Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti izraženija je među porodicama radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO od ukupne populacije za 54,8 procentnih poena. Prisutnost sve tri stavke, prisutnija je među radno sposobnim korisnicima MO, od prisutnosti u ukupnoj populaciji u Crnoj Gori, za čak više od jedanaest puta, odnosno za čitavih 43,9 procentnih poena.

Dakle, od svih prethodnih pokazatelja stanja siromaštva porodica radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori, svaki konstatuje izraženo lošiji položaj porodica radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO od prosječnog građanina Crne Gore.

Složeniji uslovi života i izraženije stope siromaštva konstatuju se na svakom uporednom pokazatelju, a na pojedinim i više od desetostruko lošijeg položaja korisnika MO i vezanih prava za MO od prosječnog građanina Crne Gore.

Prije nego što pređemo na dodatnu analizu osnovne hipoteze, koju smo postavili na početku ovog istraživanja, analiziraćemo ukratko i regionalne razlike u pokazateljima siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO i napraviti uporedne podatke sa zvaničnim podacima u Crnoj Gori. U narednom grafikonu prikazaćemo dobijene pokazatelje siromaštva po regijama Crne Gore, odnosno za sjeverni, centralni i južni region Crne Gore. Poslednji dostupni podaci govore da je u ukupnoj populaciji Crne Gore izražena razlika u stopama siromaštva između ova tri regiona, pa je u 2020. godini ona iznosila za sjevernu regiju 44,5%, za južnu 11,6%, dok je za centralnu regiju taj procenat iznosio 14,8% (Monstat, 2021).

Grafikon 8: Poređenja različitih stopa siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore

Izvor: Autorovo istraživanje.

Predstavljene stope proizvod su analize rezultata predstavljenih u sledećim tabelama, pod brojem 21, 22, 23 i 24.

Tabela 21: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore u riziku od siromaštva.

	60 Rizik od siromaštva		Ukupno
	U riziku od siromaštva	Nije u riziku od siromaštva	
Centar (broj lica)	167	172	339
% lica	49,3	50,7	100%
Sjever (broj lica)	296	45	341
% lica	86,8	13,2	100%
Jug (broj lica)	77	41	118
% lica	65,3	34,7	100%
Ukupno	540	258	798
% lica	67,7	32,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO koji žive u južnoj regiji Crne Gore manja je za 2,4 procentnih poena od stope rizika od siromaštva porodice radno sposobnog korisnika MO u Crnoj Gori i ona iznosi kao što vidimo na grafikonu 65,3%. Ova stopa je neočekivano veća od stope siromaštva porodice radno sposobnih korisnika MO koji žive u centralnoj regiji Crne Gore i to za 16 procentnih poena, dok je za 21,5 procentnih poena manja od stope siromaštva porodice radno sposobnih korisnika koji žive u sjevernoj regiji Crne Gore. Analizom rezultata ($X^2 = 109,878$; $p < 0,001$;) utvrđeno je da su razlike između regiona kada je u pitanju stopa rizika od siromaštva i statistički značajne, a to znači da se može konstatovati da se stopa rizika od siromaštva korisnika MO razlikuju, zavisno od regije u kojoj korisnik živi u Crnoj Gori, kao i to da su stope siromaštva korisnika MO najveće u sjevernoj regiji Crne Gore, a najmanje u centralnoj regiji.

Tabela 22: *Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore po stavkama materijalne deprivacije.*

	<i>Materijalna deprivacija – broj stavki</i>							<i>Ukupno</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>8</i>	
Centar (broj lica)	9	11	44	68	98	99	10	339
% lica	2,7	3,2	13,0	20,1	28,9	29,2	2,9	100%
Sjever (broj lica)	4	35	44	120	117	21	0,0	341
% lica	1,2	10,3	12,9	35,2	34,3	6,2	0,0	100%
Jug (broj lica)	16	14	38	26	19	5	0,0	118
% lica	13,6	11,9	32,2	22,0	16,1	4,2	0,0	100%
Ukupno	29	60	126	214	234	125	10	798
% lica	3,6	7,5	15,8	26,8	29,3	15,7	1,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

U grafikonu 8, a kada se podaci izvedu iz prethodne tabele, vidimo da je stopa izrazite materijalne deprivacije značajno niža u južnoj regiji od obje druge regije u Crnoj Gori i to za, 38,8 procentnih poena od stope u centralnoj regiji, dok je za 33,3 procentna poena ona veća od stope u sjevernoj regiji Crne Gore. Analizom rezultata koje smo prikazali za sve stavke materijalne deprivacije ($X^2 = 185.183$; $p < 0,001$) ustanovili smo da su razlike na regionalnom nivou statistički značajne kada je u pitanju materijalna deprivacija, a to takođe znači da se može konstatovati da se i stope materijalne deprivacije razlikuju, zavisno od regije u kojoj korisnik MO živi u Crnoj Gori, odnosno da su te stope zaista i najveće u sjevernoj, a najmanje u južnoj regiji Crne Gore.

Tabela 23: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore po intenzitetu rada.

	Intenzitet rada					Ukupno
	<i>Veoma nizak</i>	<i>Nizak</i>	<i>Srednji</i>	<i>Visok</i>	<i>Veoma visok</i>	
<i>Centar (broj lica)</i>	194	32	71	9	33	339
<i>% lica</i>	57,2	9,4	20,9	2,7	9,7	100%
<i>Sjever (broj lica)</i>	265	39	21	8	8	341
<i>% lica</i>	77,7	11,4	6,2	2,3	2,3	100%
<i>Jug (broj lica)</i>	61	22	19	0	16	118
<i>% lica</i>	51,7	18,6	16,1	0,0	13,6	100%
<i>Ukupno</i>	520	93	111	17	57	798
<i>% lica</i>	65,2	11,7	13,9	2,1	7,1	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Broj osoba koje žive u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada najmanji je u južnoj regiji Crne Gore. On je manji za 5,5 procentnih poena od broja osoba koje žive u takvim porodicama u centralnoj regiji Crne Gore, dok je čak za 26 procentnih poena manji od broja osoba koje žive u takvim porodicama u sjevernoj regiji Crne Gore. Analizom rezultata ($X^2 = 72.386$; $p < 0,001$) utvrđeno je da su razlike između regiona, kada je u pitanju procenat prisutnosti lica u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada statistički značajne, što takođe znači da se može konstatovati da se i stope inteziteta rada razlikuju, zavisno od regije u kojoj korisnik MO živi u Crnoj Gori, kao i to da je ta stopa najveća u sjevernom dijelu Crne Gore, a najmanja u južnom dijelu Crne Gore.

Tabela 24: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po regijama Crne Gore po različitim stavkama.

	AROPE				Ukupno
	<i>nema stavki</i>	<i>1 stavka</i>	<i>2 stavke</i>	<i>3 stavke</i>	
<i>Centar (broj lica)</i>	51	60	94	134	339
<i>% lica</i>	15,0	17,7	27,7	39,5	100%
<i>Sjever (broj lica)</i>	31	13	86	211	341
<i>% lica</i>	9,1	3,8	25,2	61,9	100%
<i>Jug (broj lica)</i>	32	20	26	40	118
<i>% lica</i>	27,1	16,9	22,0	33,9	100%
<i>Ukupno</i>	114	93	206	385	798
<i>% lica</i>	14,3	11,7	25,8	48,2	100%

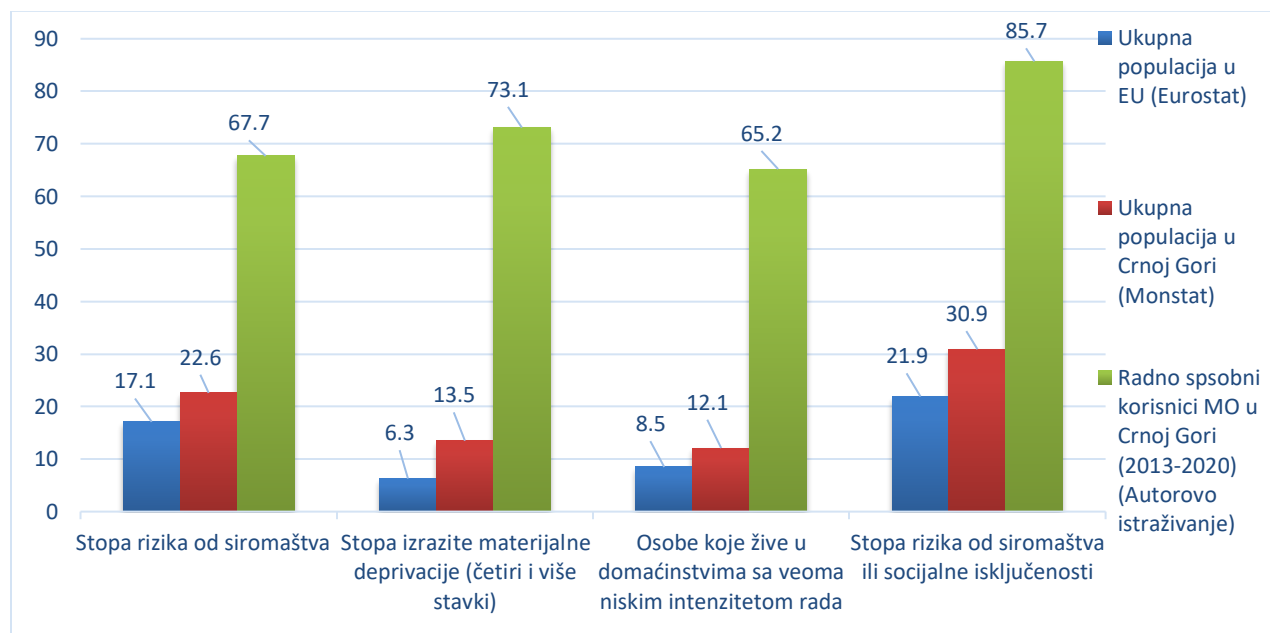
Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti takođe je najmanja u južnoj regiji Crne Gore. Broj osoba koje žive u porodicama koje su u riziku, u južnoj regiji je manji za 12,1 procentnih poena od broja osoba koje su u riziku u centralnoj regiji, a za 18 procentnih poena taj broj je manji od broja osoba koje su u riziku u sjevernoj regiji Crne Gore. Analizom rezultata ($X^2 = 76.331$, $p < 0,001$) utvrdili smo da je i ova stopa među regionima statistički značajno različita, što takođe znači da se može konstatovati da se i stope siromaštva ili socijalne isključenosti razlikuju, zavisno od regije u kojoj korisnik MO živi u Crnoj Gori, kao i to da je i ta stopa najveća u sjevernom dijelu Crne Gore, a najmanja u južnom dijelu Crne Gore.

4.7.2 Poređenje stopa siromaštva radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja u Crnoj Gori sa stopama ukupne populacije u Crnoj Gori i stopama ukupne populacije EU

U narednom grafikonu će biti prikazani uporedni podaci pokazatelja siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori, sa podacima pokazatelja siromaštva stanovnika Crne Gore i stanovnika EU, kao novi dodatni prilog provjeri postavljene hipoteze da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO neefikasno u pogledu smanjenja siromaštva.

Grafikon 9: Poređenje stopa siromaštva i stopa siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO (2013-2020) sa stopama ukupne populacije u Crnoj Gori i na nivou EU u 2020. godini.

Izvor: Monstat^(p) i Eurostat^(p), 2021 i autorovo istraživanje.

Upoređujući stopu rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori sa ukupnom populacijom, ta stopa je veća kod korisnika MO za 45,1 procentni poen, a upoređujući istu stopu sa prosječnim građaninom EU, stopa rizika od siromaštva korisnika MO je veća za čak 50,6 procentnih poena.

Stopa izrazite materijalne deprivacije, takođe, je značajno veća kod radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u odnosu na ukupnu populaciju Crne Gore i to za 59,6 procentnih poena, dok je ta stopa u odnosu na ukupnu populaciju EU veća za čitavih 66,8 procentnih poena.

Kada je u pitanju prisustvo osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada, ono je među radno sposobnim korisnicima MO prisutnije nego među pripadnicima ukupne populacije u Crnoj Gori za čak 53,1 procentni poen, a nego među prosječnim građaninom EU za 56,7 procentnih poena.

Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti izraženija je među korisnicima MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori, nego među prosječnim građaninom Crne Gore za 54,8 procentnih poena, što možda, i najupečatljivije govori u prilog činjenici da su radno sposobni korisnici MO koji su u bilo kom trenutku bili korisnici ovog prava u višestruko nepovoljnijoj socio-ekonomskoj situaciji od ostalih građana Crne Gore. Ova razlika u stopi je i u odnosu na prosječnog građanina EU još veća, i ona iznosi 63,8 procentna poena.

Dakle, svi pokazatelji koje smo koristili u svrhu testiranja osnovne hipoteze, da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO neefikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika koji su ta prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine, potvrđuju tako uspostavljenu hipotezu.

Stopa rizika od siromaštva, tri pokazatelja disperzije oko praga rizika od siromaštva, tri stope materijalne deprivacije, stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, kao i preklapanje različitih stopa kod istog korisnika, govore u prilog mnogostruko većoj izloženosti riziku od siromaštva i riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO od ukupne populacije koja živi u Crnoj Gori, odnosno od izloženosti riziku prosječnog građanina koji živi u Crnoj Gori. Sama stopa rizika od siromaštva kod svih radno sposobnih korisnika koji su koristili pravo na MO i vezana prava za MO u periodu između 2013. i 2020. godine je čak 67,7% i kao takva četiri puta je veća od stope rizika od siromaštva prosječnog građanina Crne Gore.

Ostale stope, kao što su stopa izrazite materijalne deprivacije, procenat osoba koje žive u domaćinstvima veoma niskog intenziteta rada, ali i stopa siromaštva ili socijalne isključenosti veće su od tri do pet puta od stopa pokazatelja siromaštva prosječnog građanina Crne Gore.

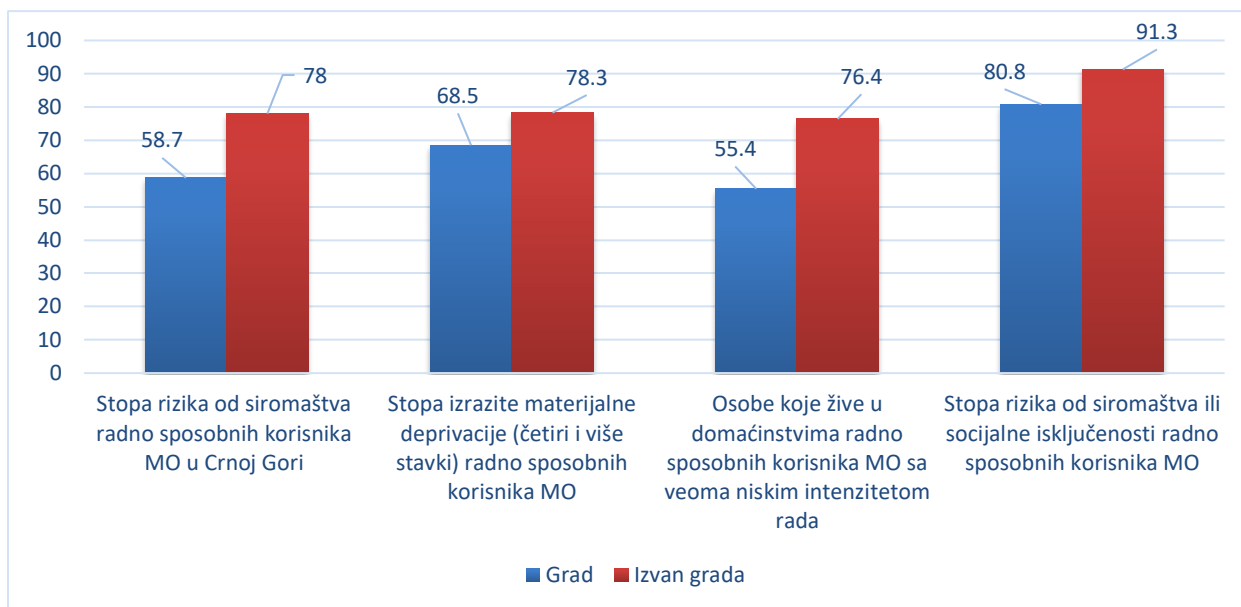
Posebno naglašena izloženost radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO rizicima od siromaštva i rizicima od siromaštva ili socijalne isključenosti, odnosno posebna neefikasnost ovog prava kroz rezultate ovog istraživanja, pokazuje se među korisnicima koji žive u sjevernom dijelu Crne Gore. Naime, gotovo ko god je bio u periodu između 2013. i 2020. godine korisnik prava na MO i vezanih prava za MO, on je i izložen riziku od siromaštva **(86,8%)** i riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti **(90,9%)**.

Iako su ove stope kod ukupne populacije značajno veće, za prosječnog građanina Crne Gore koji živi u sjevernom dijelu Crne Gore, podatak o ovako izraženim stopama kod radno sposobnih korisnika MO govori o potpunoj nedostatnosti i neefikasnosti prava na MO i vezanih prava za njega. Upoređujući prosječnog radno sposobnog korisnika MO i vezanih prava za MO koji živi u Crnoj Gori, odnosno upoređujući njegove različite pokazatelje siromaštva sa pokazateljima siromaštva prosječnog građanina EU, neefikasnost ovog prava u Crnoj Gori dolazi do svog još potpunijeg izražaja. Pojedini pokazatelji govore i o desetostruko većoj izloženosti pojedinim stopama, radno sposobnih korisnika MO koji žive u Crnoj Gori od pokazatelja prosječnog građanina EU. Dakle, pravo na MO i vezana prava za MO koja se kao prava implementiraju u Crnoj Gori, su neefikasna u pogledu uticaja na stope rizika siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti mjereno EU SILC metodologijom.

4.7.3 Povezanost mjesta stanovanja (grad, van grada) radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori

Kao prvu izvedenu hipotezu u ovom istraživanju postavili smo tezu da radno sposobni korisnici MO i vezanih prava za MO koji žive van grada imaju veću stopu siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO koji žive u gradu. Ovako postavljenu hipotezu testiraćemo na način što ćemo kroz četiri pokazatelja pokušati da odgovorimo na tu tvrdnju, odnosno damo pozitivan ili negativan sud o njoj. Četiri pokazatelja su: a) stopa rizika od siromaštva; b) stopa izrazite materijalne deprivacije; c) broj osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada; d) stopa siromaštva ili socijalne isključenosti. U narednom grafikonu prikazaćemo rezultate za svaku od navedenih stopa.

Grafikon 10: Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema mjestu stanovanja u 2020. godini.

Izvor: Autorovo istraživanje.

Predstavljene stope proizvod su analize rezultata predstavljenih u sledećim tabelama, pod brojem 25, 26, 27 i 28.

Tabela 25: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja u riziku od siromaštva.

	60% Rizik od siromaštva		Ukupno
	U riziku od siromaštva	Nije u riziku od siromaštva	
Grad (broj lica)	252	177	429
% lica	58,7	41,3	100%
Van grada (broj lica)	288	81	369
% lica	78,0	22,0	100%
Ukupno	540	258	798
% lica	67,7	32,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Kao što vidimo, stopa rizika od siromaštva je značajno veća među radno sposobim korisnicima prava na MO i vezanih prava za MO koji žive van grada od onih koji žive u gradu, za čitavih 19,3

procentnih poena. Analiza rezultata ($X^2=33,801$; $p < 0,001$) govori u prilog činjenici da su ove razlike i statistički značajne, odnosno da možemo konstatovati da se rizik od siromaštva razlikuje kada su u pitanju korisnici MO, a u odnosu na njihovo mjesto stanovanja, odnosno u odnosu na to da li žive u gradu ili van grada, u prigradskim naseljima ili selima. Takođe, na osnovu rezultata analize sa sigurnošću se može konstatovati i to da su korisnici MO koji žive u gradu manje izloženi riziku od siromaštva od korisnika koji žive van gradova u Crnoj Gori.

Tabela 26: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja po stavkama materijalne deprivacije.

	<i>Materijalna deprivacija – broj stavki</i>							<i>Ukupno</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>8</i>	
Grad (broj lica)	25	28	82	96	117	77	4	429
% lica	5,8	6,5	19,1	22,4	27,3	17,9	0,9	100%
Van grada (broj lica)	4	32	44	118	117	48	6	369
% lica	1,1	8,7	11,9	32,0	31,7	13,0	1,6	100%
Ukupno	29	60	126	214	234	125	10	798
% lica	3,6	7,5	15,8	26,8	29,3	15,7	1,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Iz predhodnog grafikona (Grafikon 10) vidimo i da je stopa izrazite materijalne deprivacije, a koja je izvedena iz prethodne tabele, manje prisutna među porodicama koje žive u gradu od onih koje žive van grada za 9,8 procentnih poena. Za razliku stopa materijalne deprivacije, analizom rezultata ($X^2=31,993$; $p < 0,01$) je utvrđeno da je i ona statistički značajna, odnosno da možemo konstatovati da su materijalnoj deprivaciji različito izloženi korisnici MO u odnosu na njihovo mjesto stanovanja, odnosno u odnosu na to da li žive u gradu ili van grada, u prigradskim naseljima ili selima. Takođe, na osnovu rezultata analize sa sigurnošću se može konstatovati da su izrazitijom materijalnoj deprivaciji više izloženi korisnici MO koji žive van gradova u Crnoj Gori.

Tabela 27: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja po intenzitetu rada.

	<i>Intenzitet rada</i>					<i>Ukupno</i>
	<i>Veoma nizak</i>	<i>Nizak</i>	<i>Srednji</i>	<i>Visok</i>	<i>Veoma visok</i>	
Grad (broj lica)	238	71	70	5	45	429
% lica	55,5	16,6	16,3	1,2	10,5	100%
Van grada (broj lica)	282	22	41	12	12	369
% lica	76,4	6,0	11,1	3,3	3,3	100%
Ukupno	520	93	111	17	57	798
% lica	65,2	11,7	13,9	2,1	7,1	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Procenat osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada takođe je znatno prisutniji u porodicama radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava koji žive van gradova za čitavih 21 procentni poen. Analizom rezultata ($X^2=54,904$; $p < 0,01$) je utvrđeno da je i ova razlika statistički značajna, odnosno da možemo konstatovati da se i intezitet rada korisnika MO razlikuje u odnosu na njihovo mjesto stanovanja, odnosno u odnosu na to da li žive u gradu ili van grada, u prigradskim naseljima ili selima. Takođe, na osnovu rezultata analize sa sigurnošću se može konstatovati da je život u porodicama sa manjim intenzitetom rada prisutniji u populaciji korisnika MO koji žive van gradova u Crnoj Gori.

Tabela 28: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po mjestu stanovanja po različitim stavkama.

	AROPE – broj stavki				Ukupno
	nema	1	2	3	
Grad (broj lica)	82	65	114	168	429
% lica	19,1	15,2	26,6	39,2	100%
Van grada (broj lica)	32	28	92	217	369
% lica	8,7	7,6	24,9	58,8	100%
Ukupno	114	93	206	385	798
% lica	14,3	11,7	25,8	48,2	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

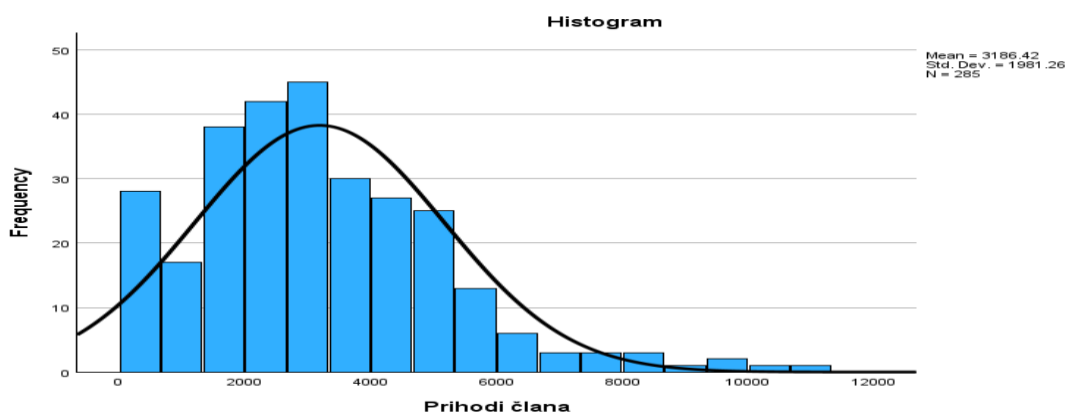
Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti kao pokazatelj prisutnosti bar jedne od prethodnih stopa u porodicama radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO, takođe, pokazuje veću stopu među onima koji žive van grada za 10,4 procentnih poena. Analiza rezultata i ovdje pokazuje ($X^2=40,956$; $p < 0,01$) da su utvrđene razlike statistički značajne razlike, odnosno da možemo konstatovati da se i stope siromaštva ili socijalne isključenosti razlikuju kod korisnika MO u odnosu na njihovo mjesto stanovanja, odnosno u odnosu na to da li žive u gradu ili van grada, u prigradskim naseljima ili selima. Takođe, na osnovu rezultata analize sa sigurnošću se može konstatovati da su većoj stopi siromaštva ili socijalne isključenosti izloženi korisnici MO koji žive van gradova u Crnoj Gori.

Kao što i rezultati pokazuju prvu postavljenu izvedenu hipotezu kojom smo tvrdili da radno sposobni korisnici MO i vezanih prava za MO koji žive van grada imaju veću stopu siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO koji žive u gradu, u potpunosti je potvrđena. Dakle, svi pokazatelji, na nivou i statistički značajnih razlika, ukazuju na podatak da radno sposobni korisnici MO koji žive van gradova u Crnoj Gori imaju veće stope rizika od siromaštva, veće stope izrazite materijalne deprivacije, više su izloženi životu u porodicama gdje je intenzitet rada veoma nizak i imaju i veće stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, od korisnika koji žive u gradovima.

4.7.4 Povezanost pola sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika materijalnog obezbeđenja u Crnoj Gori

Kao i u ukupnoj populaciji, tako i među radno sposobnim korisnicima MO postoje razlike između samih korisnika koje su individualne i one mogu biti brojne. Jedna od njih je svakako i pol korisnika MO. Kako se kroz ovo istraživanje, na već definisan način, utvrđuju stopa rizika od siromaštva, stopa materijalne i izrazite materijalne deprivacije, intenzitet rada i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, a pojedinačni dohotci članova domaćinstva čine samo jedan dio doprinosa koji su povezani sa različitim stopama, ali dio koji može biti različit pa i zavistiti od pola, u ovom dijelu rada utvrdićemo različite doprinose polova različitim stopama. Utvrdićemo prosječni dohodak žena i prosječni dohodak muškaraca u strukturi radno sposobnih korisnika MO i na taj način doći do saznanja o različitim doprinosima polova stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti korisnika MO u Crnoj Gori. Nakon što utvrdimo doprinose polova stopama, a kako smo kao drugu izvedenu hipotezu u ovom istraživanju postavili tu, da žene korisnice MO i vezanih prava za MO imaju veću stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od muškaraca korisnika MO i vezanih prava za MO, testiraćemo je tako što ćemo kod oba pola, nezavisno jedan od drugog izmjeriti sledeće stope: a) stopu rizika od siromaštva; b) stopu izrazite materijalne deprivacije; c) broj osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada; d) stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti. U narednom grafikonu (Grafikon 11) prikazali smo varijaciju ukupnih dohodaka koje su ostvarili bilo muški bilo ženski članovi porodica korisnika MO, dok su u tabeli nakon toga (Tabela 21) prikazani prosječni dohotci i opseg dohotka koji su ostvarivale žene i muškarci u strukturi radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO.

Grafikon 11: Ostvareni dohotci muških i ženskih članova porodica radno sposobnih korisnika MO

Izvor: Autorovo istraživanje.

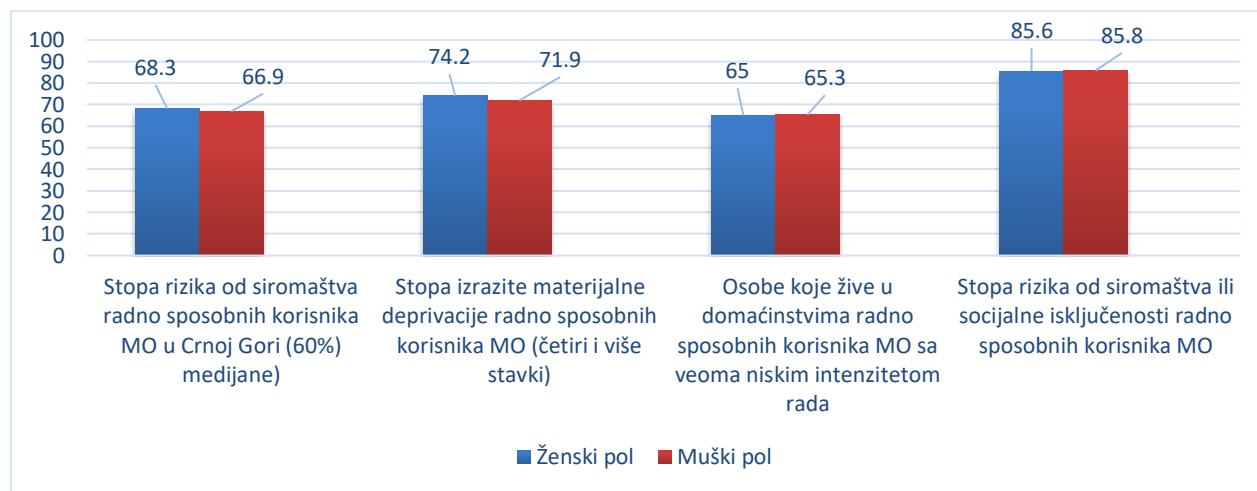
Tabela 29: *Prosječni godišnji dohodak muškog i ženskog pola u strukturi porodica radno sposobnih korisnika MO (onih koji su ostvarivali prihod u 2019. godini).*

	<i>Muški pol</i>	<i>Ženski pol</i>
<i>Prosječni dohotci</i>	3.611.71 evra	2.766.54 evra
<i>Standardna devijacija</i>	2018.011	1875.497
<i>Minimum</i>	50	50
<i>Maksimum</i>	11.116	10.040
<i>N</i>	139	146

Izvor: Autorovo istraživanje.

Kao što vidimo iz prethodne tabele, prosječni godišnji dohodak žena od svih žena koje su ostvarivale prihod u 2019. godini, znatno je manji od prosječnog godišnjeg dohotka svih muškaraca koji su ostvarivali prihod u 2019. godini. Analizom rezultata utvrdili smo da je ova razlika i statistički značajna (Mann Whitney =7547.500; $p < 0,001$). Bez obzira na statistički značajnu razliku između muškog i ženskog pola u ostvarivanju dohotka kao jednog od doprinosa koji u značajnoj mjeri utiče na različite stope siromaštva porodica radno sposobnih korisnika MO, odnosno članova porodica MO, u narednom grafikonu prikazaćemo stope siromaštva ženskog i muškog pola u strukturi korisnika MO i vezanih prava za MO, kako bi utvrdili razlike u stopama, odnosno kako bi utvrdili da li je kod žena prisutnija veća stopa siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od muškaraca korisnika MO i vezanih prava za MO.

Grafikon 12: *Povezanost pola sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO u 2020. godini.*

Izvor: Autorovo istraživanje.

Predstavljene stope proizvod su analize rezultata predstavljenih u sledećim tabelama, pod brojem 30, 31, 32 i 33.

Tabela 30: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu u riziku od siromaštva.

	60% Rizik od siromaštva		Ukupno
	U riziku od siromaštva	Nije u riziku od siromaštva	
Muški (broj lica)	255	126	381
% lica	66,9	33,1	100%
Ženski (broj lica)	285	132	417
% lica	68,3	31,7	100%
Ukupno	540	258	798
% lica	67,7	32,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

U strukturi porodica radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO neznatno je veći procenat korisnika MO, koje žive u porodicama čiji je ekvivalentni dohodak ispod nivoa koji je definisan kao prag rizika od siromaštva i taj procenat je veći za 1,4 procentnih poena od procenta koji je utvrđen za mušku populaciju. Analizom rezultata ($X^2 = 0,183$ $p > 0.5$) utvrdili smo da ove razlike nijesu statistički značajne, što ustvari znači da sa sigurnošću možemo konstatovati da stopa rizika od siromaštva korisnika MO ne zavisi od pola korisnika.

Tabela 31: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu po stavkama materijalne deprivacije.

	Materijalna deprivacija – broj stavki							Ukupno
	1	2	3	4	5	6	8	
Muški (broj lica)	18	28	61	104	112	52	6	381
% lica	4,7	7,3	16,0	27,3	29,4	13,6	1,6	100%
Ženski (broj lica)	11	32	65	110	122	73	4	417
% lica	2,6	7,7	15,6	26,4	29,3	17,5	1,0	100%
Ukupno	29	60	126	214	234	125	10	798
% lica	3,6	7,5	15,8	26,8	29,3	15,7	1,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa materijalne deprivacije, a koja je izvedena iz prethodne tabele i prikazana u prethodnom grafikonu (Grafikon 12) neznatno je veća kod pripadnica ženskog pola od pripadnika muškog pola i to za 2,3 procentna poena. Analiza rezultata pokazuje ($X^2 = 4,993$ $p > 0.5$) da ni ove razlike nijesu statistički značajne, što ustvari znači da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da ni stope materijalne deprivacije korisnika MO ne zavise od pola korisnika.

Tabela 32: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu po intenzitetu rada.

	<i>Intenzitet rada</i>					<i>Ukupno</i>
	<i>Veoma nizak</i>	<i>Nizak</i>	<i>Srednji</i>	<i>Visok</i>	<i>Veoma visok</i>	
<i>Muški (broj lica)</i>	249	52	51	8	21	381
<i>% lica</i>	65,4	13,6	13,4	2,1	5,5	100%
<i>Ženski (broj lica)</i>	271	41	60	9	36	417
<i>% lica</i>	65,0	9,8	14,4	2,2	8,6	100%
<i>Ukupno</i>	520	93	111	17	57	798
<i>% lica</i>	65,2	11,7	13,9	2,1	7,1	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Intenzitet rada gotovo je isti kod oba pola, odnosno broj lica ženskog pola koje žive u porodicama niskog intenziteta rada je gotovo isti kao broj lica muškog pola i on se razlikuje samo za 0,4 procentnih poena. Analizom je takođe utvrđeno ($X^2 = 5,355$ $p > 0.5$) da ni ova razlika nema statističku značajnost, što takođe znači da intenzitet rada korisnika MO ne zavisi od pola korisnika.

Tabela 33: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po polu po različim stavkama.

	<i>AROPE – broj stavki</i>				<i>Ukupno</i>
	<i>nema</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	
<i>Muški (broj lica)</i>	54	50	95	182	381
<i>% lica</i>	14,2	13,1	24,9	47,8	100%
<i>Ženski (broj lica)</i>	60	43	111	203	417
<i>% lica</i>	14,4	10,3	26,6	48,7	100%
<i>Ukupno</i>	114	93	206	385	798
<i>% lica</i>	14,3	11,7	25,8	48,2	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Kao varijabla koja pokazuje učestalost muške ili ženske populacije u onim porodicama koje imaju prisutan bar jedan pokazatelj, ili stopu rizika od siromaštva ili žive u porodicama sa veoma niskim

intenzitetom rada ili su izrazito materijalno deprivirane pokazuje da gotovo nema razlike između populacija, odnosno ona se razlikuje samo 0,2 procentna poena i statistički je beznačajna ($X^2 = 1.610$ $p > 0.5$), što znači da se ni za stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti ne može kazati da zavisi od pola korisnika MO u Crnoj Gori.

Kao što vidimo iz niza prethodnih podataka, odnosno iz podataka sva četiri pokazatelja, ne postoji razlika u stopama pokazatelja siromaštva koja bi bila povezana sa polom. Odnosno, frekvencija korisnika i muškog i ženskog pola u strukturi radno sposobnih korisnika prava na MO i vezanih prava za MO jednaka je u pogledu izloženosti različitim pokazateljima siromaštva.

Dakle, uspostavljena izvedena hipoteza, da žene korisnice MO i vezanih prava za MO imaju veću stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od muškaraca korisnika MO i vezanih prava za MO u potpunosti se odbacuje.

Niti jedan od pokazatelja nije potvrdio ovako uspostavljenu hipotezu, pa sa sigurnošću možemo da tvrdimo da su i žene i muškarci u strukturi radno sposobnih korisnika MO jednako izloženi različitim stopama pokazatelja siromaštva. Bez obzira što muškarci ostvaruju veće dohotke u porodicama korisnika MO i vezanih prava za MO, koristeći EU SILC metodologiju, pokazatelji siromaštva su gotovo isti kod oba pola, odnosno, njihove utvrđene razlike nijesu statistički značajne.

4.7.5 Povezanost strukture domaćinstva radno sposobnih korisnika materijalnog obezbeđenja sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori

Globalni procesi donose brojne promjene u savremenim društvima koje mogu biti pozitivne i negativne i mogu imati iste takve posledice po različite segmente svake socijalne, kulturne, obrazovne ili neke druge grupe. Porodica, kao primarna grupa u svakom društvu, posebno je suočena sa brojnim izazovima globalnih procesa. Jedan od tih izazova u nizu je svakako izazov siromaštva i konstantne egzistencijalne borbe.

Koliki je izazov borbe sa siromaštvom svake porodice posebno, u svakom društvu, umnogome određuje brojnost te porodice, ali i nivo prihoda koje ta porodica ostvaruje u toku jedne godine. Kako je novčani iznos koji ostvaruju porodice koje ostvare pravo na MO u Crnoj Gori različit, zavisno od broja članova porodice koja ostvari to pravo i kako je razlika u visini dohotka, a već smo to prezentovali u prvom dijelu rada, neznatna u odnosu na brojnost porodice, veoma je važno znati kako, tako određen nivo dohotka utiče na različite stope unutar populacije korisnika MO.

Treća izvedena hipoteza glasi da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO manje efikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti kod porodica sa većim brojem članova.

Ovu hipotezu provjerićemo na način što ćemo koristiti, kao i kod testiranja prethodnih hipoteza, četiri pokazatelja, odnosno, tako što ćemo utvrditi sledeće pokazatelje siromaštva, u porodicama koje broje do dva člana, tri i četiri člana i pet i više članova: a) stopu rizika od siromaštva b) stopu izrazite materijalne deprivacije; c) broj osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada; d) stopu siromaštva ili socijalne isključenosti. Stoga ćemo u narednoj tabeli (Tabela 34) prikazati povezanost broja članova domaćinstava korisnika MO sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori.

Tabela 34: *Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema strukturi domaćinstva u 2020. godini.*

	2 člana	3-4 člana	5 i više član.
<i>Stopa rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO</i>	60%	56,1%	78,3%
<i>Stopa izrazite materijalne deprivacije (četiri i više stavki) radno sposobnih korisnika MO</i>	82%	69,3%	75,2%
<i>Osobe koje žive u domaćinstvima radno sposobnih korisnika MO sa veoma niskim intenzitetom rada</i>	72%	59,9%	69,0%
<i>Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO</i>	86%	82,5%	88,5%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Predstavljene stope proizvod su analize rezultata predstavljenih u sledećim tabelama, pod brojem 35, 36, 37 i 38.

Tabela 35: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice u riziku od siromaštva.

	60% Rizik od siromaštva		Ukupno
	U riziku od siromaštva	Nije u riziku od siromaštva	
2 člana (broj lica)	30	20	50
% lica	60,0	40,0	100%
3 i 4 člana (broj lica)	192	150	342
% lica	56,1	43,9	100%
5 i više članova	318	88	406
% lica	78,3	21,7	100%
Ukupno	540	258	798
% lica	67,7	32,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Iz prethodn tabele jasno je uočljivo da porodice koje broje pet i više članova imaju najveću stopu rizika od siromaštva, koja je veća od porodica sa dva člana čak za 18,3 procentnih poena. Najmanja stopa rizika od siromaštva nije zabilježena u najmanje brojnim porodicama, već u onim porodicama koje broje tri i četiri člana, i ta stopa je manja od onih porodica sa dva člana za čak 3,9 procentnih poena. Analiza rezultata ($X^2 = 54,610$, $p < 0.01$) je pokazala da su ove razlike i statistički značajne, što nam ustvari govori da sa sigurnišću možemo da konstatujemo da se stopa rizika od siromaštva korisnika MO razlikuje u odnosu na to koliko porodica korisnik MO broji svojih članova, kao i to da je ta stopa najveća u onim porodicama koje broje pet i više članova, a najmanja u onim porodicama koje broje tri ili četiri člana.

Tabela 36: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice po stavkama materijalne deprivacije.

	Materijalna deprivacija – broj stavki							Ukupno
	1	2	3	4	5	6	8	
2 člana (broj lica)	0	2	7	10	10	21	0	50
% lica	0,0	4,0	14,0	20,0	20,0	42,0	0	100%
3 i 4 člana (broj lica)	8	27	70	97	100	36	4	342
% lica	2,3	7,9	20,5	28,4	29,2	10,5	1,2	100%
5 i više čl. (broj lica)	21	31	49	107	124	68	6	406
% lica	5,2	7,6	12,0	26,4	30,6	16,7	1,5	100%
Ukupno	29	60	126	214	234	125	10	798
% lica	3,6	7,5	15,8	26,8	29,3	15,7	1,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

U tabeli 34, a na osnovu rezultata iz prethodne tabele, najmanja stopa izrazite materijalne deprivacije je ustanovljena kod porodica koje broje tri ili četiri člana i manja je od stope kod porodica koje broje do dva člana za 12,7 procentnih poena. Ta stopa je manja nego i kod porodica sa pet i više članova i to za 5,9 procentnih poena. Ova stopa je najveća kod porodice koje broje do dva člana, pa tek zatim kod porodica sa pet i više članova. Rezultati analize ($X^2 = 207,798$ $p < 0.01$) pokazuju da su prikazane razlike statistički značajne, što ustvari znači da sa sigurnišću možemo da konstatujemo da i stope materijalne deprivacije korisnika MO zavise od toga koliki broj članova ima porodica korisnik MO, ali i da ta stopa nije najveća u najbrojnjim porodicama.

Tabela 37: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice po intenzitetu rada.

	<i>Intenzitet rada</i>					<i>Ukupno</i>
	<i>Veoma nizak</i>	<i>Nizak</i>	<i>Srednji</i>	<i>Visok</i>	<i>Veoma visok</i>	
2 člana (broj lica)	36	2	6	2	6	50
% lica	72,0	4,0	12,0	4,0	12,0	100%
3 i 4 člana (broj lica)	205	39	57	15	26	342
% lica	59,9	11,4	16,7	4,4	7,6	100%
5 i više čl. (broj lica)	280	52	48	0	26	406
% lica	69,0	12,8	11,8	0,0	6,4	100%
Ukupno	520	93	111	17	57	798
% lica	65,2	11,7	13,9	2,1	7,1	100%

Izvor: autorovo istraživanje

Procenat osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada najmanji je u porodicama sa tri i četiri člana 59,9% i on je manji od procenta osoba i u porodicama do dva člana, ali i od procenta u porodicama sa pet i više članova. Analiza rezultata ($X^2 = 26,398$ $p < 0.01$) pokazuje da su dobijene razlike statistički značajne, što ustvari znači da sa sigurnišću možemo da konstatujemo da i intenzitet rada članova porodice korisnika MO, zavise od toga koliki broj članova ima porodica korisnik MO, ali i to da intenzitet rada nije najmanji u porodicama sa najvećim brojem članova.

Tabela 38: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po broju članova porodice po različitim stavkama.

	<i>AROPE – broj stavki</i>				<i>Ukupno</i>
	<i>nema</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	
2 člana (broj lica)	7	2	13	28	50
% lica	14,0	4,0	26,0	56,	100%
3 i 4 člana (broj lica)	60	53	96	133	342
% lica	17,5	15,5	28,1	38,9	100%
5 i više članova (broj lica)	47	38	97	224	406
% lica	11,5	9,4	23,9	55,2	100%
Ukupno	114	93	206	385	798
% lica	14,3	11,7	25,8	48,2	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa siromaštva ili socijalne isključenosti pokazuje takođe različite stope zavisno od broja članova porodice korisnika MO. Najviša stopa je zabilježena kod porodica koje broje pet i više članova i to 88,5%, dok je najmanja stopa zabilježena kod porodica koje broje tri i četiri člana i to 82,5%. Analiza rezultata je pokazala ($X^2 = 92,342$, $p < 001$) da su razlike statistički značajne, odnosno da sa sigurnošću možemo konstatovati i da stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti zavisi od broja članova porodice korisnika MO, i to da je ona najveća u porodicama koje broje 5 i više članova.

Kod dva, od četiri pokazatelja siromaštva, iskazuju se veće stope pokazatelja siromaštva kod porodica sa pet i više članova u odnosu na ostale, međutim isto tako se kod određenih pokazatelja siromaštva stope iskazuju većim kod porodica do dva člana u odnosu na one sa tri i četiri člana. To navodi na zaključak da pokazatelji siromaštva zavise od brojnosti porodice radno sposobnog korisnika MO, ali i daju osnovu, odnosno dovoljno uvjerljive podatke za prihvatanje uspostavljene hipoteze, da je korišćenja prava na MO i vezanih prava za MO manje efikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti kod porodica sa većim brojem članova, odnosno kod porodica sa brojem članova većim od 5.

4.7.6 Povezanost dužine korišćenja prava sa pokazateljima siromaštva radno sposobnih korisnika materijalnog obezbeđenja u Crnoj Gori

MO je pravo koje se, kada se ostvari koristi sve do nastanka promjena koje utiču na ostvarivanje prava. To znači, da se pravo na MO može koristiti jedan mjesec, ali može i cijeli život. Kako korišćenje određenih prava ostavlja različite posledice na korisnika, pozitivne ili negativne, zavisno od prava, važno je znati šta se dešava sa korisnicima MO i vezanih prava za MO u pogledu

posledica korišćenja ovog prava zavisno od vremenskih intervala korišćenja, odnosno od dužine njegovog korišćenja.

Kao četvrtu izvedenu hipotezu u ovom istraživanju imali smo pretpostavku da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO manje efikasno, u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalnog isključivanja, ukoliko se duže koristi. Ovu pretpostavku ili hipotezu proverićemo na ista četiri načina i to tako što ćemo utvrditi sledeće stope: a) stopu rizika od siromaštva b) stopu izrazite materijalne deprivacije; c) broj osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada; d) stopu siromaštva ili socijalne isključenosti.

U narednoj tabeli su prikazane razlike u utvrđenim stopama siromaštva zavisno od dužine korišćenja prava na MO i vezanih prava za MO.

Tabela 39: *Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema dužini korišćenja prava u 2020. godini*

	0-2 godine	2-5 godina	5 i više godina
<i>Stopa rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO</i>	71,5%	64,4%	69,1%
<i>Stopa izrazite materijalne deprivacije (četiri i više stavki) radno sposobnih korisnika MO</i>	72,4%	67,5%	80,1%
<i>Osobe koje žive u domaćinstvima radno sposobnih korisnika MO sa veoma niskim intenzitetom rada</i>	62,2%	65,3%	66,5%
<i>Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO</i>	92,4%	75,8%	93,1%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Predstavljene stope proizvod su analize rezultata predstavljenih u sledećim tabelama, pod brojem 40, 41, 42 i 43.

Tabela 40: *Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja prava u riziku od siromaštva.*

	60% Rizik od siromaštva		Ukupno
	U riziku od siromaštva	Nije u riziku od siromaštva	
od 0 do 2 godine (broj lica)	113	45	158
% lica	71,5	28,5	100%
od 2 do 5 godina (broj lica)	216	119	335
% lica	64,5	35,5	100%
5 i više godina (broj lica)	211	94	305
% lica	69,2	30,08	100
Ukupno	540	258	798
% lica	67,7	32,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika koji su koristili pravo na MO do dvije godine veća je od stope rizika od siromaštva istih korisnika koji su to pravo koristili pet i više godina i to za 2,3 procentna poena ali i od stope siromaštva onih koji su pravo koristili između dvije i pet godina za 7 procentnih poena. Analizom rezultata ($X^2 = 2,948$ $p > 0.5$) utvrđeno je da razlike statistički nijesu značajne između ove tri grupe kada je u pitanju stopa rizika od siromaštva, što znači da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da stopa rizika od siromaštva korisnika MO, u ovom slučaju, nije zavisila od toga koliko se vremenski koristilo MO.

Tabela 41: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja prava po stavkama materijalne deprivacije.

	<i>Materijalna deprivacija – broj stavki</i>							<i>Ukupno</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>8</i>	
<i>od 0 do 2 godine (broj lica)</i>	1	7	37	26	53	34	0	158
<i>% lica</i>	0,6	4,4	23,4	16,5	33,5	21,5	9,0	100%
<i>od 2 do 5 godina (broj lica)</i>	23	44	42	92	78	46	10	335
<i>% lica</i>	6,9	13,1	12,5	27,5	23,3	13,7	3,0	100%
<i>od 5 i više godina (broj lica)</i>	5	9	47	96	103	45	0	305
<i>% lica</i>	1,6	3,0	15,4	31,5	33,8	14,8	0	100%
Ukupno	29	60	126	214	234	125	10	798
<i>% lica</i>	3,6	7,5	15,8	26,8	29,3	15,7	1,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa materijalne deprivacije prikazana u tabeli 23, a izvedena iz prethodne tabela, pokazuje da duže korišćenje prava na MO pokazuje i izraženiju stopu izrazite materijalne deprivacije, odnosno da je porodica koja je koristila pravo na MO duže od pet godina izloženija izrazitoj materijalnoj deprivaciji od porodice koja je to pravo koristila do dvije godine za 7,7 procentnih poena. Međutim stopa izrazite materijalne deprivacije u porodicama koje su pravo koristile između dvije i pet godina manja je za 5 procentnih poena od stope izrazite materijalne deprivacije porodica koje su to pravo koristile do dvije godine. Analiza rezultata ($X^2 = 83,765$, $p < 001$) pokazuje da te razlike jesu i statistički značajne, što nam ustvaru govori da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da stopa izrazite materijalne deprivacije korisnika MO zavisi od toga koliko se MO vremenski koristi i da je ona najveća u porodicama koje su MO koristile više od pet godina ali ne i najmanja u porodicama koje su pravo koristile do dvije godine.

Tabela 42: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja prava po intenzitetu rada.

	<i>Intenzitet rada</i>					<i>Ukupno</i>
	<i>Izuzetno nizak</i>	<i>Nizak</i>	<i>Srednji</i>	<i>Visok</i>	<i>Veoma visok</i>	
<i>Od 0 do 2 godine (broj lica)</i>	98	19	15	10	16	158
<i>% lica</i>	62,0	12,0	9,5	6,3	10,1	100%
<i>Od 2 do 5 godina (broj lica)</i>	219	34	54	7	21	335
<i>% lica</i>	65,4	10,1	16,1	2,1	6,3	100%
<i>5 i više godina(broj lica)</i>	203	40	42	0	20	305
<i>% lica</i>	66,6	13,1	13,8	0,0	6,6	100%
Ukupno	520	93	111	17	57	798
<i>% lica</i>	65,2	11,7	13,9	2,1	7,1	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Procenat osoba koje žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada najveći je u onim domaćinstvima koja su koristila pravo na MO pet i više godine. Taj procenat je u tim domaćinstvima veći za 4,6 procentna poena od porodica koje su koristile pravo na MO do dvije godine, a za 1,2 procentnih poena od onih porodica koje su pravo koristile između dvije i pet godina. Analizom rezultata ($X^2 = 27,005$ $p < 0.01$) utvrđeno je da su i ove razlike i statistički značajne, što nam ustvaru govori da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da intenzitet rada korisnika MO zavisi od toga koliko se MO vremenski koristi, i da je procenat osoba koje žive u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada najveći kod onih porodica koje su MO koristile više od pet godina, a najmanji u onim porodicama koje su pravo koristile do dvije godine.

Tabela 43: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO po dužini korišćenja prava po različitim stavkama.

	<i>AROPE – broj stavki</i>				<i>Ukupno</i>
	<i>nema</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	
Od 0 do 2 godine (broj lica)	12	28	49	69	158
% lica	7,6	17,7	31,0	43,7	100%
Od 2 do 5 godina (broj lica)	81	23	56	175	335
% lica	24,2	6,9	16,7	52,2	100%
5 i više godina (broj lica)	21	42	101	141	305
% lica	6,9	13,8	33,1	46,2	100%
Ukupno	114	93	206	385	798
% lica	14,3	11,7	25,8	48,2	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, kao četvrti pokazatelj najveća je kod onih porodica koje su pravo na MO koristile pet i više godina i ona je veća od stope onih porodica koje su pravo na MO koristile do dvije godine za 0,7 procentnih poena. Međutim ta stopa je najmanja među onim porodicama koje su pravo na MO koristile između dvije i pet godina i ona je manja od stope onih koji su pravo koristili više od pet godina za čak 17,3 procentnih poena, dok je manja i od onih porodica koje su pravo na MO koristile do dvije godine i to za 16,6 procentnih poena. Analiza rezultata ($X^2 = 73,093$, $p < 001$) pokazuje da su ove razlike statistički značajne, što nam ustvaru govori da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti zavisi od toga koliko se MO vremenski koristi, kao i da je ta stopa najveća u porodicama koje su MO koristile pet i više godina, a zatim u porodicama koje MO koristile do dvije godine.

Pokazatelji kojima smo htjeli potvrditi postavljenu hipotezu u najvećem dijelu govore u prilog tvrdnji postavljene hipoteze. Pokazatelji govore da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO manje efikasno, u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalnog isključivanja, ukoliko se duže koristi, iako ta linija nije linearna, jer se na tri od četiri pokazatelja siromaštva, različite stope siromaštva pokazuju većim kod porodica koje su MO koristile do dvije godine od onih koje su MO koristile tri ili četiri godine.

Dakle, sa sigurnošću možemo kazati, da iako veza nije linearna, postoje dovoljno uvjerljivi podaci koji potvrđuju da duže korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO povećava stopu rizika od različitih pokazatelja siromaštva.

4.7.7 Povezanost broja godina života radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja sa stopama siromaštva i stopama siromaštva ili socijalne isključenosti u Crnoj Gori

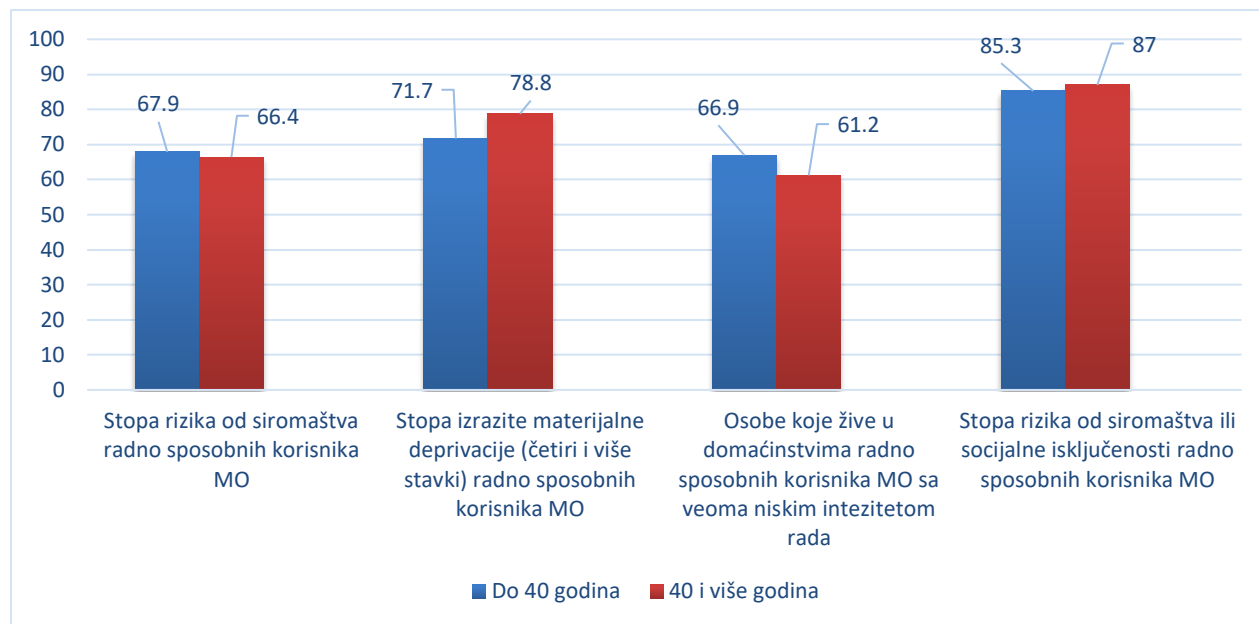
Prosječni čovjek svijeta sa porastom broja godina života postaje manje funkcionalan u smislu mogućnosti da ekonomski doprinosi prihodima sopstvene porodice. Određena istraživanja govore u prilog činjenici da se najviša tjelesna funkcijska sposobnost čovjeka dostiže u tridesetoj godini života, a da je nakon toga neminovan trend smanjenja njegovih sposobnosti (Duraković, 2006: 11).

Ubrzani proces globalizacije u svijetu i sve veća dužina trajanja života prosječnog čovjeka, njegov broj godina života stavlja u drugačiji životni, radni, ali i cjelokupni društveni kontekst. Devetnaesti vijek je bio obilježen pretežno šezdesetogodišnjim životnim vijekom, dok je danas to pak značajno drugačije. Stoga je veoma teško odrediti gdje se danas nalazi polovina životnog vijeka i gdje zaista počinje značajnije smanjenje čovjekove (aktivnosti) produktivnosti.

Za potrebe ovog istraživanja, a kao poslednju izvedenu hipotezu, pretpostavili smo tvrdnju da je korišćenje prava na MO i vezana prava za MO, do 40. godine života više efikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti. Postavljajući hipotezu na ovaj način, pretpostavka je da u današnjim okolnostima čovjek nakon 40. godine života, pa samim tim i radno sposobni korisnik MO i vezanih prava za MO, značajnije gubi na svojoj produktivnosti, odnosno, značajno mu se smanjuju mogućnosti ostvarivanja neformalnih prihoda kroz rad. Kao i u prethodnim slučajevima ovako postavljenu hipotezu provjerićemo računanjem stopa u strukturi porodica korisnika MO u zavisnosti od ove dvije kategorije (do 40. godine života i nakon 40 godine života) korisnika.

U narednom grafikonu prikazaćemo stope u zavisnosti od broja godina radno sposobnih korisnika MO u Crnoj Gori.

Grafikon 13: Stope siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života članova domaćinstva u 2020. godini.

Izvor: Autorovo istraživanje.

Predstavljene stope proizvod su analize rezultata predstavljenih u sledećim tabelama, pod brojem 44, 45, 46 i 47.

Tabela 44: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života u riziku od siromaštva.

	60% Rizik od siromaštva		Ukupno
	U riziku od siromaštva	Nije u riziku od siromaštva	
Do 40 godine (broj lica)	437	206	643
% lica	68,0	32,0	100%
Iznad 40 godina (broj lica)	103	52	155
% lica	66,5	33,5	100%
Ukupno	540	258	798
% lica	67,7	32,3	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa rizika od siromaštva, kada su u pitanju ove dvije kategorije radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO, nije značajno različita. Tačnije, stopa je veća među korisnicima do 40.

godine života, ali svega za 1,5 procentnih poena. Analizom rezultata ($X^2 = ,130$; $p > 0.05$) utvrđeno je da ta razlika nije statistički značajna, što nam ustvari govori da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da stopa rizika od siromaštva korisnika MO ne zavisi od njihovih godina života, odnosno u ovom slučaju od toga da li su korisnici MO stariji ili mlađi od četrdesete godine života.

Tabela 45: *Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života po stavkama materijalne deprivacije.*

	<i>Materijalna deprivacija – broj stavki</i>							<i>Ukupno</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>8</i>	
<i>Do 40 godine</i> <i>(broj lica)</i>	26	53	103	166	186	99	10	<i>643</i>
<i>% lica</i>	4,0	8,2	16,0	25,8	28,9	15,4	1,6	<i>100%</i>
<i>Iznad 40 godina</i> <i>(broj lica)</i>	3	7	23	48	48	26	0	<i>155</i>
<i>% lica</i>	1,9	4,5	14,8	31,0	31,0	16,8	0,0	<i>100%</i>
<i>Ukupno</i>	29	60	126	214	234	125	10	<i>798</i>
<i>% lica</i>	3,6	7,5	15,8	26,8	29,3	15,7	1,3	<i>100%</i>

Izvor: Autorovo istraživanje.

Kada je u pitanju stopa izrazite materijalne deprivacije, a to je prikazano u grafikonu 13, ona pak pokazuje veću prisutnost među korisnicima MO iznad 40. godine života za 7,1 procentnih poena. Analizom rezultata ($X^2 = 1,321$, $p > 0.05$) utvrđeno je da razlika u broju stavki materijalne deprivacije nije statistički značajna, što nam takođe govori da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da stopa materijalne deprivacije korisnika MO ne zavisi od njihovih godina života, odnosno u ovom slučaju od toga da li su korisnici MO stariji ili mlađi od četrdesete godine života.

Tabela 46: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života po intenzitetu rada.

	<i>Intenzitet rada</i>				<i>Izuzetno visok</i>	<i>Ukupno</i>
	<i>Izuzetno nizak</i>	<i>Nizak</i>	<i>Srednji</i>	<i>Visok</i>		
<i>Do 40 godina (broj lica)</i>	425	72	89	10	47	643
<i>% lica</i>	66,1	11,2	13,8	1,6	7,3	100%
<i>Iznad 40 godina (broj lica)</i>	95	21	22	7	10	155
<i>% lica</i>	61,3	13,5	14,2	4,5	6,5	100%
<i>Ukupno</i>	520	93	111	17	57	798
<i>% lica</i>	65,2	11,7	13,9	2,1	7,1	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Procenat osoba koje žive u domaćinstvima veoma niskog intenziteta rada veći je među populacijom do 40 godine života za 7,1 procentnih poena ali ni ova razlika nije statistički značajna ($X^2 = 7,919$; $p > 0.05$), što nam ustvari govori da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da intenzitet rada korisnika MO ne zavisi od njihovih godina života, odnosno u ovom slučaju od toga da li su korisnici MO stariji ili mlađi od četrdesete godine života.

Tabela 47: Broj lica i procenat broja lica u porodicama radno sposobnih korisnika MO prema broju godina života po različitim stavkama.

	<i>AROPE – broj stavki</i>				<i>Ukupno</i>
	<i>nema</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	
<i>Do 40 godine (broj lica)</i>	94	68	173	308	643
<i>% lica</i>	14,6	10,6	26,9	47,9	100%
<i>Iznad 40 godina (broj lica)</i>	20	25	33	77	155
<i>% lica</i>	12,9	16,1	21,3	49,7	100%
<i>Ukupno</i>	114	93	206	385	798
<i>% lica</i>	14,3	11,7	25,8	48,2	100%

Izvor: Autorovo istraživanje.

Stopa siromaštva ili socijalne isključenosti, veća je kod korisnika MO do 40. godina života, od onih iznad 40. godine za 1,7 procentnih poena. Statistička analiza takođe pokazuje ($X^2 = 5,170$; $p > 0.05$) da razlike nijesu statistički značajne, što nam opet govori da sa sigurnošću možemo da konstatujemo da stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti korisnika MO ne zavisi od

njihovih godina života, odnosno u ovom slučaju od toga da li su korisnici MO stariji ili mlađi od četrdesete godine života

Kao što vidimo, sva četiri pokazatelja govore u prilog koji je suprotan postavljenoj hipotezi, da je korišćenje prava na MO i vezana prava za MO, do 40. godine života više efikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalnog isključivanja.

Ovakav rezultat nas dovodi do zaključka da ne postoji razlika u strukturi radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u pogledu stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti, zavisno od broja godina života korisnika. Drugačije rečeno, radno sposobni korisnici MO svih starosnih dobi, a to smo u prethodnom dijelu istraživačkog rada jasno uočili, jednako su izloženi visokim stopama rizika od siromaštva i siromaštva ili socijalne isključenosti.

Dakle, postavljena izvedena hipoteza, sa početka ovog istraživanja se odbacuje, odnosno takvu tvrdnju rezultati istraživanja nisu potvrdili. Kreirano pravo na MO i prava vezana za MO u Crnoj Gori stvaraju jednako siromašnog člana društvene zajednice nezavisno od njegove biološke dobi.

Bez obzira na rezultate istraživanja, treba imati u vidu činjenicu da se ovo istraživanje odnosi samo na radno sposobne korisnike MO i vezanih prava za MO i da se pokazatelji različitih stopa odnose na ukupnu populaciju u strukturi porodica koje ostvaruju pravo na MO po osnovu radne sposobnosti. Sa druge strane, a već smo kroz strukturu ovog rada kazali, među korisnicima prava na MO i vezanih prava za MO u maju 2020. godine 29% korisnika je pravo koristilo po osnovu radne nesposobnosti. Podaci dobijeni u ovom istraživanju ne odnose se na te korisnike, odnosno na njihove stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti.

4.8 Sumarna analiza rezultata istraživanja

Istraživanje efekata korišćenja prava na MO na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori u periodu od 2013. do 2020. godine je pokazalo da ovo pravo nema pozitivan efekat na korisnike, odnosno njegov efekat je izuzetno negativan.

Ovakav zaključak se, prije svega, temelji na činjenici da se čak **67,7%** radno sposobnih korisnika MO koji su to pravo koristili u periodu između 2013. i 2020. godine nalazilo u 2020. godini u riziku od siromaštva, a **85,7%** populacije u porodicama radno sposobnih korisnika MO koji su to pravo koristili u istom ovom periodu, izloženo je bilo u 2020. godini nekoj od tri stavke, izrazitoj materijalnoj deprivaciji, riziku od siromaštva ili životu u porodicama sa veoma niskim intenzitetom rada.

Sagledavajući poziciju pokazatelja izloženosti riziku od siromaštva korisnika ovog prava, u odnosu na izloženost riziku, mjereno istim pokazateljima, ukupne populacije, dodatno se potvrđuje teza o neefikasnosti, ili bolje kazati, o negativnom efektu prava MO na krajnje njegove korisnike. Pozicija radno sposobnog korisnika MO, u odnosu na poziciju prosječnog građanina Crne Gore, kada je u pitanju izloženost riziku od siromaštva je lošija za čitavih 45,1 procentnih poena, a pozicija, kada je u pitanju izloženost riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, lošija je za čitavih 54,8 procentnih poena.

Istraživanje je pokazalo da, iako radno sposobni korisnici MO u Crnoj Gori žive u uslovima naglašene izloženosti riziku od različitih pokazatelja siromaštva i socijalne isključenosti, i u takvoj izloženosti, oni koji žive van gradskih sredina žive u uslovima još veće izloženosti. Iako bi se moglo pretpostaviti da radno sposobni korisnici MO i vezanih prava za MO koji žive van gradova u Crnoj Gori mogu imati manje izražene stope siromaštva, ipak podaci govore suprotno.

Kroz prikupljanje podataka i njihovu analizu, uočeno je da su prosječni dohotci, kod muških radno sposobnih članova porodica korisnika MO, značajno veći od dohotka ženskih radno sposobnih članova porodica korisnika, za čitavih 845,17 evra na godišnjem nivou. Ipak, to nije bio razlog da pokazatelji izloženosti riziku od siromaštva i socijalne isključenosti budu i veći među ženskom populacijom korisnika. Izloženost korisnika MO i ženskog i muškog pola, različitim pokazateljima siromaštva i socijalne isključenosti bila je gotovo jednaka.

Kada je u pitanju struktura domaćinstva, odnosno broj njegovih članova i pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti, istraživanje je pokazalo da mnogočlane porodice MO (pet i više) žive u uslovima veće izloženosti riziku od siromaštva i riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, od porodica sa manjim brojem članova. Takođe, istraživanje pokazuje da porodice koje broje dva člana žive u uslovima veće izloženosti riziku, u svim pokazateljima, od porodica sa tri i četiri člana. Razlozi za ovakav rezultat mogu biti brojni. Prije svega porodice sa dva člana, ukoliko se radi o jednoroditeljskoj porodici, nemaju vremenskog prostora za ostvarivanje dodatnih prihoda kroz neformalni rad, prvenstveno zbog brige o djeci. Takođe, mnogočlane porodice, koliko god da imaju prostora za ostvarivanje dodatnih prihoda ili i ostvare dodatne neformalne prihode, nekonstantnost takvih prihoda i njihova nedovoljnost ne mogu pozitivno da utiču na stope siromaštva u tim porodicama. Osim toga, brojnije porodice su izložene i brojnijim troškovima.

Istraživanje je pokazalo da duže korišćenje prava na MO stvara i veću izloženost pokazateljima rizika, to jest povećava stopu pokazatelja rizika od siromaštva, iako ta veza nije linearna kod tri pokazatelja siromaštva, a kada su u pitanju tri izabrana intervala korišćenja ovog prava u Crnoj Gori.

Podatak koji nam govori da je prisustvo bar jednog od pokazatelja, kojim se mjeri AROPE, najmanje prisutan u onim porodicama koje su pravo na MO i vezana prava koristili između dvije i pet godina i da je ta razlika statistički značajna i vrlo izražena, ipak pokazuje povoljniji položaj ove grupe korisnika prava u odnosu na ostale dvije grupe. Objašnjenje za taj podatak, a imajući u vidu način računanja ove stope, mogao bi ići u pravcu tvrdnje da korisnici prava na MO i vezanih prava za MO koji su to pravo koristili do dvije godine, iznenadno su bili izloženi nekom od tri pokazatelja AROPE. Otuda i tako visoka stopa AROPE za tu grupu korisnika.

Korišćenje prava na MO u dužini od druge do pete godine, kada korisnik uoči sve mogućnosti vezane za samo pravo, tjera i same korisnike na pronalazak alternativnih izvora prihoda i tokom korišćenja prava, pa se na taj način u izvjesnom smislu u jednom vremenskom periodu stvaraju pretpostavke za manju izloženost određenim stopama. Duže ostajanje u takvom stanju, proizvodi nužno veću izloženost stopama, pa tako opet dolazi do porasta stope AROPE kod korisnika koji su pravo koristili pet i više godina.

Istraživanje je pokazalo da su svi radno sposobni korisnici MO, odnosno korisnici svih starosnih dobi jednako izloženi visokim stopama rizika od siromaštva i siromaštva ili socijalne isključenosti.

4.9 Diskusija rezultata

Kroz diskusiju rezultata, ukratko su razmatrani efekti MO i vezanih programa za MO na osnovu podataka sakupljenih kroz deskriptivno-teorijski dio rada i rezultata samog empirijskog istraživanja. Istraživanje je, kao što smo i vidjeli, sprovedeno u tri grada u Crnoj Gori, na uzorku od 195 porodica, od ukupno 5961 porodice radno sposobnih korisnika MO. Uzorak je konstruisan tako da rezultat odslikava ukupno istraživanu populaciju. Diskusija rezultata je koncipirana u tri dijela. Prva dva dijela odnose se na to, šta bi sve mogao biti uzrok dobijenih rezultata o efektivnosti MO i vezanih prava za MO na nacionalnom nivou, dok su u trećem dijelu predstavljena ograničenja samog istraživanja.

U prvom dijelu diskusije, sagledavajući deskriptivno-teorijski dio i povezujući ga sa rezultatima istraživanja, ukratko diskutujemo o karakteristikama programa MO i karakteristikama vezanih prava za MO, koje kao takve predstavljaju liniju uticaja na efektivnost MO, koja se proteže kroz različite nivoe implementacije. Stoga u tom dijelu, kada se diskutuje o toj liniji uticaja, obuhvaćene su institucionalne i legislativne prepreke koje se mogu dovesti u vezu sa rezultatima istraživanja.

U drugom dijelu diskusije rezultata, ukratko je diskutovano o samim rezultatima empirijskog istraživanja, kroz sagledavanje efekata MO i vezanih prava za MO na korisnika, odnosno kroz

sagledavanje brojnih pokazatelja koji mogu predstavljati liniju uticaja na efektivnost MO i vezanih prava za MO.

U trećem dijelu su predstavljena ograničenja istraživanja kroz uočene potencijalne opasnosti da istraživanje ima i svoje greške mjerenja.

4.9.1 Normativni i institucionalni faktori uticaja na efekte MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori

Rezultati istraživanja govore o nizu slabosti, *prvo dizajna* programa MO i dizajna prava koja su vezana za MO u Crnoj Gori. Uspostavljeni dizajn ne čini da korisnici na bilo koji način mogu da izađu iz zone siromaštva. Rezultati nam ustvari pokazuju da su *adekvatnost naknade* u vidu MO i *adekvatnost vezanih prava* za MO, novčano veoma niski, odnosno nijesu dovoljni da korisnici sa svojim godišnjim prihodima kroz te naknade ostvare prihod koji ih izdiže iznad linije siromaštva u Crnoj Gori.

Visina novčanog isnoza koja se opredjeljuje za MO i vezana prava za MO, a to smo videli u teorijskom dijelu rada, ne određuje se na osnovu jasnih indikatora, već je samo određena arbitrarno. Međutim podatak o adekvatnosti nije iznenađujući, posebno kada se ima u vidu da je on potvrda rezultata "Situacione analize socijalne zaštite u Crnoj Gori" urađene od strane Svjetske banke 2022. godine, čije rezultate smo predstavili na početku rada. Ovakvi rezultati nijesu iznenađenje ni kada se uzme u obzir adekvatnost naknada u svim zemljama EU, jer u gotovo svim zemljama EU iznosi su neadekvatni, izuzev Kipra i Holandije, koje imaju mehanizme kroz koje se određuje i revizija ali i nivo naknada (Frazer, Marlier, 2016, navedeno u Mihajlović-Babić, 2020).

Kada su u pitanju vezana prava za MO, odnosno dječiji dodatak, zdravstvena zaštita, troškovi sahrane, jednokratne novčane pomoći, subvencije na električnu energiju, troškovi ishrane u predškolskim ustanovama, izuzev dječijih dodataka i troškova sahrane, osim neadekvatnosti, vidjeli smo da radno sposobni korisnici MO ne koriste ove programe u mjeri mogućeg, iako ih imaju na raspolaganju.

Na primjer, vidjeli smo da se pravo na troškove ishrane u predškolskim ustanovama za djecu korisnike MO koristi u sledećem postotku, Nikšić 18,75%, Berane 14,97% i Herceg Novi 31%; pravo na subvenciju računa za utrošenu električnu energiju do nivoa od 60% (Raketić, Višnjić, 2022); da je broj podnosilaca zahjeva u ukupnoj strukturi podnosilaca zahtjeva za jednokratnu novčanu pomoć, a koji nijesu korisnici MO, na primjer u 2020. godini od 67,51% u junu do 78,10% u decembru te godine (Raketić, Višnjić, 2022). Ovakvi pokazatelji, odnosno ovako niska stopa

iskorišćenosti vezanih prava za MO dodatno doprinosi visokim stopama siromaštva, a takav podatak upućuje na *neophodnost problematizacije normativnog dizajna* kojim je osmišljena veza MO sa ostalim vezanim programima, jer je očigledno da u Crnoj Gori jedan broj korisnika nije informisan o svojim pravima pa stoga i ne ostvaruje ta prava, a takav normativni dizajn ima svoj, očigledno, negativni uticaj na efekte MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.

Kao i studija UNDP u Crnoj Gori iz 2022. godine, ovo istraživanje pokazuje i da je nedostatna i primjena Individualnog plana aktivacije. Analizirajući njegovu primjenu, u samom radu, pokazuje se, kao prvo da osmišljeni dizajn primjene ovog instituta ne postiže rezultate, a kao drugo i da je vidljivo da je prilikom kreiranja dizajna njegove primjene u potpunosti zanemarena potreba jačanja institucionalnih kapaciteta u cilju postizanja željenih rezultata. Stoga trenutno uspostavljeni mehanizam međuinstitucionalne saradnje čini da ishodi ovog instituta imaju loš rezultat. Analiza referentne literature pokazala je nedopustivo nizak broj, svega 708 korisnika MO koji su u periodu između 2013. i 2020. godine bili uključeni u Programe aktivne politike zapošljavanja koje realizuje Zavod za zapošljavanje Crne Gore. Od tog broja, po dostupnim evidencijama resornog ministarstva, zaposleno je svega 509 lica, ali bez podatka o vrsti posla, dužini zaposlenja i vrsti ugovora o radu. Takav podatak upućuje na zaključak da je država Crna Gora, odnosno resorno ministarstvo nedovoljno posvećeno realizaciji *Individualnog plana aktivacije* korisnika MO u Crnoj Gori, što svakako proizvodi posledice na efektivnost MO i prava vezana za MO.

4.9.2 Ostali faktori od uticaja na efekte MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da korisnici MO i prava vezanih za MO koji žive u sjevernom dijelu Crne Gore imaju značajno izraženije stope siromaštva od korisnika koji žive u drugim djelovima Crne Gore. To nam ustvari govori da *regija stanovanja* korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori određuje i nivo efektivnosti dizajniranog programa MO i vezanih prava za MO, odnosno nivo različitih pokazatelja siromaštva.

Razloge za takav rezultat, prije svega, treba tražiti u neravnomjernom razvoju Crne Gore, jer sjeverni region Crne Gore, kako navodi Fabris (2021: 24) „karakterišu znatno nepovoljniji ekonomski indikatori poput nižih prihoda per capita (preko dva puta niži od prosjeka zemlje), veća nezaposlenost (dva puta veća u odnosu na prosjek zemlje), neizgrađena i neadekvatna infrastruktura, niska gustina stanovništva, nepovoljne demografska i obrazovna struktura stanovništva“.

Razloge ovakvog rezultata moguće je, međutim, tražiti i u *dizajnu prava* na MO i vezanih prava za MO, jer je očigledno da prilikom dizajna prava na MO i vezanih prava za MO nijesu uzete u

obzir ove socioekonomske specifičnosti Crne Gore, koje kao takve, pokazalo se, imaju značajan uticaj na efekte programa MO i vezanih prava za MO.

Rezultati istraživanja takođe su pokazali i da su korisnici MO i vezanih prava za MO koji žive van grada, siromašniji od korisnika koji žive u gradu. Takav dobijeni rezultat govori nam i da je prilikom dizajna programa MO i vezanih prava za MO trebalo tretirati i ove rizike njegove ravnomjerne efektivnosti. Stoga je razloge i za ovaj rezultat moguće tražiti u *dizajnu programa*, odnosno u Zakonu o socijalnoj i dječijoj zaštiti.

Kako je Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti propisano da se pravo može koristiti jedino ukoliko, zavisno od broja članova porodice, član porodice “nema u vlasništvu, odnosno ne koristi poljoprivredno zemljište, odnosno privredne šume u površini većoj od: 20 ari za pojedinca; 20 ari za porodicu sa jednim članom; 30 ari za porodicu sa dva člana; 40 ari za porodicu sa tri člana; 50 ari za porodicu sa četiri člana; 60 ari za porodicu sa pet i više članova; ili nema u vlasništvu, odnosno ne koristi drugo zemljište u površini većoj od 2 ha” (Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, 2013, član 22), podaci ukazuju na činjenicu da radno sposobni korisnici koji žive van grada ipak ne stvaraju dodatna dobra kroz rad na tako malim Zakonom dozvoljenim imanjima. Sa druge strane, troškovi života radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO koji žive van grada u Crnoj Gori su očigledno veći, pa se samim tim i stvaraju veće stope pokazatelja siromaštva, odnosno *dizajn šeme* čini da efekti MO i vezanih prava za MO budu različiti kada je u pitanju život u gradu i život van gradskih sredina.

Priliku da vidimo slične podatke, kada je u pitanju život radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u pogledu različitih stopa siromaštva ili očigledno drugačijih troškova života, imali smo u istraživanju Dejvis, Hrš, Smit, Bekeling i Pedly (2012) u Velikoj Britaniji, koje je pokazalo da je porodici sa dvoje djece koja živi van grada, na primjer, potrebno 60 funti više da bi ostvarila isti minimalni standard kao porodica koja živi u gradu.

Istraživanje nam je dalje pokazalo i to, da bez obzira što u porodici, radno sposobne žene ostvaruju značajno manje dohotke od muških radno sposobnih članova porodice, pokazatelji siromaštva zavisno od pola se ne razlikuju. Takav rezultat u prvom redu može biti posledica *metodologije ovog istraživanja*, ali svakako može biti i posledica *društvenog konteksta* u kom se realizuje pravo na MO i prava vezana za MO. Pokazatelji siromaštva u opštoj populaciji, kada je u pitanju odnos muškaraca i žena, takođe se značajno ne razlikuju. Tačnije, od odnosa koji je 2015. godine bio, kada je stopa rizika od siromaštva u pitanju i kada je ta stopa za žene bila 24,4%, a za muškarce 24,5%, u 2018. godini, došlo se do odnosa u kom je ta razlika samo neznatno veće, odnosno za žene je stopa siromaštva bila 24,1% a za muškarce 23,5% (Monstat, 2020). Ovakav rezultat razlike u stopama siromaštva, u opštoj populaciji, govori da i spoljni, odnosno opšti društveni faktori uticaja efektuiraju tako što ne prave razliku u stopama siromaštva, kada je pol u pitanju. Sledstveno takvim spoljašnjim okolnostima ni MO i vezana prava za MO ne efektuiraju stvaranjem razlike u

stopama. Odnosno trenutno *dizajnirani* program MO i vezanih prava za MO ne pravi razliku u njegovim efektima, zavisno od pola korisnika, i kao takav nema uticaj na stvaranje razlika u stopama siromaštva između radno sposobnih muških i ženskih korisnika.

Rezultati istraživanja su nam pokazali i to da duže korišćenje prava na MO stvara i veću izloženost pokazateljima siromaštva, iako linija rasta pokazatelja siromaštva, od početka korišćenja prava pa do pete godine, nije linearna. Razloge takvog rezultata moguće je, takođe, tražiti u *dizajnu programa* MO i vezanih prava za MO, koji nije dizajniran tako da stvara pretpostavke za snažniju ili adekvatniju podršku korisnicima koji duži vremenski period ostvaruju pravu na MO. Takva situacija čini da korisnici, koji pravo koriste duže od pet godina, bivaju izloženi većim stopama pokazatelja siromaštva uslijed kontinuiteta njihove izloženosti.

Kroz ovo istraživanje dobijen je i podatak da nema razlike u pokazateljima siromaštva korisnika različitih starosnih dobi, odnosno da su svi radno sposobni korisnici jednako izloženi visokim stopama pokazatelja siromaštva, i oni do 40. godine života i oni nakon 40. godine života, što ustvari govori da je MO, manje ili više, neefektivno za sve korisnike.

Razloge jednakosti pokazatelja siromaštva moguće je, međutim, tražiti i u tome što se danas u Crnoj Gori mladi suočavaju sa brojnim problemima kada je u pitanju njihovo zaposlenje. Situacija u kojoj se ukupna mlada populacija u Crnoj Gori suočava sa “produženim institucionalnim obrazovanjem, neadekvatnim i otežanim zapošljavanjem, usporenim socio–ekonomskim osamostaljivanjem, odloženim zasnivanjem porodice, slabom uključenosti u tokove društvenog odlučivanja” (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2022: 2), doprinosi tome i da korisnici MO i vezanih prava za MO, mlađe životne dobi, teško iznalaze načine za ostvarivanjem dodatnih prihoda kroz neformalan rad. Samo u periodu od 2017. do 2021. godine, više od trećine ponude koja je postojala na tržištu rada u Crnoj Gori, činili su mladi starosne dobi od 15 do 30 godina, a trendovi njihovog zapošljavanja nijesu bili povoljni. Godine 2017. godine, na primjer, 3,5 puta bilo je manje zapošljavanje mladih od ponude koja je postojala na tržištu rada (Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2022). Takva situacija svakako je doprinijela tome da ova grupa korisnika MO i vezanih prava za MO ne iskoristi svoje prednosti mladosti u cilju ublažavanja svog i siromaštva njihovih porodica, pa i MO i vezana prava za MO efektiraju jednako prema korisnicima svih starosnih dobi.

Na drugačiji način od rezultata koje smo vidjeli u studijama, ovo istraživanje nam govori i da postoje razlike u stopama siromaštva zavisno od broja članova porodice. Takav rezultat nam govori da to može biti direktna posledica osmišljene *skale ekvivalencije* koja ne nudi porodicama sa većim brojem članova prihode shodno povećanju broja članova, a u odnosu na prihod koji je preciziran za domaćinstvo sa jednim članom. Tako da se za dvočlanu porodicu izdvaja samo 1,2 (105,57 evra) iznosa koji sleduje jednočlanu porodicu (87,91 evra), za tročlanu porodicu samo 1,44 (126,73 evra) tog iznosa, za četvoročlanu 1,7 (149,59 evra) tog iznosa, dok i porodica sa pet

i više članova ostvaruje samo 1,9 (167,14 evra) iznosa MO koji ostvaruje jednočlana porodica (Odluku o usklađivanju visine osnova za ostvarivanje prava na materijalno obezbeđenje i visine materijalnih davanja iz socijalne i dječje zaštite, 2024). Takva skala, pokazalo se, čini da efekti MO i vezanih prava za MO ne budu jednaki prema svim porodicama korisnicama.

Sumarno za faktore uticaja na efekte MO u Crnoj Gori kao i u rezultatima istraživanja na prostoru EU, koja su rađena na dosta drugačiji način od predstavljenog istraživanja, zaključuje se da dizajn mreže nije na nivou potrebnog, odnosno da je ukupni učinak šeme MO u borbi sa siromaštvom prilično loš u Crnoj Gori.

4.9.3 Ograničenje rezultata

Ovo istraživanje ima i niz svojih ograničenja. Kao prvo, ovo istraživanje nije uključivalo multivarijantnu statistiku za dokazivanje hipoteza pa to može biti jedan od nedostataka ovog istraživanja. Takođe rezultati dobijeni ovakvom vrstom istraživanja podložni su greškama prilikom tehnike samog uzorkovanja. Osim toga, istraživanje uključuje i dizajn prilikom uzorkovanja, pa shodno tome upoređivanje podataka iz različitih istraživanja podložno i većim greškama.

Određena ograničenja istraživanje ima i u neuzoračkim greškama, kao što su: greške obuhvata, greške mjerenja, greške neodaziva i greške pri obradi podataka. Takođe, do greške izvjesno može doći i prilikom vođenja intervjua. Kao što smo naveli, jedan broj korisnika MO nije pristao da učestvuje u istraživanju, zbog (pretpostavka) straha da bi im zbog davanja podataka u ovoj vrsti istraživanja pravo na MO moglo biti uskraćeno, uprkos anonimiziranju podataka unijetih u upitnik, pa u vezi sa tim, jedno od ograničenje u ovakvoj vrsti istraživanja je svakako i iskrenost korisnika u davanju tačnih podataka.

Brojni zaključci uzročno posledičnih veza u ovom istraživanju odnose se na subjektivnu interpretaciju podataka, pa u izvjesnom smislu i to može biti ograničenje samog istraživanja. Istraživanje efekata korišćenja MO, na ovaj način, je prvo istraživanje sprovedeno u Crnoj Gori, pa i ta činjenica u izvjesnom smislu predstavljala je, kako teškoću prilikom kreiranja i sprovođenja samog istraživanja, tako predstavlja i ograničenje u interpretaciji rezultata istraživanja.

V DIO: Preporuke i zaključci

5.1 Preporuke

Ovo istraživanje je kao što vidimo pokazalo da se tokom korišćenja MO i vezanih prava za njega, stvara nepovoljna socio-ekonomska situacija, kako za radno sposobnog pojedinca koji koristi pravo, tako i za članove njegove porodice. Radno sposobni korisnici MO, odnosno najveći dio njih, nakon određenog perioda korišćenja prava ali i tokom korišćenja, izložen je veoma visokim stopama, gotovo svih pokazatelja siromaštva i socijalne isključenosti.

Istraživanje je pokazalo da su, posebno, visokim stopama siromaštva i socijalne isključenosti izloženi oni korisnici koji žive u sjevernom dijelu Crne Gore. Devet od deset radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za njega koji žive u ovom dijelu Crne Gore, a koji su u bilo kom trenutku koristili ova pravo između 2013. i 2020. godine, izloženo je veoma visokim stopama pokazatelja siromaštva.

Rezultat stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od 85,7%, kao i rezultat stope rizika od siromaštva od 67,7% je alarmirajući za sve donosioce odluka u Crnoj Gori, u prvom redu Vladu Crne Gore i resorna ministarstva, u smislu da je neophodno preduzeti hitne korake u cilju poboljšanja socio-ekonomskeg položaja radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori. Odnosno neophodno je prihvatiti sledeće **preporuke**:

➤ ***Povećati visinu iznosa MO za radno sposobne korisnike MO***

Kako je istraživanje pokazalo visoke stope pokazatelja siromaštva radno sposobnih korisnika MO, a sa druge strane i izuzetno niska budžetska izdvajanja za takve korisnike, gdje se na MO i dječije dodatke, uzimajući u obzir podatke iz mjeseca decembra 2021. godine na godišnjem nivou izdvaja oko 16,840,968 evra, što predstavlja *jednu desetinu budžetskog izdvajanja*, na primjer, u odnosu na program socijalne zaštite u 2022. godini, koji iznosi 156,218,342.88 (Vlada Crne Gore, 2022), povećanje iznosa MO i vezanih prava za MO ima potpuno opravdan smisao. Posebno je to neophodno, jer je u Crnoj Gori od 1. januara 2022. godine, realizacijom programa “Evropa sad” došlo do značajnog povećanja najnižih zarada u Crnoj Gori, sa 250 evra na 450 evra, što je pored inflatornih dešavanja dodatno uslovalo rast cijena osnovnih životnih namirnica, pa samim tim i uslove živote korisnika MO učinilo dodatno složenijim nakon i ovih i ovakvih nalaza istraživanja.

➤ ***Uspostaviti novu skalu ekvivalencije***

Kako smo vidjeli da postojeća skala ekvivalencije za MO u Crnoj Gori, ne pravi dovoljnu razliku u novčanim izdvajanjima između odraslih i djece članova porodice, sa vidljivo prisutnim smanjenjem iznosa za svakog narednog člana, neophodno je uspostaviti novu skalu ekvivalencije.

Rezultati istraživanja pokazali su da je stopa rizika od siromaštva najveća u porodicama radno sposobnih korisnika MO koje broje pet i više članova. Ta stopa je, po rezultatima, veća u takvim porodicama od stope u porodicama koje broje do dva člana za 18,3 procentnih poena, a od stope u porodicama koje broje tri i četiri člana za čak 22,2 procentnih poena. Stoga bi povećanje iznosa MO u novouspostavljenoj mreži socijalne sigurnosti u Crnoj Gori moralo, u prvom redu, obuhvatiti višečlane porodice radno sposobnih korisnika MO i vezanih prav za njega, odnosno rezultati istraživanja pokazuju da je neophodno uspostaviti novu skalu.

➤ ***Povećati visinu iznosa subvencija za utrošenu električnu energiju za višečlane porodice radno sposobnih korisnika MO***

Već smo naveli da su rezultati istraživanja pokazali značajno veće stope rizika od siromaštva višečlanih porodica, stoga bi veći iznos subvencioniranja porodica koje broje pet i više članova morao biti jedan od novih mehanizama podrške višečlanim porodicama korisnicima MO i vezanih prava za MO.

➤ ***Povećati visinu iznosa dječijeg dodatka za porodice korisnike MO koje broje troje ili više djece***

Kako su rezultati ovog istraživanja pokazali veće stope siromaštva u onim porodicama koje broje veći broj djece, a kako bi iskorijenjivanje siromaštva među djecom morao biti imperativ svake odgovorne države, uvećanje iznosa dječijeg dodatka za porodice sa troje i više djece ispostavlja se takođe kao imperativ nakon sagledavanja rezultata istraživanja. Tim prije što su djeca ključna pokretačka snaga svakog društva, a njihov razvoj i njihova dobrobit su, samim tim, ključni podsticaj tome.

➤ ***Kreirati dodatna prava podrške pravu na MO za radno sposobne korisnike MO koji žive van grada***

Jedan od rezultata ovog istraživanja je i taj da su oni koji su koristili MO, a radno su sposobni i žive van gradova u Crnoj Gori, više izloženi riziku od siromaštva za 19,4 procentnih poena i riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti za 9,8 procentnih poena, od onih korisnika koji žive u gradovima. Kako je činjenica da u Crnoj Gori, porodica koja živi van grada izdvaja na mjesečnom nivou određena novčana sredstva za troškove prevoza do grada, usled potrebe za odlaskom u

zdravstvenu ustanovu, zatim potrebe za odlaskom djece do mjesta pohađanja srednje škole, odlaskom u velike trgovinske lance radi kupovine proizvoda po nižim cijenama koji su locirani u gradovima Crne Gore u gradskom području, neophodni su i dodatni podsticaji za korisnike koji žive van grada.

Novo pravo podrške MO koji preporučujemo, nakon rezultata istraživanja, podrazumijevalo bi uvođenja novog vezanog prava za korisnike MO, u smislu prava na refundacije troškova prevoza (mjesečne autobuske karte, dodatni novčani iznos u visini procijenjenih mjesečnih troškova porodice u odnosu na udaljenost od grada i slično) za porodice korisnike MO. Ovo pravo podrške bi olakšalo uslove živote korisnika MO koji žive van gradova u Crnoj Gori.

➤ ***Pružiti najveće moguće podsticaje za radnu aktivaciju radno sposobnih korisnika MO***

Jedan od najboljih mehanizama za izlazak iz visokih stopa siromaštva, pored povećanja iznosa visine MO, predstavlja uključivanje na tržište rada. Stoga je neophodno i unaprijediti saradnju centara za socijalni rad u Crnoj Gori, kao bazičnih ustanova preko kojih korisnici prava na MO ostvaruju ovo pravo i Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, kao institucije koja posreduje u zapošljavanju nezaposlenih građana Crne Gore, na imlementaciji *individualnog plana aktivacije* korisnika MO.

Kako je primjena ovog instituta do sada bila veoma nedostana proporučuje se i to da se u okviru Programa aktivne politike zapošljavanja - mjera "Podsticaji za zapošljavanje" koji realizuje Zavod za zapošljavanje Crne Gore, predvide posebna sredstva na godišnjem nivou za subvencioniranje zapošljavanja korisnika MO.

Kako u okviru postojećih mjera, Zavod za zapošljavanje Crne Gore subvencionira, pod posebnim uslovima, zapošljavanje lica koja su nezaposlena, a kako se mjera ne odnosi konkretno samo na korisnike MO, iako je jedan od uslova za sticanje tog prava da lica nijesu u radnom odnosu, mjera kao takva ne doprinosi u mjeri mogućeg zapošljavanju korisnika MO. Imajući u vidu da je MO pravo koje se koristi kada se iscrpe sve druge mogućnosti, normativno-pravna prioritizacija subvencioniranja poslodavca koji zaposli korisnika MO imala bi puni smisao, a *individualni plan aktivacije* bi dobio na značaju. Da predviđanje takve mjere, ali i u okviru programa Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, ima puni smisao, potvrđuje i činjenica da je od ukupno aktivnih korisnika MO, u trenutku presjeka za ovaj istraživački rad, 71% bilo onih koji su pravo koristili po osnovu radne sposobnosti, odnosno od 8558 porodica koje su koristile MO, po osnovu radne sposobnosti pravo je koristilo 6114, dok je po osnovu radne nesposobnosti pravo koristilo 2444 porodice (Raketić, Višnjić, 2022).

Takav model zaštite siromašnih u skladu je sa evropskim politikama. Tačnije u skladu je sa Akcionim planom za sprovođenje Evropskog stuba socijalnih prava, čija su, da podsjetimo, tri glavna cilja do 2030. godine: “1) zaposleno najmanje 78% osoba u dobi od 20 do 64 godine; 2) najmanje 60% odraslih osoba trebalo bi pohađati neki oblik osposobljavanja svake godine; 3) broj ljudi u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti trebalo bi biti smanjen za 15 miliona osoba na nivou EU” (Evropska komisija, 2021: 2).

➤ ***Predvidjeti model istovremenog ostvarivanja zarade i korišćenja prava na MO za radno sposobne korisnike MO u trajanju od dvanaest mjeseci***

U cilju ukupnog podsticaja za ostvarivanjem ciljeva iz Akcionog plana Evropskog stuba socijalnih prava ali i najvažnije, dodatnog podsticaja za aktivaciju korisnika MO, neophodno je predvidjeti i jednogodišnje, ili i duže, istovremeno korišćenje MO (smanjenog iznosa, na primjer, za 50%) sa ostvarivanjem zarade kroz rad, za radno aktivne korisnike MO koji se zaposle nakon korišćenja prava. To je posebno neophodno uraditi iz razloga pokazatelja siromaštva iz ovog istraživanja i nedovoljnih postignuća individualnog plana aktivacije i same aktivacije u periodu od 2013. do 2020. godine.

➤ ***Predvidjeti usluge za radno aktivne korisnike MO, odnosno članove njihovih porodica***

Brojni radno sposobni korisnici nijesu u mogućnosti da uopšte i učestvuju u nekom od predviđenih programa za aktivaciju rano sposobnih korisnika MO. Ovo istraživanje je, na primjer, pokazalo da najmanja stopa rizika od siromaštva nije zabilježena u najmanje brojnim porodicama, već u onim porodicama koje broje tri i četiri člana i ta stopa je manja od onih porodica sa dva člana za čak 7,6 procentnih poena. Pretpostavka je da je takav rezultat proizvod činjenice da porodice sa tri člana, posebno ukoliko se radi o jednoroditeljskoj porodici, nemaju vremenskog prostora za ostvarivanje dodatnih prihoda kroz neformalni rad, prvenstveno zbog brige o djeci. Iz ovih, ali i brojnih drugih razloga neophodno je predvidjeti socijalne usluge koje bi bile na raspolaganju porodici radno sposobnog korisnika MO. One se ustvari danas i posmatraju kao “preduslov za uključivanje grupa s kompleksnim i višedimenzionalnim problemima na tržište rada” (Raketić, Višnjić, 2022: 27).

➤ ***Predvidjeti model podsticaja za radno sposobne korisnike MO za njihovo učešća u pružanju socijalnih usluga (pomoć u kući, stanovanje uz podršku, dnevni boravak i slično)***

Uslijed sve veće potrebe za brojnim uslugama socijalne i dječije zaštite, a što su pokazala određena istraživanja²⁸ tokom ali nakon pandemije Covid-19 u Crnoj Gori, neophodno je predvidjeti model prvenstvenog učešnja radno sposobnih korisnika MO u njihovom pružanju, a nakon sprovedenih

²⁸ Izvještaj o brzom procjeni socijalnog uticaja epidemije COVID-a-19 u Crnoj Gori Apri – Jun 2020 (Rapid Social Impact Assessment 2020, 2021).

obuka, odnosno nakon unaprijeđenja njihovog ljudskog kapitala. To je potrebno učiniti i iz razloga postizanja trostrukih ciljeva, to jest unaprijeđenja ljudskog kapitala, pružanja usluga i radne aktivacije radno sposobnih korisnika MO. Posebno je to neophodno učiniti za one usluge koje se tiču radno nesposobnih starijih osoba i djece, ali i za brojne druge usluge.

- ***Predvidjeti model sankcije za radno sposobne korisnika MO koji bi u bilo kom trenutku odbio adekvatno ponuđeno zaposlenje***

Kako je, a kako smo mnogo puta i naveli u ovom radu, Crna Gora tranziciona zemlja sa posebnim kulturnoistorijskim kontekstom, koji uvijek treba imati u vidu i kada je u pitanju analiza ovakvih rezultata, prisustvo sive ekonimije u njoj, a koju smo prezentovali podatkom u radu, je dugotrajući problem. Stoga je neophodno, a kako bi izbjegli grešku „socijalne potrebe“ predvidjeti i model sankcije za radno sposobne korisnika MO koji bi u bilo kom trenutku odbio adekvatno ponuđeno zaposlenje (zaposlenje koje odgovara korisnikovom nivou kvalifikacija i u mjestu je prebivališta, odnosno boravišta korisnika).

- ***Predvidjeti model mjera socijalne aktivacije za radno sposobne korisnike MO koji nije povezan sa radom***

Visoke stope siromaštva koje su indetifikovane kroz ovo istraživanje nesumnjivo vode radno sposobne korisnike MO u socijalnu izolaciju. Socijalna izolacija otežava njihov povratak na tržište rada, odnosno duže korišćenje MO slabi njihove socijalne vještine. Stoga je neophodno predvidjeti i modele aktivacije koji nijesu povezani samo sa radom. To bi, na primjer, moglo biti učešće korisnika u sportu, organizaciji nekih društvenih događaja i slično, a sve u cilju sticanja novih ili osnaživanja postojećih socijalnih vještina.

- ***Godišnje pratiti pokazatelje rizika od siromaštva i rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika MO***

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da postoje dovoljno uvjerljivi podaci, da duže korišćenje prava na MO proizvodi i veće sve stope pokazatelja siromaštva. Podatak da se 93,1% korisnika MO, koji su koristili pravo duže od pet godina nalazi u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti upućuje na obavezu sve donosiocice odluka u Crnoj Gore da stvore pretpostavke da se pravo na MO što je moguće ranije prekida, odnosno da se kraće koristi, a da se sam korisnik uključuje u rad, upravo, snažnijim podsticajnim mjerama kako bi i prihode ostvarivali iz rada kao jednim od sigurnijih mehanizama za izlazak iz zone socijalne potrebe. Kazali smo u prethodnom dijelu rada, u Crnoj Gori se od 2013. godine sprovodi godišnje istraživanje od strane Zavoda za statistiku, odnosno Anketa o dohotku i uslovima života (EU-SILC) kojim se prate pokazatelji rizika od siromaštva i pokazatelji nejednakosti raspodjele dohotka u društvu (Monstat, 2021). Ipak

ovo istraživanje ne uključuje izdvojeno pokazatelje za posebne grupe korisnika određenih prava u populaciji, kao što je pravo na MO i vezana prava za njega. Kako se korišćenje ovog prava odnosi na gotovo 5% populacije koja živi u Crnoj Gori, i imajući u vidu ciljeve koji se žele postići u socijalnoj i dječijoj zaštiti, preporučuje se godišnje praćenje pokazatelja rizika od siromaštva korisnika MO u Crnoj Gori. Takav model praćenja pokazatelja siromaštva radno sposobnih korisnika MO omogućio bi, kako saznanje o godišnjim efektima prava i njegovim reakcijama na različite vrste kriza, tako i o efektima, eventualnog uvođenja novih prava podrške pravu na MO u Crnoj Gori.

➤ ***Normativno reorganizovati procese ostvarivanja vezanih prava za radno sposobne korisnike MO***

Kako su rezultati analize referentne literature pokazali su da se pojedina prava koja su vezana za MO veoma malo koriste, neophodno je, kako pojednostaviti procedure za ostvarivanje prava koja su podrška pravu na MO, tako i djelovati u pravcu izmjene postojećeg Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti kako bi se normativno reorganizovao proces ostvarivanja vezanih prava za MO.

Izmjena Zakona bi se trebala ticati izmjene obaveze podnošenja zahtjeva za ostvarivanjem prava koja su vezana za MO, tako što će se obaveza sa korisnika prebaciti na obavezu službenog lica Centra za socijalni rad, za sprovođenjem procedure za priznavanjem svih prava koja su podrška pravu na MO, bez obaveze korisnika MO za podnošenjem zahtjeva. Prije same izmjene Zakona, službe, u prvom redu Centri za socijalni rad u Crnoj Gori, odnosno stručni radnici ovih službi koji rade na poslovima materijalnih davanja, moraju uložiti dodatne napore kako bi se korisnici MO i vezanih prava bolje i pravovremeno informisali o njihovim pravima. Kako su svi pokazatelji siromaštva veoma visoki, izmjena Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti bi se mogla predvidjeti i u pravcu, da jednokratnu pomoć, jednom ili dva puta godišnje koriste isključivo korisnici MO, s obzirom na to da ovo pravo ostvaruju uz prethodno striktno procedure provjere imovine i prihoda.

Koncipiranje MO i vezanih prava za MO mora imati jasan cilj, odnosno jasno se mora znati šta se tim pravima želi postići i za koji vremenski period se to, što se želi postići mora i postići. Tokom korišćenja prava neophodna je njegova konstatna evaluacija i procjena uspjeha kako bi se na godišnjem nivo mogli pratiti efekti ostvarivanja ovog prava u Crnoj Gori.

5.2 Zaključci

Nakon perioda od 2003. do 2007. godine, kada su brojne zemlje u razvoju bilježile ekspanzivni ekonomski rast, svijet se našao pred brojnim izazovima. Ekonomska kriza 2008. godine za posledicu je imala nagli pad zaposlenosti i ekonomske aktivnosti, što je brojne zemlje dovelo do

enormnog rasta duga, čije posledice je Evropski kontinent značajno osjetio, što smo vidjeli kroz brojne pokazatelje. Ništa manje značajna, po svojim posledicama Covid-19 kriza i najnovija ratna dešavanja na prostoru Ukrajine, čije krajnje posledice ćemo tek da vidimo, postavlja pred kreatore politike obavezu preispitivanja aktulne “države blagostanja” na prostoru Evrope, odnosno zahtijeva njenu reformu.

Paralelno sa brojnim izazovima na polju ekonomije u svijetu, poslednjih, sada već više od dvadeset godina, Evropski kontinent obilježila je i nova paradigma u borbi protiv siromaštva. U tih dvadeset godina, kako u svijetu tako i u Evropi, socijalna pomoć je bila jedna vrsta nove paradigme u borbi sa siromaštvom.

Upravo se ovaj rad i odnosio na istraživanje efekata MO kao prava i vezanih prava za njega, na pokazatelje siromaštva radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori, u jednom kulturnoistorijskom i jednom socijalnom kontekstu, koji je kao takav i jedinstven.

Istraživanje efekata prava na MO i vezanih prava za MO, kao prava koja su predviđena kao poslednje utočište stanovnicima Crne Gore koji su u stanju socijalne potrebe, svakako je bio istraživački poduhvat koji je, kao što vidimo u skladu sa savremenim ciljevima socijalne zaštite u Evropi. Interesovanje za ovakav istraživački poduhvat nalazilo se u sledećim činjenicama. Do sada, u više od sedamdeset godina postojanja, pod ovim ili prvih dvadeset godina nakon Drugog svjetskog rata drugim nazivom, u Crnoj Gori nije zabilježeno istraživanje o efektima prava namijenjenih siromašnima, na siromašne. Takođe, s obzirom na to da je i 2013. godine poslednji put reformisan sistem socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori sa namjerom da se bolje fokusira, ima bolju učinkovitost i svakako ima i bolje efekte nakon realizacije svojih prava, ovakav način provjere jednog od najvažnijih prava, usmjerenog na zaštitu ekonomski najranjivije grupe korisnika, imao je puni smisao.

Sistem koji je iskreiran u Crnoj Gori, a koji ima za cilj pomoći onima koji su siromašni, odnosno onima koji se nalaze u stanju socijalne potrebe, kroz pravo na MO i vezana prava za MO analizirali smo kroz traženje odgovora na sledeća istraživačka pitanja:

- Prvo istraživačko pitanje je bilo: kolika je stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika prava na MO i vezanih prava za MO koji su ta prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine? Odgovor na ovo pitanje zasnovan je na rezultatima sprovedenog EU-SILC istraživanja sprovedenog u tri regije u Crnoj Gori, na reprezentativnom uzorku korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.

Rezultati mjerenja su pokazali da materijalna podrška građanima Crne Gore, uspostavljena kroz Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti u vidu MO i podrške MO, uspostavljena kroz ovaj ali i druge zakone, ne odgovara u dovoljnoj mjeri na rizike kojima je izložena grupa najugroženijih građana Crne Gore, koja ispunjava zakonske uslove za MO. Istraživanje je pokazalo i da su stope, ne samo visoke, već da pokazuju izuzetno visok procenat osoba koji je izložen visokim pokazateljima siromaštva u Crnoj Gori, koje su u periodu od 2013 do 2020. godine koristili pravo na MO u bilo kom trenutku. Sistem socijalne zaštite u Crnoj Gori, kao ključna adresa najsiromašnijeg dijela populacije u Crnoj Gori, očigledno ne ostvaruje svoj cilj, odnosno ne osnažuje u dovoljnoj mjeri pojedinca i njegovu porodicu za samostalan život u zajednici, ali i ne unapređuje u dovoljnoj mjeri njegov kvalitet života.

U 2020. godini u riziku od siromaštva nalazilo se 67,7% radno sposobnih korisnika MO, koji su to pravo koristili u periodu između 2013. i 2020. godine, a devet od deset radno sposobnih korisnika MO nalazilo se u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti. Istraživanje je pokazalo i izražene regionalne razlike u visinama stopa pokazatelja siromaštva korisnika MO u Crnoj Gori, što je u skladu sa izraženim regionalnim razlikama stopa u ukupnoj populaciji, ali i alarmirajuće s obzorom na izuzetno visoke stope pokazatelja siromaštva radno sposobnih korisnika MO koji žive u sjevernom dijelu Crne Gore.

- Drugo istraživačko pitanje je bilo: u kojoj mjeri i na koji način je stopa rizika od siromaštva i stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti prisutnija kod radno sposobnih korisnika prava na MO i korisnika vezanih prava za MO u Crnoj Gori, u odnosu na ostale građane Crne Gore i EU mjereno EU-SILC anketom? Odgovor na ovo pitanje zasnovan je na poređenju rezultata ovog istraživanja sa rezultatima Monstata i Eurostata iz istog referentnog perioda.

Utvrđeni rezultati su jasni i daju potpuni pregled pokazatelja siromaštva radno sposobnih korisnika MO i na jasan način ih pozicioniraju u odnosu na prosječnog građanina Crne Gore, odnosno stopa rizika od siromaštva od 67,7% prosječnog radno sposobnog korisnika MO u Crnoj Gori u odnosu na stopu od 22,6% prosječnog građanina Crne Gore ili u odnosu na stopu od 17,1% prosječnog građanina EU, jasno ukazuje na poziciju korisnika, ali i na potrebu reakcije sistema socijalne i dječije zaštite u Crnoj Gori. Na takav zaključak upućuje i podatak da je jedanest puta veće prisustvo broja porodica korisnika MO kod kojih je registrovano prisustvo sva tri pokazatelja siromaštva ili socijalne isključenosti istovremeno (48,2%) od prisutva sva tri pokazatelja istovremeno u prosječnoj porodici koja živi u Crnoj Gori (4,3).

- Treće istraživačko pitanje je bilo: u kojoj mjeri su pol, dužina korišćenja prava, godine života, mjesto stanovanja i struktura porodice kod radno sposobnih korisnika prava na MO i korisnika vezanih prava za MO povezani sa stopom rizika od siromaštva i stopom rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti? Odgovor na ovo pitanje zasnovan je na rezultatima pokazatelja siromaštva unutar svih ovih kategorija korisnika MO i vezanih prava za MO.

Utvrđeni rezultati su pokazali da nema razlike u pokazateljima siromaštva kada je u pitanju pol, i godine života radno sposobnih korisnika, za razliku od pokazatelja siromaštva kod korisnika koji žive u gradu i van grada i od dužina korišćenja prava korisnika. Odnosno, rezultati su pokazali da je stopa rizika od siromaštva značajno veća među korisnicima prava na MO i vezanim pravima za MO koji žive van grada od onih koji žive u gradu za čitavih 19,3 procentnih poena, a da je stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti takođe veća među onima koji žive van grada za 10,4 procentnih poena.

- Četvrto istraživačko pitanje je bilo: koje mjere se mogu preporučiti kako bi MO i vezana prava za MO imali veći efekat na stopu rizika od siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti? Odgovor na ovo pitanje zasnovan je na različitim pokazateljima siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO. Shodno odgovorima na postavljene hipoteze, kreirane su preporuke u cilju stvaranja pretpostavki za ostvarivanje većeg efekta MO i vezanih prava za MO na korisnike prava u Crnoj Gori.

Razlozi ovako neefikasnog odgovora na rizike ili nedovoljnih efekata MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori svakako su brojni. U prvom redu neefikasnost je uslovljena ekonomskim prilikama u zemlji, odnosno niskim izdvajanjima iz Budžeta Crne Gore za servisiranje, kako prava na MO, tako i vezanih prava za njega. Zatim, nedovoljnost, odnosno niska visina iznosa MO. Pored ekonomskih prilika i niskog iznosa MO, dodatno, loš način normativno pravne organizacije priznavanja vezanih prava za MO, kao i njihov nizak nivo iskorišćenosti, od strane korisnika, dodatno izlaže korisnike MO visokim stopama pokazatelja siromaštva. Osmišljeni program za izlazak radno sposobnih korisnika iz zone socijalne nesigurnosti, implementirani u praksi nakon reforme sistema socijalne i dječije zaštite iz 2013. godine, kao što je individualni plan aktivacije, nije imao značajnih rezultata u ovom osmogodišnjem periodu. Sve prethodno navedeno, uzrok je visokih pokazatelja rizika od siromaštva radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO u Crnoj Gori.

Osnovna hipoteza koju smo postavili u ovom radu, da je korišćenje prava na MO i vezanih prava za MO neefikasno u pogledu smanjenja stope siromaštva i stope rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti radno sposobnih korisnika koji su ta prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine u potpunosti je potvrđena. Potvrđivanje takve tvrdnje je proizvod svih rezultata kojima smo je i željeli provjeriti. Od pet postavljenih izvedenih hipoteza, statističkom obradom, a nakon toga i provjerom statističke značajnosti svih uočenih razlika kod svih pokazatelja kojima smo željeli testirati i postavljene izvedene hipoteze, potvrđena su hipoteze, da radno sposobni korisnici MO i vezanih prava za MO koji žive van grada imaju veću stopu siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti od korisnika MO i vezanih prava za MO koji žive u gradu i hipoteza da duže korišćenje prava na MO proizvodi veću stopu siromaštva i stopu rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti. Ostale hipoteze nijesu potvrđene, bez obzira na niz različitih karakteristika radno sposobnih korisnika MO i vezanih prava za MO, korisnici su jednako izloženi visokim pokazateljima siromaštva.

Činjenica da se kroz imlementirano pravo na MO ne ostvaruje, ili bar ne u dovoljnoj mjeri, socijalna sigurnost radno sposobnih korisnika, zahtijeva snažiju reakciju u ovoj oblasti javne politike u cilju bolje distribucije, odnosno redistribucije, s obzirom na niska izdvajanja za MO u odnosu na izdvajanja za ukupna socijalna davanja u Crnoj Gori. Uočljiv jaz pokazatelja siromaštva između radno sposobnih korisnika prava na MO i prosječnog stanovnika koji živi u Crnoj Gori ne zahtijeva samo redistribuciju, već i sveobuhvatniju transformacija socijalne zaštite, posebno što se pravo odnosi na gotovo 5% ukupne populacije Crne Gore.

Kako se ovo istraživanje odnosilo na radno sposobne korisnike MO i vezanih prava za MO rezultati su pokazali i izuzetno nisku stopu onih koji su participirali u individualnom planu aktivacije i kroz ovaj mehanizam došli do zaposlenja kao najuspješnijeg mehanizma za izlazak iz siromaštva. Mehanizam, osmišljen kao najbolji put za izlazak korisnika iz zone siromaštva, koji bi kao takav trebao biti priritet, praktično nije upotrijebljen.

Ako bi smo na kraju ovog istraživanja postavili pitanje da li su, pravo na MO i prava vezana za MO, dobro ciljan mehanizam pomoći najsiromašnijim građanima Crne Gore, iako to nije bilo jedno od istraživačkih pitanja, podatak da je devet od deset korisnika siromašno ili socijalno isključeno u strukturi korisnika MO, svakako upućuje na zaključak da, iako finansijski nedostatan, ipak je dobro ciljan.

Literatura:

- **Akah, P.E., Enamhe, D.C.** (2021) A Revisit On The Mediterranean Model Of Welfare System: Implication For Social Welfare And Policy Development In Nigeria. *International Journal of Innovative Research and Advanced Studies (IJIRAS)*, 8(1), pp. 26-29.
- **Akgül, A.** (2024) *Welfare State within the Scope of Bismarck, Beveridge's Attempts and Key Points of European Union*. URL: <https://scholar.google.com/scholar?> (Datum pristupa 07.04.2025).
- **Allhutter, D., Cech, F., Fischer, F., Grill, G., Mager, A.** (2020) Algorithmic profiling of job seekers in Austria: How austerity politics are made effective. *Frontiers in Big Data*, 3, p. 502780. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/> (Datum pristupa 23.04.2024).
- **Almeida, V., De Poli, S., Hernández, A.** (2022) *The effectiveness of Minimum Income schemes in the EU*, JRC Working Papers on Taxation and Structural Reforms, European Commission, Joint Research Centre (JRC) Seville.
- **Andersen, J.G.** (2012) *Welfare states and welfare state theory*. Aalborg: Aalborg University.
- **Armstrong, K.A.** (2006) The 'Europeanisation' of social exclusion: British adaptation to EU co-ordination. *The British Journal of Politics and International Relations*, 8(1), pp. 79-100.
- **Arthur, D.** (2021) Welfare dependency: the history of an idea. *Parliamentary Library Research Paper Series. Parliament of Australia, Canberra*. URL: <https://www.aph.gov.au/> Datum pristupa (21.11.2024).
- **Atkinson, A.B., Marlier, E., Nolan, B.** (2004) Indicators and targets for social inclusion in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 42(1), pp. 47-75.
- **Atkinson, R.** (2000) Combating social exclusion in Europe: the new urban policy challenge. *Urban studies*, 37(5-6), pp. 1037-1055.
- **Aubert, P., Crépon, B.** (2006) Age, wage and productivity: Firm-level evidence. *Économie et Statistique*, 368, pp. 95-119.
- **Babić-Mihajlović, S.** (2018) Izazovi u pristupu socijalnim beneficijama u Evropi-fenomen Non-Take-Up-a. *DHS-Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, 4(4), str. 39-56.
- **Babić-Mihajlović, S.** (2020) *Efekti programa podrške korisnicima minimalnog Prihoda u gradu Beogradu-Implikacije na kreiranje socijalne politike*, Doktorski rad. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- **Babović, M.** (2010) *Izazovi nove socijalne politike: socijalna uključenost u EU i Srbiji*. Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu.
- **Babović, M.** (2011) *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*. Beograd: Grupa za razvojnu inicijativu.
- **Bach, S., Kardum, Ž.** (2014) Pouke velikog sloma 1929. i globalne krize 2007. *Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 5(1), str. 108-112.
- **Balvociute, R.** (2020) Social assistance for poverty reduction in the EU Countries: An aspect of socio-economic sustainability. *European Journal of Sustainable Development*, 9(1), pp. 469-469.
- **Barbier, J. C.** (2012) Tracing the fate of EU "social policy": Changes in political discourse from the "Lisbon Strategy" to "Europe 2020": *International Labour Review*, 151(4), pp. 377-399.

- **Bićanić, I., Franičević, V.** (2005) Izazovi stvarnoga i subjektivnog siromaštva i porasta nejednakosti u ekonomijama jugoistočne Europe u tranziciji. *Financijska teorija i praksa*, 29(1), str. 13-36.
- **Blagoycheva, H.** (2016) Employment and the "Working Poor" Phenomenon in the EU. *International Journal of Economics and Business Administration*, IV(3), pp. 3-18.
- **Bonoli, G.** (2005) The politics of the new social policies: providing coverage against new social risks in mature welfare states. *Policy & politics*, 33(3), pp. 431-449.
- **Borrás, S., Jacobsson, K.** (2004) The open method of co-ordination and new governance patterns in the EU. *Journal of European public policy*, 11(2), pp. 185-208.
- **Börsch-Supan, A., Weiss, M.** (2016) Productivity and age: Evidence from work teams at the assembly line. *The Journal of the Economics of Ageing*, 7, pp. 30-42.
- **Bradshaw, J., Finch, N., Mayhew, E., Ritakallio, V., Skinner, C.** (2006) *Child poverty in large families*. Bristol: Joseph Rowntree Foundation.
- **Bremer, B., Bürgisser, R.** (2023) Public opinion on welfare state recalibration in times of austerity: Evidence from survey experiments. *Political Science Research and Methods*, 11(1), pp. 34-52.
- **Busemeyer, M. R., De La Porte, C., Garritzmann, J. L., Pavolini, E.** (2018) The future of the social investment state: Policies, outcomes, and politics. *Journal of European Public Policy*, 25(6), pp. 801– 809.
- **Cantillon, B.** (2022) Poverty and the tragedy of the welfare state. Seven terms for a new social contract. CSB Working Paper No. 22/06.
- **Čartolovni, A.** (2017) Kršćanski ambijentalni etos kao održiviji odgovor na ekološke probleme u doba antropocena. *Filozofska istraživanja*, 37(4), str. 779-796.
- **Castaneda Aguilar, R. A., Diaz-Bonilla, C., Fujs, T. H. M. J., Jolliff, D., Lakner, C., Mahler, D. G., Nguyen, M. C., Schoch, M., Tetteh-Baah, S. K., Viveros M. C., Wu, H., Yonzan, N.** (2022) *September 2022 Update to the Poverty and Inequality Platform (PIP): What's New*. Global Poverty Monitoring Technical Note; 24. Washington, DC: World Bank.
- **Cefalo, R., Kazepov, Y.** (2018) Investing over the life course: The role of lifelong learning in a social investment strategy1. *Studies in the Education of Adults*, 50(2), pp. 203-218.
- **Čekeravac, A.** (2008) Komparativne analize socijalne politike. *Godišnjak FPN*, (02), str. 395-414.
- **Čekerevac, A.** (2005) *Medjunarodna socijalna politika*. Beograd: samoizdata knjiga.
- **Čekerevac, A., Perišić, N.** (2015) Emerging of the Socialist Welfare States in Serbia and Montenegro. *Serbian Political Thought*, 7(11), pp. 149-171.
- **Cemović, M.** (1981) *Samoupravni socijalistički razvoj Crne Gore*. Podgorica: Pobjeda.
- **Cerami, A.** (2008) New social risks in Central and Eastern Europe: the need for a new empowering politics of the welfare state. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44(06), pp. 1089-1110.
- **Ćeranić, G.** (2010) Socijalna isključenost i karakter kompetitivnosti društvenog sistema Crne Gore. *Sociološka luča*, 4, str. 21-37.
- **Ciarini, A., Franconi, A., Villa, A.** (2023) Social investment, labour market participation and public debt sustainability: An empirical analysis of European countries. *Social Policy & Administration*, 57(7), pp. 999-1013.
- **Coady, M.D., Jahan, S., Shang, B., Matsumoto, R.** (2021) *Guaranteed minimum income schemes in Europe: Landscape and design*. International Monetary Fund.

- **Cvetićanin, N.** (2014) *Zemlja blagostanja kao sinteza između liberalnih i antiliberalnih ekonomsko-društvenih tendencija*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.
- **Dani, A.A., Haan, A.** eds. (2008) *Inclusive states: Social policy and structural inequalities*. Washington: The World Bank.
- **Davis, A., Hirsch, D., Smith, N., Beckhelling, J., Padley, M.** (2012) *A Minimum Income Standard for the UK in 2012*: URL: <https://dspace.lboro.ac.uk/> (Datum pristupa 01.02.2022).
- **de St Croix, T., McGimpsey, I., Owens, J.** (2020) Feeding young people to the social investment machine: The financialisation of public services. *Critical Social Policy*, 40(3), pp. 450-470.
- **Dean, H.** (2016) *Poverty and social exclusion*. In: Platt, Lucinda and Dean, Hartley, (eds.) *Social Advantage and Disadvantage*. Oxford: Oxford University Press, pp. 3-24.
- **Dodge, R., Daly, A.P., Huyton, J., Sanders, L.D.** (2012) The challenge of defining wellbeing, *International Journal of Wellbeing* 2(3), pp. 222–235.
- **Dokić, M.** (2016) Preobražaji teorije blagostanja. *Prolegomena: Časopis za filozofiju*, 15(2), str. 189-208.
- **dos Santos, T.M.** (2017) Poverty as lack of capabilities: an analysis of the definition of poverty of Amartya Sen. *PERI*, 9(2), pp. 125-148.
- **Dräbing, V., Nelson, M.** (2017) Addressing human capital risks and the role of institutional complementarities. *The Uses of Social Investment*, pp. 128-139.
- **Drakić-Grgur, M. i Golubović, V.** (2014) *Država blagostanja i penzioni sistem*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.
- **Drašković, B., Musabegović, I.** (2018) Preokret od kapitalizma ka socijalizmu i od socijalizma u kapitalizam. U: B. Drašković, J. Minović, A. Hanić (ur) *Ekonomska teorija u periodu 1958-2018*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, str. 254-288.
- **Duraković, Z.** (2006) Smanjuje li se nužno radna sposobnost povisivanjem kronološke dobi?. *Medicinske znanosti*, 469(30), str. 9-19.
- **Esping-Andersen, G** (ed.) (2002) *Why we need a new welfare state*. USA: Oxford University Press.
- **Esping-Andersen, G.** (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- **Esping-Andersen, G.** (ed.) (1996) *Welfare states in transition: National adaptations in global economies*. London: Sage.
- **Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A., Myles, J.** (2001) A new welfare architecture for Europe. *Report submitted to the Belgian Presidency of the European Union*, 281. URL: <https://dlwqtxts1xzle7.cloudfront.net/> (Datum pristupa 05.11.2022).
- **Evropski pokret Srbija** (2011) *Vodič kroz strategiju Evropa 2020*. Beograd: Autor.
- **Ezer, T., Piccinini, F., Stuzin, D.** (2020) Addressing the Criminalization of Poverty and Marginalization (foreword). *U. Mia. L. Rev. Caveat*, 75, pp. 1-7.
- **Fabris, N.** (2021) *Makroekonomski model razvoja Crne Gore: izazovi, zablude i ostvarenja*. Podgorica: Centralna banka Crne Gore.
- **Fahey, T.** (2007) The Case for an EU-wide Measure of Poverty. *European Sociological Review*, 23(1), pp. 35-47.
- **Fel, S., Michaluk, K.**, (2023) Religious Grammar of the Welfare State in Poland. *Religions*, 14(1), pp. 81.

- **Ferragina, E.** (2022) Welfare state change as a double movement: Four decades of retrenchment and expansion in compensatory and employment-oriented policies across 21 high-income countries. *Social Policy & Administration*, 56(5), pp. 705-725.
- **Ferrera, M., Matsaganis, M., Sacchi, S.** (2004) Model otvorene koordinacije protiv siromaštva: Novi “proces socijalnog uključivanja” Europske unije. *Revija za socijalnu politiku*, 11(3-4), str. 395-409.
- **Frazer, H., Marlier, E.** (2016) Minimum income schemes in Europe. *A study of national policies*, European Social Policy Network (ESPN). URL: <https://www.eapn.eu/wp-content/uploads/2016/03/2016-ESPN-report-minimum-income.pdf> (Datum pristupa 23.11.2023).
- **Fuseini, M.N., Enu-Kwesi, F., Abdulai, I.A., Sulemana, M., Aasoglenang, T.A., Domapielle, M.K.** (2024) Poverty in the global south: does the geographical theory offer any new insight to understanding penury?. *Cogent Social Sciences*, 10(1), p. 2321710. URL: <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2321710> (Datum pristupa 05.04.2025).
- **Garben, S.** (2019) The European pillar of social rights: An assessment of its meaning and significance. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 21, pp. 101-127.
- **Garritzmann, J.L., Busemeyer, M.R., Neimanns, E.** (2020) Public demand for social investment: new supporting coalitions for welfare state reform in Western Europe?. In *The Future of the Social Investment State*, Routledge, pp. 44-61.
- **Garritzmann, J.L., Neimanns, E., Busemeyer, M.R.** (2023) Public opinion towards welfare state reform: The role of political trust and government satisfaction. *European Journal of Political Research*, 62(1), pp.197-220.
- **Garritzmann, J.L., Silja, H., Palier, B.** eds. (2022) *The world politics of social investment: Volume I: Welfare states in the knowledge economy*. Oxford University Press.
- **Geremek, B.** (2015) *Istorija siromaštva. Beda i milosrđe u Evropi*. Loznica: Karpos.
- **Goedemé, T.** (2013) How much confidence can we have in EU-SILC? Complex sample designs and the standard error of the Europe 2020 poverty indicators. *Social Indicators Research*, 110(1), pp. 89-110.
- **Goerres, A., Karlsen, R., Kumlin, S.** (2020) What makes people worry about the welfare state? A three-country experiment. *British Journal of Political Science*, 50(4), pp. 1519-1537.
- **Gogić, J.** (1993) *Regionalna ekonomija*, Podgorica: ITP “Unirex”.
- **Greve, B., Blomquist, P., Hvinden, B., van Gerven, M.** (2021) Nordic welfare states—still standing or changed by the COVID-19 crisis?. *Social policy & administration*, 55(2), pp. 295-311.
- **Groot, L., Muffels, R., Verlaet, T.** (2019) Welfare states’ social investment strategies and the emergence of Dutch experiments on a minimum income guarantee. *Social Policy and Society*, 18(2), pp. 277-287.
- **Gudelj, I.** (2019) Stručni prikaz: Ciljevi održivog razvoja - provedba na globalnoj razini i provedbeni status u Republici Hrvatskoj, *Hrvatske vode*, 27(109), str. 245-0. URL: <https://hrcak.srce.hr/226674> (Datum pristupa: 12.09.2023).
- **Gustafson, K.** (2008) The criminalization of poverty. *J. Crim. L. & Criminology*, 99, pp. 643-716.
- **Habermas, J.** (1985) Kriza države blagostanja i iscrpljenost utopijskih energija. *Politička misao: časopis za politologiju*, 22(4), str. 84-97.

- **Hantrais, L.** (2017) *The Social Dimension in EU and UK Policy Development: Shaping the Post-Brexit Legacy*. London: London School of Economics.
- **Häusermann, S., Palier, B.** (2017) The politics of social investment. *The uses of social investment*, pp. 339-348.
- **Hegyesi, G.** (2004) Od socijalne države do socijalnog društva: model partnerstva. *Revija za socijalnu politiku*, 11(2), str. 141-158.
- **Hellerstein, J.K., Neumark, D.** (2007) Production function and wage equation estimation with heterogeneous labor: Evidence from a new matched employer-employee data set. In *Hard-to-measure goods and services: Essays in honor of Zvi Griliches*. University of Chicago Press, pp. 31-71.
- **Hemerijck, A.** (2020) Comparative welfare state research in a bind?. *Stato e mercato*, 40(2), pp. 229-256.
- **Hemerijck, A.** (ed.) (2017) *The uses of social investment*. Oxford: Oxford University Press.
- **Hemerijck, A., Ronchi, S., Plavgo, I.** (2023) Social investment as a conceptual framework for analysing well-being returns and reforms in 21st century welfare states. *Socio-Economic Review*, 21(1), pp. 479-500.
- **Hinrichs, K.** (2021) Recent pension reforms in Europe: More challenges, new directions. An overview. *Social Policy & Administration*, 55(3), pp. 409-422.
- **Hotez, P.J., Gurwith, M.** (2011) Europe's neglected infections of poverty. *International Journal of Infectious Diseases*, 15(9), pp. e611-e619.
- **Humbelin, O.** (2019) Non-take-up of social assistance: regional differences and the role of social norms. *Swiss Journal of Sociology*, 45(1), pp. 7-33.
- **Humbelin, O., Hobi, L., Fluder, R.** (2022) Rich cities, poor countryside? Social structure of the poor and poverty risks in urban and rural places in an affluent country. *Local Economy*, 37(3), pp. 169-193.
- **Janković, U.** (2014) *Javne politike u procesu redukcije siromaštva u Crnoj Gori od 2000. do 2012. godine (sociološko-politikološki pristup)*. Doktorski rad. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- **Japec, L.** (2009) Međunarodni okrugli stol: 7. EU okrugli stol o siromaštvu i socijalnoj isključenosti. *Revija za socijalnu politiku*, 16(2), str. 233-236.
- **Jauković, J.** (1966) *Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1960-1965*. Cetinje: Glavni Odbor socijalističkog saveza SRCG.
- **Jejts, N.** (ur) (2017) *Globalna socijalna politika*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- **Jenson, J.** (2017) Modernising the European social paradigm: Social investments and social entrepreneurs. *Journal of Social Policy*, 46(1), pp. 31-47.
- **Jolić, T.** (2013) Globalno siromaštvo i međunarodna distributivna pravednost. *Društvena istraživanja: časopis za opšta društvena pitanja*, 22(4), str. 713-731.
- **Jugović, A., Bogetić, D., Živaljević, D.** (2018) Concepts of happiness and well-being in social and behavioral sciences. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 37(3), str. 41-54.
- **Katnić, M.** (2015) *Država blagostanja–ekonomski, kulturni i politički razlozi nastajanja: Globalizacija i kultura*. Beograd: Centar za ekonomska istraživanja.
- **Kaun, A., Dencik, L.** (2020) Datafication and the Welfare State. *Global Perspectives*, 1(1). URL: <https://doi.org/10.1525/gp.2020.12912> (Datum pristupa 07.11.2022).

- **Khan, S., Combaz, E., McAslan Fraser, E.** (2015) *Social exclusion: topic guide (Revised edition)*. GSDRC: University of Birmingham.
- **Klempić Bogadi, S., Podgorelec, S., Šabijan, M.** (2016) Materijalno blagostanje kao objektivna dimenzija kvalitete života stanovništva ruralnih prostora–općina Gornja Rijeka. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 54(3 (206), str. 197-218.
- **Koch, M.** (2022) Social policy without growth: moving towards sustainable welfare states. *Social Policy and Society*, 21(3), pp. 447-459.
- **Kok, W.** (2004) *Facing the challenge: The Lisbon strategy for growth and employment. Report from the High Level Group chaired by Wim Kok*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. URL: <http://ec.europa.eu/research> (Datum pristupa 19.07.2023).
- **Kolin, M.** (2008) Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije. *Sociologija*, 50(2), str. 191-206.
- **Korpi, W.** (2000) Faces of inequality: Gender, class, and patterns of inequalities in different types of welfare states. *Social Politics: international studies in gender, state & society*, 7(2), pp. 127-191.
- **Kuisma, M.** (2007) Social democratic internationalism and the welfare state after the ‘golden age’. *Cooperation and Conflict*, 42(1), pp. 9-26.
- **Kuitto, K.** (2016) From social security to social investment? Compensating and social investment welfare policies in a life-course perspective. *Journal of European Social Policy*, 26(5), pp. 442-459.
- **Kuljić, T.** (2018) *Prognani pojmovi: Neoliberalna pojamovna revizija misli o društvu*. Beograd: Clio.
- **Lakićević, D.** (1980) *Uvod u socijalnu politiku*. Beograd: Savremena administracija.
- **Lallemand, T., Rycx, F.** (2009) Are older workers harmful for firm productivity?. *De Economist*, 157, pp. 273-292.
- **Larsen, C.A., Andersen, J.G.** (2009) How new economic ideas changed the Danish welfare state: The case of neoliberal ideas and highly organized social democratic interests. *Governance*, 22(2), pp. 239-261.
- **Lasky-Fink, J., Linos, E.** (2024) Improving delivery of the social safety net: The role of stigma. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 34(2), pp. 270-283.
- **Lazić, M.** (2000) *Račiji hod*. Beograd: Filip Višnjić.
- **Lennartz, C., Ronald, R.** (2017) Asset-based welfare and social investment: Competing, compatible, or complementary social policy strategies for the new welfare state?. *Housing, Theory and Society*, 34(2), pp. 201-220.
- **Leskošek, V.** (2017) Novi oblici nadzora u socijalnom radu i socijalnoj politici: primjer Slovenije. *Ljetopis socijalnog rada*, 24(3), str. 399-414.
- **Lister, R.** (2015) To count for nothing’: Poverty beyond the statistics. *Journal of the British Academy*, 3(0), pp. 139-165.
- **Lister, R.** (2021) *Poverty*. 2nd edn. Polity Press. URL: <https://www.perlego.com/book/> (Datum pristupa, 15.12.2022).
- **Lorber, J.** (2001) *Gender inequality*. Los Angeles, CA: Roxbury.
- **Madanipour, A., Shucksmith, M., Talbot, H.** (2015) Concepts of poverty and social exclusion in Europe. *Local Economy*, 30(7), pp. 721-741.

- **Makowiecki, B.** (2014) Great Britain's Welfare Reform Act of 2012-Implementation Overview, Preliminary Impact, and Future Implications. *Int'l Law.*, 48, pp. 243.
- **Marjanović, G.** (2010) Uticaj ekonomske krize na glavni tok ekonomske misli. *Ekonomski horizonti*, 12(2), pp. 5-20.
- **Marković, A.** (2023) Prediktori prekarnog položaja radno aktivnog stanovništva u Srbiji, Nemačkoj i Hrvatskoj: uporedna analiza. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 42(1), pp. 21-40.
- **Marović, B.** (1987) *Drustveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945-1953*. Titograd: Istorijski Institut SR Crne Gore.
- **Marx, I., Nolan, B.** (2014) In-work poverty. *Reconciling work and poverty reduction: how successful are European welfare states*, pp. 131-57.
- **Matković, G.** (2017) *Država blagostanja u zemljama Zapadnog Balkana. Izazovi i opcije*. Beograd: Centar za socijalnu politiku.
- **Matković, G., Mijatović, B., Stanić, K.** (2014) Novčana davanja za decu i porodice sa decom u Srbiji. Karakteristike programa i opcije za unapređenje. *Stanovništvo*, 52(2), str. 1-20.
- **Matsaganis M.** (2018) The contorted politics of guaranteed minimum income in Greece. *DASU Working Papers n. 2/2018*. Milano: Politecnico di Milano.
- **McCluskey, M. T.** (2003) Efficiency and Social Citizenship: Challenging the Neoliberal Attack on the Welfare State, *Indiana Law Journal*: Vol. 78: Iss. 2, Article 4. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol78/iss2/4> (Datum pristupa 24.04.2024).
- **McNaughton, N.** (2003) *Understanding British and European political issues*. Manchester: Manchester University Press.
- **Mead, L.M.** (1997) Citizenship and social policy: TH Marshall and poverty. *Social Philosophy and Policy*, 14(2), pp. 197-230.
- **Memoli, V., ur.** (2017) *Socijalna prava i socijalna politika: Država blagostanja u vremenu krize u evropskim zemljama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- **Midgley, J., Livermore, M. eds.** (2009) *The handbook of social policy*. Sage publications.
- **Milanović, B.** (2012) *Bogataši i siromasi - kratka i neobična istorija globalne nejednakosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- **Milosavljević, M.** (2003) *Socijalni rad na međi vjekova*. Beograd: Draganić.
- **Milotay, N.** (2021) *European Pillar of Social Rights: Gothenburg, Porto and beyond*.
- **Mitrović, I.** (2022) Materijalno obezbeđenje kao pravo u sistemu socijalne zaštite Crne Gore. *Godišnjak FPN*, 16(27), str. 121-138.
- **Mohajan, H.** (2022) An overview on the feminism and its categories. URL: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/114625/> (Datum pristupa (21.11.2024).
- **Montes, N., Curto, G., Osman, N., Sierra, C.** (2023) An Agent-Based Model for Poverty and Discrimination Policy-Making. *arXiv preprint arXiv:2303.13994*.
- **Morel, N., Palier, B., Palme, J.** (2012) Towards a social investment state? Ideas, policies and challenges. *Bristol: Policy Press*. Morgan, Glenn (2010) 'Legitimacy in financial markets', *Socio-Economic Review*, 8(1), pp. 17-45.
- **Morel, N., Palme, J., Palier, B.** (2009) *What Future for Social Investment?* Stockholm: Institute for Future Studies.
- **Mrkšić, D.** (2000) Restratifikacija i promene materijalnog standarda. *U Račji hod–Srbija u transformacijskim procesima*, Mladen Lazić (ur.). Beograd: Filip Višnjić.

- **Munta, M.** (2014) Model države blagostanja u političkom životu Skandinavije: stranački sustavi i socijalne politike. *Politička misao: časopis za politologiju*, 51(3), str. 123-138.
- **Naldini, M., Jurado, T.G.** (2009) Families, markets and welfare states: the southern European model. *Paper presented at the Seventh ESPANET Conference, Urbino, Italy, September 17-19.*
- **Natapoff, A.** (2014) Gideon's Servants and the Criminalization of Poverty. *Ohio St. J. Crim. L.*, 12, pp. 445-462.
- **Nedović, S.** (1995). *Država blagostanja*. Beograd: Izdavačka agencija "Draganić".
- **Nelson, K.** (2013) Social assistance and EU poverty thresholds 1990–2008. Are European welfare systems providing just and fair protection against low income?. *European Sociological Review*, 29(2), pp. 386-401.
- **Nicaise, I., Schepers, W.** (2013) Social investment: the new paradigm of EU social policy. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 55(2), pp. 189-230.
- **Noël, A.** (2019) The politics of minimum income protection in OECD countries. *Journal of Social Policy*, 48(2), pp. 227-247.
- **Nolan, B.** (2017) The thin line between evidence-based research and political advocacy. *The Uses of Social Investment*, pp. 43-50.
- **Nolan, B., Whelan, C.** (2011) The EU 2020 Poverty Target. *UCD Geary Institute, Discussion Paper Series, WP2011, 11.*
- **Nwogugu, M.C.** (2020) Chapter-7: Complex Systems Challenges: Epidemics, the Welfare-State and the Constitution. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Michael-Nwogugu/publication/340547854> (Datum pristupa, 12.09.2023)
- **O'Connor, J.S.** (2005) Policy coordination, social indicators and the social-policy agenda in the European Union. *Journal of European Social Policy*, 15(4), pp. 345-361.
- **O'Leary, C., Baines, S., Bailey, G., McNeil, T., Csoba, J., Sipos, F.** (2018) Innovation and social investment programs in Europe. *European Policy Analysis*, 4(2), pp. 294-312.
- **Orloff, A.** (1996) Gender in the welfare state. *Annual review of sociology*, 22(1), pp. 51-78.
- **Painter-Morland, M., Demuijnck, G., Ornati, S.** (2017) Sustainable development and well-being: A philosophical challenge. *Journal of Business Ethics*, 146(2), pp. 295-311.
- **Pantazis, C., Gordon, D., Levitas, R.** (2006) *Poverty and social exclusion in Britain*. Bristol: Policy Press.
- **Parsons, T., Bales, R.**, (1955) *Family, Interaction and Socialization Process*. New York: Free press.
- **Parth, A. M., Vlandas, T.** (2022) The welfare state and support for environmental action in Europe. *Journal of European Social Policy*, 32(5), pp. 531-547.
- **Pavlović, V., Stojiljković, Z.** (2010) *Savremena država: Struktura i socijalne funkcije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- **Perišić, N.** (2008) Socijalna država-evolucija jedne ideje. *Sociologija*, 50(2), str. 207-224.
- **Perišić, N.** (2011) Promena aktera socijalne sigurnosti. *Godišnjak FPN*, (05), str. 473-491.
- **Perišić, N.** (2012) *Socijalna sigurnost između države i tržišta*. Beograd: Univezitet u Beogradu.
- **Perišić, N.** (2014) Koordinacija politika socijalnog uključivanja evropskih država blagostanja. *Godišnjak FPN*, (11), str. 95-111.

- **Perišić, N.** (2016) *Socijalna sigurnost - pojmovi i programi*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- **Perišić, N.** (2021) *Socijalna politika Evropske unije - područja i pristupi*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
- **Perišić, N., Vidojević, J.** (2018) *Feministička dekonstrukcija i rekonstrukcija države blagostanja*, u: *Feministička teorija je za sve*, str. 201-219. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- **Perišić, N., Vidojević, J.** (2020) Konceptualizovanje siromaštva u socijalnoj politici i praksi socijalističke Jugoslavije. *Politička misao: časopis za politologiju*, 57(3), str. 150-173.
- **Petraković, D.** (2007) Reforma sistema penzijsko-invalidskog osiguranja u Srbiji. *Industrija*, 35(2), str. 29-46.
- **Pitafi, G.M.** (2022) Otto Von Bismarck: The Chief Architect of Germany. *The Regional Tribune*, 1(1), pp. 1-11.
- **Plant, R., Miladinov, K.** (2002) *Suvremena politička misao*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- **Pošarac, A., Ratković, M., Vukotić-Cotić, G.** (1992) *Socijalni problemi Srbije: siromaštvo, nezaposlenost i socijalni transferi*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- **Powell, M., Barrientos, A.** (2004) Welfare regimes and the welfare mix. *European journal of political research*, 43(1), pp. 83-105.
- **Prandini, R., Orlandini, M., Guerra, A.** (2016) Social investment in times of crisis: A quiet revolution or a shaken welfare capitalism. *Overview Report, Bologna*.
- **Prekić, A.** (2017) *Političke ideje i ideologija u Crnoj Gori 1945-1955*. Doktorski rad. Nikšić: Filozofski fakultet.
- **Puljiz, V.** (1996) Južnoeuropska socijalna država. *Revija za socijalnu politiku*, 3(1), str. 45-49.
- **Puljiz, V., Bežovan, G., Matković, T., Šućur, Z., Zrinščak, S.** (2008) *Socijalna politika Hrvatske*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
- **Quadagno, J.** (1987) Theories of the welfare state. *Annual Review of Sociology*, 13(1), pp. 109-128.
- **Radević, D.** (2005) Izbjeglice i interno raseljene osobe u Crnoj Gori - trajna rješenja. *Migracijske i etničke teme*, (4), str. 379-391.
- **Radovanović, M.** (1983) *Sociologija bede i pauperizacije*. Gornji Milanovac: Dječije novine.
- **Raketić D., Višnjić A.** (2022) *Studija materijalnih davanja za prioritetne izmjene Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti*. Podgorica, Crna Gora: UNDP.
- **Ravallion, M.** (2020) *On the Origins of the Idea of Ending Poverty* (No. w27808). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- **Rodríguez-Fernández, J.R., Themelis, S.** (2021) Guaranteed minimum income and universal basic income programs: Implications for adult education. *Australian Journal of Adult Learning*, 61(1), pp. 63-85.
- **Rohwerder, B.** (2016) *Poverty and inequality: Topic guide*. Birmingham: University of Birmingham.
- **Rosenfeld, J.** (2010) The meaning of poverty' nd contemporary quantitative poverty research. *The British journal of sociology*, 61, pp. 103-110.
- **Rueda, D.** (2015) The state of the welfare state: Unemployment, labor market policy, and inequality in the age of workfare. *Comparative Politics*, 47(3), pp. 296-314.

- **Saraceno, C.** (2001) May. Social exclusion: Cultural roots and diversities of a popular concept. *In conference "Social exclusion and children", at the Institute for Child and Family Policy.* New York: Columbia University.
- **Sharma, M.** (2023) Poverty and gender: Determinants of female-and male-headed households with children in poverty in the USA, 2019. *Sustainability*, 15(9), p.7602.
- **Spencer-Wood, S. M., Matthews, C. N.** (2011) Impoverishment, criminalization, and the culture of poverty. *Historical archaeology*, 45, pp. 1-10.
- **Spicker, P.** (2000) *The welfare state: a general theory.* London: Sage.
- **Spicker, P.** (2007) *The idea of poverty.* Bristol: Policy Press.
- **Spicker, P.** (2012) Liberal welfare states. *In The Routledge handbook of the welfare state*, Routledge, pp. 215-223.
- **Spicker, P., Leguizamón, S.Á., Gordon, D.** eds. (2007) *Poverty: an international glossary.* London: Zed Books.
- **Spiker, P.** (2013) *Socijalna politika: teorija i praksa.* Beograd: Fakultet političkih nauka.
- **Stambolieva, M.** (2011) The post-Yugoslav welfare states: From legacies to actor shaped transformations. *Welfare states in transition*, 20, pp. 345-363.
- **Standing, G.** (2011) The Precariat and Deliberative Democracy: A note towards elements for a Precariat Charter. URL: <http://wphna.org/wp-content/uploads/> (Datum pristupa 21.04.2024)
- **Štefan, G.M.** (2015) European Welfare State in a Historical Perspective. A Critical Review. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 7(1). pp. 25-38.
- **Štiks, I.** (2010) Uključeni, isključeni, pozvani: politike državljanstva u postsocijalističkoj Europi i Hrvatskoj. *Politička misao*, 47(01), str. 77-100.
- **Šućur, Z.** (2001) *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji.* Zagreb: Pravni fakultet.
- **Šućur, Z.** (2004) Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 35(1-2), str. 45-60.
- **Šućur, Z.** (2005) Siromaštvo i socijalni transferi u Hrvatskoj. *Financijska teorija i praksa*, 29(1), str. 37-58.
- **Sullivan, D., Hickel, J.** (2023). Capitalism and extreme poverty: a global analysis of real wages, human height, and mortality since the long 16th century. *World Dev.* 161:106026.
- **Tache, I., Neesham, C.** (2011) The performance of welfare systems in post-communist Europe: the cases of Romania and Bulgaria. *Romania*, 23(30.25), pp. 90-107.
- **Taylor-Gooby, P.** (2011) Does risk society erode welfare state solidarity?. *Policy & Politics*, 39(2), pp. 147-161.
- **Taylor-Gooby, P.** (2013) *The Double Crisis of the Welfare State and What We Can Do About It.* London: Palgrave Macmillan.
- **Townsend, P.** (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living.* California: University of California Press.
- **Trindade, L.Z., Goedemé, T.** (2020) *The comparability of the EU-SILC income variables: review and recommendations.* Publications Office of the European Union. URL: <https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/> (Datum pristupa 23.11.2023).
- **Valadas, C.** (2011) New challenges to a changing labour market and welfare state. The Portuguese recent experience. *Sociologia On Line. Revista da Associação Portuguesa de Sociologia*, 2(4), pp. 9-487.

- **Van der Straaten, K., Narula, R., Giuliani, E.** (2023) The multinational enterprise, development, and the inequality of opportunities: A research agenda. *Journal of International Business Studies*, 54(9), pp. 1623-1640.
- **Van Kersbergen, K., Vis, B.** (2014) *Comparative welfare state politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- **Van Mechelen, N., Marchal, S.** (2013) *Trends and convergence of Europe's minimum income schemes* (No. 13/11). Herman Deleeck Centre for Social Policy. Antwerpen: University of Antwerpen.
- **Van Mechelen, N., Marchal, S., Goedemé, T., Marx, I., Cantillon, B.** (2011) *The CSB-minimum income Protection Indicators dataset (CSB-MIPI)*. Antwerpen: University of Antwerpen.
- **Van Oorschot, W.** (2006) Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European social policy*, 16(1), pp. 23-42.
- **Van Ours, J.C., Stoeldraijer, L.** (2011) Age, wage and productivity in Dutch manufacturing. *De Economist*, 159(2), pp. 113-137.
- **van Vliet, O., Wang, J.** (2019) The political economy of social assistance and minimum income benefits: a comparative analysis across 26 OECD countries. *Comparative European Politics*, 17(1), pp. 49-71.
- **Vandenbroucke, F., Cantillon, B., Mechelen, N.V., Goedemé, T., Lancker, A.V.** (2013) The EU and minimum income protection: Clarifying the policy conundrum. In *Minimum income protection in flux*, pp. 271-317. London: Palgrave Macmillan.
- **Vandenbroucke, F., Hemerijck, A., Palier, B.** (2011) The EU needs a social investment pact. *European Social Observatory (OSE) opinion paper*, (5).
- **Vesan, P., Pansardi, P.** (2021). Speaking social Europe: A paradigmatic shift in the European Commission Presidents' social policy discourse?. *Journal of European Social Policy*, 31(4), pp. 365-379.
- **Viviani, C.A., Bravo, G., Lavallière, M., Arezes, P.M., Martínez, M., Dianat, I., Bragança, S., Castellucci, H.I.** (2021) Productivity in older versus younger workers: A systematic literature review. *Work*, 68(3), pp. 577-618.
- **Vuković, D.** (1998) *Sistemi socijalne sigurnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- **Vuković, D.** (2010) Godina borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti, 2010. *Godišnjak FPN*, (04), str. 359-376.
- **Vuković, D., Arandarenko, M.** (ur.) (2011) *Socijalne reforme: sadržaj i rezultati*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- **Wagle, U.R.** ed. (2023) *Research handbook on poverty and inequality*. Edward Elgar Publishing.
- **Wang, J., van Vliet, O., Goudswaard, K.** (2018) Minimum income protection and EU coordination. *European Journal of Social Security*, 20(3), pp. 253-271.
- **Wijekoon, R., Sabri, M., Paim, L.** (2021) Poverty: A Literature Review of the Concept, Measurements, Causes, and the Way Forward. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(15), pp. 93-111.
- **Yang, L.** (2017) The relationship between poverty and inequality: Concepts and measurement, *CASE paper 205/LIPpaper 2*, London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics. URL: <https://scholar.google.com/> (Datum pristupa 01.11.2022).

- **Zartaloudis, S.** (2014) The Impact of the Fiscal Crisis on Greek and Portuguese Welfare States: Retrenchment before the Catch-up?. *Social Policy & Administration*, 48(4), pp. 430-449.
- **Žegarac, N., Golubovic, V.** (2022) *Analiza integrisanog nastupa sistema socijalne zaštite i zapošljavanja u oblasti radne aktivacije*. Podgorica, Crna Gora: UNDP.
- **Zeitlin, J.**, (2011) Is the open method of coordination an alternative to the community method?. *The 'Community Method' Obstinate or Obsolete?*, pp. 135-147.
- **Ziomas, D., Capella, A., Konstantinidou, D.** (2017) The national roll-out of the "Social Solidarity Income" scheme in Greece. *ESPN Flash Report 2017/68*.

Službeni i strategijski dokumenti:

- Analiza siromaštva u Crnoj Gori u 2007.godini: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2009, Podgorica, Crna Gora.
- Anketa o dohotku i uslovima života (EU-SILC) 2020: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Anketa o dohotku i uslovima života (EU-SILC) 2022 : *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2023, Podgorica, Crna Gora.
- Anketa o radnoj snazi za 2020. godinu: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- At-risk-of-poverty rate by poverty threshold, age and sex - EU-SILC and ECHP surveys. *Eurostat*. URL: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/> (Datum pristupa: 31.01.2024.).
- Crna Gora u brojkama: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Draft Joint Report on Social Inclusion. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions: *European Commission*, 2001. URL: <http://europa.eu.int/comm/> (Datum pristupa: 04.10.2021).
- Exploratory study: filling in the knowledge gaps and identifying strengths and challenges in the effectiveness of Member States' minimum income schemes: *European Commission*, 2023, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion and Social Protection Committee (SPC), *The 2022 minimum income. Volume I*, Publications Office of the European Union, 2022. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2767/37278> (Datum pristupa 01.04.2025.)
- Global wealth report, *Research Institute*, 2021. URL: <https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html> (Datum pristupa 15.05.2024.)
- Global wealth report, *Research Institute*, 2022. URL: <https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html> (Datum pristupa 15.05.2024.)
- Informacija o programu subvencioniranja računa za utrošenu električnu energiju naugroženijim kategorijama stanovništva: *Vlada Crne Gore*, 2013, Podgorica, Crna Gora.

- Informacija o sprovođenju programa subvencioniranja računa za električnu energiju: *Vlada Crne Gore*, 2020, Podgorica, Crna Gora.
- Informacija o subvencioniranju ranjivih kupaca električne energije: *Vlada Crne Gore*, 2018, Podgorica, Crna Gora.
- Izvještaj Ministarstva rada i socijalnog staranja o radu i stanju u upravnim oblastima za 2018 godinu: *Vlada Crne Gore*, 2019, Podgorica, Crna Gora.
- Izvještaj ministarstva rada i socijalnog staranja o radu i stanju u upravnim oblastima za 2020. godinu: *Vlada Crne Gore*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Izvještaj o brznoj procjeni socijalnog uticaja epidemije COVID-a-19 u Crnoj Gori Apri – Jun 2020: *Rapid Social Impact Assessment 2020*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Izvještaj o radu i stanju iz nadležnosti Ministarstva rada i socijalnog staranja za 2017. godinu: *Vlada Crne Gore*, 2018, Podgorica, Crna Gora.
- Izvještaj o radu za prvo polugodište 2021. godine: *Zavod za zapošljavanje Crne Gore*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Joint report by the Commission and the Council on social inclusion. *European Council*: 2004. URL: <http://europa.eu.int/comm/> (Datum pristupa: 04.10.2021).
- Lisbon European Council of 23 and 24 March 2000 – Presidency Conclusions. URL: <https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1> Datum pristupa 05.08.2020).
- Mjesečni statistički bilten, decembar 2020: *Zavod za zapošljavanje Crne Gore*, 2020, Podgorica, Crna Gora.
- Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka - društvo za svakoga: *Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori*, 2009, Podgorica, Crna Gora.
- Nacrt strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti: *Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja*, 2003, Podgorica, Crna Gora.
- Nezaposlenost mladih u Crnoj Gori: *Zavod za zapošljavanje Crne Gore*, 2022, Podgorica, Crna Gora.
- Odluka o reviziji penzija, pomoći i izdržavanja samoupravnih službenika na teritoriji Federalne Crne Gore, “*Službeni list SRCG*”, br. 8/1945.
- Odluka o usklađivanju visine osnova za ostvarivanje prava na materijalno obezbjeđenje i visine materijalnih davanja iz socijalne i dječije zaštite, “*Službeni list Crne Gore*”, br. 094/21.
- Odluku o usklađivanju visine osnova za ostvarivanje prava na materijalno obezbjeđenje i visine materijalnih davanja iz socijalne i dječije zaštite, “*Službenom listu CG*”, br. 10/2024
- Pravilnik o bližim uslovima za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja iz socijalne i dječije zaštite, “*Službeni list Crne Gore*”, br. 27/2013.
- Pravilnik o sadržini i obliku individualnog plana aktivacije i načinu sprovođenja mjera socijalne uključenosti radno sposobnih korisnika materijalnog obezbjeđenja, “*Službeni list Crne Gore*”, br. 27/2013.
- Pravilnikom o bližim uslovima za ostvarivanje osnovnih materijalnih davanja iz socijalne i dječije zaštite, “*Službeni list Crne Gore*”, br. 40/2013.
- Predlog zakona o budžetu Crne Gore za 2022. godinu: *Vlada Crne Gore*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Predškolsko obrazovanje i vaspitanje: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2021, Podgorica, Crna Gora.

- Pregled materijalnih davanja za decembar 2020: Vlada Crne Gore, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Reversals of fortune, Washington: The World Bank, 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/> (Datum pristupa: 07.05.2021).
- Rezolucija o osnovama politike društvenoekonomskog razvoja Crne Gore za 1973, “*Službeni list CG*”, br. 07/1973.
- Socijalna zaštita u Crnoj Gori - Situaciona analiza, *World Bank*, 2022, Podgorica, Crna Gora.
- Statistički godišnjak: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- Statistika dohotka i uslova života: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2018, Podgorica, Crna Gora.
- Stop sivoj ekonomiji: *Zavod za zapošljavanje Crne Gore*, 2019. Podgorica, Crna Gora.
- Strategije razvoja turizma Crne Gore 2022-2025. godine s Akcionim planom.: *Vlada Crne Gore - Ministarstvo ekonomskog razvoja*, 2022, Podgorica, Crna Gora.
- Sustainable development in the European Union Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context: Eurostat, 2021. URL: <https://ec.europa.eu/> (Datum pristupa: 04.10.2021).
- Suzbijanje siromaštva u Crnoj Gori pomoću adekvatne socijalne i dječje zaštite zasnovane na čvrstim pokazateljima, *UNICEF*, 2021, Podgorica, Crna Gora.
- The comparability of the EU-SILC income variables: review and recommendations: *European Commission*, 2020, Luxembourg.
- The European Pillar of Social Rights Action Plan, 2021. URL: <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/en/> (Datum pristupa: 27.03.2025).
- Toward adequate and accessible Minimum Income Schemes in Europe: Analysis of Minimum Income Schemes and roadmaps in 30 countries participating in the EMIN project - Synthesis report: *European Commission*, 2015, Brussels.
- Towards Social Investment for Growth and Cohesion – including implementing the European Social Fund 2014-2020 COM (2013) 083 final, 20 February. *European Commission*, 2013, Brussels.
- Uredba o dodjeljivanju novčane pomoći žrtvama fašističkog terora i porodicama žrtava fašističkog terora, “*Službeni list SRCG*”, br. 9/1953.
- Uredbu o snabdijevanju ranjivih kupaca električne energije, “*Službeni list CG*”, br. 81/2018.
- Ustav Crne Gore, “*Službeni list CG*”, br. 1/2007.
- Welfare Reform Act, 2012, UK.
- World Development Indicators (Indikatori svjetskog razvoja): *World Bank*, 2020, Washington D.C.
- World Development Report: *World Bank*, 2000, Washington D.C.
- Your social security rights in Slovakia: *European Commission*, 2004. URL: <https://ec.europa.eu/> (Datum pristupa: 29.10.2022).
- Your social security rights in Slovakia: *European Council*, 2023, Brussels, Belgija.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, “*Službeni list SRCG*”, br. 45/93.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, “*Službeni list SRCG*”, br. 16/95.

- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti, “*Službeni list SRCG*”, br. 44/01.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, “*Službeni list CG*”, br. 42/17.
- Zakon o materijalnom obezbjeđenju učesnika narodnooslobodilačkog rata, “*Službeni list SRCG*”, br. 12/1967.
- Zakon o neposrednoj dječjoj zaštiti i o dodatku na djecu, “*Službeni list SRCG*”, br. 35/67.
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, “*Službeni list CG*”, br. 47/17.
- Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, član, “*Službeni list SRCG*”, br. 39/90.
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, “*Službeni list SRCG*”, br. 12/82.
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, “*Službeni list CG*”, br. 27/13.
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, “*Službeni list RCG*”, br. 078/05.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, “*Službeni list CG*”, br. 3/16.
- Zakon o zvaničnoj statistici i sistemu zvanične statistike, „*Službeni list CG*”, br. 018/12.
- Žene i muškarci u Crnoj Gori: *Zavod za statistiku – MONSTAT*, 2020, Podgorica, Crna Gora.

P R I L O Z I

1. Anketa o dohotku i uslovima života primaoca MOP-a u periodu između 2013. i 2020. godine.
2. Saglasnost ispitanika za učešće u istraživanju.
3. Izjava o istovjetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada
4. Izjava o autorstvu
5. Izjava o korišćenju

PRILOG-br. 1.

Istraživanje za doktorsku disertaciju

Upitnik A

**Anketa o dohotku i uslovima života primaoca MOP-a
u periodu između 2013. i 2020. godine**

Upitnik o strukturi domaćinstva

OSNOVNI PODACI

A1. Datum intervjuja Dan Mjesec Godina 2 0 2 1
A2. Vrijeme početka intervjuja Časovi Minuti
A3. Vrijeme završetka intervjuja Časovi Minuti

1. IDENTIFIKACIONI PODACI

A4. Opština _____
A5. Identifikacioni broj domaćinstva (ID DOM)

2. ADRESA DOMAĆINSTVA

A5a Ulica i kućni broj _____
A5b Broj fiksnog telefona _____
A5c Broj mobilnog telefona _____

A6. Tip naselja Gradsko (urban) ☐ 1 Ostalo (rural) ☐ 2

3. KONTAKT

A7. Rezultat upitnika za domaćinstvo:

domaćinstvo pristaje na anketiranje

☐ 11 → A10

Domaćinstvo se ne može anketirati jer:

adresu naznačenu u adresaru nije moguće pronaći

☐ 21

stan je prazan

☐ 22

stan se više ne koristi za stanovanje (npr poslovni prostor)

☐ 23

odbija saradnju

☐ 24

cijelo domaćinstvo je odsutno u anketnom periodu

☐ 25

domaćinstvo nije u stanju da odgovori (bolest, invalidnost, nerazumijevanje jezika)

☐ 26

ostali razlozi (navesti) _____

☐ 27

Kraj
intervjuja

Efekti korišćenja materijalnog obezbjeđenja na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori u periodu od 2013. do 2020. godine

Doktorska disertacija

Struktura domaćinstva												Ostali podaci					
A10	Ime		Prezime	A11	A12	Datum rođenja			A16	A17	A18	A19	A20	A21	A22	A23	
Redni broj				ID lica	Odnos prema nosiocu domaćinstva	Dan	Mjesec	Godina	Pol	Trenutni glavni status aktivnosti	Država rođenja	Državljanstvo	Status lica	Boravišni status	Identifikacioni broj oca	Identifikacioni broj majke	
01																	
02																	
03																	
04																	
05																	
06																	
07																	
08																	
09																	
10																	
11																	
12																	

A12. Odnos prema nosiocu domaćinstva

1. nosilac domaćinstva
2. supružnik-partner
3. sin-ćerka
4. zet-snaha
5. unuk-unuka
6. roditelj, svekar-svekrva, tast-tašta
7. brat-sestra
8. djed/baba
9. ostali

A16. Pol

1. muški
2. ženski

A17. Trenutni glavni status aktivnosti

1. zaposlen/a
2. nezaposlen/a
3. penzioner/ka
4. lica sa dugoročnim ili trajnim invaliditetom
5. student/dak
6. domaćin/ca
7. ostali

A20. Status lica

1. Član domaćinstva stariji od 16 godina (rođeni 2004.god i ranije)
2. Član domaćinstva mlađi od 16 godina

A21. Boravišni status

1. prisutan u domaćinstvu
2. Privremeno odsutan:
3. u bolnici/staričkom domu
4. na profesionalnoj obuci
5. na izdržavanju kazne zatvor
6. radi u drugom mjestu van g
7. ostali razlozi

B9. Da li ste Vi ili neko od članova Vašeg domaćinstva vlasnik stana ili iznajmljujete stan u kojem živite?													
Da, punopravni vlasnik	☐ 1 } B10a												
Da, ali otplaćuje hipotekarni ili stambeni kredit za kupovinu stana u kom živi (uključujući i one koji će, po isteku određenog vremena, postati vlasnici)	☐ 2 }												
Stanar koji plaća rentu	☐ 3 } B11												
Smještaj se izdaje po smanjenoj cijeni u odnosu na tržišnu	☐ 4 }												
Smještaj bez plaćanja rente	☐ 5 → B13												
3. VLASNICI STANA B10a-B10b													
B10a. Da li otplaćujete kredit pomoću kojeg ste kupili stan/kuću u kojoj živite?													
Da ☐ 1	Ne ☐ 2 → B12												
B10b. Koliki je iznos hipotekarnog/stambenog kredita koji ste podigli?													
Iznos u €													
4. ZAKUPCI STANA B11													
B11. Koliko iznosi mjesečna renta koju plaćate za stan u kom živite?													
Mjesečni iznos u € → B13													
5. TROŠKOVI STANOVANJA B12-B15													
B12. Da li ste u prethodnoj godini platili porez za stan u kom živite i čiji ste vlasnik Vi ili neko od članova Vašeg domaćinstva?													
Ako je odgovor Da, navedite ukupan iznos plaćenog poreza.													
	<table border="1"><thead><tr><th></th><th>Da</th><th>Godišnji iznos u €</th><th>Ne</th></tr><tr><th></th><th>1</th><th></th><th>2</th></tr></thead><tbody><tr><td>Porez na stan</td><td>☐</td><td> </td><td>☐</td></tr></tbody></table>		Da	Godišnji iznos u €	Ne		1		2	Porez na stan	☐		☐
	Da	Godišnji iznos u €	Ne										
	1		2										
Porez na stan	☐		☐										
B13. Da li ste Vi ili bilo koji član domaćinstva platili porez na imovinu (za zemljište, stan ili drugu imovinu), uključujući i porez na stan koji je u Vašem vlasništvu ili vlasništvu nekog drugog člana Vašeg domaćinstva, u prethodnoj godini?													
Ako je odgovor Da, navedite ukupan iznos poreza na svu imovinu i nepokretnosti.													
	<table border="1"><thead><tr><th></th><th>Da</th><th>Godišnji iznos u €</th><th>Ne</th></tr><tr><th></th><th>1</th><th></th><th>2</th></tr></thead><tbody><tr><td>Porez na imovinu i nepokretnosti</td><td>☐</td><td> </td><td>☐</td></tr></tbody></table>		Da	Godišnji iznos u €	Ne		1		2	Porez na imovinu i nepokretnosti	☐		☐
	Da	Godišnji iznos u €	Ne										
	1		2										
Porez na imovinu i nepokretnosti	☐		☐										
B14. Koliko iznosi prosječni mjesečni trošak domaćinstva za komunalne usluge (voda, struja, plin, odnošenje smeća i zagrijavanje stana)?													
Prosječni mjesečni trošak u €													
B15. Koliko su iznosili troškovi održavanja i popravke stana u prethodnoj godini?													
(isključujući izdatke za promjene u kapacitetu stana i temeljno renoviranje)													
Godišnji iznos u €													

PRIMANJA DOMAĆINSTVA			
6. SOCIJALNA PRIMANJA I PORODIČNI DODACI			B16-B17
B16. Da li je Vaše domaćinstvo u prethodnoj godini primilo neku od navedenih socijalnih pomoći, od strane organa državne uprave ili lokalne samouprave?			
		Da	Godišnji iznos u €
		1	2
a	Subvencije za račun za komunalne usluge		
b	Novčanu socijalnu pomoć (materijalno obezbjeđenje porodice)		
c	Dječiji dodatak, naknada po osnovu rođenja djeteta i ostale naknade u vezi sa		
d	Jednokratna novčana pomoć		
e	Ostale gotovinske naknade		
f	Troškovi sahrane/pogrebni troškovi		
B17. Da li ste u prethodnoj godini dobili nepovratnu pomoć za stanovanje (plaćanje rente) od neke državne institucije? Ako je odgovor Da, navedite iznos.			
		Da	Godišnji iznos u €
		1	2
	Dodatak za stanovanje		
7. TRANSFERI IZMEĐU DOMAĆINSTAVA			
B18-B20			
B18. Da li je Vaše domaćinstvo dobilo finansijsku pomoć u prethodnoj godini od osoba iz Crne Gore koje nijesu članovi domaćinstva i/ili od domaćinstava iz inostranstva? Ako je odgovor Da, navedite iznos.			
		Da	Godišnji iznos u €
		1	2
a	Alimentacija i izdržavanje		
b	Primanja od lica iz Crne Gore koja nijesu članovi domaćinstva		
c	Primanja od domaćinstava iz inostranstva		
B19. Da li je Vaše domaćinstvo pružilo finansijsku pomoć u prethodnoj godini osobama iz Crne Gore koji nijesu članovi domaćinstva i/ili domaćinstvima iz inostranstva? Ako je odgovor Da, navedite iznos.			
		Da	Godišnji iznos u €
		1	2
a	Alimentacija i izdržavanje		
b	Pomoć licima u Crnoj Gori koja nijesu članovi domaćinstva		
c	Pomoć domaćinstvima u inostranstvu		
B20. Da li su članovi Vašeg domaćinstva mlađi od 16 godina dobijali neku vrstu prihoda u prethodnoj godini? Ako je odgovor Da, navedite godišnji iznos. (Finansijski iznos kao što je džeparac od roditelja se ne uzima u obzir)			
		Da	Godišnji iznos u €
		1	2
	Prihod mlađih od 16 godina		

8. PRIMANJA IZ FINANSIJSKIH TRANSAKCIJA I ULAGANJA				B21a-B21b
B21a. Da li je <u>u prethodnoj godini</u> neki član Vašeg domaćinstva ostvario prihode po osnovu dividendi i/ili kamata? Ako je odgovor Da, navedite ukupan iznos za sve članove domaćinstva.				
		Da	Godišnji prihod u €	Ne
		1		2
a	Dividenda			
b	Kamate i ostali prihodi			
Ukoliko se sa sigurnošću ne može navesti godišnji prihod preći na pitanje B48b.				
B21b. Označite ukupan iznos prihoda ostvarenih po osnovu dividende i/ili kamate <u>u prethodnoj godini</u> .				
a)	800€+	☐	1	
	600-799€	☐	2	
	400-599€	☐	3	
	300-399€	☐	4	
	200-299€	☐	5	
	150-199€	☐	6	
	100-149€	☐	7	
	do 100€	☐	8	
b)	800€+	☐	1	
	600-799€	☐	2	
	400-599€	☐	3	
	300-399€	☐	4	
	200-299€	☐	5	
	150-199€	☐	6	
	100-149€	☐	7	
	do 100€	☐	8	
9. PRIHOD OD RENTE				
B22				
B22. Da li je bilo koji član Vašeg domaćinstva imao prihod od rentiranja imovine (stana, kuće ili zemljišta) tokom <u>prethodne godine</u> ?				
		Da	Godišnji neto iznos u €	Ne
		1		2
Prihod od rente				
10. SOPSTVENA PROIZVODNJA				
B23a-B23c				
B23a. Da li je Vaše domaćinstvo u prethodnoj godini uzgajalo povrće, voće, žitarice i držalo domaće životinje?				
Da ☐ 1		Ne ☐ 2		
B23b. Da li je Vaše domaćinstvo u prethodnoj godini proizvelo robu (povrće, voće, žitarice, brašno, jaja, mlijeko, meso, vino itd.) koja se troši u domaćinstvu?				
Da ☐ 1		Ne ☐ 2 → B24		
B23c. Kolika je, otprilike, bila tržišna vrijednost proizvedene robe (povrće, voće, žitarice, brašno, jaja, mlijeko, meso, vino itd.) koja se troši u domaćinstvu?				
		Godišnji neto iznos u €		
Sopstvena proizvodnja				

11. MATERIJALNA DEPRIVACIJA DOMAĆINSTVA		B24-B36	
B24.	Sa koliko poteškoća je Vaše domaćinstvo u stanju da plati redovne troškove shodno ukupnim prihodima?		
Uz mnogo poteškoća	☐ 1	Prilično jednostavno	☐ 4
Sa poteškoćama	☐ 2	Jednostavno	☐ 5
Uz neke poteškoće	☐ 3	Veoma jednostavno	☐ 6
B25.	Da li je Vaše domaćinstvo u proteklih 12 mjeseci kasnilo sa plaćanjem rente ili rate za hipotekarni/stambeni kredit u vezi sa stanom?		
Da, jednom	☐ 1		
Da, dva ili više puta	☐ 2		
Ne	☐ 3		
Nema ni rentu ni hipotekarni/stambeni kredit	☐ 4		
B26.	Da li Vi ili bilo koji član Vašeg domaćinstva vraća rate za kupovinu robe/proizvoda, otplaćuje kredite ili lizing (isključujući hipotekarni/stambeni kredit u vezi sa kupovinom stana)?		
Da	☐ 1	Ne	☐ 2 → B28
B27.	U kojoj mjeri je vraćanje ovakvih rata/kredita finansijsko opterećenje za Vaše domaćinstvo?		
Veliko opterećenje	☐ 1		
Donekle opterećenje	☐ 2		
Nijesu opterećenje	☐ 3		
B28.	Da li je Vaše domaćinstvo u proteklih 12 mjeseci kasnilo sa plaćanjem rate za kupovinu robe/proizvoda, rate za kredit ili drugih pozajmljenih sredstava? (Ne odnosi se na plaćanje hipotekarnog/stambenog kredita za stan)		
Da, jednom	☐ 1		
Da, dva ili više puta	☐ 2		
Ne	☐ 3		
B29.	Da li je Vaše domaćinstvo u proteklih 12 mjeseci kasnilo sa plaćanjem računa za komunalne usluge (grijanje, struja, voda, odvoženje smeća i dr.) u vezi sa stanom?		
Da, jednom	☐ 1		
Da, dva ili više puta	☐ 2		
Ne	☐ 3		
Račune plaća neko ko nije član domaćinstva	☐ 4		
B30.	Može li svaki član Vašeg domaćinstva priuštiti sebi da ide na nedjeljni godišnji odmor, van kuće, uključujući boravak u drugom stanu (npr. vikendica) ili kod prijatelja/rođaka?		
Da	☐ 1	Ne	☐ 2
B31.	Može li Vaše domaćinstvo priuštiti svaki drugi dan jelo sa mesom, piletinom, ribom (ili vegeterijanski ekvivalent)?		
Da	☐ 1	Ne	☐ 2
B32.	Može li Vaše domaćinstvo priuštiti neočekivani finansijski trošak od 190 eura iz sopstvenih sredstava?		
Da	☐ 1	Ne	☐ 2

B33. U proteklih 12 mjeseci, kako se ukupni prihod Vašeg domaćinstva promijenio?

- Ukupni prihod se povećao ☐ 1
- Ukupni prihod je ostao na istom nivou ☐ 2 → B37
- Ukupni prihod se smanjio ☐ 3 → B35

B34. Koji je bio glavni razlog zašto se ukupni prihod Vašeg domaćinstva povećao?
(Ukoliko postoji više od jednog razloga, molimo Vas izaberite najvažniji)

Povećanje broja sati rada ili povećanje zarade/plate (na istom poslu)	☐ 1	} B37
Povratak na tržište rada posle bolesti, roditeljstva, porodijskog odsustva, brige o djetetu ili o licu sa zdravstvenim problemom ili invaliditetom	☐ 2	
Početak ili promjena posla	☐ 3	
Promjena u strukturi domaćinstva (novi član domaćinstva, i sl.)	☐ 4	
Povećanje socijalnih primanja	☐ 5	
Ostalo, navesti _____	☐ 6	

B35. Koji je bio glavni razlog zašto se ukupni prihod Vašeg domaćinstva smanjio?
(Ukoliko postoji više od jednog razloga, molimo Vas izaberite najvažniji)

- Smanjenje broja sati rada/plate ili zarade na istom poslu, uključujući i samozaposlenost (sticajem okolnosti, ne svojevolumno) ☐ 1
- Roditeljstvo/porodijsko odsustvo/briga o djeci/briga o licima sa zdravstvenim problemom ili invaliditetom ☐ 2
- Promjena posla ☐ 3
- Otkaz/nezaposlenost/stečaj sopstvene firme ☐ 4
- Lice je postalo nesposobno za rad zbog bolesti ili invaliditeta ☐ 5
- Razvod/razlaz partnera ili neka druga promjena u strukturi domaćinstva ☐ 6
- Penzionisanje ☐ 7
- Smanjenje socijalnih primanja ☐ 8
- Ostalo, navesti _____ ☐ 9

B36. Kada pomislite na sledećih 12 mjeseci, da li očekujete da će se ukupan prihod Vašeg domaćinstva:

- Povećati ☐ 1
- Ostati na istom nivou ☐ 2
- Smanjiti ☐ 3

B37. Vrijeme završetka intervjua

(časovi) (minuti)

Istraživanje za doktorsku disertaciju

Upitnik C

**Anketa o dohotku i uslovima života primaoca MOP-a
u periodu između 2013. i 2020. godine**

Upitnik za lica stara 16 i više godina

IDENTIFIKACIONI PODACI

C0-C2

C0. Ime lica

C1. Identifikacioni broj domaćinstva

(anketar prepisuje iz pitanja A5)

C2. Identifikacioni broj lica

(anketar prepisuje iz pitanja A11)

1. OSNOVNI PODACI

C3-C4

C3. Datum intervjuja

Dan

Mjesec

Godina

C4. Vrijeme početka intervjuja

(časovi)

(minuti)

2. DEMOGRAFSKI PODACI

C5-C6

C5. Bračni status

Neoženjen/neudata

☐ 1

Udovac/udovica

☐ 4

Oženjen/udata

☐ 2

Razveden/razvedena

☐ 5

Razdvojen/razdvojena

☐ 3

C6. Vanbračna zajednica

Da

☐ 1

Ne

☐ 2

3. OBRAZOVANJE

C7-C9

C7. Da li se trenutno obrazujete?

Da ☐ 1

Ne ☐ 2 → C9

C8. Koji nivo obrazovanja trenutno pohađate?

Osnovno obrazovanje

☐ 1

Srednje obrazovanje

☐ 3

Obrazovanje poslije srednje škole a nije više obrazovanje (VKV; Policijska akademija; škola za srednje i više stručno obrazovanje - Menadžer kulinartstva i sl.)

☐ 4

Više obrazovanje

☐ 5

Visoko obrazovanje (3 ili 4 godine trajanja)

☐ 6

Visoko obrazovanje koje traje 5 i više godina, magistri nauka

☐ 7

Doktorske studije

☐ 8

C9. Navedite koji ste nivo obrazovanja uspješno završili:

Bez škole	☐ 0
Osnovno obrazovanje (od 1-5 razreda)	☐ 1
Osnovno obrazovanje (od 6-9 razreda)	☐ 2
Srednje obrazovanje	☐ 3
Obrazovanje poslije srednje škole a nije više obrazovanje (VKV, Policijska akademija, škola za srednje i više stručno obrazovanje - Menadžer kulinarstva i sl.)	☐ 4
Više obrazovanje	☐ 5
Visoko obrazovanje (3 ili 4 godine trajanja)	☐ 6
Visoko obrazovanje koje traje 5 i više godina, magistri nauka	☐ 7
Doktorske studije	☐ 8

EKONOMSKA AKTIVNOST

Ukoliko lice za koje se popunjava upitnik ima više poslova kojima se bavi, ono mora sâmo da odluči koji je njegov glavni posao. Glavni posao može biti posao koji lice obavlja u firmi gdje mu je radna knjižica, zatim na kojem provodi najviše vremena ili na kojem ostvaruje najveću zaradu ili profit. Lice koje je krajem referentne sedmice promijenilo posao treba kao svoj glavni posao da smatra posao koji je imao krajem referentne sedmice.

4. ZAPOSLENOST I NEZAPOSLENOST

C12-C16

C12. Da li ste tokom prethodne sedmice obavljali bilo kakav posao za platu ili profit (u novcu, robi ili uslugama) u trajanju od najmanje jednog sata, kod poslodavca, samostalno ili na poljoprivrednom imanju, i imali ste namjeru da proizvedeno prodate na tržištu?

Da ☐ 1 → C17

Ne ☐ 2

C13. Da li ste tokom prethodne sedmice radili na pokretanju vlastitog biznisa, proizvodne, uslužne ili poljoprivredne djelatnosti od koje bi Vaše domaćinstvo ostvarilo prihod (u novcu, robi ili uslugama) ili ste gradili kuću za prodaju i/ili izdavanje?

Da ☐ 1 → C17

Ne ☐ 2

C14. Da li ste tokom prethodne sedmice obavljali neki neplaćeni posao kod člana Vašeg domaćinstva koji je vlasnik poljoprivrednog imanja ili porodične firme na kojima ostvaruje platu ili profit?

Da ☐ 1 → C17

Ne ☐ 2

C15. Da li ste tokom prethodne sedmice bili angažovani na svom ili tuđem imanju, bavili se lovom i ribolovom, sakupljanjem pečuraka, biljaka, drva za ogrijev i slično, sa namjerom da te proizvode prodate?

Da ☐ 1 → C17

Ne ☐ 2

C16. Da li imate vlastiti biznis, posao na kojem primате platu ili bilo kakav neplaćeni posao kod člana Vašeg domaćinstva sa kojeg ste bili odsutni tokom cijele prethodne sedmice? (godišnji odmor, bolovanje, štrajk i sl.)

Da ☐ 1

Ne ☐ 2 → C24

5. PODACI O GLAVNOM POSLU

C17-C23

C17. Koje je Vaše zanimanje na glavnom poslu?

C18. Koja je glavna djelatnost jedinice u kojoj radite (šta se proizvodi ili koje se usluge pružaju u Vašem preduzeću)? Navedite naziv preduzeća/ustanove/banke ili naziv ostalog oblika djelovanja.

_____ naziv djelatnosti

_____ (naziv preduzeća/ustanove/banke ili ostali oblici organizovanja)

C19. Koji je Vaš profesionalni status na tom poslu?

Samozaposleni sa zaposlenima: radi na svom (ili suvlasničkom) poslu, profesionalnoj praksi ili farmi koja zapošljava makar jedno lice (poslodavac)

☐ 1 → C22

Samozaposleni bez zaposlenih: radi na svom poslu, profesionalnoj praksi ili farmi (radi samostalno, ne zapošljava druga lica)

☐ 2 → C22

Zaposleni: radi za javnog ili privatnog poslodavca i dobija nadoknadu u obliku zarade (plate)

☐ 3

Porodični radnik: bez posebne plate pomaže drugim članovima porodice da vode porodičnu firmu-farmu

☐ 4 → C22

C20. Da li pri obavljanju posla nadgledate rad barem jednog radnika (isključujući pripravnike)?

Da ☐ 1

Ne ☐ 2

C21. Kakvu vrstu radnog ugovora imate?

Pisani ugovor na određeno vrijeme ☐ 1

Usmeni dogovor na određeno vrijeme ☐ 2

Pisani ugovor na neodređeno vrijeme ☐ 3

Usmeni dogovor na neodređeno vrijeme ☐ 4

C22. Koliko sati tokom sedmice obično radite na glavnom poslu?

Broj sati

C23. Da li imate drugi (dodatni) posao pored Vašeg glavnog posla?

Ako je odgovor Da, navedite ukupan broj sati provedenih na drugom poslu tokom prethodne nedjelje. Ukoliko lice ima više od jednog dodatnog posla, upisati broj sati provedenim na svim dodatnim poslovima.

	Da	Broj sati	Ne
	1		2
Sati provedeni na radu			

→ C28

6. PRETHODNI POSAO

C24-C28

C24. Postojanje radnog iskustva

- Lice nikada nije bilo zaposleno - nema radnog iskustva ☐ 1 → C29
- Lice ima radno iskustvo isključivo u vidu povremenih poslova ☐ 2
- Lice ima radno iskustvo koje nije u vidu povremenih poslova ☐ 3

C25. Koji je bio Vaš profesionalni status na posljednjem poslu koji ste radili?

- Samozaposleni sa zaposlenima: radi na svom (ili suvlasničkom) poslu, profesionalnoj praksi ili farmi koja zapošljava makar jedno lice (poslodavac) ☐ 1
- Samozaposleni bez zaposlenih: radi na svom poslu, profesionalnoj praksi ili farmi (radi samostalno, ne zapošljava druga lica) ☐ 2
- Zaposleni: radi za javnog ili privatnog poslodavca i dobija nadoknadu u obliku zarade (plate) ☐ 3
- Porodični radnik: bez posebne plate pomaže drugim članovima porodice da vode porodičnu firmu-farmu ☐ 4

C26. Koje je bilo Vaše zanimanje na posljednjem poslu?

C27. Koja je glavna djelatnost jedinice u kojoj ste radili (šta se proizvodilo ili koje su se usluge pružale u Vašem preduzeću)? Navedite naziv preduzeća/ustanove/banke ili naziv ostalog oblika djelovanja.

_____ naziv djelatnosti

_____ (naziv preduzeća/ustanove/banke ili ostali oblici organizovanja)

C28. Koliko godina ste proveli u plaćenom radu (kao zaposleni ili samozaposleni)?

Upisati broj godina

7. STATUS AKTIVNOSTI

C31

C31. Koji je, po Vašem mišljenju, bio Vaš glavni status u prethodnoj godini, po mjesecima?

Januar	____ ____	1 Zaposleni koji radi puno radno vrijeme
Februar	____ ____	2 Zaposleni koji radi radno vrijeme kraće od punog
Mart	____ ____	3 Samozaposlen koji radi puno radno vrijeme (uključujući porodične radnike)
April	____ ____	4 Samozaposlen koji radi radno vrijeme kraće od punog (uključujući porodične radnike)
Maj	____ ____	5 Nezaposlen/a
Jun	____ ____	6 Student, đak
Jul	____ ____	7 Penzioner/ka
Avgust	____ ____	8 Lice sa dugoročnim ili trajnim invaliditetom, nesposobno za rad
Septembar	____ ____	10 Domaćin/ca
Oktobar	____ ____	11 Ostali
Novembar	____ ____	
Decembar	____ ____	

PRIMANJA ZAPOSLENIH I SAMOZAPOSLENIH LICA			
8. PRIMANJA ZAPOSLENIH LICA KOD JAVNIH ILI PRIVATNIH POSLODAVACA			C32-C40
C32. Da li ste kao zaposleno lice kod poslodavca imali primanja u vidu zarade (plate) <u>u prethodnoj godini</u>?			
Da ☐ 1		Ne ☐ 2 → C47	
C33. Koliko je iznosila Vaša neto mjesečna zarada (plata) <u>u toku prethodne godine</u>?			
Neto mjesečna zarada			
C34. Koliko mjeseci ste primili zaradu (platu) <u>u toku prethodne godine</u>?			
Broj mjeseci			
C34a. Da li ste <u>u toku prethodne godine</u> primili subvenciju za zaradu (platu) po osnovu Covid-19 i ako da <u>koliki iznos</u> i <u>koliko mjeseci</u> ste subvenciju primali?			
	Da	Iznos	Broj mjeseci
	1		2
Subvencija	☐		
C35. Da li ste <u>u toku prethodne godine</u> bili privremeno spriječeni za rad (na bolovanju) ili na trudničkom/porodiljskom odsustvu i <u>koliko mjeseci</u> ste iz tog razloga bili odsutni sa posla?			
	Da	Bolovanje	Porodiljsko odsustvo
	1		2
Broj mjeseci	☐		
C36. Da li ste, osim zarade, imali neka od navedenih dodatnih novčanih primanja <u>u prethodnoj godini</u>? Ako je odgovor Da upišite njihov iznos.			
	Da	Godišnji iznos u €	Ne
	1		2
a	Novčana nadoknada za prekovremeni rad		
b	Novčana nadoknada dobijena raspodjelom profita		
c	Provizija		
d	Bakšiš		
e	Topli obrok, kao dodatak na platu		
f	Zimnica		
g	Naknada za prevoz		
h	Druge dodatna novčana naknada (13-a plata i sl.)		
C37. Da li ste imali drugi (dodatni) posao pored Vašeg glavnog posla, kao zaposleni kod javnog ili privatnog poslodavca i da li ste po tom osnovu imali primanja u vidu zarade (plate) <u>u prethodnoj godini</u>?			
Da ☐ 1		Ne ☐ 2 → C41	
C38. Koliko je iznosila Vaša neto zarada na dodatnom poslu tokom <u>prethodne godine</u>?			
Neto godišnji iznos			
C39. Da li Vam je poslodavac ponudio službeno vozilo koje se može koristiti i za privatne svrhe?			
Da ☐ 1		Ne ☐ 2 → C47	
C40. Navedite (okvirno) novčani iznos koji ste ostvarili u prethodnoj godini koristeći službeno vozilo u privatne svrhe:			
više od 1000€ ☐		200 - 299€ ☐	
700 - 899€ ☐		100 - 199€ ☐	
500 - 699 € ☐		0 - 100€ ☐	
400 - 499€ ☐			
300 - 399€ ☐			

9. PRIMANJA SAMOZAPOSLENIH LICA

C47-C56

Pitanja od **C47-C55** se odnose na preduzetnike koji su vlasnici firme ili ortaci u firmi a ujedno mogu biti i zaposleni u svojoj firmi i po tom osnovu, pored ostvarenog dobitka/gubitka, imati mjesečno primanje (platu).

C47. Da li ste u prethodnoj godini bili vlasnik privrednog društva ili preduzetnik ili ortak u ortačkoj preduzetničkoj radnji (STR, SZR, advokatska kancelarija, ordinacija i slično)?

Da ☐ 1

Ne ☐ 2 → C55

C48. Da li ste u prethodnoj godini u ovom svojstvu ostvarili primanja u vidu zarade (plate)?

Da ☐ 1

Ne ☐ 2 → C51

C49. Koliko je iznosila Vaša neto mjesečna zarada ostvarena po ovom osnovu u prethodnoj godini?

Neto mjesečna zarada

C50. Koliko mjeseci ste primili zaradu po ovom osnovu u toku prethodne godine?

Broj mjeseci

C51. Da li ste u prethodnoj godini pretrpjeli gubitke ili ostvarili dobit kao vlasnik privrednog društva ili poslujući kao preduzetnik ili ortak u ortačkoj preduzetničkoj radnji?

Dobitak ☐ 1

Gubitak ☐ 2

C52. Navedite neto godišnji iznos dobitka/gubitka u prethodnoj godini.

Godišnji iznos u €

Pitanja **C55-C56** se odnose na vlasnike firmi ili ortake i na zaposlene u javnom/privatnom sektoru, ali i na sva lica koja ostvaruju prihod od samostalne djelatnosti a nemaju svoju firmu, niti su zaposleni kod javnog/privatnog poslodavca.

C55. Da li ste u prethodnoj godini ostvarili zaradu na osnovu nekog od sljedećih oblika samozaposlenosti? Ako je odgovor Da, navedite godišnji iznos.

	Da 1	Godišnji iznos u €	Ne 2
a Pomoć drugim domaćinstvima (čuvanje djece, pomoć u kući, čuvanje starih lica, pomoć na farmi i sl.)	☐		☐
b Prodaja zanatskih proizvoda koje ste sami proizveli (rukotvorine, suveniri i sl.), kao i zarada od bavljenja nekim drugim hobijima (uzgajanje kunića i zečeva, golubova, lov i ribolov i sl.)	☐		☐
c Preprodaja kupljene robe	☐		☐
d Pružanje usluga (frizerske usluge, držanje privatnih časova, usluge transporta, zanatske usluge i sl.)	☐		☐
e Prosjačenje, prikupljanje i prodaja sekundarnih sirovina	☐		☐

C56. Da li ste imali prihod od poljoprivrede (prodaja mesa, sira, rakije, meda...) u toku prethodne godine? Ako je odgovor Da, navedite godišnji iznos.

	Da 1	Godišnji iznos u €	Ne 2
Prihod od poljoprivrede	☐		☐

11. PENZIJE I SOCIJALNA DAVANJA

C58

C58. Da li ste tokom prethodne godine primili neku od naknada za navedene stavke?

Ako je odgovor Da, navedite godišnji iznos.

	Da	Godišnji iznos u €	Ne
	1		2
a Starosna penzija/staračka naknada			
b Invalidska penzija			
c Porodična penzija (penzija udovca/udovice, penzija za dijete koje je ostalo bez roditelja)			
d Penzija iz inostranstva			
e Penzija iz privatnog penzionog osiguranja			
f Mini penzija od Zavoda za zapošljavanje			
g Naknada za nezaposlenost			
h Naknada za bolovanje			
i Tuđa njega i pomoć; dodatak za njegu i pomoć			
j Lična invalidnina; naknada invalidima rada; tjelesno oštećenje			
k Naknada za obrazovanje (stipendije, studentski kredit)			
l Naknada za majke sa troje i više djece			

12. DOPRINOSI SOCIJALNOG OSIGURANJA

C59a

C59a. Da li ste tokom prethodne godine primili subvenciju po nekom od navedenih osnova, a u vezi sa Covid-19? Ako je odgovor Da, navedite godišnji iznos.

	Da	Godišnji iznos u €	Ne
	1		2
a Penzija/staračka naknada			
b Nezaposlenost			
c Socijalna i dječja zaštita			

13. ZDRAVSTVENO STANJE

C60-C62

C60. Uopšteno možete reći da je Vaše zdravlje:

- Veoma dobro ☐ 1
- Dobro ☐ 2
- Ni dobro ni loše ☐ 3
- Loše ☐ 4
- Veoma loše ☐ 5

C61. Da li bolujete od neke hronične bolesti?

- Da ☐ 1
- Ne ☐ 2

C62. Da li ste primorani da iz zdravstvenih razloga ograničite bilo koju Vašu uobičajenu aktivnost?

- Jesam ☐ 1
- Jesam, ali ne u potpunosti ☐ 2
- Nijesam ☐ 3 → C64

PRILOG br. 2.

SAGLASNOST ISPITANIKA ZA UČEŠĆE U USTRAŽIVANJU

Naziv istraživanja: *Efekti korišćenja materijalnog obezbeđenja na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori u periodu od 2013. do 2020. godine.*

Ovim putem želimo da Vas zamolimo da učestvujete u istraživanju koje se sprovodi za potrebe izrade doktorske disertacije čija je svrha da se utvrde efekti materijalnog obezbeđenja (MO) i vezanih prava za MO kod onih korisnika koji su ta prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine. Cilj ovog istraživanja jeste, utvrditi uticaj MO i programa podrške MO na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika koji su prava koristili u periodu između 2013. i 2020. godine.

Učešće u istraživanju će nam pomoći da na valjan način sagledamo efekte ovih prava na korisnike. Od Vas se očekuje da date precizne i tačne podatke na sva pitanja iz tri SILC upitnika, a za šta je potrebno da izdvojite oko 40 minuta vašeg vremena.

Vaše učešće u ovom istraživanju nema nikakvih rizika po vaše fizičko ili mentalno zdravlje, ali nema ni rizika da zbog podataka koji se traže u ovom istraživanju imate smetnje u ostvarivanju ili korišćenju bilo kog od prava koje već koristite ili ćete koristiti u budućnosti. Učešće u istraživanju je dobrovoljno i za učešće u istom nemate nikakvu kompenzaciju. U bilo kom momentu trajanja ovog istraživanja, možete odustati od istog, bez potrebe da se objašnjavaju lični razlozi.

Svi podaci koje nam date za potrebe ovog istraživanja će biti čuvani u strogoj tajnosti i na anonimn način i niko neće moći da dovede u vezu podatke sa konkretnim ispitanikom. Podaci će isključivo biti korišćeni za naučne svrhe (disertacija, publikacija i sl.).

O ostalim informacijama o ovom istraživanju možete da kontaktirate doktoranda (Ivana Mitrovića) u vremenu od 17 do 19h svakog radnog dana na tel. 067 277 630.

Potpisivanjem ovog dokumenta izjavljujete da ste u potpunosti razumjeli gore navedene informacije i da uzimate učešće u istraživanju.

Potpis učesnika

Datum i mesto

Potpis osobe koja je dobila validnu saglasnost

BIOGRAFIJA AUTORA

Ivan Mitrović je rođen 02.08.1981. godine u Nikšiću u Crnoj Gori. Oženjen je, i sa suprugom Lidijom ima dvije kćerke, Zoju i Anđu.

Osnovnu i srednju školu završio je u Nikšiću. Diplomirao je 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, na odsjeku za sociologiju. Master studije završio je na Fakultetu političkih nauka u Podgorici 2010. godine, na odsjeku za socijalnu politiku i socijalni rad.

Od 2006. do 2018. godine bio je zaposlen u Centru za socijalni rad za opštine Nikšić, Plužine i Šavnik. Na početku svog radnog angažmana obavljao je poslove stručnog rada na materijalnim davanjima u Centru, zatim poslove koordinatora za materijalna davanja, a od 2014. godine, pa do kraja svog radnog angažmana u Centru, 2018. godine, poslove direktora JU Centra za socijalni rad za opštine Nikšić, Plužine i Šavnik.

U periodu od 2011. do 2014. godine, obavljao je i dužnost predsjednika Sindikata zaposlenih u socijalnoj djelatnosti Crne Gore.

Od 2013. do 2017. godine Ivan je biran za odbornika u Skupštini Opštine Nikšić, a od 2020. do 2023. godine i za poslanika u Skupštini Crne Gore. U Skupštini Crne Gore biran je za člana: Administrativnog odbora, Odbora za ljudska prava i slobode i Odbor za zdravstvo, rad i socijalno staranje.

Bivši je član Futsal reprezentacije Crne Gore.

Pored maternjeg služi se engleskim jezikom. Autor je ili koautor na više naučnih radova, učesnik je brojnih domaćih i međunarodnih skupova iz oblasti socijalne politike i socijalnog rada, a vodio je i brojne projekte EU iz ove oblasti.

Prilog 3 – Izjava o istovjetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Izjava o istovjetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora: Ivan Mitrović

Broj indeksa: 56/2018

Studijski program: Socijalna politika i socijalni rad

Naslov rada: Efekti korišćenja materijalnog obezbeđenja na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori u periodu od 2013. do 2020. godine

Mentor: prof. dr Natalija Perišić

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predao radi pohranjivanja u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

Potpis autora

U Beogradu, _____

Prilog 4 – Izjava o autorstvu

Izjava o autorstvu

Ime i prezime autora: Ivan Mitrović

Broj indeksa: 56/2018

Izjavljujem

da je doktorska disertacija

Efekti korišćenja materijalnog obezbjeđenja na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori u periodu od 2013. do 2020. Godine

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da disertacija u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za sticanje druge diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nijesam kršio autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica

Potpis autora

U Beogradu, _____

Prilog 5 – Izjava o korišćenju

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku “Svetozar Marković” da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Efekti korišćenja materijalnog obezbjeđenja na smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja radno sposobnih korisnika u Crnoj Gori u periodu od 2013. do 2020. godine

koja je moje autorsko djelo.

Disertaciju sa svim prilogima predao sam u elektronskom format pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalnom repozitorijumu Univerziteta u Beogradu i dostupnu u otvorenom pristupu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio

Autorstvo

Autorstvo - nekomercijalno

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade

Autorstvo – nekomercijalno– dijeliti pod istim uslovima

Autorstvo – bez prerade

Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

(Molim da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poledini lista)

Potpis autora

U Beogradu, _____
